

A Renaissance

Itáliában

Dr. Acsay Antal

A
RENAISSANCE
ITÁLIÁBAN

IRTA

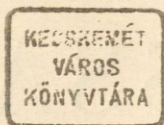
Dr. ACSAY ANTAL

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT BIZOMÁNYA

1905

Nagyméltóságú

Dr. Berzeviczy Albert Úrnak,

valóságos belső titkos tanácsosnak,

magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszternek,

a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának,

a Kisfaludy-Társaság másodelnökének,

a renaissance-kor, a renaissance-irodalom s művészet főnkelt

lélkü tudós kutatójának és művész írójának, mesterének és

kegyelmes jóakarójának,

hódoló tisztelete és tanítványi hálája őszinte jeléül

ajánlja

a szerző.

A RENAISSANCE ITÁLIÁBAN.

ELŐJÁRÓBAN.

Az olasz renaissance kétszázéves történelme szólal meg ebben a könyvben, mely a két nagy évszáz szellemét foglalja elsősorban magában.

Pragmatikus történelmet csak bölcselő írhat meg; én is a bölcselő szemével vizsgáltam a történelmi tényeket s adatokat és állapítottam meg mindenben az eredményt.

A két évszáz szellemi életének föltüntetésében az emberi lélek sokoldalú munkásságában mutatkozik; vallási, tudományos, művészeti, gyakorlati törekvések; gazdasági, ipari mozgalmak, újabb fölfedezések sorban előkerülnek, melyekben a férfiúvá lett embereknek munkásságát láthatjuk.

Ezek mellett, a renaissance idejében különösen, az iskolai élet pragmatikus történelme nyújt világosságot az emberiség multjának megismerésében.

Az iskolai élet a renaissanceban a szellemi élet egy nagyfontosságú tényezője lesz. Az emberek az étellel hozzák összefüggésbe az iskolát; az intelligens társadalom embereinek meggyőződése lesz, hogy az iskolai tanítás nem arra való kizárólag, hogy a templomok, kolostorok, iskolák számára papokat és tanítókat neveljen, hanem arra, hogy az élet számára gyakorlatiasan gondolkodó, az élet boldogságának megteremtésén öntudatosan fáradozni tudó és akaró embereket neveljen, akik bele mernek menni a közjó érdekében a küzdelmekbe is.

Ez a fölfogás és az ezzel járó törekvés kiváló jelenség az emberiség történelmében, az emberiség férfikorának kezdetét és az újkornak megszületését jelenti.

Még mást is. A pragmatikus történelem kutatója belátja, hogy az újkor reformmozgalmainak győzelmét az iskoláktól várhatta mindenki. A férfiúvá lett emberiségnek gondolkodását, törekvéseit, érzelmi világának nemesítését az iskolában kellett

volna megkezdeni és így küldeni bele az életnek küzdelmeibe az öntudatosan gondolkodó és cselekvő embert, hogy a társadalom követelményei szerint lelkes odaadással szolgálja az emberiség közjavát, mozdítsa elő annak földi boldogságát.

A renaissance ezzel tett kiváló szolgálatot az emberiségnek, mivel a vallási törekvések és eszmék mellé állította a társadalmi törekvéseket és eszméket és így szolgálta az emberiségnek közjavát.

Az iskolák reformálása is társadalmi úton kezdődött; a tudomány emberei vállalkoztak ennek a nagyhorderejű kérdésnek a megoldására. Nagy hullámokat a renaissance idejétől kezdve ver az iskolai tanításnak és köznevelésnek társadalmi úton teljesítendő reformálása, mikor a kezdődő renaissance lelkes tanítói és Maecenásai Itáliának intelligens társadalmát az ókori klasszikusok tanulására buzdítják.

Az intelligens társadalom tagjainak példája buzdító hatással lesz a tanuló ifjúságra is és a rokontörekvések azonosságával forrongást idéz az elő. A változásnak, az újításnak szükségessége meggyőződéssé érlelődik a gondolkodó emberek lelkében, az emberiség lelki világának megújulásától remélik az emberi társadalom olyan átalakulását, mely a társadalmi élet összes jelenségeire, tényezőire vonatkozzék.

Ezzel számol be röviden igénytelen könyvecském.

A tárgy természete követelte azt, hogy a két évszázad szellemének történelmi és bölcséleti vizsgálásában sokra kiterjeszkedjem; az emberiség munkásságát igaz sokoldalúságában mutassam be.

Nem tudom, milyen sikerrel tettem azt. Engemet az emberiség eme két évszázának lelkesült szeretete vezetett művem megírásában. Az olvasó észreveszi, hogy lelkem lelkéből jöttek a szavak, melyeket eszem és szívem együttes bírálata alapján fűztem mondatokba.

Ezek a mondatok a férfikorba lépett emberiség fényes multjáról szólnak. Az újkor kezdetére vetnek azok világot, mely Danteval, a renaissanceval kezdődik.

Álmodhatom-e arról, hogy az újkor kezdetét a renaissance-tól számítják a jövőben?

Habent sua fata libelli. — Menj hát te is, kis könyvecském, vándorutadra, szólj az emberekhez és világosítsd meg a XIV. és XV. évszázadnak történelmét, mely az emberiség benső életére vonatkozik elsősorban. Tán megtűrnék tégedet is a világirodalom kiváló művei mellett, melyek más és más szempontból számolnak be a renaissancenak két évszázáról.

Egyet legyen szabad kijelenteni. Tanulmányt írtam elsősorban és ennek a keretében tárgyaltam a két évszáz történelmét. Ez magyarázata munkám jellegének, mentsége hiányainak.

* * *

1900. július hónapjában írtam a fönnebbi sorokat. Azóta íróasztalom fiókjában várta kéziratom az időt, melyben a nyilvánosság számára nyomtatásban kibocsássák. Eközben érte igénytelen-ségemet a nagy szerencse, hogy a renaissance kornak a magyar tudományos világban legalaposabb ismerője, közoktatásunknak és tudományos életünknek jelenlegi vezetője, Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága kéziratomat átolvasta, illetőleg tanulmányozta.

A miniszter úr kegyességéből jelen meg munkám. Ha a magyar nemzeti tudományos műveltség föllendítéséhez és előbbreviteléhez bármily kis mértékben is közreműködik az, kizárólagosan ő nagyméltóságának az érdeme.

Budapest, 1904. július 1-én.

A szerző.

I.

Ember, természet, társadalom; a renaissance befolyása mind a három fejlődésére; lovagság és szerzetesség; a renaissance fölfogása. A költészet a renaissance szolgálatában; a renaissance az emberiséget férfikorába vezeti be; köz- és magánjő; egyéni és nemzeti érvényesülés; Villani nemzeti álma; a társadalmi nevelés eszméje; Firenze szerepe a renaissance kezdetén; a középkori olaszországi városok törekvései a polgári szabadság megteremtésére; Barbarossa Frigyes és III. Sándor; III. Ince; tudományos törekvések a XIII. évszázadtól kezdve; új irányelvek és törekvések a tudományban és az iskolában.

A RENAISSANCE az emberi szellem fejlődését két tényező fölhasználásával törekszik előmozdítani. Belemélyed az embernek, mint egyes lénynek, individuumnak tanulmányozásába; ez az egyik tényező; a másik pedig a természetnek vizsgálása. Ez ugyan nem physikai, inkább philosophiai alapon történik, amiért az eredmény e téren nem nagy; de az emberi szellem fejlődésére mégis nagyfontosságú lesz.

Az emberi szellem, a természet bölcséleti kutatásai közben, a természet ismeretéről, annak a társadalomnak ismeretére jut, amelyben az egyénnek, mint önálló, szabad, független lénynek kell élnie.

Ez a társadalom ne legyen zsarnoka az egyes embernek; ellenkezőleg gyámolítója, segítője. Az egész emberre legyen jótékony hatással: tegye szabaddá annak értelmi, erkölcsi és vallási életét az igazságoknak ismertetésével, az igazságoknak uralomra nevelésével.

A nevelésnek és a tanításnak van legnagyobb befolyása az emberi szellem ilyen kialakításában és öntudatos vezetésében. Az iskolákat ezért karolják föl, igaz, hogy kissé későn, a humanisták és törekszenek azokban új szellemet teremteni, régi alapokon, a középkori hagyományok figyelembe vételével.

A renaissance jelzett irányú működésével előtérbe helyezi a subjectumot, nem mint jogi alanyt, mint a hatalom képviselőjét, hanem mint öntudatosan gondolkodni és cselekedni tudó és akaró lényt. Ennek az egyénnek, a szabad és független lénynek életét veszi védelmébe a renaissance, melyet később szabályozni akar.

A középkor nem ismeri az individuumot a szónak mai értelmében. Függsben van ekkor az embernek nemcsak vallási, hanem társadalmi, politikai, polgári élete is. Ezt a függést, a szabadság és önállóság eszméjének megfelelőleg, nem az emberi jogok állapítják meg, hanem a középkornak történelmi jogai, melyek a szabadságot és a függetlenséget a rendi alkotmány keretében ismerik, melyben a kiváltságos osztálynak jogai, a «misera plebs contribuens»-nek pedig csak kötelességei vannak. A jobbágyság, bár az emberi jog keretében, de polgári jogainak élvezete nélkül tengeti életét.

Hiányzik az az általános «intellectuális élet», mely tisztán az emberi képességekben és tehetségekben birja alapját, mely nem kivételszámba menő esemény, hanem általános követelmény gyanánt tünteti föl a tehetségeknek érvényesülését az állami, társadalmi és vallási életben.

A középkor, szerintem, az emberiség ifjúkora. Merész tervek, ideális lelkesültség, heroikus, de inkább a fiatal szívben, mint az értelemben alapuló törekvések, elszánt küzdelmek, önfeláldozó lelkesültség és az élet realis követelményeinek kevés figyelemre méltatása jellemzik azt legjobban. Az álmok, a jövő képei jobban foglalkoztatják az embereket, mint a mindennapi élet kérdései; az egyéni akarat igazi lelkesültséggel szorul háttérbe bizonyos eszmény előtt, hogy magát megtagadván, csak annak éljen. A lovagság és a szerzetesség virágzó kora egyszóval a középkor, mely az emberiség közjavát a két intézmény keretében, az egyéni érvényesülés háttérbe szorításával, szolgálja, mely minden örömét, igazi boldogságát abban találja, hogy a lovagi, illetőleg a szerzetesi élet szabályokkal körülírt keretében éljen a közjónak, munkálkodjék annak érdekében.

Az emberiség, az egyes ember, nem bizik magában, képességeiben, tehetségeiben; azért akarja, hogy mások vezessék. Ez fővonása a középkornak.

A renaissance emberei szakítanak ezzel; előtérbe állítják az egyént; önállónak és függetlennek akarják nevelni az embert, aki szabadságának érzetében éljen a társadalomban. A lovagság és a szerzetesség ennek a törekvésnek útjában áll; a renaissance emberei tehát állást foglalnak mindkettő ellen; a szabadon gondolkodók a gúny fegyverével támadják meg mind a kettőt, hogy a pellengérre állítással megsemmisítsék.

A költészet, a renaissance ezen költőinél, nem az idealizmusnak áll szolgálatában, hanem a legerősebb realizmusnak,

mikor a középkori élet fölforgatásával az újabb kor életének akarja alapját megvetni, melyben a világ, a természet, az ember, az egyéni jó szempontjából lesz elsősorban az emberi értelem és ész tanulmányozásának tárgya. Nem akarják ezek a költők és a velük egy állásponton álló emberei a renaissancenak, az emberi törekvésből kizárni a közjót, csak jobban előtérbe helyezik az egyéni érdeket, az egyes embernek jólétét, mely, ha kifogástalan alapon áll, sem a bölcséleti, sem a valláson alapuló erkölcsen tanítása szerint nem kárhoztatandó.

A renaissance költői, tudósai és művészei vezetik be az emberiséget férfikorába és akarnak vezérlő elveket nyújtani azon emberek számára, kik férfias törekvéssel, egyéni képességeik szerint akarnak érvényesülni.

Ez persze nem zárja ki azt, hogy a jövőben is legyenek olyanok, kik a középkori lovagság és szerzetesség eszménye szerint akarják a közjót szolgálni; kisebb társadalomban, kisebb társaságban munkálkodnak az emberiség közjavanak előmozdításán. De a közjó előmozdításának eszméjét ne foglalják le egészen ezek és ne tüntessék föl a dolgot úgy, mintha az egyéni érvényesülés, az egyéni törekvés, az egyéni önállóság, függetlenség, ellenkeznék a társadalmi közjó fogalmával.

A hierarchián, a dinasztian kívül érdemes az emberek életrajzaival foglalkozni, kik egyéni értéküknek köszönik jelentőségüket és nem állásuknak. Ezért szeretnek a renaissance emberei életrajzokat írni és olvasni (Plutarchos legkedvesebb írója a renaissancenak), mint az ókor emberei szerették, hol a teljes emberi és polgári jogok birtokában lévők tényleg nagy szorgalommal fejtették ki egyéni munkásságukat és a görög, nemkülönben a római állami és társadalmi életben teljesen érvényesülhettek.

Az egyéni érvényesülést nyomban követi a nemzeti érvényesülés. A mai kor álláspontján adjuk a XIV. évszáz elején megindult törekvésnek ezt a nevet és pedig, adatokra hivatkozva, teljesen jogosan.

Villani Jánosnak (Giovanni Villani † 1348.) Firenzéről szóló történelmi művében olvassuk, hogy Jafetnek, Noé fiának, ötödizi unokája, Atalante király jött először Itáliába és Fiesole városát építette. Atalante királynak, aki Fiesolében halt meg, három fia volt: Italo, Darnano, Sicano. Az első Itáliában maradt és apjának örökségébe lépett, mint Itáliának királya; a másik, Dardano, Frigiába ment át és Dardania városát építette, mely Dardano

unokájának, Trója királynak nevérol, Trójának nevezetett. Laumedon király idejében először rombolták le Tróját, melyet a jó Priamos király fölépített. Priamos alatt történik Trójának második lerombolása, melyet a görögök hajtanak végre és Dardano királyi utódainak Itáliába érkezése, ahol sorra városokat alapítanak (Padua, Velence, Alba-Longa) és Itálián kívül Német- és Franciaországban királyi méltóságra emelkednek.¹

Lehet-e nemzeti dicsőséget, egy országnak dicsőségét ékebben megörökíteni, mint Villaninál találjuk?

Az emberiség történelme Itáliából indul ki a mondai korszakban; Firenze közelében él és uralkodik az a nagy király, akinek három gyermeke a három világrészen uralkodik, akinek utódai visszatérnek szenvedéseik után az ösföldre, hogy azzal érintkezhessenek és annak erejéből emelkedhessenek föl ők maguk is, utódaik, nemzetük is.

A történelmi kritika széjjeltépheti Villani nemzeti álmát; de a széjjeltépés után is megmarad az olasz dicsőségről álmodó Villani okoskodásának fényessége, mely nemcsak a XIV. század embereinek lelkét babonázta meg, főlemelő hatással van az ma is a történelem eseményeiben gondolkodni tudó és akaró emberre.

Firenze dicsőségében az emberi törekvések legnemesebbike tűnik szemeimbe; azé a törekvés, mely az egyéni és a társadalmi életben a munkától várja az emberiség boldogítását és ezzel az ember érvényesülését óhajtja előmozdítani. Villani első hősei nem a romboló háborúban keresik a dicsőséget, hanem a városok építésében, a polgárok jólétének előmozdításában. A társadalmi nevelés, az élet szempontjából, szerepel az ő munkásságukban az egész vonalon; nem bárdot és íjjat akarnak az emberek kezeibe adni, hanem munkásszerszámokat, hogy építsenek; a földművelés eszközeit, hogy anyagi jólétet teremtsenek; az ipar és kereskedelem előnyeit, hogy az ész spekuláló ereje fejlődjék, egyúttal ez irányban is jólétet teremtsenek; és végre a tudomány igazságaira törekvő szellemet, mely lelkesedjék a tudás igazságaiért, a művészet szépségeért, a vallási élet jóságaért és szentségeért.

Ebben az irányban és terjedelemben kellett volna fejlődni a renaissancenak: megteremteni az igazi emberi műveltséget és új irányt szabni a nevelésnek.

Firenze a XIV. évszázad elején Európa legműveltebb városai

¹ V. ö. Muratori: *Scriptores rerum Italicarum*. XIII. k. 15. s. köv. 1.

közé tartozik. A város lakóinak nagy része kereskedéssel foglalkozik, de nagy számban vannak a tudomány emberei is.

Dante ebben a környezetben, a tudomány és művészet klaszikus városában, kezdi meg tanulmányait, melynek irányára, egész szellemére döntő befolyása van szülővárosának, illetőleg Itáliának.

A polgári szabadság Olaszország földjén születik. Már II. Ottó halála után,¹ az öt évig és kilenc hónapig tartó interregnum alatt, Milano város, a X. évszázad végén, Landulfo érsek idejében, kivívja szabadságát. III. Ottó megjelenése azonban hódolásra kényszeríti Milanót és a második ezer év a régi állapotban találja Itáliát. De a városok a XI. évszázadtól kezdve még inkább törekszenek bizonyos önállóságot és függetlenséget biztosítani maguk számára. Ebben a törekvésben megelégszenek kezdetben kevéssel, és az időtől remélik ügyüknek rendezését és győzelmét.²

A császárok a X. évszázadtól kezdve különböző mentességeket és kiváltságokat osztogatnak, melyek mind emelik a városok tekintélyét és a szabadságnak is kedveznek.

A városi hatóságot a nép választja, mely kezdetben nehezen indul meg, de később privilegiumok, szerzett jogok segítségével jobban és jobban tért hódít.

A welf- és gibellin-harc már első eredetében mutatja, hogy a főhatalom érdekében folytatott küzdelem. Az elkeseredésig vívott viaskodás a mindennapi életre kártékony, romboló volt, de jog tekintetében az egyéni és a testületi jogoknak győzelmét segítette elő.

Eredetére nézve a következőket beszélük.

A welf és gibellin elnevezés Németországból került Itáliába,

¹ Meghalt Rómában 983-ban, 28 éves korában; fia, III. Ottó, ekkor csak négy éves.

² A történetírók az 1106. évet tartják az olasz szabadság születési esztendejének; az olasz városok ezen évtől kezdve alakulnak át köztársaságokká és önálló kormányzathoz jutnak. A köztársaságok élén consulok állnak; számuk különböző: 2, 3, 4; sőt ha igaz, Luccának egy időben hatvan consula van. V. ö. Muratori, id. m. IV. 5., 6., 50. ll.

Sub Henrico inter reges quinto, inter imperatores quarto, qui sublato patre (Henrico) anno 1106 tutius regnare cœpit, statuenda est primordia italicæ libertatis... Hoc imperante Mediolanenses, atque eorum exemplo alii, libertate luxuriantes ac regis arma despicientes, controversias, quae regis ante componi sententia consueverant, armis disceptare instituerunt, atque ad hanc rationem suam singuli rempublicam contulerant. Muratori, IV. 4., 5. ll.

és így jogosan mondhatjuk, hogy a küzdelem Németországban keletkezett.

Németországnak két fejedelme, egymásnak legyőzetése, sőt tönkretévése céljából, élet-halálharcra esküdött össze egymás ellen. Mind a két fejedelemnek több város volt birtokában, melyek közt kettő különösen nagy hírnévre vergődött; az egyik fejedelemnek a híres városát Guelf-nek, a másikat Gibellin-nek nevezték. Amikor tehát, megüzenvén egymásnak a háborút, fegyvert ragadnak, rövid idő alatt oly gyűlölettel és elkeseredéssel törtek egymás ellen, hogy az összes németeket, részben akaratak szerint és önszántukból maguk részére megnyerték, részben akaratak ellenére az egyik vagy a másik pártjára állani kényszerítették. Rövid idő leforgása alatt a pártoskodás annyira elharapózott Németországban, hogy nem lehetett ott találni egyetlen egy embert, kit a pártszenvedély magával nem ragadott volna. Akik Guelf fejedelmét támogatták, azokat elnevezték guelfeknek (welf), akik pedig Gibellin fejedelmének pártján voltak, azokat gibellineknek hívták.

Ez a pártszenvedély nemcsak egész Németországot rontotta meg, hanem azon időtől kezdve, midőn átesapott Itáliába, ugyanazt eredményezte itt is, amit Németországban; széltében-hosszában elterjedvén, mindent megrontott. Mert bár igaz az, hogy már az előbbi időkben voltak viszálykodások a római pápák és a római császárok között, és ebben az időben is két párt volt Itáliában: az egyik a pápa mellett és a császár ellen, a másik szívvél-lélekkel a császár mellett és a pápa ellen, mégis voltaképen a fönnebb említett új pártviszályok hozzájárulása következtében oszlottak két részre Itáliának összes lakosai, még pedig úgy, hogy a nyilvános és a mindenki előtt általánosan ismert pártszenvedély egész Itáliát annyira hatalmába vette, hogy Itáliának lakosai elsősorban Itáliának, azután másoknak általános bámulatára a Németországból átcsempészett welf és gibellin elnevezésben a szó szoros értelmében gyönyörködtek.¹

Milano és Lombardiának többi városai, melyek a XI. évszáz kezdetétől jogban, hatalomban, vagyonban nagy lépésekkel haladnak előre, Barbarossa Frigyessel szembeszállnak és utoljára győznek; a genialis fejedelem szent Márk templomában kibékül a zaklatott III. Sándor pápával és az eddig ellenséges két hatalmasság megöleli egymást Velencének terén.

¹ V. ö. Muratori XIX. 1016. l. Ugyanerre nézve Muratori IV. 606. s köv. ll.

A pápaság dicsőséges korszaka kezdődik, melynek zenithje III. Ince (1198—1216.) idejére esik, midőn a nagyeszű pápának tekintélye a fejedelmi jogok és hatalom korlátlanságának határt szab és védelmébe veszi a városokat, az egyéni és a testületi szabadságot.

Utolsó intézkedése is két hatalmas város civakodásának megszüntetése, Genuának és Pisának kibékítése volt. A városok emelkedésével¹ az egyéni önállóság, függetlenség nyílt vagy hallgatag elismerésével, a tudományok virágzása is lépést tart; a XIII. évszáz az európai tudományos életnek sok tekintetben aranykorszaka.

Az egyetemek tekintélye nagy; a tudós tanárok előadását férfiak, ifjak százával hallgatják. A theologia és a bölcsellettudomány mellett a jog- és természettudományok is virágzanak; bár a két utóbbi, általánosságban, még nem emelkedett arra a tekintélyre, melyben a két előbbi részesül.

A szellemi élet újulásának mutatkoznak már jelei; a jog- és természettudomány művelése az ember, az élet, a természet megfigyelésére vezeti az embereket. A biztos haladás eszközei azonban hiányoznak az embereknél; kezdik ugyan belátni, hogy a jelen élet, a nagy természet megérdemli, hogy az ember belemélyedjen; az iránt sincs kétség, hogy az ember és a természet vizsgálása a földi boldogság megteremtésének egyik eszköze. És miért ne nyujtáná ki kezét a földi boldogság után, miért zárkózzék el az elől egészen, miért tekintse ezt a földet egyedül a siralom völgyének, mikor csak tőle függ, hogy a boldogság helyévé varázsolja azt? Vigyetek be ebbe az édenben — így kiált föl ennek az újkornak embere — és én megteremttem ott boldogságomat!

A jelzett boldogság módjának és eszközeinek megismerésére a görög és római remekírók művei kínálkoznak. Ezért támad a XIII. évszáz végén és a XIV. évszáz elején mohó vágy az emberek lelkében a klasszikusok tanulmányozására.

A humanistáknak ezt a föllépését a XIII. évszáz sajátos viszonyai előzik meg.

¹ Quodsi pleraque historiae, quae in tomo isto prodeunt, ut in proximis aliis prodierunt, atque prodibunt praecipue versantur in italicorum gestis per tria aut quatuor saecula, annum Christi millesimum et quingentesimum praecedentia: animadvertendum est, nullum fortasse tempus effluxisse post Longobardos in Italiam invectos, quo latius argumentum historiae nobis ministretur, pluribusque scriptoribus sit opus, ut universam Italiae faciem dignoscere possimus. Neque enim tunc duo tantum populi aut reges de huius regni imperio certabant; sed omnia perturbata, nullaque civitas erat, quae tam diuturnae tragoediae immixta atque identidem in scenam rapta non fuerit. Praetatio Muratori in Chronic. Mutinense XV. 553. l.

II.

Biblia és haladás; a társadalom keresztény szelleme; ellentétes áramlatok a szellemi életben; Dante a szellemi áramlatban; az újkor evangéliuma; Dante tragikuma; a jogállam és a kulturállam eszméje; a renaissance törekvése a kulturállam megteremtésére; Dante föllépését megelőző szellemi mozgalmak a XI. évszázdtól kezdve; Dante tanulmányai; Dante tanítói; Mussato Albert, Brunetto Latini; Dante költészete az újkor szolgálatában; Biblia, Homeros, Divina Commedia; Dante a városok szolgálatában; irodalmi kényszer a renaissance kezdetén; hatása Dantera, Petrarcára, Boccacciora; nemzeti költészet; nemzeti politika; iskolák a nemzeti szellem szolgálatában; egyéni tökéletesedés a társadalomban; a renaissance az egyén és a társadalom szolgálatában; Róma és Firenze vetélkedése; egységes Olaszország; a nemzeti törekvések jogosultsága; Dante költészete és a nemzeti szellem; Dante minden idők tanítója; Dante tanítja először az újkor eszméit; miért nem kezdődik a világtörténelemben az újkor Danteval?

AXIII. ÉVSZÁZBAN a szabadabb gondolkodás határozottabban jelentkezik Európában. Első eredménye az, hogy a biblia ellen a tudósvilág egy része állást foglal. *Alcuni già riguardavano la Bibbia come una grande allegoria; altri la tormentavano colle sottigliezze scholastiche.*¹ István tournay-i püspök így ír III. Coelestinnek: *Oggi v'è tanti scandali, quanti scritti, tante bestemmie quante pubbliche discussioni: e tra la confusione delle scuole pare non si pensi che a proporre quistioni stravaganti, a rischio di non saperle risolvere.*² A másik részen állanak szent Ferenc, Domonkos, Rolandino és Albertino Mussato, Dante, Villani; ekkor épül Olaszországban több székesegyház: a sienai (1284.), a s. Maria dei servi Arezzóban, a szent Mihály Firenzében (1284.); kevéssel ezután a perugiai és a pistojai. A s. Martino Luccában 1304-ben rest. a s. Martino Pisában 1332-ben stb.; Itálián kívül Német- és Franciaországban is ilyen mozgalmat tapasztalunk: 1248-ban épül a kölni dom, az ulmi 1277-ben és a speieri; ezen időtájban a strassburgi; az amiensit 1288-ban fejezik be; ezután épült a párisi Notre Dame, a rheimsi, a roueni stb.

¹ Dante e il suo secolo. Firenze, 1865. (L'Europa nel secolo di Dante, 15. l. Cantu Cesartól.)

² L'Europa nel secolo di Dante. 15. l.

Ily ellentétes áramlatok hatását érzi az újkor megteremtője, Dante Alighieri.¹

Életrajzát² először Giovanni Villani, utána Boccaccio írta meg Filippo Villani († 1404.) harmadik életrajzírója; Arezzoi Lénárdtól is van Dantenak érdekes életrajza, melyben sokszor vitáz Boccaccioval. Boccaccio életrajzából a következőket közlöm: Az Úr, az egész világ Királya születésének 1265. esztendejében, midőn a római császárság Frigyes (II.) halála után szünetelt, a pápai széken pedig IV. Orbán ült, született³ költőnk Firenzében, az ősi családi házban,⁴ elég kedvező viszonyok közt. Már gyermekkorában mellőzi a korral járó gyarlóságokat és kedvteléseket; a tudomány és a művészet érdeklik; összes idejét tanulásra fordítja és mindenkinek bámulatára nagy eredményt mutat föl; kortársai irigyléssel nézik szellemi nagyságát.⁵

A tanulmányokban egyáltalában, de különösen az elméleti tudományokban, a magány és a nyugalom csendjében képes csak munkálkodni az ember, másként nem tesz szert alapos ismeretre; nem viszi előre a tudományt. Dantenk jól tudta ezt: amikor tehette, fölkereste a magányos és elhagyott helyeket, hogy azok csendjében érlelje meg tudományos ismereteit.

A szerelem korán ébredszik szívében. Még csak kilenc éves, mikor Folco Portinari firenzei úrnak nyolc éves, szép és szellemes, kedves beszédű leányába, Bicie-be (Beatrice) szerelmes lesz.

¹ Dante nevének magyarázata: Allagherii (filius) sive Alligherii, ve Adligherii, vel Aligherii; idest Aligherii filii, Durantis, minuto nomine Dantis, Florentini poetæ, Brunetti discipuli. Voltakép Durante a neve; kicsinyítve Dante.

² V. ö. Kraus Franz: Dante, sein Leben und sein Werk, sein Verhältniss zur Kunst und Politik. Berlin, 1897. 26—27. ll.

³ Az olaszok május 14-én ünnepelték a költő születését. De ez még kevésbbé bizonyos. Május 18. és jun. 17. közé kell helyezni a Paradicsom (22., 115.) egyik helye szerint születését, hol Dante azt mondja, hogy akkor született, mikor a nap a kettős jegybe lépett. Ez pedig kezdődik május 18-án és végződik június 17-én. V. ö. Kraus Fr., Dante etc. 27. l.

⁴ 1265. esztendőt és Firenze várost születési évének és helyének lehet venni annak dacára is, hogy atyját, mint welf-pártit 1260—1265 közt Firenzéből száműzték, mivel édes anyja a városban maradhatott. Kraus, id. m. 27. l. Ugyanitt Dante családi házára nézve is találunk fölvilágosítást.

⁵ Érdekesen ír Dante tanulmányairól Kraus Ferenc idézett művében 31—35. lapokon, megjegyezvén Bartoli Adolfo után (Storia della Letteratura Italiana V. 37—52. Firenze, 1884.) hogy kritikai bizonyossággal jóformán semmit sem tudunk Dante tanulmányairól. Életrajzíróira nézve v. ö. Bartoli Adolfo, Storia della Letteratura Ital. V. 307—323; életének csodás körülményei id. m. V. 325—335.

A gyermekszerelem állandó hatással lesz lelkére; pedig a leány másnak lesz felesége. Míg ő távol van, tanul Bolognában, vagy Páduában, illetőleg Párisban,¹ Beatrice férjhez megy.

Ez egy hypothesis csak, melyet egyetlen okmány támogat. Egy közjegyzői okmány ez, Folco végrendelete, melyben leányának: «*Dominæ Bici filiæ meæ et uxori domini Simonis de Bardis*» — ötven florenzi fontot hagyományoz. (Lánczy Gyula: Történelmi kor- és életrajzok. Budapest, 1890. 113. lap.)

1290-ben az imádott angyal meghal; ez búskomorrá teszi a titokban szerelmes Dantet, és lelki egyensúlyának meghiibbanásától fél környezete. Legjobb orvosszernek megházását gondolják, és a híres Donati-családból vesz feleséget, akit Boccaccio és Arezzói Lénárd Gemma-nak neveznek.

Dante egész élete, Gemma feleségéhez való viszonya is, sok hypothesisre szolgáltatott okot; azt mondják, hogy Beatrixet nem tudta felejtetni, és Gemmát igazán soha sem szerette. Egy bizonyos, az, hogy a házasságból több gyermek születik.

Ez a körülmény is súlyosabbá teszi helyzetét, mikor a számkivetés kegyetlen ítélete kényszeríti, hogy a sors szeszélyeire bizza feleségét és négy kis gyermekét. Vándorútjában először Veronába jő, onnét Bolognába, Bolognából Páduába, honnét újra Veronába költözik. A tudomány és művészet szeretete kíséri vándorútjaiban;² enyhíti szenvedéseit. Kétszer is átmegy az Alpokon, majd tudományszomja Párisba hajtja. Lelkesedéssel mélyed bele a bölcsélet és hittudomány tanulmányozásába; nagy eszének erejével bámulatos haladást tesz mind a kettőben. Páris tudósai bámulva magasztalják nagy tudományát.

Szívével mindig szülővárosán, Firenzén csüng; naponkint sóhajtozik és óhajtva reméli a visszatérést. Hatalmas férfiak, ezek közt luxemburgi Henrik római császár pártfogolják és szorgalmazzák szülővárosánál a visszatérésre szóló engedély megadását; hiába minden törekvés, reménye nem teljesül.

¹ Hogy 1301. előtt volt Bolognában, Páduában, az nagyon kérdéses, sőt nem valószínű. A regényes elbeszélés jellegével hat ránk az is, hogy mielőtt állami szolgálatba lépett, Párisban tartózkodott és hallgatta az egyetemi előadásokat. Promotiója azonban abbamaradt, mivel a szükséges pénzt nem tudta megfizetni. Kraus, id. m. 32. l.

² 1290. előtt felsőbb iskolát nem látogatott, de mint autodidakta sokat tanult Brunetto Latini vezetése alatt és itt készült el főiskolai tanulmányaira. Kraus, id. m. 33—34.

A tudomány szeretete sem csillapítja honvágyát; fölveszi a vándorbotot és Itáliába jó. Bolyongásai közben Ravennába érkezik.

Romagnának ebben a híres városában élt akkor egy gazdag és tudományt pártoló lovag: Polenta Guido, a tudósoknak ismeretes jóakarója. Házába fogadja, itt hal meg 1321. szeptember 13-án, 56 éves korában, Itáliának legnagyobb embere.

Sírja Ravennában van: sirirata így hangzik:

Iura monarchiæ superos flegetonta lacusque,
Lustrando cecini; voluerunt fata quousque,
Sed quia pars cessit melioribus hospita castris
Auctoremque suum petiit felicior astris.
Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris.
Quem genuit parvi Florentia mater amoris.

Boccaccio szerint középtermetű; hosszúkás arca és sasorra volt.

Tudományát és működésének fontosságát emeli ki ez a vers:

Theologus Dantes nullius dogmatis expers,
Quod foveant claro philosophia sinu;
Gloria Musarum, vulgo gratissimus olim auctor
Hic jacet, et fama pulsat utrumque polum,
Qui loca defunctis gelidis, regnumque gemellum
Distribuit loycis rhetoricisque modis.
Pascua Pieriis demum resonabat avenis;
Atropos heu! lectum livida rupit opus!
Huic ingrata tulit tristem Florentia fructum,
Exilium nato patria cruda suo.
Quem pia Guidonis gremio Ravenna Novelli
Gaudet honorati conticuisse ducis.
Mille trecentenis ter septem numinis annis
Ad sua septembris idibus astra redit.
(M. Giovanni del Virgilio di Bologna.)

Arezzói Lénárdnál van egy érdekes hely, mely költészeti és tudományos munkásságára vonatkozik.

Közönségesen — mondja Arezzói Lénárd — kétféle költőt ismerünk. Az egyik mindent önmagából, eszéből, kedélyéből teremt; a másik ellenkezőleg nem önmagába mélyed kizárólag, hanem költői munkásságában a tudomány, tanulmány, különböző tárgyú tudás, művészet és okosság vezérlik. A második osztályú költők közé tartozott Dante.

Bámulatosan jártas a bölceleletheben és a theologiában; asztro-

logia, arithmetika, geometria, medicina¹ mindig kedves tanulmányai; sokszor mélyed bele a történelem tanulmányozásába; sok és különböző könyveket olvas; virrasztással és fáradtsággal tesz szert ismeretekre. Lelki szükséglete a tudomány, mely nélkül nem tud élni.

Villani írja: a kereszt fölmagasztaltatásának ünnepén hal meg; ez pedig szeptember 14.; az idézett vers szeptember idusát említi halálozása napjának; ez meg szeptember 13. Villani írja, hogy körülbelül 56 éves, mert születési éve sem bizonyos. Boccaccio 1265. évet említi, és IV. Orbán uralkodását. De IV. Orbán 1264. október 2-án meghal; eszerint IV. Orbán uralkodása idejében (1261—1264.) született Alighierinak Durante (Dante) fia.

Szükszavú életrajza is elárulja, hogy rendkívüli ember. Munkásságának iránya, törekvéseinek szelleme még világosabban mutatja ezt. Nagy eszével kutat mindent, érző szívével boldogítani akar mindenkit. A kutatásban szerencsés, a boldogságban nincs része. Nagy szelleme csak évszázak múlva vívja ki a győzelmet; eszméi uralkodnak az újkorban.

Firenzében a Santa Croce-templom előtt van Dantenak szobra. Bánatos arca szomorú kifejezéssel tekint szülőföldjére, a «parvi amoris» városra, mely a száműzetés keserű kenyerével űzte ki falai közül nagy fiát.

Ebben a bánatos archan más is van kifejezve. A jövőbe lát a XIV. évszázaknak ez a mély gondolkodója, mely nyugalmat varázsol arcára, látván, hogy Itália az emberi műveltség előmozdítását, az új eszmék győzelmét az ő szellemében fogja évtizedek múlva valósággá tenni.

Arcának prófétai vonásával abba az időbe tekint, melyben az igazságok, az eszmék nem bilincselik le az embereket, hanem szabadokká teszik. Az egyénnek, az Istentől önállóvá és szabaddá teremtet embernek jogait, tehetségeit és képességeit fejleszteni, tökéletesíteni és nemesíteni igyekszik minden tényező, mely az egyénen kívül áll; az élet boldogságának élvezéséből nem zárnak ki senkit, sőt a szeretet és igazságosság erényeinek uralomra jutásával mindenkinél előmozdítani törekszenek azt.

A kiváltságok helyébe lépnek a természetes jogok; az egyéni képesség szerint határozzák meg minden ember működésének körét.

Az újkor evangéliuma ez, mely az egyéni szabadságon és

¹ Vándorlásai közben mint orvos tudta magát fönntartani.

tehetségeken alapul, melynek a világtörténelemben nincs nagyobb apostola Dantenál.

Az apostol eszméi hirdetésében szerencsétlen lesz; mint tragikus hős esik el, mellőztetve mindenkitől, meg nem ismerve korától. Csak szelleme gyönyörködhetik a harcban, melyet eszméi támasztanak a világon.

A pragmatikus történelem fénye mellett kísértjük megvilágítani Dante tragikumának okát.

A fehérek és feketék harca, a welf- és gibellin-küzdelem folytatásaképen, erősen dühöng Firenzében Dante életében.

Nem lesz érdektelen ennek a nagy küzdelemnek eredetét megvilágítani. Pistója az első város, melyben a fehérek és feketék versengése kezdődik 1298-ban. A város polgárai rendezett viszonyok közt, sőt jólétben élnek; mindenre van hát idejük, még a veszekedésre is. Köznévén Pistójának veszekedő polgárait cancellarinak nevezik, mely elnevezés a város egy dúsgazdag polgárától származik, kinek neve Cancellari.

Ennek a Cancellarinak nagy családja van; sok gyermeke és unokái; fegyverfogható fiainak és unokáinak száma százra rug. Atyjuk, illetőleg nagyatyjuk nevével és vagyonával együtt tekintélyét is öröklük; hamarosan a városnak, tekintélyre és hatalomra, első polgárai lesznek. Sőt nemcsak Pistójában ragadják magukhoz a hatalmat; egész Toscanában ők lesznek a helyzet urai. De a tekintély és a nagy gazdagság viszálynak táplálója; a legkisebb ok elég arra, hogy fegyvert ragadjanak és vért ontsanak. A viszály őrjöngő dühhé változik és kedvüket találják az ellenséges állapot szításában. A veszekedő felek megkülönböztetés végett neveket vesznek föl; a legközönségesebb a fehérek és a feketék elnevezése.

Azt mondják, hogy Cancellarinak két felesége volt; akik az első feleségtől születtek, azokat feketéknek hívták, akik pedig a második feleségtől származtak, azokat fehéreknek nevezték. Ennek a nagyon hatalmas és soktagú családnak civódása lassanként a családnak határait átlépte; nemcsak egész Pistóját vonja bele az életre-halálra menő küzdelembe, hanem magával ragadja Firenzét összes polgáraival és colonusaival. Firenzével együtt nemsokára egész Italiát; a viszálykodással járó gyűlölségnek magvait hintvén el, romlására szolgál ez a viszály egész Itáliának. Nem betegség ez most már Itáliában, hanem romboló dögvész, mely mindenütt utat tör magának. Általános uralmának egyik eredménye az, hogy a versengő olaszok elhagyják a welf és

gibellin elnevezést; ezen időtől kezdve egész Itáliában a fehérek és feketék pártja küzdenek.¹

Dante a fehérek pártjához tartozik, és mint ilyent kergeti száműzetésbe a hatalomra jutott feketepárt.²

Tudnunk kell, hogy a fehérek és feketék küzdelme is a jog és hatalom kérdése körül forog; verseny az elsőségért. Szakasztott ügy, mint a pápa és császár versenyeztek az elsőségért; az első az egyházi jogra, a másik pedig a római jogra támaszkodik, midőn a főhatalmat magához akarja ragadni.

A küzdelem további történelme, a fehérek és feketék harcában, nem a két főhatalom birtokosaira, hanem az önállóságra, szabadságra törekvő városokra és ezekben a városokban a nemes-ség és a polgárság egymással versengő hatalmának megállapítására vonatkozott.³

A jogállam megteremtésének gondolata lelkesíti a hatalom embereit, és erre a célra áldoznak vagyont, egyéni tehetséget, életet.⁴ De ennek a jogállamnak építése sajátságosan bizarr módon történik. Az alapot, mely a népnek, a nemzetnek jogokat adott volna, teljesen mellőzik, és a biztos alapok mellőzésével a souverain jogállamok tetőzetét építik meg, melyekben hatalmas vezérek és zsoldos katonák az urak, kik a nép mellőzésével csak a céheknek adnak jogokat.

Ez a jogállam, illetőleg a sok kis fejedelemség, melynek urai közt sok a zsarnok, lassankint elveszíti az érdeklődés tekintélyéből származó varázserőt; a kulturállam ideája támad föl egynéhány

¹ V. ö. Muratori XIX. 1014—1016. lapokon.

² Abban az időben, mikor a fehérek ellen, hosszú időn keresztül, a városban és a városon kívül egyaránt az öldöklés, a rablás, a gyűjtogatás különböző pusztításaival dühöngött a győzelmes feketepárt, utóljára a fehéreket a polgárokat sujtható legnagyobb büntetéssel sujtják: számkivetésbe kergetik. Ezeknek sorában volt Dante, a költő is, kit szintén száműzték.

V. ö. Muratori XIX. 1023. lap.

Nagyon érdekes sok tekintetben Petrarcanak egy levele, III. 108. s köv. lapok.

³ Részben fajharc; a latin és germán népek küzdelme.

⁴ A középkor jogi fölfogásának jellemzésére értékes mű: *Oculus pastoralis, sive libellus erudiens futurum rectorem populorum*. Anonymo auctore conscriptus circa annum 1222.

Omnis potestas a Deo est, et illa rectoralis — így kezdi — tribus est præcipuis vallata præsidiiis, quibus feliciter adjuvatur: justitia videlicet, reverentia et amore. Justitia in rectore, reverentia in subditis, amor requiritur in utrisque.

Muratori IV. 93. s köv. lapok.

nagyratörekvő férfiú agyában. Ezek a nagyratörekvő emberek nem a jognak, nem is a hatalomnak, hanem a tudománynak és a művészetnek emberei. A cél, sőt maga az eszme is chaotikus bizonytalanságban él lelkükben; de nemes lelkesültséggel, tetterős, férfias akarattal, újságvágyból táplálkozó energikus kitartással valami rendkívülit óhajtanak létesíteni a tudomány és művészet világában. És, igazán fatális végzet, a kezdetet csak úgy elhibázzák, mint a hatalom és a jog tekintélyes férfiai elhibázták. A reformot felülről kezdik; a tudomány világában, egészséges és egységes alap hiányában, nem képesek hosszú időre, általános érvénnyel munkálkodni, a tudomány terjesztésének extensivitása és intensivitása érdekében. Nagy tudósai lesznek a XIV. és XV. évszázadnak; de nem tudnak módot találni arra, hogy a tudomány, mely bennük van, mely előtt hódoló tisztelettel hajol meg a tudás világát ismerni szerető és akaró emberi értelem, az iskola segítségével az egész emberiségnek közkincse legyen.

Kulturállamban legfontosabb tényezők az iskolák; a szellemi életnek templomai, egyúttal várai. A legnagyobb gondban kell tehát részesíteni az iskolákat, ha igazi kulturális nemzetté akarunk lenni.

A renaissance első embereinek halhatatlan érdeme, hogy a kulturállam megteremtésére törekszenek, Dante és kortársai azonban nem az iskola segítségével teremtik meg a kulturállamot, hanem más tényezők fölhasználásával, melyek reformtörekvéseik megvalósítására alkalmasak voltak.

Mert nem Luther, hanem Dante és társai az újkorszak reformátorai, mely a XIV. évszázaddal, Dante föllépésével kezdődik, melyben az emberi szellem nagy küzdelmeiben, egyéni érvényesülésében, jogai és képességei fölhasználásával bevezeti a művelt világba az újkor evangéliumát, melynek alapgondolata az egyéni és nemzeti önállóság és szabadság tiszteletben tartása, az értelem és szabadakarat isteni, természetes jogainak elismerése, emelése védelmezése.

Luther, az úgynevezett újkor hőse, ezeket el akarja nyomni, illetőleg tagadja és az isteni kegyelemre épít mindent; az emberi értelem és szabadság, szerinte, «titulus sine-re», illetőleg «res sine titulo».

Dante föllépése csak az előbbi évszázadok szellemi mozgalmai után vált lehetségessé.

A XI. évszázad végén erős a reformmozgalom minden téren. A tudományos kutatás szabadsága, az emberi ész ereje nyilat-

kozik meg Abaelard munkásságában; a hit és az ész összeegyeztetése legközvetlenebb törekvése Anselmnek és az utána induló scholastikusoknak; az egyházi, politikai és társadalmi élet békéjének megteremtése, az önálló, független hatalom jogkörének elismerése, tiszteletben tartása, az egyén jogainak védelme csillámlanak ki az évszázas harcokból, melyeket pápa és császár, városok és fejedelmek, püspökök és tudósok folytatnak egymással.

Nagy harcoknak mindig nagy az eredménye. Mint a természet vihar után megtisztult, a vidék, a láthatár szépsége elfelejteti a dühöngő orkánt, az emberiség küzdelmei is mindig hasznára válnak az embereknek. A politikai, társadalmi harcok jogokat teremtenek; az egyén érvényesülése előtérbe lép, amivel mindig együtt jár a tudomány haladása is. A renaissance éppen ebből a szempontból fontos.

A welf- és gibellin-harcok elcsöndesedése után a kifáradt emberek, a jog, a hatalom kérdésének kutatása helyett, a világhoz, természethez, emberhez fordulnak, hogy ezeknek tanulmányozásából teremtsék meg az egyén és az emberiség boldogságát, és megvessék alapját a kulturállamnak.

Erre hivatott is volt a renaissance.

A renaissance lényegéhez tartozik a világnak és az embernek fölfedezése. Ez az oka, hogy a renaissane művelői sokoldalú tudósok. Dante tanulmányozza a természetet, műveli a természettudományt, szépen jártas a scholastika-theológiában, a bölcsélet-költészetben és szónoklatban egyaránt.¹

Hogy Dantét helyesen ítélhessük meg, négy dologra kell tekintettel lennünk: személyiségére, a tudományokhoz való viszonyára,² politikai álláspontjára és végül szerelmére.

¹ V. ö. Dante e il suo secolo. Dante hatszáz éves születésnapjának ünnepére készült 1865-ben; ordinando solenni onoranze al Divino Poeta, dimostra l'Italia vie più degna di Lui. Firenze, 1865. Pagina XXVI. 956. — I. k. XVI. 1—474. II. k. X. 475—956.

² Tudományos műveltségére vonatkozó tanulmányok: La religione e la piete di Dante, Mauro Ricci, D. S. P. (kegyes tanítórendi pap).

Külön is megjelent, két kiadásban; a második Firenzében, 1885.

La theologia di Dante, Pagano Paganini.

La philosophia di Dante, Augusto Conti.

Della politica di Dante Alighieri, Terenzio Mamiani della Rovere.

La civiltà e la poesia nella Divina Commedia, Silvestro Centofanti.

I ghibellini nel secolo di Dante, Pasquale Villari.

Gli ordini religiosi nella Divina Commedia, Abbate Luigi Tosti.

Személyét tekintve, modern ember, Krisztus és Sokrates tanítványa, ki fáradtságos gonddal törekszik önmagát megismerni és oly nyílt őszinteséggel nyilatkozik magáról, hibáiról, mint szent Ágoston tette azt Confessiójában.

Életrajzának soraiból ismételve kitűnik becsvágya, a hírnév után való törekvés, az a kellemes érzés, melyet a halhatatlanság tudata, a költői név örökre fennmaradó büszkesége táplál, ami a renaissance férfainak jellemző vonása.

Dante mint költő és tudós járt úton halad; megelőzik őt Mussato Albertino (1261—1330.) és Brunetto Latini (1230—1294.) Az első politikus, diplomata, historikus és költő, kit először koszorúztak Paduában költővé; költeményeit, latin nyelven írott munkáit tudósok és a nép egyaránt olvasták. Mint történetíró, szakít a régi iránnyal, mely a történelmet nem is tudta másképp képzelni, mint a világ teremtésétől, vagy legalább a vízőöntől kezdve. Mussato korának történetét írja meg (1310-től 1329-ig); a mult eseményeit a jelen élet előnyére akarja fordítani; az egyseges Olaszország eszménye lelkesíti, melyre a legalkalmasabbnak véli a római császárságnak Itáliával történendő egyesítését.

Amellett a poesis szépsége elbájolja; azt óhajtja, hogy mások is kivétel nélkül gyönyörködve tanulhassanak. Századának szelleméhez ragaszkodva, úgy akarja föltüntetni a poesist, mint a theológiának egy részét.

A második, Brunetto, költő, historikus és rhetor, Dante tanítója, kinek hatása alatt a mester azon gondolkozott, hogy halhatatlan művét, a Divina Commediát, latin nyelven írja meg. Brunetto, Scarniano nemes család ivadéka, Firenzét a benne lábrakapott civódások miatt elhagyja és önkéntes száműzetésben

Accenni del Poema alla dottrina astronomiche, Giov. Antonelli. D. S. P.
Accenni alle scienze fisiche e mathematiche, Guglielmo. Libri.

Accenni alle dottrine geologiche e specialmente geografiche, Lorenzo Parelo.

Della arti belle in relazione alla Divina Commedia, Pietro Selvatico.
Dante e la Biblia, Mons. Jacopo Bernardi.

Dante e Virgilio, Ignazio Montanari.

Dante e Petrarca, Giuseppe Fracassetti.

Dante e Shakespeare, Giulio Carcano.

Belezza drammatica del Poema, Francesco Dall' Ongaro. Analogia dell' antica lingua italica con la greca e la latina e co' dialetti viventi a illustrare il libro della volgare eloquenza, Ariodante Fabretti stb. stb.

A tanulmányok Dante e il suo secolo (I—II. k.) c. munkában jelentek meg. Firenze, 1865.

Franciaországban tartózkodik. Életrajzírói egy retorikai munkáról emlékeznek meg, melyet száműzetése alatt készített.¹

A két író az irodalom- és művelődéstörténelem lapjain nagy tanítványuk révén foglalnak el tisztes helyet. A kezdet dicsősége az övék marad; de a szellemóriás, Dante, nemcsak folytatja, hanem győzelemre is viszi mestereinek törekvéseit.

Ami homályosan él Mussato és Brunetto lelkében, azt a tudás mélységével, a művészet örök szépségeivel és a vallás glóriájával igazzá, széppé, tökéletessé teszi; a költészetet népszerűvé, illetőleg egyedivé és nemzetivé, a szellemi élet legfontosabb tényezőjévé. Mint az egyes embernek, a nemzetnek is önállóságot és függetlenséget, erkölcsi alapon álló szabadságot akart adni, ugyanezt az önállóságot, függetlenséget, erkölcsi alapon álló szabadságot adja az isteni poesisnek is.

Dante poesisa önállóságában, függetlenségében a legnemesebb eszméknek áll szolgálatában: előmozdítja az erkölcsi, vallási, értelmi jólétet. Ezt a célt az idealismus segítségével éri el; ez az idealismus nem jó ellenkezésbe a mindennapi élettel, ellenkezőleg a mindennapi életet mindig szem előtt tartja és ennek tökéletesítésére szolgál az idealismusnak összes tényezői.

A költészet, Dantenál, háromnak áll szolgálatában: vallásnak, tudománynak, művészetnek. De nem igázza le egyik sem; ellenkezőleg, a vallásnak igazságai csak úgy fölemelik és meg-nemesítik, mint a tudomány megmagyarázott és kifejtett tételei,

¹ Brunetto politikai törekvésére vonatkozólag értékes: La politica che maestro Brunetto Latini della citta Firenze puose. Cod. chart. saec. XV. (Firenze, Bibl. Laurentiana, plut. 76. Cod. 74.) — Egyéb művei: Il tesoretto, olasz nyelven; encyclopedikus mű és allegorikus; de alig ment szerzője tovább a bevezetésnél. Brunettonak is van az ókorból vezetője, Ovidius. Dante utánozza, midőn Vergiliust választja vezetőjének. A másik mű: Grand tresor (tresoro), francia nyelven. Ez is encyclopedikus, de nem allegorikus, mint az előbbi, és nem vers, hanem próza. Van benne cosmologia, természetrajz, történelem és földrajz, erkölccstan, szónoklattan és jogtudomány. Becsét is ennek köszöni, hogy korának tudományát összefoglalta; fontos az, hogy a mindennapi életet érdeklő politikai kérdésekre is kiterjeszkedik munkájának jogtudományi részében. Nemcsak kiterjeszkedik, ennél többet is tesz. A politikát úgy tünteti föl, mint a legmagasabb tudományt, melyet első sorban kell tanulmányozni. Nem a theologia, Brunetto szerint, az első tudomány, hanem a politika. Brunetto van nagyobb hatással Dantera; az itt említett két munka világosan mutatja azt. Természetesen Dante másoktól többet tanult; de az impulsust mégis Brunettótól kapja. Nem volt Brunetto nyilvános tanító, hanem Dantenak atyai barátja, akit magánúton részesített oktatásban Brunetto, Firenzének államtitkára.

illetőleg megmagyarázandó hypothesisei, és a művészetnek örök-
 érvényű szépségei. Értelmi és erkölcsi alapon így őrzi meg az
 isteni költészet teljes önállóságát, szabadságát is, midőn alárendelt
 eszköz nem lesz senkinek kezében, hanem az értelmi és erkölcsi
 helyes alapon álló ember vonásának megfelelően, az igazságok
 hatása alatt teljesíti hivatását.

A világirodalomban a költészetnek ilyen fölfogása nem
 szokatlan. A tudás, a művészet az örökszépnek állhat szolgáltatá-
 ban, amely mind a kettőt viszonyba hozza az erkölccsel, és az
 erkölcs révén az erkölcsösség összekötő kapcsával, az egység kép-
 viselőjével, az örök Istennel.

De a költészetről elvileg vallott eme tételt oly mesteri töké-
 letességgel valósította meg a Divina Commediának nagy költője,
 hogy véleményem és eddigi tudásom szerint a Biblia és Homeros
 mellett Dante költeménye a világ harmadik legnagyobb könyve.
 Az emberi tudás nagysága szükséges hozzá, hogy megérthessük
 és élvezhessük. Nem is habozom állítani, hogy minél nagyobb
 lesz az emberiség tudományos műveltsége a jövőben, annál
 nagyobb lesz Dante könyvének tekintélye. Ez magyarázata annak
 a bámulatos elragadtatásnak, mellyel Olaszországon kívül is Dante
 kultusza naponkint terjed.

A Divina Commedia megközelítőleg alapos megértése felül-
 mulja egyes ember képességét. A hatszázéves jubileumi ünnep
 alkalmából Olaszország legkiválóbb tudósai irtak Danteról egy-egy
 tanulmányt,¹ Németországban Dante-Gesellschaft keletkezett, mely
 Dante tanulmányozását tűzte ki célul. A legújabb időben pedig
 Angliában és Amerikában hódít a Dante-kultusz.

A világirodalomban nincs költő, kinek megértése oly nagy
 körültekintést kívánna, minőt Dante költeménye kíván. A klasz-
 szikusokat ismeri, sőt csodálva bámulja; Vergiliusban mesterét,
 eszményét tiszteli. De ép oly szorgalommal tanulmányozza Aquinói
 szent Tamást, szent Bonaventurát, kiknek bölcséletében, theolo-
 giájában egyaránt jártas. A Divina Commediát nem lehet meg-
 érteni Aquinói szent Tamás és szent Bonaventura ismerete nélkül.

Az ókor jámbor Aeneasának szende költője, a szüzies Ver-
 gilius, a keresztény tudományosság alázatos lelkű, lángeszű két
 írójával együtt élnek a költő lelkében; lelkesíti őt az egyik is,
 a másik is.

A pogány eszmék összezavarásának bizonyos jelei, habár

¹ V. ö. 22. lap, 2. jegyzet.

csak szórványosan, mutatkoznak már Dantenál is; a keresztény szellem mégis uralkodó elem költeményében.

Az ókor bámuló tisztelete, erős nyilatkozatai dacára, melyekben a pápai széket ép úgy nem kiméli, mint a fejedelmi és egyéb tekintélyt, Dante keresztény tudós, egyházának mint hívó és tudós ragaszkodó gyermeke.

Tudománya encyclopedikus; de azért mély, alapos. Bölcsélet, theologia, jog- és államtudomány, természettudomány terén szépen jártas; önálló gondolatai, eszméi, gondolkodó, kritikus főnek mutatják, aki nemcsak bölcselkedik, hanem teremteni, használni is akar.

Bár becsvágyó ember, tetteinek rugója mégsem az újságínger, hanem a közjó, melyet szolgálni, ügyét előmozdítani életének legközvetlenebb célja.

A humanisták közül legtöbben fejedelmi udvarokban szeretnek tartózkodni; a fejedelmeket ünneplik költeményeikben, kik a nyújtott halhatatlanságért hálásak, csengő elismerésben, aranyakban részesítik a költőket. Dante nem magasztalja a fejedelmeket; múzsáját a fejedelmi alakok nagysága, hatalma nem lelkesíti; inkább arra törekszik, hogy a városok fejlődését mozgathassa elő, mint költő és tudós.

A városok fejlődésével összefügg az ókor kultusza. Az ókor kultusza viszont össze van kötve a nemzeti élet és szellem kultuszával, az olasz költészet tisztelő szeretetével.

A kezdődő renaissance érdemeinek kellő méltánylása szempontjából egy fontos körülményt nem szabad elhallgatni. Irodalmi dolgokban sohasem volt a kényszer oly nagy és oly erőszakos, mint a renaissance kezdetén. Dante és Petrarca, Boccaccioval együtt, ingadoznak; az első az «Infernot» latin nyelven szedi hexameterekbe és mindig kísérti a gondolat: jobb is volna latinul írni költeményeit. Petrarca latin költeményeibe szerelmes; szonettjeit nem sokra becsüli.

A közvélemény zsarnoki befolyását mutatja a három nagy szellem ingadozása, melytől alig képesek magukat függetleníteni; vasláncai alatt nyögnek. Nagy szellemük mégis megszabadul a közfelfogásnak ettől a lidércnyomásától és a renaissancenak, mint említettük, egyik fényes vonása, az olasz költészet lelkes szeretete, mely az egyéni és nemzeti törekvések, aspirációk elismerésében, védelmezésében, művelésében és mindkettőnek apoteosisában tud és akar csak megnyugodni.

Főnséges gondolatok, melyek ezzel összefüggnek. Nem kifejeletten, hanem csak a létrejövés első stadiumában élnek

ezek a renaissance embereinek köztudatában. Innét az életbe kellett volna átvinni és népszerűsíteni a tudományt, művészetet, költészetet.

Nemzeti politika hiányán azonban ez lehetetlen volt.

Villani János azt írja Firenzéről: «rocca ferma e stabile della liberta d'Italia». Hivatása közé tartozott, Dante évszázában, a nemzeti politika megteremtése. Nem rajta mult egészen, hogy ez nem sikerült.

A nemzeti élet egészsége és erőssége sok tényezőtől függ. Legfontosabb ezek között az erős nemzeti szellem megteremtése, mely a szellemi élet összes jelenségeire, a szellemi élet egészére, a nemzet lelki világának legnagyobb és legkisebb mozzanataira egyaránt kiterjedjen.

Nazionalita, idézhetjük a Dante-alumból, non e solo l'agglomerazione d'una stirpe umana sotto unico governo; nè l'aggregazione artificiale piu o men violenta di alcune provincie della stirpe stessa, forzate a viver in una comunella politica che forse disamano.¹ Essa implica l'idea di libertà la quale sola può conferire la potestà d'esercitare e svolgere senza impacci le facoltà naturali nella indipendente comunanza delle sue tradizioni, de' costumi, delle idee che per secoli formarono il tipo della stirpe. Non unità di leggi, di bandiera, di nome, non possa d'esercito, non accentramento d'amministrazione aveva l'Italia quando primeggiava capo ed esempio delle genti, e quando essa produsse Dante; eppure era nazione, se per tale intendasi l'accordo di interessi, di sentimenti, d'inclinazioni instinctive verso uno scopo comune; nè mai si senti tanto Italiana come allora, quando i fatti di essa sembrano quelli del mondo perchè il papato vi costituiva l'unità organica della cristianità, civè di tatto l'orbe civile.¹

Az én meggyőződéseim az, hogy minden máskép történik, ha a renaissance tudósai, humanista Maecenasai nagyobb figyelemre méltatják az iskolákat; a tanügyet a politikai, a társadalmi élet egyik legfontosabb tényezőjének tekintik és annak fölvirágoztatására törekcsenek. Az iskolákból, ez esetben, egyénileg öntudatos, szabadságra törekvő, szabadságukra feltékeny emberek kerülnek ki, kik egyéni szabadságuknak lényegét abba helyezik, hogy polgári, társadalmi, vallási kötelességeiket teljesíthessék és igazi szabadelvűséggel respectálják minden embernek jogát. Nemzeti érzésük a szeretet és igazságosság alapján vitte volna bele mindenbe,

¹ L'Europa nel secolo di Dante. 10. lap.

ami a nemzeti élet naggyá tételére, a nemzet egészének jelenére, jövőjére, értelmi, erkölcsi életére, vallásos meggyőződésére, jogaira és külső életére vonatkozik, hogy az eszmék és a törekvések azonossága és nem egyedül a név (olasz, firenzei, paduai, római), nem is egyedül a nyelv legyen a nemzeti szellem hőmérője, a nemzeti szellem intensitásának karaktere.

Az egyén így lett volna szabaddá; a nemzet, a város, jogi és erkölcsi testület, naggyá. Az újkor kezdetét üdvözölhetnők, mely rombolás nélkül, szellemi munkával az iskolák és az élőszó erejével, nemzeti irodalmi művek fölhasználásával vette volna kezdetét és biztos alapokra fektette volna az emberiség tudományos, vallási és művészeti életét.

A hatalom, csekély kivétellel, keveset tett ennek a célnak a megvalósítására. Egyes nagy szellemek önfeláldozó munkássága volt e tekintetben kiváló fontosságú, kik az emberiség áradozó szeretetétől áthatva vállalkoztak a nagy munkára.

Az egyénnek, az egyes embernek tökéletesítése a társadalmi élet keretében történik. A renaissance nagy szellemei, elsősorban Dante, a társadalmi élet követelményei szerint akarják az egyénnek tökéletesítését előmozdítani. A társadalmi paedagogia bent van Dante műveiben, a humanisták törekvéseiben is.

Ebből magyarázható meg az a nagy befolyás, melyet a renaissance emberei a társadalom legkülönbözőbb osztályú embe-reire, elsősorban a hatalmon álló férfiakra gyakorolni akarnak.

Összekötő kapcsot akarnak teremteni az emberek között; nem érdekek, hanem eszmék, elvek, igazságok segítségével.

Az államban, ez határozott törekvése a renaissancenak, uralkodják a törvény, a társadalomban pedig az erkölcs. Ezen az alapon fejlődik az egyéni szabadság respectálása, egyúttal a politikai jogoknak a rendi alkotmány korlátain kívül kiszélesítése, vele együtt a jogállam megteremtése.

A jogállam megteremtése után természetes módon jó létre a kulturállam és a kulturállammal egyidejűleg az újkori eszméknek, az egyéni szabadságnak, a társadalmi egyenlőségnek, a valóságos szeretetnek diadala.

Nem tudom, látják-e mások, de én a renaissance mozgalmaiban — mondhatom — világosan látom egyeseknek erre a célra irányzott törekvéseit. Dantenál és a renaissance lelkes tudósainál, művészeinél, valamint követőiknél, különösen előtérbe lépnek ezek a törekvések.

Tudás, művészeti erő, vallásos lelkesültség együttesen sze-

repelnek a nagy szellemek eszközeiben, melyekkel az újkornak társadalmát meg akarják teremteni.

Az átalakított jogi és erkölcsi alapon álló társadalom, a hatalmi téren, az államok életében is, változást idézhet elő, mely az államok erősségét nem a fegyverkezésben, a fegyveres erő nagyságában, hanem a társadalom erkölcsi életének tisztaságában, az egyes államok szoros jogainak uralmában törekszik megvalósítani. Ennek megvalósításában benne van az örök béke nagy gondolata is, melynek létrejötte kettőtől függ: az erkölcsös társadalomtól, a jog alapján álló, a törvényeket tisztelő államtól.

Firenze, Dante szülővárosa, a XIII., különösen a XIV. évszázak történelmében nagy szerepre vállalkozik. Nem elégszik meg azzal, hogy Olaszország nagy városa legyen, az olasz nagy városok feje, Itália központja akar lenni.¹ Róma és Firenze a középkor folyamán már rivalisok; Firenze az egységes Olaszország fővárosa akar lenni.

A florenziekről, a XIV. évszázban, azt tartották, hogy éles szemük van, de rossz nyelvűek. Firenzéből 1300-ban többen, köztük Dante és Villani János, Firenze történetírója, jelen vannak a jubileumi búcsun Rómában és tapasztalják, hogy VIII. Bonifácus uralkodása alatt Róma hanyatlik. Ekkor fogamzik meg Villani lelkében a gondolat: megírja szülővárosa, Firenze történetét, amely Róma helyett az uralomra van hivatva. Kétszáz év múlva, VI. Sándor alatt, szintén jubileum van Rómában, ekkor még jobban nyilvánvaló lesz a pápai tekintély hanyatlása; sokan várakozásaikban csalódva, a legtöbben vallásos megbotránkozásal hagyják el az örök várost; a zarándokok borús sejtelve megsúgja a bekövetkező zivatart. VIII. Bonifácus idejében is van már zivatar; de eredményeiben nem oly veszélyes az. Nem hoz létre sem politikai, sem vallási változást. Pedig a politikai téren új törekvések észlelhetők; egyes nagy emberek lelkét a bevezetendő változások élénken foglalkoztatják. Ezek közt van Dante.

¹ Pisa történetírója az 1294. év eseményeit beszélve el, így jellemzi a firenzeieket: *superbiae vento inflati, atque occultis consiliis malisque artibus in Pisanum semper populum conspirantes.*

Muratori XV. 977. lap.

A hagyomány szerint Firenzét Julius Caesar alapította; Firenzét Róma leányának tartották. — Muratori XIII. 39. s köv. lap.

Firenze történelmére nézve sok érdekes adat van: *Monumenta historica de rebus Florentinorum, auctore Gino Capponio, ab anno 1378. usque ad annum 1449; cum continuatione Nerii illius filii usque ad annum 1456.*

Muratori XVIII. 1099. s köv. lap.

Az egységes Olaszország Dantenak ideálja. Politikai szempontból kifejti ezt «De monarchia» című művében, általános művelődési, különleges nemzeti szempontból foglalkozik ezzel nagy költeményében és más politikai költeményeiben.¹ Élőszóval, korában, sikra kelt eszményének érdekében, melynek szomorú és keserves eredménye volt a feketék bosszút lihegő büntetése, Dantenak száműzetése.

Az újkor történelme világosan mutatja a nemzeti törekvések jogosultságát.

A nemzeti élet csak oly jogos, erkölcsileg kifogástalan alapon állhat, mint az egyéni élet. Az egyénnek szabad önmagát szeretni, illetőleg az erkölcsi alapon álló önszeretet alapja az egyéni tökéletességnek.

Valamint az egyénnél az önszeretet önzéssé fajulhat, mely jogtalan is, erkölcstelen is, a nemzetek életében szintén bekövetkezik az önzés veszedelmes állapota, melyben lelketlen törekvések, beteges áramlatok, egészségtelen eszmék és gondolatok metelyezik meg a nemzeti életet, tesznek tönkre minden eszményibb törekvést.

Mindenre nevelni kell az embert, ebből csak az következik.

Nagy szellemek kiváltsága, hogy önmagukat tudják nevelni és ki tudják vonni környezetük hatása alól. Az ilyen nagy emberek vezetői lesznek az emberiségnek; eszméik, törekvéseik az egész emberiségnek, elsősorban szűkebb hazájuknak közkinccsei, melyek évszázak viharán diadalmaskodnak és időtlen időig közkinccsek maradnak.

A számkivetésbe üzött Dante is a nemzeti szellem és törekvések közkinccsét hagyta hazájának. A hozzá annyira igazságtalan, vele szemben méltánytalan, sőt ellenséges érzelmű szülőföldjének rosszakaratát igaz szeretettel viszonzta, jólétét szíven hordozta; számkivetésének szomorú perceiben is fiúi kegyelettel gondol a hálátlan édes földre. Firenzének nyelvén szólal meg műzsája is abban az időben, midőn általános meggyőződés volt a tanult emberek környezetében, hogy a halhatatlanság babérkoszorúját csak latin nyelven írt munkával, latin beszéddel lehet megszerezni.

A nemzeti nyelv Dantenál a nemzeti szellemnek, a nemzeti

¹ Pur nondimeno, Dante sembrò aver profettato all' Italia la presente unita politica, la monarchia temperata di liberta, il disfacimento del poter temporale dei papi e il dover ritornare la chiesa cattolica a maggiore sincerita e uso di vita spirituale. V. ö. Delle politica di Dante Alighieri 137. l. Erre nézve l. Kraus id. m. 247. és 678. l.

törekvésnek organuma. A politikai szempont¹ és a műveltségi tekintet egyaránt figyelembe jönnek; az általános emberi követelmények elől sem zárkózik el; de az egyéni élet önállósága és szabadsága, az erkölcsileg tiszta alapon álló nemzeti szellem és a hitre támaszkodó vallásos élet Dantenak legnagyobb fontosságú eszméi, életének ideáljai, lelkének ábrándjai.

Bár nem iskolamester, korának és minden időnek nagynevű tanítója; aki a humanismus szellemében gondolkodó és élni akaró emberekre minden időben nagy hatással lesz.

A költészet Dantenál a gyönyörködtetve tanítás eszköze. A tudóst csak úgy bámuljuk Dante költeményeiben, mint a költőt, politikust és vallásos lelkű embert. Mint költő lett világhírűvé, de az ő költői tehetsége az emberi lélek összes tehetségeit működésbe hozta, mindenekelőtt az értelmet és az észet. Művész létére sokat tanult, sokat tudott és ítélőereje teljes épségben jelentkezik mindenkor.

Reformatori szerepre alkalmas egyéniség, aki nem szűk körben akar hatni, hanem az egész emberiség szellemi életének kialakítására törekszik üdvösen közreműködni; az értelem, a szív és az akarat világának újjáteremtését célozza, nagy eszméinek, megcáfolhatatlan igazságainak erejével. Az eszmék, melyeket hirdet, az igazságok, melyekért a szülőváros száműzetésbe kergeti, az újkor eszméi, az újkor elfogadott és kifejtett igazságai.

És az utókor mégis hálátlan lett a nagy szellemhez, mint kétszáz év múlva Genua szülöttéhez; nem az ő nevével hozzák összefüggésbe az újkor fesledő hajnalát.

A történelem, melyben a tények logikája nyilatkozik meg, beszámol ennek a jelenségnek okával. Tessék meghallgatni.

Dantenak világirodalmi, paedagogiai jelentősége is költői jellegéből következik. Ő maga is tudja ezt, midőn a költészet szépségével hódítani akar és életének egyik törekvése gyanánt tűzi ki a lenézett, a megvetett poesis fölemelését; illetőleg azt, hogy a költészetet az őt megillető méltóságba helyezze.

A XIV. évszáz folyamán, néhányan Olaszország tudósai és intelligens férfiai közül, megértik a költőt, el is fogadják eszméit, sőt meggyőződéssé érlelődik lelkükben a gondolat, hogy hazájuk nagyságának előmozdítása a szellemi téren kivívandó győzelem-

¹ Dante idejében erősen kidomborodik a politikai szempont, melynek hangosan szóló bizonyítékai a különböző politikai irányú művek, melyekben, VIII. Bonifácus és Szép Fülöp versengései alkalmából, a császári és a pápai hatalom jogi és erkölcsi jellegét fejtegetik. L. erre nézve Kraus id. m. 679. s köv. l.

mel történik, melynek legbiztosabb eszköze, az idők körülményei szerint, a költészet művelése, a költészet virágzása lehet.¹

Firenzének két nagy fiát, Petrarcat és Boccacciot, Dante halála után is, Dantenak szelleme lelkesíti, melynek tőlük telhetőleg propagandát csinálni törekszenek. Az eredmény, fájdalom, nem nagy. A Dante műveit magyarázó Boccaccio, mikor a kérelhetlen halál elragadja rajongásig szeretett barátját, Petrarcat, nem találja többé helyét szülőföldjének polgárai között, kiknek számára, egynéhány évtizeddel előbb, oly jókedvvel írta meg pajzán meséit; s a panasz hangján említi, mennyire nem szeretik az emberek, még Firenzében is, a művészet városában, az alma poesist, mely a három firenzeinek lelkét enthusiasmmussal töltötte el.²

Nem csekély fontosságú a kérdés: mi az oka annak, hogy a költészet a középkor évszázaiban siralmasan mostoha sorsra jut, hogy a poeták tekintélye mindig kisebb lesz.

A kérdés megoldása a művelődéstörténelem és a paedagogia történelmének lapjaira egyaránt világosságot vet.

¹ Danten, Petrarcan, Boccaccion kívül, mások is irnak olasz költeményt. Gorellus költeménye érdekes, melyben Arezzo város történelmét olasz nyelven írta meg. Mellékelem a Gorellus magyarázatát. Gorellus = Gregorius; a latin Gregoriust Toscanában Chirigoro-nak mondták a XIV. évszázban; rövidítve Goro-nak; kicsinyítve Gorellus-nak.

Gorellus költeményének címe: Cronaca di ser Gorello in terza rima interno a i fatti della citta d'Arezzo ab anno 1310. usque ad annum 1384. Megjelent: Muratori XV. 809. s. köv. I. Az olasz költészet történetére nézve. V. ö. Tiraboschi és Bartoli többször idézett műveit. Tiraboschi IV. 336—377, V. 410—508; Bartoli II. 155—274.

² Dante és Petrarca műveihez már a XIV. évszázban készülnek magyarázó jegyzetek (commentariusok). Boccaccio jól tudja ezt; panasza arra vonatkozik, hogy a költészet és az irodalom népszerűsítése, az irodalmi műveltség, Dante és Petrarca remekműveinek ismerete dacára, lassan halad és nem tud általános lenni.

III.

Az egyházi élet keleten; tévtanítók és theologiai vitatkozások; hittani viták hatása; az emberi szellem összhangja; görög-római klasszikusok fontossága a szellemi összhang megteremtésére, a képzelőtehetség túlzásainak meggátlására; szent Pál tekintélye; császári és pápai Róma a IV. és V. évszázadban; a görög-római klasszikusok hatása a keresztény Rómában; a pogány klasszikus írók iskolai tanítása; szent Jeromos és szent Ágoston álláspontja; a népvándorlás hatása a szellemi életre; szerzetesek őrzik meg a népvándorlás idejében a görög-római klasszikusokat; könyvek másolása; iskolai nevelés és tanítás a zárdákban; Nagy Károly törekvése az iskolai élet reformálására; visszaesés halála után; a középkor első évszázainak paedagogiai írói; ezen művek jelentősége a korra való tekintetből; a középkor jellemzése; állandó nemzeti alakulások; a szellemi táplálék megválasztása a középkor idejében; választás a görög-római műveltség és a kereszténység között; ingadozás a kettő között; tantárgyak tanítása a középkor iskoláiban; a koldulórendek és a humanisták vándoriskolái; városi iskolák; az idealismus és realismus párhuzamos haladása; a harmadik rend a középkorban; a polgárság megerősödése; befolyása az iskolára; papság és nemesség állásfoglalása; a renaissance a polgárság törekvéseit háttérbe szorítja; a városi iskolák mégis befolyanak a XIV. és XV. évszázak iskolai reformjára; a nevelés befolyása az egyéni és a társadalmi életre; világi nevelés a középkorban; csekély hatásának oka; a középkori iskola elhanyagolja az irodalmat; az irodalom a nevelés szolgálatában a renaissance elején; Firenze szerepe; tudós társulatok; újkori és klasszikus írók eszméi; a görög-római műveltség és a kereszténység a nevelés szolgálatában; a humanisták és a scholastikusok küzdelme; Petrarca az irodalmi műveltség apostola.

A NEVELÉSTÖRTÉNETÍRÓK szeretik hangsúlyozni, hogy a görög és latin klasszikus írók tanulmányozásában a keleti egyházatyák fölfogása szabadabbelvű, mint a nyugoti egyházatyáké. A nyugoti egyházatyák az írók megválasztásában nagy óvatosságot követelnek; sőt szent Jeromos kijelenti, hogy a pogány klasszikus írók olvasását ki akarja zárni a keresztény iskolákból.

A kérdés még ma is megérdemli, hogy foglalkozzunk vele és tisztázzuk azt, a nyugoti és keleti egyház körülményeinek, uralkodó szellemének ismerete alapján.

Az egyházi élet fejlődése más keleten és más nyugaton. Keleten, már az első évszázadban, tévtanítók zavarják meg az egyházi életnek egységét és békéjét; még pedig erősen. A keleti phantasia az ésszel egyesülve okoskodik a keresztény vallás legfőbb hittételeiről; mélyreható okoskodásával ellentétet támaszt az isteni hit és az emberi ész között. A IV. évszáz kezdetétől

kezdvé különösen heves ez a küzdelem; theologiai kérdések vitatása napirenden van a keleti egyházban. Világiak körében is mindennapi és nagyon is kedves a theologiai kérdések fejtegetése; oly szerepe van abban az időben ennek a vitatkozásnak, aminő napjainkban a politikai függő kérdésekről tartani szokott vitatkozásoknak.

A folytonos hittani viták nem élesztették, nem is ápolták a tiszta vallásosságot; sőt babonás szokások- és szertartásokra vezettek; ezeknek terjedésével vallási közönyt, majd vallástalanságot okoznak.

Kelet püspökei és a szellemi élet egészséges fejlődését szívükön viselő államférfiai aggodalommal látják ezt a jelenséget; szeretnék az emberi szellem fejlődésében az összhangot megteremteni. Erre szolgálnak az ő törekvésükben a görög és római klasszikusok; ezért ajánlják ezeknek olvasását a Krisztus utáni negyedik század görög atyái, szent Vazul, Nazianzi szent Gergely, Aranyszájú szent János.

A humanus eszmék, melyek a klasszikusok műveiben vannak, jótékonyan folynak be a keresztény valláserkölcsei élet nemesítésére; az ember magába mélyedhet; az értelmi igaz, az erkölcsi jó, az isteni szép eszméi visszatartják lelkét a képzelőtehetség túlságaitól, melyre kelet népe annyira hajlandó volt.

A görög szentatyák tekintélyre is hivatkozhattak, midőn a klasszikusok tanulmányozását ajánlották; szent Pál maga ez a tekintély, aki ismeri és tiszteli a klasszikusokat, leveleiben idéz is klasszikus írókat.

A nyugati egyház viszonyai a keresztény középkor elején mások. Róma 476-ig a császárok székvárosa; a római pogány szellem a világáros belső életében megmarad. A pápák székhelye is Róma, kik a krisztusi tan tisztasága és épsége (integritas) fölött féltékeny gonddal őrködnek; a római egyház belső hitéletét, az első századokban, tévtanítók nem zavarják. A szellemi élet összhangja, a keresztény Rómában, ebben az időben, teljes; nem volt szükség arra, hogy azokhoz az eszmékhez folyamodjanak, melyek a lelki élet összhangjának megteremtésére alkalmasak: a görög-római klasszikus írók humanus eszméihez. A helyzet, Kelettel szemben, Rómában éppen az ellenkező. Keleten a képzelőtehetség túlásait tartotta vissza a klasszikusok humanus szelleme, Rómában azt növelhette.

A geographiai helyzet, ha szabad így szólni, a geographiai folytonosság azt okozza, hogy a régi Rómának pogány szelleme

ismételve kitör és veszélyezteteti a keresztény Rómának szellemét, hitét, mely százados elnyomatás és üldözés után csak most kezd szabadabban lélegzeni. Nem kell elfelejteni, hogy a IV. és V. évszázban a pogány Róma a hatalom erejére is támaszkodhatik szellemi törekvéseiben; a hatalomnak pedig, még az erőszakosság kizárása esetében is, mindig nagy a hatása szellemi téren is. Az erősödni kezdő keresztény Rómának szellemét megsemmisítheti a pogány Róma, a hatalom, a császár támogatásával.

Én úgy vélem, hogy a IV. évszáz folyamán, az V. évszáz elején, ezért tartja veszélyesnek a latin egyház két nagytudományú atyája: szent Jeromos és szent Ágoston a pogány klasszikusok iskolai tanítását. Nem ítélik el a klasszikusok tanulmányozását, hanem féltékenyen őrzik koruk keresztény szellemét, keresztény jellegét: azt gondolják, hogy a kor szellemi életében kedvezőtlen változás áll be az esetben, ha az iskolák túlságosan nagy gondot fordítanak a klasszikusok tanítására.

Annál inkább ragaszkodunk ehhez a meggyőződéshez, mivel jól tudjuk, hogy a két tudós egyházatya mindenkinél jobban járta a görög és latin irodalomban; szent Jeromos nem tud megszabadulni a klasszikusok befolyásától; ismeretes látomása után is nemcsak Cicero szép nyelvén ír, a humanus eszmék is mindig tolla alá kerülnek; nem képes azoktól megszabadulni.

Tisztán az okosság parancsa volt a két latin egyházatyának jelzett állásfoglalása. A pogány eszméket most kellett megtörni iskolában és társadalomban; ezért akarják egyidőre abbahagyni a pogány klasszikusok olvasását. Ettől a negatív intézkedéstől várják a keresztény eszméknek győzelmét. A kezdet kezdetén üdvös intézkedés ez, mivel a klasszikus írók műveinek olvasása a római egyház sajátos viszonyai következtében pogány szellemet teremtetett és végső veszedelembé dönthette a keresztény szellemi életet.

Mikor a római birodalom megsemmisül, Európa a népvándorlás viharait éli át. Ez a nagy forrongás nem kedvezett semmiféle szellemi iránynak, sőt csirájában ölt meg minden szellemi törekvést. Az is nehéz munkába került, hogy az elmúlt idők szellemi tőkáját megmentsék a jelennek és a jövőnek. Ebben az irányban történt egy érdekes, eredményeiben nagyfontosságú dolog.

A görög és római klasszikusok fennmaradását a kereszténység teszi lehetővé; a szentatyák buzgó tanítványai, szellemi életük örökösei, a szerzetesek, zárdáik csöndjében őrizgetik és nagy szorgalommal másolgtatják a görög-római pogány klasszikusokat

Ez menti meg a népvándorlás viharaiiban Görögország és Róma íróit.

Ez a történelmi tény minden Demosthenesnél ékebben beszél. Ha a klasszikusok tanulmányozása annyira ellenkezik a keresztény szellemmel, hogy történhetett ez? Az egyházas érzelmű szerzetesek, Krisztus hitének apostoli szellemű hirdetői, Krisztus vallásának önzetlen szolgálói, hogyan másolhatták oly buzgalommal a szentírás mellett a görög és latin klasszikusokat? Az ok egyszerű; a görög-római műveltség a kereszténység szolgálatában gyönyörűen érvényesülhet, sőt kell is annak érvényesülni.

A könyvmásolással együtt az iskolai nevelés és tanítás is otthont talál a szerzetesek zárdáiban. A buzgó szerzetesek, a népvándorlás alatt, egyedül szolgálják a vallásnak, a tudománynak és a művészetnek ügyét ezen a téren; a zavarban élő társadalom nem tesz semmit e tekintetben.

A VIII. évszázad végén, a IX. évszázad elején üdvös változás mutatkozik Európában; Nagy Károlynak mindenre kiterjedő figyelme az iskolai élet fejlődésére is üdvösen kezd befolyjni.

A bencéseknek vannak nagy érdemeik a középkori iskolák életében és fejlődésében.¹ Monostori iskoláikba elsősorban azok az ifjak járnak, akik szerzetesi, illetőleg papi pályára készültek; világiak közül kevesen látogatják ezeket az iskolákat; leginkább azok, kik a középkori diplomatiái pályára készültek; kik a fejedelmi udvarokban, mint a fejedelem tanácsadói szerepelnek. Ezek a világiak azonban nincsenek nagy számban; a fejedelmek tanácsadói is legtöbbször egyházi férfiak: érsekek, püspökök, apátok, sokszor egyszerű szerzetesek.

A nemesi osztály, a lovagok, a háborúskodásban, halászatban, vadászatban találja örömét kizárólagosan; midőn a Karolingiak idejében a hercegség, grófság, báróság apáról fiúra száll a monostori iskolai neveléssel szemben a várkastélyi nevelés terjed el, melyben a testi erők, ügyesség fejlesztésére a lovagi erények ápolására fektetik a fősúlyt.

Nagy Károlynak «schola-Palatina»-jában a tudományos

¹ Az iskola fontosságát elismerik ebben az időben is. *Veterum coenobitorum frequens erat istud keleusma: Ex scholis omnis nostra salus, omnis felicitas, divitiae omnes ac ordinis splendor constansque stabilitas.*

V. ö. Ziegelbauer: *Historia rei literariae Ord. S. Benedicti Augustae Vind. et Herbipoli*, 1754. Fontos különösen I. k. 1. r. 1. fejezet (rei literariae studium in ordine Benedictino), 2. fejezet (praecipua ord. s. per Italiam, Angliam, Galliam, Germaniam, Hispaniam et ceteras provincias monasteria) 1–306.

pályára készülő papok és tanítók mellett, a nemesi és a lovagrend is képviselve van; a genialis frank fejedelemnek az a célja, hogy a magasabb osztályok erkölcsi életét a tudomány erejével szelidítse, nemesítse. Alcuin is eredménnyel működik ezen a téren; a kettőnek befolyása alatt a lovagok közül többen vállalkoznak tudományos ismeretek elsajátítására.

De nagy hiba az, hogy Nagy Károly örökségét utódai még folytatni sem tudják, annál kevésbbé fejleszteni.

Bár Jámbor Lajos, Nagy Károly fia és utóda, szép műveltségű fejedelem, a latinban és görögben jártas, de nem erélyes, így még tudományával sem hódít. Pedig az iskolák ügyében is buzgólkodik; püspökségek és monostorok alapításakor föltétlenül kiköti, hogy az iskolákra nagy gondot fordítsanak. Szavainak azonban semmi súlya sincs.

Kopasz Károly az iskolákért és a tudományért még többet tesz. Görögországból és Irországból kiváló tanítókat hozat Franciaországba; legszívesebben időzik ezeknek társaságában; királyi palotáját ezért nevezték iskolának. A klasszikus tudományok, a pogány bölcsélet (Erigena János is udvarában tartózkodik), Kopasz Károly alatt jobban virágoztak, mint Nagy Károly alatt. Még az elemi iskolákra is kiterjeszti gondoskodását; zsinatokon, országgyűléseken üdvös törvényeket alkot az iskolai tanítás érdekében is; de a végrehajtáshoz nincs erélye; és így a törvényeknek nincs eredménye. Így azután mindjárt a IX. évszázban beáll a hanyatlás, a X. és XI. pedig a «saeculum obscurum».

Az iskolai tanítás szerencsétlen, elhagyott helyzetbe jut; kegyelemkenyéren tengődik. Azért történik ez, mivel Nagy Károly halála után nagy reactio támad, mely elfogultsággal a tudományt teszi felelőssé minden bajért. A baj nagy; pedig mindjárt a keresztény középkor kezdetén kiváló férfiak irodalmi műveikben iparkodnak a tanügy terén üdvös eredményeket hozni létre.

A IV. évszázban, a Karthagóban élő Martianus Capella egy szép munkát ír;¹ címe: «de nuptiis Philologiae et Mercurii». Az istenek dicsóítása alapján törekszik a trivium és a quadrivium tárgyait megkedveltetni. Tankölteménye stilus szempontjából a középkori irodalom egyik kiváló terméke; szép benne egyúttal

¹ Életkora teljes bizonyossággal nincs megállapítva; a tudósok véleménye szerint a Krisztus utáni 439. előtt élt.

V. ö. «Martianus Capella de nuptiis Philologiae et Mercurii». Recensuit Franciscus Eyssenhardt, Lipsiae, 1866.

a tudósnak lelkesültsége, mellyel a középkori iskola tantárgyain csüng, hogy ezzel a tudomány ügyének is használjon.

A keresztény tudományosság kiváló képviselője, szent Ágoston is írt paedagogiai munkát. *Libri duo de ordine, libri sex de musica, liber de magistro*, különösen *liber de doctrina* című műveiben az iskolai tanítás szempontjából fejtegeti paedagogiai nézeteit. A lángeszű hippói püspök a kérdések és tételek fejtegetésében olyan tisztán látó paedagogus, amilyen éléslátású bölcselő bölcséleti és hittudományi műveiben.

Kiváló neveléstudományi munkák a bölcselő Boetiusé.¹ (470—524.) A középkor *realis studium*airól értekeznek: aritmetikáról, muzsikáról, asztrológiáról, geometriáról. Egy szempontból fontos különösen Boetiusnak ezen a téren kifejtett munkássága: a tananyag terjedelme szempontjából. Ha áttanulmányozzuk Boetius ezen műveit, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a középkori iskolák *realis* tantárgyainak tanítása éppen nem mozgott szűk körben; ellenkezőleg a középkori jó iskolákban nagyon sokat tanultak a tanulók. De csak a jó iskolákban; a kellő felügyelet és egységes szervezet hiányán minden a tanítótól függ. Ha a realitást nem szerette, nem is tanította.

A középkornak legszebb paedagogiai munkája Cassiodoriusnak «*de artibus ac disciplinis liberalium litterarum*» című értekezése.² Egy nagyon érdekes ember ennek a szerzője; hányatott élete sokoldalúvá tette. Gazdag és előkelő patriciusnak születik; senator, consul lesz; mint *vivariumi* apát hal meg.

Munkája tanulmány eredménye; klasszikus szerzők nyomán ír, világosan és röviden a középkori iskola tantárgyaitól; egyformán értékes nevelés és tanítás szempontjából. Józan bölcsesége lep meg bennünket, mellyel a tanítás követelményeit fejtegeti. Egyes-egyes tantárgyak tanításával foglalkozik behatóan, de sohasem hanyagolja el a nevelés fontosságának föltüntetését sem; mikor az ismeretek gyűjtésének hasznosságát fejtegeti, siet kijelenteni, hogy ebben sem a materialis ismeret a fő, hanem a

¹ De institutione arithmetica libri duo; de institutione musica (rendkívül értékes) libri quinque; accedit geometria quae fertur Boetii. Edit. Godofredus Friedlein. Lipsiae, 1867.

² Cassiodorii; Opera omnia. Venetiis 1729. I. II.

A jelzett kiadásban mindenütt Cassiodorius és nem Cassiodorus olvasható. 480. körül született, 565. körül meghalt.

Ezeket, valamint sevillai Isidornak, Beda Venerabilisnek műveit, tankönyvekül használták; de voltak más, újabban szerkesztett tankönyvek is. Alcuin a trivium és quadrivium valamennyi tantárgyait földolgozta.

formális eredmény, a lelki tehetségeknek fejlesztése, tökéletesítése és nemesítése.

Ennek biztosítására fontos az értelmi és a valláserkölcsei nevelés; ez legyen az iskolai tanításban az evangéliumi kovász, mely termékenyítsen.

Érdekes didaktikája is. Didaktikai elveinek fejtegetésében kiemeli a szemléltetés fontosságát, nagy súlyt fektet erre; a tanító kötelessége, szerinte is, a gyermeknek szemeit, füleit foglalkoztatni.

A népvándorlás idejében, a keresztény középkor első évszázaiban írott munkák ezek. Tartalmukon kívül a kornak köszönik jelentőségüket, melyben szerzőik írják.

Az ezer évnél tovább tartó középkor az emberiségifjú kora. Nemes törekvés, de egyúttal határozatlanság; ideális lelkesülés, könnyelműséggel és tekintélyszeretettel; elbizakodottság és alázatlanság egyformán jellemző vonásai. Hogyan jönnek létre ezek az ellentétek?

A népvándorlás nemcsak viharokat támasztott; nemzetek is keletkeznek a népvándorlás idejében; az európai nemzetek bölcsőjét ekkor ringatták. A nemzetté lett nép a karddal szerzett földet megszereti, barangolását abbahagyja. A földművelés kapcsolja az embereket a karddal meghódított földhöz; franciát, angolt, németet ez tanítja meg a házaszeretetre.

Az állandó lakás alkalmul szolgál a szellemi élet terén kifejtendő munkásságra is. Életszükséglet az emberekre ennek a szellemi életnek helyes vezetése; életét egy-egy földrajzi helyen így biztosíthatja. Az ember, az érzékszellemi lény, nemesebb részének, lelkének kiműveléséről is gondoskodik.

A görög-római műveltség és a kereszténység állottak az emberiségnek, ebben az irányban kifejtendő törekvéseinek megvalósíthatásában, rendelkezésére. A görög-római műveltség befejezett dolog volt; a keresztény tudományosság és műveltség fejlődésben. Mindjárt az első évszázadban nemcsak a szentírásra támaszkodik az; nagynevű egyházi írók, tanítók, egyházatyák széleskörű tudományos munkásságot fejtenek ki. A IV. és V. évszázad, Keleten és Nyugaton, az egyházi tudományosság aranykorszaka. A tanulni akaró embernek kínálva-kínálkozott mind a kettő, hogy fölhasználja szellemi és anyagi életének fejlesztésére; az iskolai tanítás keretében csakúgy, mint tudományos munkásságában.

De az emberiség ifjú korában, a középkorban, jellemének megfelelően cselekszik: nem tud választani, vagy ha választ az antik műveltség és a kereszténység közt, helytelenül választ. Néha

az antik műveltség felé hajlik; még kelleténél is jobban műveli azt; máskor a kereszténység szelleme uralkodó lelki világában, mely sokszor föltétlen; lenéz minden mást. A középút a helyes itt is; a görög-római műveltség tanulmányozása a kereszténység szellemének uralma alatt, mely az emberi észnek minden munkásságát össze tudja egyeztetni az isteni ésszel, a keresztény hittel.¹

Ez, véleményem szerint, a helyes álláspont. De nyugaton nehéz volt ennek megvalósítása a fönnebb kifejtett okok miatt. Az idegenkedés, mellyel az egyházas szellemű emberek a görög-római írókkal szemben viselkednek, évszázakon keresztül megmarad; nehéz is másrésről írott könyvekhez jutni a középkorban; nagyon drágák azok.

Beda Venerabilis († 735.), Alcuin († 804.) alapvető munkásságot fejtenek ki. Alcuinnak toursi kolostori iskolája a középkornak minta- és tanítóképző intézete, melyet Franciaország határán túl is tekintélynek ismernek el. Paschasius Radbertus ennek a mintájára szervezte a corveyi kolostori iskolát; Leidrad Lyonban állított föl egy káptalani iskolát; Arnulph a salzburgi virágoztatta föl; Rhabanus a fuldai iskolában tett változást a toursi iskola alapján; Ludger a münsteri káptalani iskolában; Haimin az arrasiban, melyek megint a st.-amandi és az auxerre-i iskoláknak lettek mintái.

Ezen iskolák közül a fuldai emelkedett nagy hírnévre, mely a németországi iskolai reformtörekvéseknek a középkorban középpontja. Rhabanus Maurus alatt († 856.) virágzott a fuldai kolostori iskola; mintájára reformálták a szent-galleni és reichenau-i iskolákat és többeket Németország különböző városaiban. Rhabanus, kit «Praeceptor Germaniae» címmel tüntettek ki kortársai, irodalmi téren is működött: módszertani és encyclopedikus művei vannak.

Az Ottók korának legnagyobb embere: Gerbert († 1003.), mint tanító nagy hírnévnek örvendett. Tanítóképzőintézet lett mindig az az iskola, melyben Gerbert tanított. Rheimsban és Párisban tanított; az arab tudományossággal ő ismertette meg Nyugatot; a dialektikai vitatkozást iskolájában szeretik meg tanítványai és az ő tudományos tekintélye alapítja meg a scholastikus tudományosságnak tekintélyét.

Az iskolában szerez először tekintélyt a scholastikának;

¹ A bencések iskolai és tudományos munkásságukban ezt az irányt és törekvést képviselik. Nagyon érdekes adatok vannak erre nézve Ziegelbauer fönnebb idézett művében.

azután a tudományos életben. Gerbert szellemében szervezik Normandiában beçi kolostori iskolát, melyet a scholastikus bölcsélet első anyaintézetének tekint a művelődéstörténelem. Gerbert iskolája ez, melyben az ő tudományos szelleme él és virágzik a kolostori iskola két tanítójának, később apátjának munkásságában. Az egyik Lanfranc, a másik Anselm. Az utóbbit mindenki ismeri; a scholastika édes apjának tekintik általánosan szent Anselmet. Nem ártunk tekintélyének, ha azt mondjuk, hogy Gerbert, II. Sylvester pápa tanítványa ő is, valamint tanítója Lanfranc.

A szent Benedekrend dicséretére szolgálnak ezek az adatok. Gerbert munkássága is őket magasztalja; ő maga is tagja a rendnek, a rend több iskolájában tanított. Később Capet Róbert francia királynak, majd III. Ottó császárnak nevelője.

A montecasinói iskola a szabad művészetek (*artes liberales*) tanítása terén szerzett ezidőben érdemet; «*Ars Grammatica*» című nagybecsű munka, a IX. évszázban az ősmonostor falai közt jött a világra.¹

A többi rendek, melyek szent Benedek rendéből ágaznak ki és szintén ebben az időben keletkeznek, az iskola és a tudományos élet terén kezdetben nem fejtenek ki olyan tevékenységet, minőt az anyarend kifejtett. De azért a ciszterciták és a premonstreiek iskolái is fontos szolgálatot tettek korukban a vallásnak, a tudománynak és az életnek. Hogy ezek a rendek a közéletben mily fontos tényezők lehettek, elég arra hivatkozni, hogy a szent Benedek-rend szabályait követő rendeknek 1500. végéig 37.000 kolostoruk volt. Tessék elképzelni, milyen fontos lehetett ezek működése; ha tíz házuk közül csak kettőben volt is iskola, mennyi intézet állott vezetésük alatt.²

Az iskolai tanítás sokáig megmarad a régi alapon; tantárgyakat tanítanak, melyeket a tanulók ott az iskolában megtanulnak. A fönnebb megnevezett szerzők művei is hosszú időn keresztül tankönyvekül szolgálnak a középkori iskolákban; változás legfőlebb csekélyfontosságú dolgokban történik. Görög-

¹ *Artes liberales* név alatt nemcsak az idézni szokott hét tantárgyat foglalták össze a monte-casinói kolostori iskola tanítói, hanem «*universim ipsam encyclopaediam, hoc est, disciplinarum circulum, prout philosophiam quoque, theologiam, sacrarumque studium scripturarum*» Ziegelbauer, Id. m. I. 195.

² V. ö. Otto Villmann: *Didaktik als Bildungslehre*. I. 244. s köv. II. Braunschweig, 1903.

római szerzők műveit csak szórványosan, néha épen nem olvassák. Szabályok betanulása a fő.

A XIII. évszázban történik változás az iskolai tanításban; a két nagy koldulórend föllépése vezeti be ezt a változást.

Szent Ferenc minden munkásságában a népet tartja szem előtt, melynek jólétét, elsősorban lelkiüdvösségét törekszik előmozdítani. Nem ellensége a tudománynak, de nem tekinti azt öncélnak. Azt szokta mondani: azt akarom, hogy az én testvéreimnek életük legyen tudományuk, jámborságuk ékesszólásuk. Fiai követték utasításait: a népet tanították. A szerzetesek vándorlásaik és koldulásaik között találhatnak mindig időt a nép oktatására; ők a középkornak vándortanítói. A fő a valláserkölcsei tanítás; a népnél kizárólag erre törekszenek. Bár a nép tanítása a fő, a XIII. évszázban többen vannak a ferencrendiek közül főiskolák tanszékein is; a tudomány történelme megőrizte ezeknek nevét és tisztelettel áldoz emléküknél.

Szent Ferenc vándoriskoláinak lépnek nyomába a humanisták vándoriskolái; Petrarca sürgeti ezeket, buzgólkodik is fölállításuk érdekében.

Ezek a vándoriskolák a középkori tanügy történelmében változást idéznek elő. Az újság ingerével hatnak; alkalmul szolgálnak egyúttal a kolostori és káptalani iskolák megszüntetésére. A kolostori iskolák élete a legtöbb helyen már a XII. évszázadtól kezdve csak vegetálás; a káptalani iskolák, melyek az élet követelményeire nagyobb súlyt fektettek, valamivel tovább fönmaradnak; de a *vita canonica* végleges megszűnésével ezek is kimulnak. Ideje is volt; nagyon hanyatlottak attól az időtől, midőn a kanonokok nem tanítók, hanem csak a javadalmat élvezik. Fölfogadott és fizetett tanítók vannak a káptalani iskolákban, akik nem tudják, nem akarják megvalósítani a nevelés és tanítás ideális céljait.

Nagyon alkalmas időben keletkeznek a szerzetesek vándoriskolái; alkalmul szolgálnak a nép nevelésének fölkarolására, közvetve a polgári osztály tanítására is. A polgárok nem maradnak hátra; belátják a nevelésnek és tanításnak fontosságát. De ezen törekvésükben nem egyedül a vallás követelményeire helyeznek súlyt, hanem az élet követelményeire is. A valláserkölcsei alap megmarad, de a realis tantárgyakat is tanítják a polgárság iskoláiban.

Ezen időtől kezdve az idealismus és a realismus párhuzamosan haladnak a középkor történelmében. A lovagság, a szerzetesség az idealismust, a mindinkább megerősödő, gazdag és

tekintélyes polgárság a realismust képviselik. Az egyén érvényesülése, erőinek és tehetségeinek saját céljaira való fölhasználása a polgárság életében és törekvéseiben napról-napra előtérbe lép; a gazdagság, a vagyon, melyre a polgárság szert tesz, azt eredményezi, hogy a két középkori kiváltságos rend: a nemesség és a papság mellett el kell ismerni a harmadik rendet, a polgárságot. Létjogosultságát azzal igyekszik a harmadik rend bebizonyítani, hogy fölemelt fővel hivatkozik munkásságára. Azt vitatja, hogy a nemességnél és a papságnál erősebb alapon áll; létjogának bevitatására, jogainak gyakorlására, nem kiváltságokra hivatkozik, mint a két kiváltságos rend tette, hanem eszének és kezének munkájára, szorgalmára, mellyel szolgálni tudja és akarja a magán- és közjót.¹ Egész természetes tehát az, hogy erejének tudatában az iskolai tanítást reformálni akarja; a városi iskolák a vagyonos és tekintélyes polgárság iskolái lesznek. Ezekben az iskolákban a realis tantárgyakon kívül a nemzeti nyelv tanítása szerepel; a nemzeti nyelv központja az iskolai tanításnak.

Az iskolai tanításban mélyreható változás volt ez, egyúttal nagy haladás, melyből nagy változás származhatott. Alkalmas volt mindjárt arra, hogy megszüntesse az ingadozást, mely az antik műveltség és a kereszténység szellemének követésében, bár nem az iskolában, inkább a tudományos törekvésben, a középkor szellemi életének fejlődését gátolta. A városi iskolák nemzeti iránya az iskolai és a tudományos élet fejlődésében üdvös változást idéz elő, ha a polgárságnak félénk, határozatlan törekvését a két kiváltságos rend: nemesség és papság fölkarolják. De ez

¹ Érdekes adat erre nézve, amit Aeneas Sylviusnál találunk.

Civitas Senensis hac tempestate nostra post Florentiam primum in Etruria locum, agrumque late patentem obtinet; plurimis et ambitiosis oppidis, castellisque dominatur. In ea primum nobiles imperium habuere, quorum adhuc turres extant, atque alta palatia, monumentaque opere sumptuoso constructa. Verum his modo desidia torpentibus, modo inter se dissidentibus, ut nulla potentia longa est, plebs sibi dominatum arripuit. In ea quoque, ut fit, ab ignavo ad industriusum summa rerum auctoritas delata est. Fuerunt, qui dominium invadentes novem viros in magistratu haberent, quamvis essent ipsi quam multi; alii duodecim viros sibi praefecerunt. Itaque illi vocati sunt novem, isti duodecim. Rursus alii, cum civitatis leges moresque reformassent, reformatores appellari meruerunt. Atque nunc hi, nunc illi dominium sibi usurpavere. Verum ante annos quinquaginta duodecim viri e palatio pulsi omni imperio abdicati sunt, servilemque vitam degunt. Reformatores et novem viri cum plebe munia civitatis aequo partiuntur jure, magistratus aliquos cum nobilibus quasi precario communicant: in palatio nobilitas non admittitur. Historia Friderici III. Muratori IV., 6. l.

nem történt,¹ ami sajnós. Sajátságos másrésről az, hogy mi okozta ezt.

A XIV. évszázban új szellemi mozgalom támad; renaissance néven ismerjük. Ez a szellemi mozgalom különbözik a középkori szellemi mozgalomtól; egészen nem határozatlan. Ebben van győzelmének titka. A görög-római műveltség nemcsak a kereszténységgel jó összhangba, hanem a nemzeti törekvésekkel is. Ez nehéz volt; legjobban látszik Dantenál, Petrarcanál; egyik kézzel a nemzeti nyelv és műveltség emelésén fáradoznak, a másik kézzel a görög-római műveltség terjesztésére törekszenek. Uralkodó lesz rövid idő múlva a renaissance-törekvés; a polgárság törekvései háttérbe szorulnak. A városi iskolák nem fejthetik ki tevékenységüket, ezért nem folyhatnak be elhatározólag az emberi művelődés és nevelés ügyének előmozdítására. De azért nem marad eredmény nélkül a városi iskolák törekvése; a XIV. és XV. évszáz iskolai reformjában tevékeny szerepük van.

Ennek a történelmi ténynek megértése a neveléstudomány jellemzése nélkül lehetetlen. Ki kell tehát erre terjeszkedni. A neveléstudomány a társadalomtudománynak, a társadalmi bölcséletnek része. A nevelés és tanítási tevékenysége az egyéni művelődés, az állami követelmények szempontjából a társadalombölcséleti tevékenységek legfontosabbika. Az egyénből indult ki mind a két tevékenység, tekintettel annak céljára. A cél kettős, egyéni és társadalmi; földi és földöntúli. A földi cél, mely nem más, mint a földi boldogság elérése, legközvetlenebbül érinti egy haza polgárainak jogait és kötelességeit; a földöntúli cél az örök boldogságnak megvalósítását.

Ezen célok megvalósításában a neveléstől függ minden. Az ókori bölcselők, Plato, Aristoteles, Plutarchos a nevelésnek ezt a befolyását vallják mindig, a nevelés tevékenységét ebből a szempontból tárgyalják; Plato idealisan, Aristoteles realisan, Plutarchos a gyakorlati élet szempontjából praktikusán. Az egyénnek munkássága, önművelése is visszahat a hazára, melynek polgára;

¹ Pedig a római pápák már előbb is barátai a nép és a polgárság nevelésének. Ennek a bebizonyítására idézhetjük III. Sándor pápának egy levelét, melyet a rheimsi érsekhez intézett.

Cum donum Dei sit literarum scientia, liberum esse debet cuique talentum gratiae cui coluerit erogare, fraternitati tuæ per Apostolica scripta mandamus, quatenus tam abbati quam magistro scholarum præcipias, ne aliquem probum et literatum virum regere scholas in civitate vel suburbiis ubi voluerit, aliqua ratione prohibeant, vel interdicere qualibet occasione præsumant. Fr. Schwarz: Erziehungslehre, I. 2. Abt. 169. l., 1829. Leipzig.

a haza szolgálatában áll erőivel és tehetségeivel; tudományát, erkölcsi karakterét erre fordítja. Abban a tevékenységben, melyet az egyén a haza boldogítására fordít, mindig érvényre jut annak szabadsága is; az állam vagy más hatalom nem semmisíti azt meg, mint Keleten történt.

Ezt a társadalmi törekvést a középkori kolostori iskolákban nem találjuk. Ennek is megvan a maga oka. A középkorban a földművelés köti egy földhöz az embereket, az tanítja meg őket a hazaszeretetre is. De a hazának ez a szeretete az embereket tápláló hazának földjére, rögére vonatkozik és nem a társadalmi bölcelet szempontjából fölfogott hazára. A társadalmi bölcelet szempontja akkor érvényesül, midőn a hazának polgárait ugyanazon eszmék táplálják; ez teremti meg az érzelmek és törekvések azonosságát is; az egyén boldogságában a hazának boldogságát.

Mindezekre nagy, kizárólagos befolyása van a nevelésnek; enélkül egyik sem valósul meg. Ezért tartom én annyira fontosnak a középkori városi iskolák keletkezését; arra voltak hivatva, hogy az iskolában először, később az életben a társadalmi szempontokat érvényre emeljék. A nevelés és tanítási tevékenységet, ebben a törekvésben, nem vizsgálják kizárólag az antik tudományos műveltség és a kereszténység szempontjából, hanem a társadalmi bölcelet útmutatása mellett politikai szempontból is, az erkölcsi erényekre való tekintetből, mely megtanítja az embereket arra, hogyan éljenek embertársaikkal. A nevelés és tanítás céljának ily szellemű megvalósításában nemcsak az ifjúságra kell tekintettel lenni, hanem a férfikorban munkálkodó intelligens emberekre is. Utóbbi állításom igazolására a következőkre hivatkozom.

A társadalomban, melynek élete azonos az organikus étellel, sohasem alárendelt fontosságú az, milyen annak az idegrendszer; lelki műveltség tekintetében milyenek azok, akik különböző állásokban vezetői a társadalomnak.

Az igaz, hogy a nevelést az ifjúsági kor elmultával befejezzük, de a nevelésnek hatása kiterjed a férfikorra is. Az ifjúság idejében, középiskolákban és az egyetemen is, kell a tanulókat megismertetni azokkal az elvekkel, melyeket férfikorában, cselekvéseiben, öntudatosan juttathat érvényre. Ezen elvek fejtegetésében nagyon vigyázzon a nevelőtanár; értelmileg és erkölcsileg helyesek legyenek azok, melyek mint igazságok egyúttal vezérszabályokul szolgálnak.

A városi iskolák a középkorban ezeknek megvalósítására voltak hivatva. A gazdag és tekintélyes polgárság, mely nem

hajhászta senkinek a kegyeit, a nevelés és tanítási tevékenységet nem az iskolai tudákosság szempontjából vizsgálja elsősorban; nem vitatkozik arról, hogy a görög-római műveltség vagy a kereszténység központja az iskolának; mind a kettőt fontosnak vallja az iskolai tanításban, de az élet követelményeit is figyelembe akarja venni. Embert, polgárt, keresztényt akar nevelni; az iskolát nem oly intézetnek tekinti, melyből olyan emberek kerülnek ki, kik a tudomány kedvéért az élettel mitsem törődnek, sőt büszkék arra, hogy mint tudósok, az életben ügyetlenek. Azt várják inkább az iskolától, hogy határozott embereket neveljen, kik tehetségeik kiművelése alapján érvényesülni tudnak az életben, de másrésről mindegyik az általános emberi jellem kifejlődését tartja a nevelés legfontosabb céljának; önmagában is, másokban is ezeket becsüli legtöbbszörre.

Világi nevelés ennek a neve a nevelés történelmében; a középkorban a városi iskolák élesztik ezt kizárólag. Kár, hogy nagyobb eredmény nélkül; a szokás és tekintély nem engedik, hogy ez az üdvös újítás messziremenő következményekkel járjon. Az iskolai tanítás szellemében találhatjuk meg ennek az okát is, magyarázatát is.

A középkor iskoláiban nincs meg a szellem, sokszor az ismeret éltető vizének ereje. Nagy szorgalommal tanulják ezekben az iskolákban a grammatikát, dialektikát, retorikát. De ezeknek szabályai annyira lekötik az emberek munkásságát, hogy kevés figyelemre méltatják magát az irodalmat, mely pedig az emberi szellem életét foglalja magában. Ez a jelenség annál elszomorítóbb, minél jobban tudjuk, hogy az ókor tudósai, köztük a híres pedagógus, Quintilianus is, akit a középkor emberei példa gyanánt utánoztak, a grammatika alatt a nyelvet és az irodalmat értették.

Az irodalmi szempont, vele együtt a római nép szellemi élete, a középkor iskoláiban nem jön figyelembe, illetőleg háttérbe szorul. Maga a nyelv is, melyre a középkor iskoláiban tanítják a gyermekeket, nem a szép latin nyelv, melyen Cicero mondotta el halhatatlan beszédeit, hanem az ókori klasszikus évszázak kimulása után, évszázak alatt keletkezett későbbi, sok tekintetben idegen latin nyelv, mely nyelvi, szónoklati, költészeti kíváncsalmak tekintetéből egyaránt messzire állott attól a szép latin nyelvtől, melyen a «Forum Romanum» emberei beszéltek.

A klasszikusok, az újabb költők tanulmányozása még a XIV. évszáz folyamán is, szűk körre szorítkozott; az irodalom nemesítő hatását, eszméinek erejét, a realismeret fontosságát kevesen méltányolják, kevesen ismerik; az irodalompartolók

lelkesülése is személyekre vonatkozik, nem magára a dolog érdemére, az írónak szellemére.

Firenze gyűjtja meg a haladás fáklyáját, midőn az irodalom segítségével a tudomány és művészet ügyét akarja előmozdítani.

Pisai Miklós, Giotto, Dino Compagni, Giovanni Villani, Arnolfo del Cambio, Dante, Petrarca, Boccaccio az újkor apostolai, másokkal együtt, kiknek törekvése az emberi szempontok érvényre emelésére, a humanus eszmék diadalra vitelére vonatkozik.

Embert és társadalmi lényt neveljete, ez a humanisták jel-szava. Erre a célra legalkalmasabb az irodalmi művek tanulmányozása, melyekben megtaláljuk az embereket vezető eszméket, igazságokat; ezeknek uralma esetében biztosan fejlődik az egyéni önállóság, emberi érték; elmaradhatlan egyúttal a társadalom boldogsága.

Az irodalom az emberi szellem revelációja. Öntudatosan cselekedni tudó, gondolkodni szerető ember nem szíhat mérget az irodalmi művekből. A neveléssel arra kell törekedni, hogy az ifjú, később a férfiú æsthetikai izlésének megfelelőleg becsülje többre a jót a rossznál és cselekedjék a jó szerint, kerülje viszont a rosszat. Az egyéniség érvényre emelése, a nemzeti eszmék győzelme ily alapon sem erkölcsileg, sem értelmileg nem lehet veszedelmes; ellenkezőleg, a haladásnak biztos útjára vezérelheti az emberiséget.

Firenzében, a XIV. évszáz folyamán, a tudósok körében általános ez a mozgalom. Az újkor apostolának, Dantenak, nemcsak tanszéket állítanak Firenzében, társadalmi úton is terjeszteni töreksenek eszméit.

Firenzében találjuk az első akadémiákat, melyekből fejlődnek a XV. évszáz tudós társulatai, valamint korunk «Tudományos Akadémiái».

Marsiglio idejében, a XIV. évszázban (1342—1394.), Firenze tudósai alapítják az első tudós társaságot, melynek tagjai meghatározott időben összejönnek a S. Spirito-kolostor egyik nagyobb termében, ahol érdekes vitatkozásokba bocsátkoznak a klasszikus auktorok és az antik philosophia tételei fölött. A S. Spirito tudósai és részben mások, Antonio Alberti Firenze mellett fekvő villájában is összegyűlnek, hol a klasszikus auktorok mellett a modern költőkről vitatkoznak, kiknek, különösen a három firenzei koszorús költőnek munkái, a XIV. évszáz tanult embereinek kedvenc olvasmánya.

Az újkori költőkkel az újkor eszméit szívják magukba az emberek. Viszont a klasszikus ókori irodalom tanulmányozása az ókori pogány eszmékre hívja föl az emberek figyelmét. És a

körülmények sajátos közreműködése következtében, már a XIV. száz folyamán is, a pogány eszméknek kelleténél nagyobb tisztelete tapasztalható egyeseknél. A középkori vallásos irány hívei erre fölajdulnak és a kereszténységet féltik a pogány eszméktől.

Pedig a görög-római műveltség és a kereszténység legtöbbet tehetnek az emberiség nevelése érdekében.

Bebizonyítom állításomat.

A görög-római műveltség az emberi ész és akarat munkáságának eredménye; a kereszténység az isteni ész és akarat műve. Mind a kettőben eszmények szerepelnek, igazságok uralkodnak.

A tudomány eszménye, a műveltség is ez: a tudás, a tudomány igazságainak kutatása, földerítése és megállapítása; a kereszténység pedig az isteni igazságok megismerése. Az állandóság főjellemé az isteni igazságoknak; kívülük semmi szilárd, semmi állandó nincs a földön. Az eszmék, országok és királyok eltűnnek; rohanó gyorsasággal változtatja minden helyét és alakját. Az eszmékben, országokban és királyokban is az marad meg, ami igaz, mert ez Istennel van rokonságban. Az embernél, a tudósnál is így van ez.

Az emberi tudás nem abszolút; nagyon is véges. Az emberi szellem megismeri az igazságot; ez tény. De az is tény, hogy az emberi szellem nem ismer meg minden igazságot; amit ismer is, nem a legtökéletesebb módon ismeri. Meg kell vallanunk, hogy a tudomány tartalmaz és fog is tartalmazni titkos részleteket. Még azokat tudjuk bizonyossággal, melyek az emberre vonatkoznak, az emberből táplálkoznak. Ez a tudásunk is véges, de megvan ebben az erkölcsi bizonyosság, mely elfogadható bizonyítékok alapján győzi meg az igazságról az embert. Nemcsak meggyőzi, hanem lelkesíti is. A lelkesedés erőt önt a lélekbe; eszményeket nyújt az értelemnek, az akaratnak.

A görög-római műveltségben is ezek az eszmények állandók; a humanus eszmék, a szép, az igaz és a jó. Humanus eszmék ezek, de az isteni bennük az örök. Az igazság kutatásában az isteni értelemhez emelkedik föl az ember, a jónak követésében az isteni akarathoz, a szép kultuszában pedig ahhoz az eszményi széphez, melyben megvan az igaznak és a jónak tartalma és közel áll az isteni széphez.

A görög-római műveltség ebben a törekvésében, törekvésének eredményében a kereszténység szellemének uralmát teremti meg. Előkészület a nagy munkához; az emberi képességeknek, a lélek erőinek nemesítése és tökéletesítése is. Ugyanazt teszi, amit a kereszténység: az ember értelmét és akaratát vezeti.

Az emberi értelem és akarat vezetése a nevelés munkája. Ezt a munkát rendszerbe kell foglalni, a tudomány igazságaival megalkotni. Sok mindent fölhasználnunk erre a célra; de a görög-római műveltség és a kereszténység nyújtják minden időben ennek a célnak megvalósítására a legtöbbet. Csak az szükséges, hogy igazán ismerjük mindkettőnek szellemét; a határt is, mely a megismerés és alkalmazás dolgában szem előtt tartandó.

A XIV. évszáz évtizedeiben nem így indul meg a renaissance küzdelme. *Peccatur intra et extra muros*; a renaissance emberei és a középkor védelmezői, s a humanisták és a scholasztikusok évszázados küzdelme a XIV. évszázban kezdődik.

A humanisták, kiket az egész vonalon támadnak, viszonzóznak a támadást; állást foglalnak nemcsak a theologia, hanem a jog- és orvostudomány ellen.

Dante Petrarcaval, Boccaccioval együtt keresztény alapon állanak. Mind a három, első sorban a legnagyobb, Dante, teljesen jártas a keresztény theológiában, bölcséletben; nemcsak a tudás igazságait ismeri, vallja és hirdeti, a keresztény elvek szerint él is. Vallásos élete épen olyan öntudatos, de azért hiten alapuló, mint politikai, társadalmi élete.

És a theologusok közt akad mégis egy-két türelmetlen, aki támadni szereti a renaissance embereit, elsősorban a poetákat.

Petrarca belebocsátkozik a küzdelembe; vallásos hitét megtudja egyeztetni tudományos meggyőződésével és ebben állandóan meg is marad, nem törődve az ellenséges indulattal sem, mely néha a theologusok részéről éri a «laureatus poetát».

Boccaccionál 1362. tavaszán egy szerzetes — Gioachino Ciani — jelen meg és lelkének üdvösségére hivatkozva fölcsólitja, hagyja abba a költészetet. A költészetet és az életet szerető költő aggodalommal keresi föl lelkének meggyugtatása végett barátját, Petrarcat és kérve-kéri a paduai kanonok nyilatkozatát, 1362. május 28-án válaszol Petrarca Boccaccio levelére.

«Légy csak nyugodt — mondja válaszában higgadtan Petrarca — a vallásos hit és a tudományos meggyőződés, a legszebben megférnek egymás mellett. Költészet és tudomány — írja Petrarca — a tökéletesedés útjáról nem térítenek el senkit sem; a kettő épen a legalkalmasabb arra, hogy egyengessék a tökéletesedés útjait.»¹

¹ Boccaccio is védelmére kelt a pöcsisnak 1370-ben írt «Genealogia deorum» című művében, melyben a klasszikus ókor költőiről azt mondja, hogy azok is theologusok, ha nem is «theologi sacri».

IV.

A költészet Petrarcánál; szerepe a nevelésben; tudományos és irodalmi férfiak; változás a jogi és a társadalmi életben; Róma szerepe ebben a változásban; a család és a társadalom erkölcsi élete; nőkultusz a középkorban; Dante szerelme Beatricéhez; egyéni és nemzeti boldogság; jogtudomány és élet; vallási és politikai erkölcsstan; Macchiavelli Miklós; politikai erkölcsstana műveiben; gyakorlati politikájának tartathatatlansága; jellemzése és hatása korára; küzdelmek és versengések a XV. évszázban; a XV. évszáz jellege; a vallás- és erkölcsstan veszedelme; Savonarola Jeromos; uralkodása Firenzében Lorenzo halála után; kettős törekvése; munkásságának programja; valláserkölcsi irányának befolyása az életre; Savonarola és Luther; a humanisták küzdelme a vallás és a lovagság ellen; a küzdelem célja; visszahatás; Savonarola törekvése a humanisták ellen; az örök üdvösség befolyása törekvéseire; Savonarola halála; a középkor kimulása.

PETRARCA (Petrarcha) Ferenc 1304. július 20-án született Arezóban. Atyját Petrarconak hívják; Firenzében is volt háza a családnak és Petrarco a város politikai küzdelmében, a fehérek és feketék harcában, tevékeny szerepet játszik, mint a fehérek pártjának tekintélyes tagja. A küzdelem ránézve is kedvezőtlen eredményű; kénytelen Firenzét elhagyni és a szomszédos Arezóba költözik. Itt született a kis Francesco.

Bizonyosan a politikai küzdelmek okozzák, hogy a fehérek pártjához tartozó Petrarco nem a szomszédos Firenzében taníttatja kis fiát; először Pisában laknak, majd 1313-ban Avignonba költözik az egész család. Az élénk és tehetséges gyermek, majd ifjú, nagy szorgalommal mélyed bele tanulmányaiba, különösen az irodalomba. Tizenöt éves korában a szomszéd montpellierier egyetemen a jogot hallgatja. A szép olasz ifjú Avignonban, Carpentrasban, hol családja lakik, mivel Avignonban drága az élet, Montpellierben is a társaság dédelgetett kedvence, szellemi nagyságát környezete bámulva csodálja. Édesatyjának nagy reményei vannak; családjának fényét és hírnevét látja emelkedni fiának emelkedésében. Jogászt akar nevelni Ferencből, hogy Firenzében éles eszével, nagy tudományával hódítson.

A fiúnak is vannak tervei; de azok különböznek az apjának terveitől. Engedelmeskedik ugyan édesapjának, tanulja

a jogot; de nem találja örömét a jogtudományban. Keveseli annak tartalmát, elveti túlságosan elméleti irányát, mely az élettel keveset törődik. Szívesebben tanulmányozza az irodalmat; közben áldoz is már a múzsáknak, latin és olasz nyelven ír költeményeket. Bolognában folytatja jogi tanulmányait, ahol három évig, Montpellierben négy évig, összesen hét esztendeig tanulmányozza a jogtudományt. Már Bolognában, ahol szigorú édesapja nincs jelen, több időt szentel az irodalomnak, elsősorban Ciceronak és Vergiliusnak tanulmányozására. Édesapja halála után egészen abbahagyja a jogtudomány művelését, kizárólag és szabadon a múzsákkal társalog.

Hirneve nőttön-nő; nem Francesco Petrarchinak hívják, hanem személyes kitűnősége iránt való tiszteletből, Francesco Petrarchanak.

Legkedvesebb írója Cicero; stilusa és bölcsellete tetszik; mindig tanulmányozza. Huszonegyedik évének befejezése után világi pap lesz és több javadalmat kap, melyek biztosítják számára a gondtalan életet. Családi vagyonáról nővére javára lemond; egyetlen nővére örökli az apai örökséget; van ugyan még egy fivére is, de Gerardus testvére szerzetes marad.

Petrarca életrajzírói megvilágították már a közte és Laura közt keletkezett ismeretséget; tán egyszer sem beszéltek egymással, Petrarca csak látásból ismeri Laurát; vagy ellenkezőleg, igazi szerelem emléke szól hozzánk költeményeiben. A szerelem igaz, csak a név, Laura neve költött.

Minket a renaissance költője és tudósa érdekel; életrajzában is, a források alapján, erre akarunk kiterjeszkedni.

1341-ben Rómában költővé koszorúzzák az ismert és ünnevelt költőt. Ezután bejárja egész Itáliát; mindenütt a lelkesedés ujjongását hallja; életrajzírója szerint bámulatos az a tisztelet, melyben városról-városra, minden rangú lakos részéről a megkoronázott költő részesül. «Nemcsak a nép — írja Arezzói Lénárd — nem is a középosztály, fejedelmek, főurak vágyva-vágyanak barátságára és örülnek azon, hogy tisztelői, barátai lehetnek.»

Prosában, versben egyaránt mester; prosáját tudás és szabotosság jellemzi, kerekdedség és magasra szárnyalás költeményeit.

Érdekes a renaissance két emberének, Dantenak és Petrarcának, összehasonlítása; külső életük csak úgy különböző, mint írói talentumuk és érdemük. Petrarcának, a többszörös javadalmas-

nak, nyugodt élete volt; jólét, boldogság, tisztelet veszi körül; Dantenak egyikben sincs része; mások kegyelméből él; honvágy gyötri érző szívét, a számkivetés büntetése égeti homlokát. Petrarca távol marad mindig a politikai küzdelmektől; nem szerette, azért nem lesz jogász is. Dante belevegyül, sőt annak lesz áldozata. Szenvedései innen származnak.

Szenvedéseinek van öröndetes eredménye is. Ezeknek köszöni nagyságát. Nagy szelleme a szenvedésekben tisztítótüzőn megy keresztül; korának összes tudományait műveli, hogy szenvedéseit ellelje; a tudományos törekvésnek három nagy ellensége: az ételben és italban való mértékletlenség, a tunyaság szeretete és a szerelem túlságai, teljesen hiányoznak Dantenál. Tudományával egyedül áll korában; Petrarca messziről sem közelíti meg annak sem a mélységét, sem a tartalmát. Másrésről az igaz, hogy Petrarca az irodalom ismeretében fölötte áll Dantenak; a görög és római klasszikus írók műveiben jóval járta-sabb; az is igaz, hogy Petrarca latinul szebben beszél és ír, mint Dante. 1374. július 20-án, mely születésnapja, hal meg.¹

A két nagy szellem kiegészíti egymást; Boccaccioval együtt (1313—1375.) valódi szellemi triumviratus. Egymás mellé állítja őket az irodalom és művelődéstörténet; a három firenzei nemcsak időrendi sorban következik egymásután, hanem a szellemi élet fejlődésének egymásutánjában is. Dante időrendben és szellemi fölényben egyaránt az első; a renaissance minden tudósa és tanítója közt legnagyobb.

Firenzében, az Uffizi arkadjai alatt, szintén egymás mellett áll a három koszorús. Elmerengve néztem órákon át a három szobrot. Firenze zaját nem hallottam, lélekben a triumviratus társaságában éltem.

Boldogok, kik az életben láthatták őket és követték eszméiket!

Petrarcának szavaiban sokszor nyilatkozik meg az újkor szelleme, a művészet, tudomány és vallás szeretete. Hangja bár határozott, de azért békülékeny. Nem mindig így beszél az újkor ellenfeleivel.

Korának jogászait, orvosait a gúny fegyverével támadja. Tudományuk csekélysége, merev formalismusa, nagyképűsködő

¹ Közönségesen július 18-át emlegetik Petrarca halálzási napjának; Fracassetti József azonban július 20-át említi. V. ö. Francisci Petrarcae, Epistolae de rebus familiaribus et variæ etc. Prolegomenon, 155. Florentiæ, 1859.

okoskodásuk, logikájuk hiányossága bőven ad neki anyagot a támadásra és gúnyolódásra. Olvassa el bárki «*Invectivas contra obiurgantem Medicum*» vitairatát,¹ meggyőződik a kor szelleméről, mozgó eszméiről és Petrarcának ideális szeretetéről, melyel, az újkornak Dante után második hőse, a költészet iránt viseltetik.

Petrarcának is erős a meggyőződése az irodalom eszmei irányának győzelmében, a költészet és a művészet nemesítő hatásában. Az értelmi, erkölcsi élet emelkedését várja a költészet és a többi művészet uralmától, mely közvetlenebb hatással lesz az

¹ Franciscus Petrarca Clementi VI. Pontifici Maximo S. P. D. Az érdekes levélből a következőket közlöm. *Lectum tuum obsessum medicis scio. Hinc prima mihi timendi causa est: discordant enim de industria, dum pudet novi nihil afferentem alterius hæsisse vestigiis. Nec est dubium, ut eleganter ait Plinius, omnes istos famam novitate aliqua aucupantes, animas statim nostras negociari; et in hac sola artium evenire, ut cuicunque se medicum profitenti statim credatur, cum sit periculum in nullo mendacio maius. Non tamen illud intuemur; adeo blanda est sperandi pro se cuique dulcedo. Nulla præterea lex, quæ puniat inscitiam capitalem; nullum exemplum vindictæ; discunt periculis nostris, et experimenta per mortes agunt; medicoque tantum hominem occidisse, impunita summa est. Horam turbam velut inimicorum aciem, Clementissime Pater, intueri. Instruat te illius infausti epigrammatis memoria inscribi iubentis in sepulchro hoc solum: Turba medicorum perii. In ætatem nostram potissime videtur incidisse illud Marci Catonis vaticinium: quandoque Græci ad nos litteras suas, præsertim medicos transmisissent, omnia corrupturos. Sed quia iam sine medicis vivere non audemus, sine quibus tamen innumerabiles nationes forte melius atque salubrius vivunt, et populus Romanus ætate florentissima, eodem teste Plinio, ultra sexcentimum annum vixit; unum tibi de multis elige, non eloquentia, sed scientia et fide conspicuum. Iam enim professionis suae immemores, et dumetis propriis exire ausi, pœtarum nemus et rhetorum campum petunt, et quasi non curaturi, sed persuasuri, circa miserorum grabatulos magno boatu disputant; atque illis morientibus, Hippocraticos nodos Tulliano stamine permiscentes, sinistro quamvis eventu, superbiunt, nec rerum effectibus, sed inani verborum elegantia gloriantur. Ac ne quid a me hodie fictum medici tui putent, quem sæpe nomino Plinium, quod is et de medicinis multa et de medicis plura quam quisquam et veriora diceret, in omnibus fere huius epistolæ partibus ducem habui. Ipsum ergo audiant. Palam, inquit, est, ut quisque inter istos loquendo polleat, imperatorem illico vitæ nostræ necisque fieri... Ut vero iam desinam, medicum non consilio sed eloquio pollentem, velut insidiatorem vitæ, sicarium aut veneficum vitare debes. Huic quidem iure optimo dici potest, quod loquaci coquo Plautinus ille senex in Aulularia: abi, inquit, opera hic conductæ sunt vestra, non oratio. 1355. III. Idus Martii. Francisci Petrarcae, Epistolæ de rebus familiaribus et variæ. Florentiæ, 1859. I. 299—301.*

emberi lélekre, mint a tudomány és oly általános lehet eredményeiben, minő a vallás. Ha ez uralomra juthat a művelt társadalomban, az egyénnek öntudatos élete, jelleméhez való ragaszkodása nem lesz ritka jelenség; ellenkezőleg a művelt társadalom általános vonása.

Idealis okoskodás, öntudatos emberhez méltó. A kereszténység eszmei tartalma így jutott volna teljesen a betetőzéshez, az emberlény és a társaslény valóságos tökéletességéhez.

Az olasz szellemi élet tartalma biztosíték volt arra, hogy a reformmozgalom eredménnyel járhat ebben az időben. — A XIII., XIV., XV. évszázakban az általánosan ismert férfiakon kívül mások is vannak, kik a bölcsélet-, jog- és természettudomány terén kiváló érdemeket szereztek.

Bardi Robert (Roberto de Bardi † 1349.) híres hittudós és bölcselő, ki a természet- és erkölcsbölcséletben volt különösen jártas; a két nagyfontosságú tudomány művelését összeköti a theológiával, Párisban tanulja a theologiai disciplinákat; úgy lát-szik, ezekkel egyidőben tanulmányozza a természet- és erkölcsbölcséletet; mindegyikben nagy eredményre tesz szert. Párisban avatják hittudorrá és negyvenéves korában a párisi egyetem kancellára lesz, ott is hal meg. Korában olyan ünnevelt hittudós, mint Albertus Magnus, Aquinói sz. Tamás.¹

Ciprianus (no) az első jogtudósok egyike Firenzében, különösen jártas a polgári jogban.

Vele versenyez a tudományos jog ismeretében a parasztszülöktől származó D'Accorso Chiosatore, aki Firenze mellett magányban tölti életét, folytonos tanulásban. Később Bolognába kerül és a híres egyetemen tart jogtudományi előadásokat. Itt hal meg 78 éves korában, 1260. körül.

Fia, Francesco szintén jogtudós. Bolognában, a XIII. évszázban európai hírű tudományegyetem jogtudósait egy nyilvános vitatkozásban legyőzi; a tekintélyükre féltékeny tudós egyetemi tanárok ezért megharagszanak; irigy féltékenységgel üldözik Francescot, apjával együtt. Nem ártottak egyiknek sem; tudományuk fénye és melegsége messze világít és sokat lelkesít. Francesco 69 éves korában hal meg Bolognában 1309-ben; apát és fiút egy sirba temetik.

¹ Az életrajzokat latinul írta Filippo Villani, később egy ismeretlen olaszra fordította. A kettőnek egybevetése alapján Mazzuchelli adta ki ily címen: *Le vite d'uomini illustri Fiorentini scritte da Filippo Villani. Velence, 1747.*

Dino di Moigello, közönségesen Mugello, méltó társa a két Accorso-nak, apának és fiúnak; a legkiválóbb olasz jogtudósok egyike, akit korában a jogtudomány csodájának tartottak. Tudománya és dialektikája révén kapja ezt a nevet; bámulatos könnyűséggel fejtegette és döntötte el a jogtudomány legnehezebb kérdéseit. Hatalommá emelkedett fényes talentumában a tudomány; korának kiváló emberei keresték barátságát. VIII. Bonifácius pápával, aki szintén ünnepelt jogtudósa a XIII. évszáznak, benső baráti viszonyban van. † 1303.¹

A XIII. évszáz nagy physikusainak sorát Di Taddeo nyitja meg; időben és tekintélyben sokáig marad első tudós a természettudomány művelőinek sorában. Firenzében született szegény és hírnév nélküli szülőktől. Gyermekkorában tanulás nélkül mulik el; lustaság és az élet gondjai egészen lefoglalják. Sanyarú körülmények közt él; szent Mihály oratoriumának kapujában gyertyákat árul és ebből tengeti nyomorúságosan életét.

Harminc éves korában külső és belső életében nagy változás történik; nagy szorgalommal kezd tanulni, hogy a hosszú idő mulasztásait pótolja. Kiváló eredménnyel tanulja a grammatikát és a vele összefüggő többi tantárgyat; majd átmegy Bolognába, hogy a szabad művészeteket a város híres egyetemében el-sajjátítsa. A bölcelettudomány lesz itt először legkedvesebb előtte; éjjelt nappallá tesz, hogy annak mélységes tanaiba bemélyedjen. A bölcelet tanulmányozása közben a természettudomány szeretete ébred föl lelkében; az orvostudományokat kezdi a bölceletben fegyelmezetté lett eszével tanulni, melyek a tudás erejével, a tudomány hatalmával hódítják meg. Az összes orvostudományba belemélyedni törekszik; korának tanúbizonysága szerint az orvostudományok legünnepeltebb tudósa lesz. A bolognai egyetem készséggel, sőt örömmel emeli a nagy tudóst az egyetemi tanári székbe; tudásának mélységeért csak úgy ünneplik, mint orvosi gyakorlatának biztosságaért. Több orvostudományi munkát ír; ezek alapján lesz az orvostudomány terén oly ünnepelt férfiú, minő Accorso a jogtudományban.

Életrajzírója egy érdekes epizódot beszél el; elmondom, mivel a korra is jellemző. Egy alkalommal a betegeskedő pápához invitálják; azt mondta elmegy, de napjára száz dukát aranyat kér. Mikor a pápának hírül adják az orvostanár válaszát, megharagszik és sokáig haboz, vajjon a jelzett föltétel alatt meghívja-e

¹ Az évszámok, Villaninál, a legtöbbször csak valószínűségeen alapulnak.

udvarába Taddeo egyetemi tanárt? Végre beleegye; Taddeo megjelen. A még mindig boszús pápa korholni kezdi; Taddeo türelmesen végighallgatja, majd így szól hozzá: Méltóztassék tudomásul venni, hogy mindenki, aki hozzám folyamodik gyógyítás végett, magától ötven dukát aranyat fizet; azt hiszem, egészen méltányos, hogy te, aki az egész kereszténységnek atyja és feje vagy, kétszeres taxában részesíts. A gyógyítás sikerült; a pápa tízezer dukát aranyat fizetett a híres orvostanárnak.

Nem csoda, hogy gazdag ember lesz; nyolcvan éves korában hal meg Bolognában, 1295-ben.

Tanítványa, Dino del Garbo szintén ünnepelt physikusa korának. Firenzében született; Bolognában tanulta a bölcsészetet, majd nagy mesterének példájára egészen belemélyed az orvostudomány tanulmányozásába; az orvosi kar tanára lesz Bolognában, 1307-ben. Egyetemi tanár korában irodalmi téren is nagy tevékenységet fejt ki. Avicennáról, Galenusról, Hippokratesről érdekes munkákat ír; belebocsátkozik bölcséleti és orvostudományi kérdések fejtegetésébe; korában híres lesz egyik tudományos értekezése: a szerelem természetéről (lényegéről), tekintettel az érzéki kívánságra, bölcséleti és erkölcsi okokra. Tudományos színvonalon álló munka, melynek szigorú logikai okoskodása, komolysága, nemcsak tudományos hírnevét növelte nagyra, hanem orvosi tekintélyét is; napról-napra keresettebb orvos lesz. Firenzében hal meg, 1327-ben, nagyon öreg korában; a «fratres minores» templomában temetik el.

Taddeonak egy másik híres tanítványa Torrigiano; Dinonak kortársa; ünnepelt physikus; Párisban olyan keresett orvos, aminő Dino Bolognában. San Brocoloban, szőlőhegyen született egy elhagyott parasztházban. Hamar észreveszik fényes talentumát és kora leghíresebb iskoláiba küldik; először Bolognában tanul, majd Párisba megy, melynek híres egyetemében a bölcséleti és orvostudományi karok előadásait hallgatja. Tanulmányainak befejezése után a párisi egyetemen tanár lesz; irodalmi téren is működik. Kiváló fontosságú műve Galenus-hoz írt magyarázó jegyzetek (commentariusai). Ebben az összes orvostudományt összefoglalja és az egyetemi ifjúság számára kézikönyvnek szánja, melyből a szigorlatokra készülhet. Egy érdekes eseményből azt következtethetjük, hogy Torrigiano jelzett műve a nyilvánosság előtt nem jelent meg. Torrigiano halála után testvérei Dinonak kínálják eladás végett a Commentariusokat. Dino felületesen átlapozza és ócsárolni kezdi az egész munkát; később

azonban a kíváncsiság győtri, olvasni, majd tanulmányozni kezdi. Bámulva látja a könyv tartalmában az alapos és mély tudományt, mely az orvosi irodalomban magában álló ritka jelenség.

Az egyetemen, Bolognában, Torrigiano könyvéből tart előadásokat, melyekben mint sajátjával dicsekszik a könyvnek tartalmával. Hirnevét a zenithre emeli ez; mindenki a csodálkozás hangján emlegeti nagy tudományát és szelvében ünneplik.

A könyvből mindig nagy elővigyázattal készül; tanulás után gondosan elrejtí, hogy senkinek a kezébe ne kerüljön ez. De mégis utóleri a végzet. Tanítványainak egyike valamiképen megfigyeli, hogy hova rejtí el a könyvet; távozása után titokban elcseni; tartalmát és szerzőjét nyilvánosság elé viszi.

Szégyennel kénytelen elhagyni Dino egyetemi tanszékét; ellenségei a kedvező alkalmat fölhasználják és szemére hányják a lopást. Az eddig ünnepeelt egyetemi tanár Sienába menekül.

Dinonak fia, a tudományban is örököse apjának, Tommaso del Garbo. Szintén ünnepeelt physikus; rövid idő alatt elődeinek hirnevét elhomályosítja; egyformán magasztalják tudományát és orvosi gyakorlatát. A nagy urak orvosa; annyira ragaszkodnak hozzá, hogy sokan abban a véleményben vannak, hogy bizonyosan meghalnak, ha nem Tommaso gyógyítja. Korának igazán Aesculapiusa, akit tudománya és gyakorlata miatt bálványoznak. Később azonban homályosodik hirneve; nagy vagyontra tesz szert és a jólét azt eredményezi, hogy elhanyagolja az orvosi gyakorlatot, egy időre még a tudomány művelését is. Később irodalmi téren gyarapítja érdemeit; tudományos könyvek írásába fog; magyarázó jegyzeteket készít Galenushoz, Avicennához; tanulmányai közt különösen érdekesek azok, melyeket a nemzésről (generatio) és az embrió-ról írt. Belefog egy nagy munka megírásába, melyet az egyetemi tanulóifjúságnak szánt kézikönyvül; az összes orvostudományt akarta ebben földolgozni. Halála megakadályozza tervének végrehajtását.¹

Bölcséleti munkákkal is foglalkozik. Aristoteles «de anima» című művéhez magyarázó jegyzeteket ír; halála miatt ezt sem fejezhette be.

Életrajzírója azt mondja róla, hogy halálának napját és óráját előre megmondja; misét hallgat lakásában; nagy áhitattal megáldozik; és az előre megmondott órában csakugyan kiszenvéd. Apjával, Dinoval egy sírban pihen.

¹ Ahol vita tárgya a halálozási év, ott nem emlitem.

Bruno Casini-t is itt említjük föl, bár nem jogász, nem is orvos, hanem szónoklattanár. Firenzében nyilvános szónoki iskolája van az ókori szónoki iskolák mintájára berendezve, melyet sok tanítvány látogat. Csak egy munkát írt a figurákról. 1348-ban halt meg cholerában, harminc éves korában.

Francesco Barberino a polgári, főleg a kanonjogban jártas; de az aesthetika és a bölcelet is kedves tudományai; szívesen bocsátkozik bele bölceleti és aesthetikai kérdések fejtegetésébe. Hirnevét mégis jogtudományának, fényes dialektikájának köszöni. 1348-ban halt meg, nyolcvannégy éves korában; a Sta Croceban temették el.

Bonifacio Ubertot is érdemes fölemlíteni; a híres Uberto-család sarjadéka, mely Catilina fiától, Catilina Ubertustól származtatja le családfáját. Tanítványa volt Dantenak és utánozni törekedett mesterét. Egy érdekes művet írt, melynek címe: «*del sito et investigatione del mondo*». Vergiliusban is mesterét tiszteli, akinek hatása meglátszik művein. Késő öregségében hal meg Veronában.

Guido Bonatti astrologus; előbb jogász volt; majd egészen a csillagászat tanulmányozásába mélyed. Nagytekéntélyű tudós lesz ezen a téren; egy munkája is van a csillagászat köréből, melynek a tudósok véleménye szerint tudományos értéke van. Öregségében franciskanus lesz.

Pagolo, szintén astrologus és geometra; Dagomari nemes család sarjadéka; korában ünnepelt matematikus. Elsősorban mégis mint astrologus híres; ismeri az astrologiának irodalmát és éles ésszel figyel meg mindent, hogy tudása és megfigyelése alapján előbbre vigye az astrologiát. 1365-ben halt meg.

Híres muzsikusok is vannak ebből a korból. Francesco Ceco, Bartolo és Lorenzo di Masino, Giovanni Cascia; mindnyáját fölülmulja Ceco; korának leghíresebb muzsikusa; a legmagasabb körök dédelgetett kedvence. 1390-ben halt meg Firenzében; a S. Lorenzo-templomban temették el.

Giotto, Dantenak kortársa, híres szobrász; korában mozaikjai keltettek nagy tetszést Rómában és Firenzében. A renaissance művészetének alapvető apostola.

Farinata Ubertonak fölemlítése azért érdekes, mert kitűnő katonai léte már a XIV. évszázban humanista törekvéseiről híres. Ifjúságában alapos bölceleti tanításban részesül; ennek köszöni, hogy a bölcelet szeretetéről katonai bravurjai közt sem mond le.

Niccolo Acciaiovoli is fontos szolgálatot tett a tudományos

műveltségnek. Firenzei ember; később nápolyi Johanna udvarába kerül, akinek kedves tanácsosa lesz. A nápolyi puha életnek nem lesz áldozata; katonásan, egyszerűen él. Ő maga nem tudós; de azért szereti a tudományt, nagyra becsüli a tudósokat; szívesen fáradozik érdekükben.

A költők is kedves emberei; Zanobi költőt az ő közbenjárására koszorúzza meg Pisában VI. Károly. Nápolyban hal meg, de intézkedései értelmében szülőföldjére hozzák holttestét és a Certosa-kolostorban temetik el.

Giovanni Matteo (dei Fratelli) történetíró, Giovanni Andre kanonjogtudós zárják be a XIII., XIV., és XV. évszáz kiváló férfiainak díszes sorát, kik Firenzének, illetőleg környékének szülöttjei.

A szellemi élet terén változás csak ott történhetik, ahol érdeklődéssel viseltetnek az emberek a szellemi élet jelenségei iránt.

Ezek a tiszteletreméltó férfiak, Danteval együtt, épen arra voltak hivatottak, hogy a megindított szellemi mozgalomnak általánosítására működjenek közre. Mert az bizonyos, hogy az állami és a társadalmi életnek bizonyos megváltoztatása volt szükséges arra, hogy az újkor eszméi romboló hatás nélkül lépjenek uralomra. Ennek a változásnak az államok jogi életére és a társadalom erkölcsseire kell elsősorban vonatkozni.

Dante mindkettőre nézve kijelöli a változás útját és módozatait.

«De monarchia» című műve a jogtudomány klasszikus munkája. Kevés emlékeztet a középkor jogtudományára; a szellemóriás lángesze e téren is új elveket állít föl.

Az egyéni öntudatos élet védelmezője, az egyéni szabadság, az értelmi élet apostola, a városok, testületek és egyesek szabadságát védelmezi elsősorban. De szeme előtt mégis az egységes Olaszország lebeg; a jogi élet tökéletesedése érdekében elmulasztatlanul szükségesnek találja az egységnek összekötő kapcsa gyanánt a római császárnak hegemoniáját, illetőleg valóságos uralmát a városok és fejedelmek fölött.¹

Az okosság és a hazaszeretet egyformán diktálják az állami jogéletnek ezt a változását.

Csak ez esetben következik be a változás, melyről az újkor herosa meg volt győződve; megrázkódtatás nélkül megy át a középkor állami élete az újkor állami életébe.

¹ Petrarca is írt ilyen tárgyú munkát, *De officio et virtutibus imperatorum*. A római császárnak az uralma *primatus honoris*; szakasztott úgy, mint ma van Németországban, mióta a porosz király német császár.

Az meg egész természetes, hogy a hazáját rajongóan szerető Dante lelkének mélyéből örül azon, ha a politikai és az egyházi hatalom súlypontja Olaszországra, illetőleg Rómára esik.

A jogi szemponton kívül még fontosabb az erkölcsi tekintet.

Az újkornak jellemző vonása az egyéni érvényesülés jogosultsága. Ennek elismerése a társadalmi élet olyan átalakítását teszi szükségessé, melyben az erkölcsi élet tisztasága teljes integritásában uralkodó.

A társadalom erkölcsét a családból kapja. A családi élet erkölcsi tisztasága a társadalmi élet erkölcsi életének alapja is, mozgó vezetője is. A család erkölcsi életére kell tehát alapítani a társadalom erkölcsi életét.

A középkor nőkultusza alkalmas bevezetésül szolgált a társadalmi élet ilyen erkölcsi alapon történő átalakításához. Eszményibb és szenteltebb alapon nem nyugodhatnak a nőkultusz, mint aminőn a középkor folyamán nyugodott. A nőnek tisztelete vallásos motivumokra támaszkodik; a keresztény nő tiszteletének Mária tisztelete képezi alapját. A dalt zengő troubadurok, illetőleg a toscanai poeták szűzi tisztaságba helyezik a nőt; testi szépségét összekötik lelki szépségével és magas piedestálón örökítik meg halhatatlan költeményeikben. A föld szennye nem érinti a tiszta szerelmet; a nőt eszményi szépségében éneklik meg; a bűnnek mérge, a vétkezésnek gondolata távol van a költőktől.

Ebben is Dante az első elseje; ilyen az ő szerelme Beatrice iránt. Ez a szerelem nemcsak költészetét lelkesíti, nemesítőleg táplálja, hatással van az újkor társadalmi életére, családi jellegére is; illetőleg hatással kellett volna lenni mind a kettőre. Ez azonban inkább Dante lelkében élt, mint a köztudatban.

De ezen a téren még sem áll magánosan; ellenkezőleg korának szellemét, persze legmagasabb emanatioiban, tükrözteti vissza.

Bartoli jellemzetes rövidséggel ad kifejezést ennek a viszonyoknak, mondván, hogy a «nuovo stile egy egész történelmi korszakot ölel föl» (Storia d. Let. Ital. IV. 185—201. Firenze, 1881.), ami az ő történelmi fölfogása szerint azt jelenti, hogy azon formálissá merevült költészeti chablon, mellyel a siculo provençal iskola a lovagi udvarház hölgyeit megénekelte, a középolaszországi, főleg toscanai városokban és mindenekfölött Florenzben, a XIII. évszáz második felében föllépő lyrikusoknál, egy teljesen új eszmény által fölváltatott. S ez az új eszmény: a nő, a maga legnemesebb, legmagasabb tulajdonságaiban, a középkori ember mystikus

elméjével, lelki szemeivel tekintve. A «beatrice»... a Dante Beatricéjével azonos, Bartoli szerint «nem egyéb, mint egy benső, mely alanyiságnak objectivatioja»... Goethevel szólva: «das ewig weibliche», a női eszménynek legbensőbb lényege, ezen eszményhez kötött ifjúkori álmoknak megérzékesítése; vagy megfordítva: egy realis női lénynek s az ahhoz kötött érzelmeknek mintegy átszellemesítése s végelemzésben abstractiókká oszlása.¹

Az egyéni boldogság biztosan bekövetkezik, a család, a társadalom erkölcsi élete teljes tisztaságában tündöklök, ha a nőt, a családanyát, a társadalom fontos nőalakját azok az erények diszítik, melyeket Dante Beatricéjében magasztal.

A költészet és a művészet elhanyagolásán, kevésre becsülésén és megvetésén kívül még nagyobb baj, hogy Dante nőkultusza nem hódít tért eredeti tisztaságában.² Az én véleményem az, hogy ebből a nőkultusból fejlődött volna ki úgy az egyes embernek, mint egyes nemzetek boldogságának realis megteremtése, tekintettel az élet viszonyaira és körülményeire.

Az egyéni életnek, egyes nemzetek boldogságának realis megteremtése ismételve jelentkezik a középkor folyamán. A városok mozgalma, a testületek küzdelmei erre emlékeztetnek; a jogállam és kulturállam eszméi is ezt a törekvést fejezik ki. A jogtudomány művelői időszerűleg vetik föl a kérdést: mi teheti naggyá, boldoggá a nemzetet, várost, polgárokat?

A jogtudomány az iskolából az életbe lép át; az élet követelményeire tekintettel kezd lenni. A tudomány igazságai, jogelvek, jogtételek nem arra szorítkoznak, hogy a vitatkozásra nyujtsanak kizárólagosan anyagot, hanem arra, hogy mint az emberi tudás igazságai, közreműködjenek az emberi boldogság megteremtésére.

Dantenak és az ő szellemében működő humanistáknak a megindított szellemi mozgalomban ez nyíltan bevallott célja. Ha támadják az ellentábort, a legtöbbször abból az indítóokból indul ki a támadás, mivel keveslik az iskolás jogtudósok csekély tudományát, mely elvesz a folytonos vitatkozásban, szörszál-

¹ Lánczy Gyula dr.: «Történelmi kor- és jellemrajzok». 136—137. l.

² A középkor fölfogása és szelleme magyarázza meg ezt a jelenséget is, mely a házasság intézményeért a népvándorlás idejében nem tudott lelkesedni. Sok más tényező is közreműködött, de legjobban a középkor mozgalmas külső élete, mely az állandó családi tűzhely megalapításának éppen nem kedvezett a hosszú évekig tartó, sőt folytonosnak mondható háborúskodás idejében. Ennek hatását késő évszázadokban is tapasztaljuk.

hasogatásban. Az egyéni és a nemzeti öntudatos élet érvényesülése szempontjából azt óhajtják, hogy az egyetemek tudós tanárai, a tudománynak művelői nagyobb tudásra törekedjenek; az igaz tudomány érvényesülhessen az életnek céljaira, az élet követelményeinek igaz megismerésére és kielégítésére.

Az újkor szellemi életében ez egy kiválóan fontos vonás. A tudomány erejének, hatalmi jellegének elismerése ez, melylyel a tudomány számára megakarják az újkori mozgalom bevezetői teremteni azt a helyzetet, melyben a tudomány igazságai szerves összefüggésbe jönnek a mindennapi élettel és nem maradnak korlátoltan azon határok közt, melyek közé a tudomány iskolás művelőinek félénkségéből, de sokszor tunyaságából is kerültek és évszázak óta állandóan vannak.

A politikai, a társadalmi élet átalakítására folyjon be a tudomány is; legyen az a vallással együtt mind a kettőnek középpontja.

A középkor folyamán azt tapasztaljuk, hogy a politikai, társadalmi és a családi életnek egyedül a vallás képezi középpontját. Azon évszázak ezek, melyekben a theologia uralkodó az összes tudományok között, mint «regina scientiarum». A vallásnak és tudományának uralma az élet követelményeinek csekélyre becslését eredményezi; a vallásos eszmék érvényesülnek, sokszor tisztán, de nem ritkán inkább csak a külsőségekben és a belső lelkiélet megújítása, megszentelése nélkül.

A vallásos eszméknek a külsőségekre vonatkozó uralma azután azt okozza, hogy az erkölcsi eszme háttérbe szorul, az erkölcsi érzék mindig jobban veszít eredeti jellegéből.

A valláson alapuló erkölcsen, sok tudós előtt, elveszíti tekintélyét. A jogtudomány művelői más erkölcsen akarnak teremteni és elnevezik azt politikai erkölcsennek.

Bologna nagynevű jogtudósai közt is akad bizonyosan egynehány, kik a jogtudomány művelésében erre az eredményre jutnak a XIV. és XV. évszázak folyamán. Az ő munkásságuk azonban, ebben az irányban, a kezdet-kezdetének jellegét viseli.

A legnagyobb képviselője ennek az iránynak és tudományos törekvésnek a firenzei híres államférfi: Macchiavelli Miklós (1469–1527.).

A jogtudomány az ő munkásságában elhagyja az iskolák szűk termet; kilép az életbe. De az életbe lép vele együtt az erkölcsi érzék hiányában szenvedő politikai erkölcsen is, mely-

nek, erkölcsi szempontból tekintve, sem belső, sem külső tartalma nincs; de van egy vonása: a valláson alapuló erkölcsstannak semmibe vétele. Elmondhatjuk, a felelősség teljes tudatában állíthatjuk: Macchiavelli politikai erkölcsstanát az jellemzi, hogy teljesen hiányzik belőle az erkölcs.

Nagyeszű, tudós könyveiben. Két munkájában két egymással homlokegyenest ellenkező tant hirdet; a Discorsiban a szabad-
elvű, a Principeben pedig a zsarnoki politikát védelmezi, illetőleg magasztalja és fölláttja a politikai eszközök iránt életbe léptetendő közömbösség tanát.

Macauley szerint a Principe egy nagyratörő férfiú történetét beszéli el, a Discorsi pedig egy nagyratörő nép történetét. Mind a kettő gondolkodóba ejtette az embereket; a Principét azonban megjelenése után a benne cinikusan jelentkező erkölcstelenség miatt elítélik; a Discorsi szelleme magával ragadja az embereket; a monarchia helyett a respublica felé fordulnak és komolyan gondolkoznak arról: jó volna a régi római respublicát, összes hivatalaival, tiszteivel és intézményeivel visszaállítani.

Az igaz, hogy a Principe erkölcsstana kirívóbb, de a Discorsiéval teljesen megegyező. Itt is az történik, ami a valláson alapuló erkölcsstannal: a külsőségek uralma háttérbe szorítja a belső élet követelményeit; a politikai erkölcsstan erkölcstelensége romba dönti a jogtudomány népszerűségét.

Műveiből nem közölhetek szemelvényeket; csak egypár mondatára szorítkozom; az is elég a Macchiavellismus szellemének megismertetésére.

A fejedelem, tanítja, alattvalóival szemben lehet kegyetlen, lehet rosszhiszemű is, sőt szószegő; vallás, erény csak annyiban jogosultak, amennyiben kormányzati eszközök.

Az a mód, mely szerint élünk, mondja más helyen, oly távol áll attól, mely szerint tényleg élnünk kellene, hogy aki valónak és igazán létezőnek tekinti azt, aminek kétségen kívül valónak és létezőnek kellene lenni, de a legtöbbször sajnosan tapasztaljuk, hogy nem az, okvetlenül örvénybe rohan.

Ime a jogtudomány, alkalmazva a gyakorlati politikai életre; igazán realis fölfogás, melynek visszataszító ridegsége, erkölcsi cinismusa azonban oly nagy, hogy amely percben ez a politikai irány jut uralomra, az emberi társadalom egy percig sem állhat fönn forradalmi diktatura, rémuralom nélkül.

Ez nagy árnyoldala a nagyeszű tudós művének. Minden másképp van, ha ez a nagy gondolkodó, ez az igazi jogtudós,

erkölcsi alapon áll munkáiban. Az a nagy szolgálat, melyet a politikának tett, értékében, súlyában, némesítőleg és eredményesen hathatott volna korában; egyúttal tanulságos, lelkesítő lett volna az a későbbi évszázakban.¹

Az bizonyos, hogy a gyakorlati politikai kérdések fejtegetésében tanulmányai mintaképei a politikai psychológiának, az inductiv okoskodásnak. Egyformán ismeri népek és a fejedelmek észjárását, szenvedélyeit. Volt alkalmja erre az ismeretre szert tenni, mert Macchiavelli köztársaság szolgálatában állott és fejedelmekkel alkudozott.

A gyakorlati politikai kérdések fejtegetésével Macchiavelli olyan szolgálatot tett a politikának, aminőt Dante a költészetnek: népszerűsítette a politikát, az iskola köréből az életbe vitte a jogtudományt és megteremtette a jogtudománynak azt a stílusát, mely közelebb áll a közönséges nyelvhez.

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a legelsők közt foglalkozik realis politikával. A jogtudósok irányával szakít. Nem az «a priori» okoskodás alapja az ő jogtudományának, mely a középkor jogászait, tudósait általában annyira jellemzi, hanem ellenkezőleg a tények tanulmányozásával és a synthetikus okoskodással helyettesíti az «a priori» okoskodást és a szövegek értelmezését.

Macchiavelli igazán a renaissance jogtudósa, mint bölcseleő pedig Bacon elődje. Az eszmék érdeklik, mint humanistát; a tények tanulmányozása, a megfigyelés, az inductiv okoskodás jellemzik őt, mint bölcseleőt. Egészen az újkor embere, minő Bacon is volt, műveltségénél, céljánál és rendszerénél fogva. De vele is az történik, ami az újítókkal, csekély kivétellel, történni szokott: nem épít, hanem rombol. A szabad vizsgálódás, a történelmi és kritikai szellem, az észlelésen, a megfigyelésen alapuló módszer megteremti a Macchiavelli-féle szégyenletes tant, mely így hangzik: a cél szentesíti az eszközt. És mi történik? Méltóztassanak meghallgatni.

¹ Macchiavelli itt érintett műveinek kiadása. *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*, Firenze és Róma 1531. — *Istorie Fiorentine*, *Il Principe* 1533. 1540-ben Aldo Manuzio fiainak a kiadásában jelent meg. Újabbban Milanóban (1810. 11. vol.), Firenzében (1813. 8. vol.), (1818. 10. vol.) adták ki Macchiavelli műveit. — Macchiavelliről újabbban jelent meg egy monografia Pasquale Villari, *Niccolo Macchiavelli e i suoi tempi illustrati con nuovi documenti*. Firenze, 1877—81. Macaulay Tom. híres tanulmánya a *Rewiew d'Edinburg*-ban jelent meg.

A galádság, erőszak, a XVI. évszáz politikai bűnei és válságai a tudomány fenkölt tekintélyéből táplálkoznak; a társadalmi élet békéjét, nyugalmát, egyúttal erkölcsi tartalmát vallási viták zavarják meg, forgatják ki eredeti jellegéből.

Az élet küzdelmei megint a vallás tételeire támaszkodnak; e scholastikus tanárok küzdelembé bocsátkoznak az egész vonalon a renaissance embereivel.

Macchiavellivel és a jogászokkal szemben szerencsés nyerők a scholastika emberei. Merész tételeiket nemcsak ezek a tudós tanárok ítélik el, elítéli maga a nép is.

Ez az ítélet lesújtó volt a tudósra és a politikusra is Macchiavellinél. Ő maga tanította ugyanis azt, hogy a nép könnyen és ismételve tévedhet a vezéreszmékben, de egyes esetekre vonatkozó ügyekben nem tévedhet soha.

A nép ezen tévedésével éltek vissza az újítók a XVI. évszázban is, midőn a vallásos élet tételeiben, a hitelvekben, mint vezéreszmékben, törekedtek változást eszközölni. Mert ez a küzdelem a vezéreszmék uralkodó erejéből táplálkozik; ennek köszöni nagymérvű terjedését, hódítását. De ezenkívül másnak is.

A XV. évszáz a küzdelmek és szellemi versengések ideje. Mindenki, kinek az eszmékben van hite, ki szeretettel csüng azoknak erején, részt vehet ebben a küzdelemben és tényleg részt is vesz. Ebbe a korba csak az az ember illik bele, aki a küzdelmeket táplálni, az ellentéteket éleszteni képes.

Az én meggyőződéseim szerint nincs évszáz, mely a műveltség, a tudomány szempontjából oly fontos volna, mint a XV. évszáz; szellemi élete, szellemi életének egész jelleme messzire áll az előbbi évszázak jellegétől.

Az előbbi évszázaknak egyik általános jellemvonása a tekintély elismerése és tisztelete; az emberek általánosságban, így hát a tudósok is, nagy súlyt fektetnek a tekintélyre. Ez megváltozik a XV. évszáz folyamán.

Kezdik kevésre becsülni, majd semmibe sem venni a tekintélyt; saját eszüikkel ítélnék; az előbbi évszázakban igazságnak ismert tételekben kételkedni kezdenek, majd teljesen elvetik azt; sőt gögjükben annyira mennek, hogy mindent, amit tanultak, volt bár az jó vagy rossz, semmibe sem veszik, illetőleg teljesen megvetik; amit eddig nagyrabecsültek, azt fönnhéjázó módon lábbal tapossák; a cél háttérbe szorul, az eszközök iránt közömbösek lesznek; a jognak nincs erkölcsi alapja, a cselekedetnek nincs jogi, annál kevésbbé erkölcsi indítóoka.

A küzdelem legközvetlenebb eredménye az, hogy vallás- és erkölcsstan hajótörötten úszkálnak a küzdelemben és jajveszékelve hívnak segítségül tudóst és hívőt.

A küzdelemben egy új férfiú jelen meg, ki a hajótörötten úszkáló keresztény vallás- és erkölcsstannak uralmát akarja visszaállítani családban, társadalomban egyaránt.

Nem Macchiavelli hívja ki a küzdőtérre, ő megelőzte azt; de a Macchiavelli-féle tan ellen harcol. VI. Sándor pápát ezen tan követéseért támadja oly kiméletlenül.

Savonarola Jeromos ez a férfiú, a tudós firenzei szerzetes. (1452—1498.)

Medici Lorenzo halálos ágyánál a vallás szolgája és a haza nemtője személyében jelen meg a fiatal szerzetes. A vallás vigasztaló kegyelmében akarja részesíteni Lorenzot, a szabadság ajándékában Firenze népét.

Az egyszerű szerzetes Firenze szabadságának visszaállítását kérelmezi a haldoklótól, de ez nem hallgatja meg kérését ebben a megható pillanatban sem. Jeromos erre csüggedten, áldást nem is adva, távozik a haldokló ágya mellől.

Ki tudná megmondani, mily gondolatok uralták a csalódott szerzetes lelkét ebben a pillanatban? Nem volt ideje arra, hogy tisztázza gondolatait; a nép kitörő lelkesedéssel vezérének ismeri el a szent Márk-kolostor főnökét; Firenze fölött, Lorenzo halála után, Savonarola uralkodik.

Munkássága, közelebbről vizsgálva azt, kettős irányú. Vallás-erkölcsi irány az egyik; politikai, még pedig demokratikus a másik. Életének egész munkásságát, fényes talentumát, ragyogó ékesszólását arra fordítja, hogy a vallás-erkölcsi élet keresztény tökéletességre emelkedjék mindenütt az egész világon; a demokratikus politikai irány pedig győzelmet arasson egész Itáliában, elsősorban Firenzében.

Neki nem kell jogállam, kulturállam sem, hanem vallás-erkölcsi alapon álló demokratikus szervezet, melynek egész külső és belső élete a vallás igazságaira támaszkodik.

Műveltsége humanisztikus, de ő maga nem humanista. Mint politikusnak is a vallás ideálja,¹ ebben különbözik Dantetől meg Macchiavellitől.

Dante, mint politikus, a monarchiáért, az egységes Olasz-

¹ Mint politikus közelebb áll Dantéhez; a monarchia az ő ideálja is, melyben vallás és erkölcs uralkodnak.

országért lelkesedik; a monarchia tekintélyét akarja emelni, hogy megváltoztassa a politikai és a társadalmi életet. Macchiavelli politikai hitvallása két ellentétes irányban csúcsosodik ki. Egyik művében a fejedelmi zsarnokságot, a másikban pedig a fölséges nép zsarnokságát ünnepli. Mind a kettőt eszköznek tekinti egy cél megvalósítására: a politikai és társadalmi élet helyes irányú kialakítására, az előbbi korok szellemi irányának megváltoztatására.

Savonarola a népre támaszkodik; politikai iránya, végső elemzésében, demokratikus. De én úgy találom, hogy inkább érzelmei demokraták, — melyeket nem tud palástolni, beszédeiben ismételve megnyilatkoznak azok, — nem nézetei, véleményei, tanai és elvei. A vallás kérdéseivel, igazságaival szemben háttérbe szorul az egyén, kit a humanisták minden téren, a vallás terén is, függetleníteni akarnak, az egyéni meggyőződés szabadságát hangsúlyozván. Maga az állam is, bármilyen legyen az, Savonarola tanítása értelmében, alája van rendelve az egyháznak, melynek tekintélye adja meg az állami tekintély biztosságát, erősségét is.

Vallásos szív főjellemvonása; vallásossága mély és tiszta; Krisztus egyházának alázatos hívője, szigorú papja. Tudományában közelebb áll a scholastikusokhoz; ismeri szent Tamás bölcséletét, theológiáját, melyeknek tanítója volt.

A politikai és a társadalmi élet megjavítása az ő programja is. De nem jogot akar adni a népnek, mellyel anyagi életét, földi jólétét, boldogságát teremtsen meg, hanem a valláson alapuló lelki békét, nyugalmat, egyúttal örök üdvösségének biztosítását.

Krisztus «corpus mysticum»-ja eszményképe, vele együtt a küzdő egyház győzelmének megállapítása. Annnyiban közel áll a renaissance embereihez, amennyiben Savonarola is azt akarja, hogy a keresztény ember hite öntudatos megismerésen, a hit elveinek, az erkölcsstan tételeinek tökéletes ismeretén, az akaratnak a hitelvek szerint vezetett munkásságán alapuljon.

De másban nincs is közte és az újítók közt hasonlatosság. Nem rajong Firenzéért, mint a tudomány és művészet városaért; Lorenzo magnifico tudós környezetét, vele együtt az ókori klasszikus tudományt, Platoval, Aristotelessel, Sokratessal nem sokra becsüli; Firenzét többször némává, kihalttá teszi bűnbánati prédikációival. Ez rajongó lelkét elbizakodásig emeli; bizni kezd a vallás győzelmében.

VI. Sándor, a macchiavellismusnak nem tanításában, hanem

életében, tetteiben ősapja, nem méltó arra, hogy a kereszténységnek feje, atyja legyen. Sándorral együtt Róma is elveszíti prestigeét; Villani álma, nem a tudomány és művészet, hanem a vallás hatalmából bekövetkezik; Firenze lesz Italiának Róma helyett fővárosa.

Nem a tudósok teszik azzá, hanem a népnek hite, a vallásnak megszentelő hatalma. A vallás összekötő kapocs lesz a világon, Italia földjén is, hol a darabokra szaggatott ország a vallás erejével éri el egységét, ha visszatér az igaz kereszténységhez, melyet VI. Sándorral szemben Savonarola és Firenze képvisel.

Ebben a törekvésében egy percig sem gondol arra, hogy schismát vagy hæresist létesítsen, hogy Firenzét elszakítsa Rómától. A pápai szék méltóságáért küzd VI. Sándorral szemben. Hiábavaló törekvés is Savonarolát Luther megelőzőjének tekinteni. Életében csak úgy nem hasonlít a wittenbergi egyetemi tanárhoz, mint tanaiban, elveiben. Prédikációiban, többi irataiban a kinyilatkoztatott igazságokat hévvel védelmezi,¹ melyekből, mint az egyház tanításából, nem enged egy jottát sem.

Van mégis a kettő közt hasonlatosság. Ez a fegyverekre, a harcmódorra vonatkozik. A legnagyobb tekintélyt, a római pápa tekintélyét, kiméretlen módon támadja Savonarola is, bár a hasonlatosság mellett bizonyos különbséggel.

Savonarola támadásait a szent Márk-templom szószékén mondja el. Szent helyen, szentbeszédben támadja azt a pápát,

¹ Művei: *Compendium logicae* (Pisa, 1492., Firenze, 1497., Velence, 1542. *Dedivisione omnium scientiarum. Tractato circa el reggimento e governo della citta di Firenze.* (Firenze, 1494. u. o. 1847. *La examina dei peccati d'ogni peccatore.* Firenze, 1495. *De simplicitate vitae christiante.* Fir. 1495. Paris, 1511. *Compendio revelatione* (Firenze, 1495, 96.) *Revelatio de tribulationibus nostrorum temporum, de reformatione ecclesiae et conversione Turcorum* (Paris, 1496.) *Triumphus crucis de veritate fidei.* Firenze, 1497. *Expositio orationis dominicae* (Paris, 1510, 14.). *Eruditorium confessorum* (Piacenza, 1568.). Újabban prédikációit is kiadták. (Firenze, 1845.)

Monogarchiák: Apologia del P. Neri in difesa della dottrina di G. Savonarola. (Firenze, 1564.) *Pico della Mirandola, Vita Hier. Savonarolae.* (Paris, 1674.) *Spangenberg, Historie von Lehre u. Tod Hier. Savonarola* (Wittenberga, 1557.) *Rudelbach, Hier. Savonarola u. seine Zeit.* (Amborgo, 1835.) — *P. Burlamacchi, Vita di G. Savonarola.* (Firenze, 1764.) *Fr. Meier, Girolamo Savonarola* (Berlin, 1836.) *Em. Marin, Vie de Savonarola.* (Strasb., 1839.) — *P. I. Carle, Histoire de Jérôme Savonarola.* (Paris, 1842.) *Perrens, I. Savonarole, sa vie, ses écrits.* (Paris, 1859.) *Th. Paul, I. Savonarole, précurseur de la Reform.* (Ginevra, 1856.) *P. Villari, Storia di G. Savonarola.* (Firenze, 1860.)

akit egyházpolitikájáért, életének gonoszságaiért méltatlannak tartott a nagy méltóságra. De nem támadja a pápában Krisztus helytartóját, sőt leghevesebb beszédeiben is tisztelettel szól róla, mint a keresztény világ szent Atyjáról. Nem támadja az egyház hitelveit sem; sértetlenül hagyja erkölcstanát; szívósan védelmezi isteni jogon alapuló alkotmányát.

A szerep ugyan veszélyes volt egy fontos körülménynél fogva. Savonarola, mint mondtam, elsősorban a népre támaszkodott, mikor a vallás uralmát, ha szabad így szólni, népszerűsítését elő akarja mozdítani. A kiméletlen modor, az éles fegyverek nagy rombolásra voltak alkalmasak, mivel a nép szenvedélyét hozták mozgásba.

Luther is kiméletlen, durva modorban támadja a pápát, de nem a szószékről, hanem iratokban. Stílusa erős, nyelve rakoncátlan, mocskolódása határtalan. A küzdelmekhez hozzászokott korának tetszik és ez a tetszés állandó lesz, mivel nem az élőszó hatalmával hódít, hanem a nyomtatott könyvek erejével, melyeket szélesebb körben terjeszthetnek, többen olvashatnak. Ez még jobban elbizakodottá teszi, nem a pápa személyét támadja már, mint Savonarola tette; támadja az egyház hitelveit, tönkre teszi alkotmányát, kiforgatja hit- és erkölcstanát.

Bármint gondolkozzunk a reformatióról, nemcsak vallási, de társadalmi, politikai szempontból sem volt Luther eljárása alkalmas az annyira óhajtott újkori szellem megeremtésére.

A vallás benső megújódást eszközölhet az emberben. De az isteni kegyelem erejét az ember munkásságának kell erősíteni, különben elveszíti a vallás társadalmi fontosságát.

Luther ezt nem akarja, sőt vallási rendszerében tagadja. Istentől vár mindent; Krisztus kegyelmétől reméli egyedül az ember megújulását, melyre nincs befolyása az emberi cselekedetnek.

Ez ugyan csak elve volt, cselekvésében eltért ettől. Győzelmét, vallásos irányának térhódítását az iskoláktól várja, a tudomány embereinek munkásságától reméli. Szívesen veszi igénybe a humanisták támogatását vallási céljainak megvalósításában, akik nemrégiben a vallás ellen először Olaszországban, később Németországban állást foglaltak.

A XV. évszázad folyamán Olaszországban több szabadgondolkodó arra törekszik, hogy teljesen tönkretegyék a középkori vallásosságot, megsemmisítsék a lovagi intézményt. Résztint támadják mind a kettőt, résztint a gúny és kicsinylés hangján beszélnek

azokról. Meggyőződésük az, hogy a középkor a történelemé lesz; megszűnik az egészen, ha a vallás erejét meggyöngítik, a lovagság nimbusát elveszik. Ezeknek rombadőltségével következik be az újkor, melyben új eszmék, új fölfogások és elvek uralkodnak az emberek lelkében.

Kétévszázas küzdelem után nehezen születik meg ez az újkor. Az említett szabadgondolkozók sem tudják azt létrehozni; munkásságuk arravaló, hogy szítsa a küzdelemnek tüzet; föltámadjanak itt is, ott is a vallásnak és a lovagi intézménynek védelmezői.

Bojardo Mátyás (1434—1490.), Ariosto Lajos (1474—1533.) költők a lovagi intézményt dicsőítik a szabadgondolkodókkal szemben; a lovagkor erényeinek magasztalásában a középkor daliás időit akarják fölüjítani, midőn a harci vitézség, katonai bátorság Európa lelkes keresztény ifjainak fegyvert adtak kezébe, hogy megvalósítsák fegyvereik győzelmével a hívő lelkek reményét, diadalra vezessék a keresztes vitézeket, megsemmisítsék a terjedő hitetlenség hatalmi törekvéseit és helyébe, keleten és nyugaton uralkodóvá tegyék a kereszténységet.

Savonarola is ezekkel együtt működik. De mint érzelmeire nézve demokrata, nem törődik a lovagsággal, hanem kizárólagosan a vallásnak győzelmével.

A humanisták vallásellenes támadásait a vallás erényének a családban és a társadalomban uralomra jutásával, a vallás tudományának erejével akarja visszaverni; nemcsak élet venni akarja ennek a támadásnak, teljesen megsemmisíteni törekszik azt.

Erre a célra nem kell neki a lovagság segítsége, nincs szüksége a tudományra, művészetre, a tudósok és iskolák pártfogására sem.

A népre támaszkodik, annak vallási életét akarja erősíteni. A társadalom intelligens osztálya csak másodszorban jő előtte számításba; a fő a nép vallásosságának erősítése, melytől a középkor tiszteletreméltó hagyományának visszaállítását reméli.

A középkornak azt a fölfogását képviseli és védelmezi, melyben az embereknek minden törekvése az örök üdvösség elnyerésére vonatkozik; nem elsősorban, mi a kereszténységnek volt álláspontja mindig, hanem kizárólagosan.

A családi, társadalmi, politikai élet csak annyiban jó tekintetbe, amennyiben összefügg az örök üdvösséggel. Ennek a családi, társadalmi életnek, a földi boldogság elérésének szempontjából elérhető megjavítására semmi gondot nem fordít; sőt azoknak megvetésére akarja rábirni követőit.

Ebben a küzdelmében esik el Savonarola, mert egyéni erejét túlbecsülte, ember létére isteni hatalmat vindikált magának. A cél szentsége nem mentette meg, mivel eszközei nem voltak a cél szentségének megfelelőek.¹

A firenzei máglyán kialvó élet azonban nem az újkor bekövetkezését jelenti, hanem a középkor kimulását, melyért a tudós firenzei szerzetes annyira rajongott.²

¹ Savonarola jellemzésére érdekes «In te Dominó speravi» zsoltárnak két magyarázata. Az elsőt fogsága idejében, a másikat utolsó perceiben, mielőtt a Signoria-térre kivezetik, készítette.

Közlök belőle egypár gondolatot.

Infelix ego omnium auxilio destitutus: qui coelum terramque offendo. Quo ibo, quo me vertam? Ezután következik a «miserere» psalmusról írt elmélkedése; ennek végeztével így sóhajtozik: suscipias me in sacrificium iustitiae, in oblationem sanctimoniae, in holocaustum religiosae vitae et in vitulum crucis tuae, per quam transire merear ab hac valle miseriae ad glóriam illam, quam praeparasti diligentibus te. Amen. A második: Tristitia obsedit me, magno et forti exercitu vallavit me. Befejező szavai: Quoniam fortitudo mea et refugium meum es tu et propter nomen tuum deduces me et enutries me. Verona, Bibliotheca Capitularis, kézirat.

² Savonarolával szemben VI. Sándort tisztázni iparkodott az újabb időben egy tudós római piarista, A. Leonetti, Papa Alessandro VI. I–III. Bologna, 1880. című művében. A nehézségekkel nem tudott megküzdeni; hálátlan themájának bevitatása nem sikerült. A történelmi adatokat a lélektani szempontok mellőzésével alkalmazta; szerintem ez legnagyobb hátránya nagy szorgalommal megírt művének.

V.

Dante, Macchiavelli, Savonarola befolyása az újkori eszmékre; a küzdelemnek hatása az iskolai életre; a XIII. és XIV. évszázak grammatikai és dialektikai tanítása; visszahatás; a renaissance befolyása az iskolák szellemére; nagy és kis városok a renaissance szolgálatában; a renaissance tanítói; Malpaghini János; tanítása Firenzében; vándortanítók a renaissance szolgálatában; Chrysoloras Emanuel; Chrysoloras Firenzében; a görög nyelv és irodalom tanítása; Chrysoloras Itália többi városaiban; hatása Itáliában; a latin és görög nyelv tanulása a szellemi arisztokracia megkülönböztetésére szolgál; egyéni és társadalmi következményei; a latin és görög nyelv az olasz nemzeti törekvések szolgálatában; Chrysoloras Constanzbán; Itália és Germánia összehasonlítása; Itália hivatása a kulturállam megalapításában.

DANTE a költészetet, Macchiavelli a politikát és a jogtudományt, Savonarola pedig a vallást, annak erényét és tudományát akarják munkásságukkal általánossá tenni, mint többször említettem, népszerűsíteni.

A három férfiú is triumviratus; de egyúttal mindegyik korának egy-egy typusa. Mások is vannak ezekben az évszázadokban kik e három kiváló férfiúval rokonlelkek, ugyanazon eszmékért lelkesednek. De az utóbbiak szűkebb körben is, kisebb energiával is, akarják azt megvalósítani; míg a triumviratus tagjai tudományukat, összes tehetségeiket, egyéniségüknek egész súlyát latba vetik, hogy győzelemre emeljék azt a szellemi irányt, általánossá tegyék a törekvést, melyet képviselnek. Az ő munkásságuk következtében lesz ez a küzdelem a szó szoros értelmében az emberi szellem küzdelme, mely az emberi lélek legbensőbb életére: a hitre, az észre, a gondolkodás és érzelem világára, a cselekvés tisztaságára vonatkozik és mindegyiknek nemesítését célozza. Eszköz, tett, egyén, mind az emberi ész ítélőszéke elé áll, mely kérdést intéz mindegyikhez és minden kérdésre felelni is akar.

Az eredmény — természetesen — különböző. Dantenak és Macchiavellinek nem tetszik az ember vallási resignációja, alázatos szivjósága; mindakettő azt akarja, hogy az emberi társadalom zömét a cselekvő, gondolkodni tudó és akaró, emberi módon érző emberek alkossák, mivel csak így jöhet létre az óhajtott újkor. Savonarola ellentmond mindakettőnek és az emberi bol-

dogságra appellál, melyre csak a vallásosság alázatosságában juthatnak el az emberek.

Ebben a küzdelemben, a háromnak versenyében, Savonarola lesz vesztes. A középkor védelmezője máglyán hal meg, melyet Firenze piacán gyűjtanak meg; Dante költészete és eszméi, Macchiavelli jogtudománya és politikája pedig diadallal vonulnak be az újkorba; költészet, irodalom, politika, jogtudomány uralkodó szerepre jutnak a művelt Európa népeinél.

Európa művelt népeinek iskolai életében is változás történik a nagy küzdelemnek hatása alatt. Ez a változás a tanügy terén nem oly erőszakos, minő az életnek és a tudománynak küzdelmében volt, de eredményeiben mégis nagyfontosságú.

Az iskolai szellemnek helyes irányú megváltoztatására nagy szolgálatot tettek a renaissance tudósai és iskolamesterei. Nem rajtuk mult, hogy az eredmény kihatásaiban még nagyobb és örvendetesebb nem lett.

Egy bizonyos: az európai iskoláknak irányát, szellemét, sőt azoknak tantervét évszázakra megállapította a renaissance, mikor a humaniorákat az iskolai tanítás gerincévé tette.

A változás értékének megismerése céljából szükségesnek tartom előbb a XIV. és XV. évszázak iskoláiról szólni.

Ezek az iskolák Európa akkori népeinél mindenütt egyformák. Az egyformaság természetesen az iskolák főjellegrére vonatkozik, mivel bizonyos tekintetben különbségek állapíthatók meg egyes-egyes országokban. Ezek a különbségek azonban nincsenek hatással az iskola szellemére; ebben semmi változást sem eszközölnek.

A középkor folyamán meg van már az iskoláknak, a különböző célok szerint életbe léptetett, elkülönítése, melyet az egyház vezetett életbe.

Az egyház, mindjárt a középkor kezdetén, a népvándorlás és sokféle csatázások viharai között kiváló gondozás alá veszi az iskolákat.

Plébániák, kolostorok és káptalanok az iskolai tanítás helyei. A realis élet követelményei iránt kevés az érzék ezekben az iskolákban; a nemzeti nyelv tanítását is elhanyagolják; az élő latin nyelv uralkodik. Tanításában a gyakorlati, illetőleg a grammatikai szempontra fektetik a fősúlyt; ezért két legfontosabb tantárgya a bencések iskoláiban a grammatika és a retorika.

A koldulórendek föllépése változást idéz elő az iskolai tanításban; a grammatika és retorika nem főtárgya többé az

iskolai tanításnak; a dialektika lesz központja az iskolai tanításnak, mely lassanként az összes tárgyak fölé emelkedik. Még a grammatikai tanításban is dialektikai subtilitásokba bocsátkoznak; nagy biba, hogy előleges ismeretek nélkül, mivel a dialektikát csak később tanulják.

Az iskolai tanítás ebben a kettős irányban halad ettől az időtől fogva; a grammatikai tanításnak mindig vannak védelmezői; a dialektika azonban napról-napra tért hódít. A küzdelem hevében sok hiba történik; a dialektika vitatkozásának anyaga és modora egyaránt visszatetszést, sőt utálatot kelt, midőn szórászhallasogatásokba téved az. A szellem éltető hatását, fájdalom, nélkülözik az iskolában; a jobbak óhajtva óhajtják a változást.

Legyen vége, így sóhajtanak, a sok lélekölő vitatkozásnak; ne szabályokat, hanem szellemi táplálékot adjatok az emberi léleknek, elsősorban az ifjúságnak.

A renaissance vállalkozik erre; Dante, Petrarca és Boccaccio az irodalom tanítását, az irodalmi műveknek iskolai tanulmányozását sürgetik.

A három firenzei hatása Itália több városában észlelhető. A nagyobb városok, Firenze példájára, tudományos akademiákat állítanak, melyeknek tagjai a klasszikusok művelésén kívül a nemzeti szellem megteremtésén és erősítésén fáradoznak. A tanítók tekintélye, ezekben a nagy városokban, az előbbi évekhez viszonyítva, kiválóan nagy; fejedelmek, előkelő és gazdag mágnások, főpapok pártfogolják őket és előmozdítják munkásságukat.

Az irodalmi műveltség a társadalomban naponként több követőre talál. Van ugyan helyel-közzel panasz is; de úgy látom, hogy a türelmetlen idealisták panasza ez, kik a megindult mozgalmatól már kezdetben a legtöbbet várják. Részemről jellemzőnek találok éppen erre nézve Arezzoi Lénárdnak egy levelét, melyet Malatesta Baptista Johanna úrnőhöz intézett. Kortörténelmi jelentősége lévén a levélnek, legyen szabad bemutatni azt.

Hivatkozhatom, kezdi levelét, nagyhirű asszonyok példájára, kik az irodalom, tudomány és ékesszólás terén egyaránt érdemeket szereztek és hírnévre emelkedtek. Ott van P. Cornelius Scipiónak leánya, akinek levelei híresek a stílus szépségéről; Saphonak költeményeit elég csak megemlíteni; mindnyájan tudjuk, mily kiváló becsben tartotta minden idő a könyvalakban is megjelent költeményeket; szabad tán Aspasiára is hivatkozni, aki korának ünnepeit tudós asszonya volt; egyformán kitűnő a tudományban és ékesszólásban.

Te azonban abban az időben élsz, melyben a tudomány és irodalom szeretete annyira csökkent, hogy valósággal csodaszámba megy, tudós férfiút üdvözölni; hát még milyen kivételes jelenség a tudós asszonynak látása. Sietek itt mindjárt kijelenteni, hogy én a tanultságot és a tudós jelleget nem a mindennapi értelemben veszem; nem azok lebegnek szemeim előtt, kik a theologiai tudományokat művelik; én tudós és tanult embernek azt tartom, aki az irodalmi tanultságot és műveltséget a tények tudományával köti össze. Ilyeneknek tartom én Lactantiust, Augustinust, Hieronymust; mindnyájan nagy theologusok, de egyúttal irodalmilag is a legműveltebb emberek.

Mert én őszintén kijelentem, hogy véleményem szerint annak az embernek, aki kiváló férfiú akar lenni a világban, elsősorban az irodalmi műveknek tökéletes, mély és alapos ismeretére van szüksége; ez a szükséges alapkö, melynek hiányában semmi mély és nagyszerű dolog meg nem valósítható. Erre azonban egyrésről az ismereteknek fölfogása, a dolgok igaz megismerése és mindenekelőtt saját szorgalmunk és helyes ítélettel összekötött gondoskodásunk útján juthatunk el. Mindenki tudja azt, hogy elsősorban lelki erőink fejlesztésétől függ itt az eredmény és ezzel együtt tanítóink fáradságától; mert az szükséges, hogy minden beszédnek, nemkülönben minden dolognak nemcsak részeit, fölépítésének és szerkesztésének módját, hanem a legkisebb úgynevezett elemi részeit is tökéletesen megismerni törekedjünk. Én úgy vélem, hogy mindezekre már gyermekkorunkban szert tehetünk teljes könnyűséggel, játszva; mert a tanulásnak van egy másik neve is, amely már nehezebb és nem is gyermekekre nézve, hanem inkább a felnőttekre nagyon hasznos. Azoknak tanítását értem itt, akiket grammatikusoknak nevezünk. Ezek hosszú, fáradságos munkával az egyes részek tanítására terjeszkednek ki és az irodalmi, nemkülönben a nyelvtani tanítás terén törekszenek eredményt elérni; még pedig a részek helyes tanításával törekednek az egésznek tökéletes megértésére.

Ebben különösen kitűnők Donatusnak és Priscianusnak munkái.

A grammatikai és minden más tanítás arra vall, hogy szorgalommal minden nehézséget legyőzhet az ember. A grammatikákból nemcsak a szókat és a szótagokat tanulja meg az ember, hanem a tropusokat és a figurákat is; a beszédnek ékességét és szépségét föltünteti és megvilágosítja a grammatika. Ezek útján

sok mindent tanulhatunk meg könyvekből, melyekre a mesterek nem vezethetik növendékeiket; ilyenek a szók kiejtése, a beszéd szépsége és szabatosága.

Tudni kell azt, hogy minden erre vonatkozó törekvésünkben a legfőbb szabály az, hogy csak olyan könyvet olvassunk, melyeket a latin stílus szépségében teljesen elmerült emberek szerkesztettek. Mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a könyvek olvasása alatt a szerzőknek hibáit magába szíja az ember és lelkét is beszennyezi. Szakasztott úgy áll itt a dolog, mint a fizikai világban. Valamint egészség szempontjából meg kell válogatni az ételeket és nem lehet mindenféle étellel megterhelni az emberi gyomrot, hasonlóképp a lélek egészsége szempontjából az is szükséges, hogy a lelki erő állandó megőrzésének céljából ne engedjük meg azt, hogy össze-vissza mindenfélét olvasson az ember.

Az tehát az első az irodalmi műveltségre törekvő embernél, hogy mindig a legjobb és legalkalmasabb művek olvasásába bocsátkozzunk; a másik pedig, ami csak azután következhetik, arra törekedni, hogy amit olvasás és tanulás által a legjobbnak és a leghelyesebbnek ismertünk, éles ítélettel a saját ismeretünkkel, majd igaz tudásunkká tenni törekedjünk.¹

Az irodalmi műveltség sürgetésén kívül szorosan paedagogiai szempontból is érdekes levél ez. A levél tartalma elárulja, mily nagy súlyt fektet Arezzói Lénárd az értelmi nevelésre, a gondolkodás és az ítélet helyes kifejlesztésére.

A megindult mozgalomnak általános jellegéhez tartozik az, hogy kisebb városok is követik a nagy városok példáját; legalább annyiban, amennyiben klasszikusokban jártas tanítókat alkalmaznak iskoláikban.

Ezek a tanítók az emberi haladásnak névtelen katonái. Nevük és emlékezetük nem maradt fenn az utókor számára; nem őrzik a művelődéstörténelem lapjai. De van egynehány tanítója ennek a korszaknak, akiknek neve és munkássága, kortársaik följegyzése alapján, ismeretes.

Az első hirnèvre vergődött tanító: Malpaghini János (Giovanni Malpaghini) éppen abból a városból való, amelyben az újkor kezdeményezője, a nagy Dante meghalt.²

Mint Boccaccio Vergiliusnak sirjánál, Nápoly mellett, nyer

¹ Bologna, Bibl. Universit. Latin kézirat.

² Ezért hívják közönségesen Ravennai Jánosnak.

inspirációt a klasszikusok műveinek tanulmányozására és ezek szellemének szerelme ittassá teszi a szép képzetei iránt fogékony lelkét: Malpaghini János is az újkor apostolának sírjánál teszi a fogadást, hogy mint iskolamester Dante szellemében tanít; az újkor eszméivel, a klasszikusok műveivel ismerteti meg tanítványait. Az igaznak, a tudásnak szeretete él lelkében, erősíti fáradtságos munkájában.

1352-ben született Ravennában. Egészen fiatal még, midőn a nagy humanistának, Petrarca pádui kanonoknak környezetébe jut, aki Dante szellemétől és törekvéseitől áthatott lelkét biztos kézzel fejleszti és a klasszikusok ismeretébe teljesen bevezeti. Nagy emlékezőtehetsége, erős ítélőképessége, képzelőtehetségének gazdagsága, ily atyai mester vezetése mellett, kiváló eredményekkel jár. Mégis elhagyja mesterét,¹ hogy Dante példájára bejárja Italiát és mint iskolamester működjek több városban. Két ízben hagyja el mesterét; másodszor véglegesen. Valószínűleg csak Petrarca halála után tér vissza Paduába, ahol általános becsülés között, melyet tudományosságával és tiszta erkölcsi életével érdemelt ki, tanítja az ifjúságot. A latin nyelv és irodalom, egyúttal a szónoklat voltak kedves tantárgyai, melyekben Petrarca vezetése alatt nagy tökéletességre jutott és kortársait messze túlhaladta a klasszikusok ismeretében.

A szép latin stíl elsajátítása célja elsősorban. Cicero szép nyelve bilincselte le figyelmét; ezért élt elsősorban. A humanisták azon férfiai közé tartozik, kik a klasszicizmus formái szépségét szeretik; a klasszicizmus szellemét másodrendű dolognak tartják.

Firenze 1397-ben hívja meg a hírneves tudóst, hogy nagy-hírű iskolájában a latin nyelvet és irodalmat és a szónoklatot tanítsa. Ez a meghívás boldoggá tette Malpaghini Jánost; élete legnagyobb kitüntetésének tekintette, hogy Firenze, a tudomány és művészet városa, tanítói széket adott számára. Abban az iskolában, melyben mestere, Petrarca is megfordult, melynek tanítói székében pár évvel előbb a renaissance harmadik nagy alakja, Boccaccio magyarázta Dantenak költeményeit, lelkesültséggel fejtegette a római klasszikusokat, ismertette Ciceronak szép latin beszédeit.

¹ Azt mondják, hogy a legközelebbi ok az volt, mivel Petrarca nagyon sok kézirat másolásával halmozta el. Távozásának bőbeszédű leírását L. Meiners «Lebensbeschreibungen berühmter Männer». Edit. Zürich, 1795. I. 12. s. köv. lapok.

A római klasszikusokon kívül Dante műveit is magyarázza, melyeket nemcsak az iskolában értelmez, hanem a templomi szószéken is fölolvass és magyaráz.

Megnyugvást is talál Firenze falai között és nem távozik el innen. Élemedett kora is akadályul szolgálhatott; de a város szellemi élete még fontosabb oka volt állandó letelepülésének.

A XIII. évszázadtól kezdve, először Itáliában, nagy számban vannak a vándortanítók, kik egyik városból a másikba mennek és mindenütt tanítanak.

Ezek a vándortanítók a tudás és ismeretek terjesztésében oly fontos személyek, minők az ugyanakkor keletkező kolduló-rendek a vallás igazságainak hirdetésében, a vallásosság erényének megkedveltetésében.

A középkori iskolai tanítás és tanulás helyébe ezek a vándoriskolák lépnek, melyeknek tanítói a renaissance tudósainak pártfogásával nagy eredménnyel fáradoznak, különösen azon időtől kezdve, midőn Petrarca kiadta a jelszót: vissza kell térni a klasszikusok tanulmányozásához, föl kutatásához és olvasásához. Ezek a vándortanítók több irányban munkálkodnak: magyarázzák a klasszikusokat, tanítják a szép latin stílus kellékeit, fölolvassokat tartanak a középkori iskola realitairól, magyarázzák a bölcséleti, különösen erkölcsstani igazságokat.

Az előadás érdekessége növeli hallgatóik számát. A társadalom legelső osztálya, fejedelmek, főurak, magasállású férfiak pártfogolják a vándortanítókat és hallgatják előadásukat. A szellemi élet megújulásán kívül ennek fontos eredménye az, hogy a tanítás ügye, közelebbről az iskola iránt érdeklődés keletkezik; ettől az érdeklődéstől várható az iskolai reformok életbe léptetése is. Erre nézve nem volt alkalmasabb eszköz a vándoriskoláknál.

Abban a korban, mikor az eszméknek szélesebb körben történhet a terjesztése a modern idők eszközei teljesen hiányoznak, ez volt a legalkalmasabb az újítás eredményének biztosítására; ennek közvetítésével ismerkedhettek meg a különböző helyeken levő emberek a szellemi élet terén keletkezett új áramlatokkal.

Az előszó, a tanítás volt a vándortanítók kezében a legfontosabb eszköz; a második a kéziratok másolása. Az utóbbi tekintetben egyes városok emelkednek nagy hírnévre, melyekben fejedelmek és főurak ezeket költenek a kéziratok másolására. Ezen városok között kitűnik a XIV. évszáz folyamán, még inkább

a XV. évszázban Firenze, melynek szellemi élete az újítás létrejöttén és állandósításán sokat lendített.

Firenze szellemi életében találhatom okát annak, hogy a renaissance ünnepelt vándortanítója, Malpaghini János, 1397-től kezdve haláláig, mely az 1412—20. évek közé esik, falai között tartózkodik és nagy kedvvel teljesíti mint tanító és tudós kötelességeit.

Vele egyidőben egy másik ünnepelt tanítója is van Firenzének, Chrysoloras Emanuel. 1396-ban jó Konstantinápolyból Firenzébe, ahol igazi enthusiasmmussal fogadják. Katona és származására nézve római patricius; mind a kettő fontos volt arra, hogy Firenzében, mely a haladást képviseli, mely város büszkén nevezi magát a tudomány és művészet városának, lelkesedéssel fogadják.

Ime egy tudós, aki nem pap, hanem katona; aki római patricius létére a görög nyelvet és irodalmat tanítja!

1391-től kezdve ismételve megfordult nyugaton császárjának parancsából. Több városban ünnepelték a görög tudóst, akit családi származása alapján rómainak, görög anyanyelve révén pedig görög embernek neveztek Itáliában. Gyermekekorától kezdve bő alkalma is volt arra, hogy teljesen elsajátítsa a görög nyelvet és irodalmat; de azért büszkén nevezte magát római patriciusnak is.

A tanítványok egész serege veszi körül Firenzében, ahol a XIV. évszáz végén két kiváló tanítója van a renaissancenak: Malpaghini János, a latin nyelv és irodalom tanára, Chrysoloras Emanuel, a görög nyelv és irodalom tanára.

A két tanító előadásai szellemi szükséglet Firenzében; Chrysoloras iskolája az újítás ingerével is hat; tanítása ezért esemény a tudomány és művészet városában. Élemedett öreg emberek, fiatal gyermekek, hatalmas államférfiak, gazdag polgárok, a görög nyelvért rajongó egyszerű emberek, szegény proletárok ostromolják a házat, melyben Chrysoloras előadásait tartja.

Érdekesnek találom a kor szellemének megvilágítására Arezzói Lénárd erre vonatkozó helyét ide iktatni. A legilletékesebb beszélők egyike, mivel kortárs és tanítvány.

«Irodalom és tudomány — így beszél Arezzói Lénárd — csodálatos növekedést és gyarapodást mutat Itáliában, különösen azon időtől kezdve, midőn a görög nyelv és irodalom tanulása általános lesz Itáliában hosszú hétszáz évig tartott szünet után,

mely idő alatt olasz emberek teljesen elhanyagolják a görög nyelvet és irodalmat. A férfiú, aki a görög nyelv és irodalommal minket Itáliában megismertetett, Chrysoloras Emanuel Byzancból; római nemes, de mindenekelőtt tudós, a görög nyelvben és irodalomban korának legjártasabb embere. Mikor a törökök Konstantinápolyt is ostromolni kezdték, a békés tudós elhagyja hazáját és először Velencébe hajóz, majd nemsokára, hirnevének emelkedése után, Firenzébe hívják, hogy mint nyilvános tanító, nagy tudományának titkaiba bevezesse az ifjúságot. Én abban az időben a polgári jogot tanulmányoztam; de emellett szorgalmasan mélyedtem bele más tantárgyak tanulásába is. Természetemnél fogva meg volt bennem a tudományszomj; különösen szerettem mindig foglalkozni a dialektikával és a retorikával.

Amikor tehát Chrysoloras Firenzébe jött, habozni kezdettem, hogy voltaképp mit tegyek. Úgy gondoltam, hogy valósággal bűn-számba menő dolog, a jognak tanulását abbahagynom; viszont arra gondoltam, hogy részemről gonosz cselekedetnek vagyok kénytelen minősíteni azt, ha az irodalmi tanulásnak most kínálva-kínálkozó kedvező alkalmát elhanyagolom és föl nem haszná-lom. Fiatal fölbuzdulásomban sokszor intéztem magamhoz ezeket a szavakat: mikor annyira kedvező alkalmad van neked arra, hogy egészen belemélyedhess Homeros, Plato és Demosthenes, nemkülönben a többi költők, szónokok és bölcselők tanulmányozásába, akikről, legalább hallomásból, oly sok szépet tudsz, ezt a kedvező alkalmat, mely az isteni Gondviselés ajándéka, legalább is kishitűség volna elszalasztani. Hétszáz éve már annak, mióta Itáliában egy olasz ember sem jártas alaposan a görög nyelvben és irodalomban; pedig jól tudjuk, hogy a művelődés terén mindent a görögöknek köszönünk. Vedd hát figyelembe, folytattam önmagamnak meggyőződését, hogy a megismerésre érdemes dolgokat illetőleg mennyi haszonban részesülhetsz; egyúttal azt is, mily kedvező alkalom ez hirneved emelésére és szellemi élvezet megteremtésére. A polgári jognak sok és nagy-nevű tanítói vannak és maradnak; a jogtudományt minden időben tanulhatod; de a görög nyelvnek és irodalomnak egyedüli tanítója az, aki most itt tartózkodik Firenzében; ha a kedvező alkalmat most elmulasztod, a jövőben nem lesz senki, ki ezért kárpótolhatja.

Ezek az érvek hatottak; meggyőztem magamat és szorgalmasan jártam Chrysoloras iskolájába, hogy előadásai útján megtanuljam a görög nyelvet és irodalmat. Igazán mondhatom, éjjel-

nappal tanultam; amit nappal éber állapotban elsajátítottam, az még éjjel sem hagyott nyugodni; hanem folytonosan gyakoroltam azt álmomban is. Több tanulótársam volt; a firenzei nemesség közül kiváló szorgalmat és haladást tanúsított kettő: az egyik Robertus Rufus, a másik Pallas Onufri a híres Strozzi-nemzet-ségből. Velem voltak még: Jacobus Angeli, Petrus Paulus Vergerio Istriából, ki a híres paduai egyetemről jött át Firenzébe Chrysoloras hallgatására; ezek közül Robertus, Vergerio és Jacobus Angeli nálam jóval idősebbek voltak, Pallas körülbelül egykorú volt velem. Két álló esztendőn felül voltam Chrysoloras tanítványa, ki a görög nyelvbe és irodalomba teljesen bevezetett és így örök hálával tartozom nagy mesteremnek».

Mikor a görög császár Itáliába érkezett, magához hívatta Chrysolorast; ezért elhagyja Firenzét és császári urához Milánóba siet.¹

Petrarcának óhaja, rövid időre halála után, beteljesül; iskolaszerűen tanulják a görög nyelvet és irodalmat. Ez a tanulás nem alapul a görög nyelv kötelező tanulmánán, hanem kizárólag a tudomány szeretetén; a tudományszeretet általános Firenzében; magával ragad mindenkit, elsősorban a városnak művelt értelmiségét. Az élemedett öreg államkancellár, Coluccio Salutati, 65 éves korában a tanulók padjába ül, hogy megkezdje a többiekkel együtt a görög betűk tanulását.

Író és tanító és pedig szintén vándortanító Chrysoloras Firenzén kívül Velencében, Paduában,² Milanóban és Rómában is megfordul és tanít. Mint író azonban csak másodrendű szerepet tölt be; legfontosabb munkája görög grammatikája.³ Most is meglevő kéziratai azt mutatják, hogy korában általánosan használták grammatikáját. Egyéb művei is voltak.⁴

¹ Muratori, XIX. 920. lap.

² Itt tanulta meg a latin nyelvet és nagy szorgalommal kezdette tanulmányozni a természetrajzot és az orvostudományt. Sajátságos, hogy bár olaszul sem tudott, az olasz nyelvet nem tanulja meg.

³ Grammatikáját kéziratban tanulmányoztam a Vatikánban és Bolognában az új egyetem könyvtárában; mindkettő ugyanaz, latin nyelven írt görög grammatika. Mellékelve vannak Aischylosnak és Sophoklesnek tragédiái.

⁴ Fordított Platoból: Chrysoloræ Emanuelis, militis Constantino-politani, e vetusto genere Romanorum, qui obiit Constantiæ a. 1415. Latina versio librorum X. Platonis de Republica; ab Ubertino dein Decembrio eius discipulo recognita et emendata. Andrea Juliani Venetus halotti beszédében (epitaphios logos) ezeket mondja: Plura Platonis et Plutarchi monu-

Korának becsülését és hirnevét tanítói működésének köszöni. Tanítványai elragadtatással szólnak felőle, mint mesterükről; Poggio és Cenci halálos ágyánál is jelen vannak Constanzban; egyik firenzei tanítványa, Vergerio, epitaphiumában őszinte és szép szavakban siratja el nagyrabecsült tanítóját.

Andrea Juliani, akit melléknéven Venetusnak neveznek, így ír Chrysolorasról: «Chrysolorastól tanítványa nemcsak tantárgyat tanult és erkölcsi nevelésben részesült; örök időre szóló és igen nagy jótéteménnyel halmozta ő el ismételve tanítványait». Veronai Guarino is meleg szavakban emlékezik meg ezekről a jótéteményekről Chrysoloras fiához intézett levelében.

Poggio pedig Guarinóhoz intéz Constanzból egy levelet mestere halála alkalmából, melyben többek közt ezeket mondja: «Egyformán nagy volt lelki nemessége és a szépművészetekben és a tudományokban való jártassága; igazán mondhatjuk, hogy akik ismertük, azt láttuk, hogy az isteni és emberi dolgok ismere-
tének teljessége van meg az ő lelkében».

Chrysolorasnak és korának jellemzésére egyformán fontosnak találom azt a levelet, melyet Guarino Emanuel édesapjához, a Veronai Guarinóhoz intézett. «Nem hiszem, — kezdi levelét — hogy van olyan műveletlen és bárdolatlan ember, aki nem hallott volna a minden időben bámuláraméltó férfiúról, korának legnagyobb tudósáról, Chrysoloras Emanueltól dicsérő és magasztaló beszédeket. Egyformán nagy ember, akár tudományát, akár bölcsességét és műveltségét, akár vallásos lelkét, jellemének egyenességét és állandóságát, hűségét, komolyságát és az élet minden viszonyaiban mutatkozó méltányosságát tekintsük. Egyéni derékségére vall az is, hogy Paleolog Manuel görög császár benső és igaz bizalmára méltatta.

Jól tudjuk azt mindnyájan, hogy az emberi észet rendszeres tanítással megnyerhetjük és lelkesíthetjük a tanulmányok megkedvelésére; ezzel együtt a példának van nemesítő ereje. Ezt tapasztaljuk Byzancban, abban az időben, midőn a görög és latin nyelvnek és irodalomnak, nemkülönben a bölcséletnek nagynevű tanítói vannak a városban, kik az emberi lélek művelésére törekedtek és a város hirnevét napról-napra emelték; nagyszámú tanítvány veszi körül ezeket a mestereket, akikhez mindig újak

menta, Demosthenis reliquorumque virorum illustrium libri, necnon excellentissimorum hominum atque ceterorum gesta apud nos, velut antea, latuissent, nisi Manuelis beneficiis innixi gratiam studiumque suasissent. Van egy műve de antiqua et nova Roma címen.

csatlakoznak és a város főiskoláját a tudós tanárok tanultsága és buzgalma a világ első intézetévé emeli. Mikor te értesültél róla, hogy mily kiváló emberek kerülnek ki a byzanci főiskolából, fáradságot nem ismerve, a világvárosba utaztál és a nagy tanítványok közt csakhamar az első-elseje lettél; mint a fénylő és melegítő nap tündököltél a sok nagynevű és nagytudományú férfiú közt. Benned találtak azért vigasztalást a tudós emberek akkor, midőn sajnálkozva sirtak Chrysoloras halálán; szemeiket megtörölve, dicsekedve kezdték emlegetni, hogy azokat a dicsőséges évszázakat, melyeket Chrysoloras és környezete teremtett meg, te vissza fogod állítani Európában.

Ezt is Chrysolorasnak köszönjük, aki ebben a dologban úgy járt el, mint az értelmes földművesek szoktak eljárni, akik kiváló gyümölcsöket termékeny fákba oltanak be, hogy az a faj soha ki ne vesszen; mindenekelőtt arra ügyelnek, hogy a tér- és időkülönbség ne csökkentse és meg ne semmisítse ezeket a kiváló gyümölcsöket. Chrysoloras is, mivel lelki képességének oly nagy volt az ereje és azonfelül tudományokban kiművelt és erényekben gazdag volt, nem elégedett meg azzal, hogy Görögországnak váljék hasznára, hanem átjött Itáliába is, ahol megszámlálhatatlan tanítványait nagy gonddal és szorgalommal tanította a görög nyelvre és irodalomra, hogy akik már egyéb tanulmányokban kitűnő eredményt mutattak, most a görög nyelv és irodalom tanulásával teljesen kiműveljék magukat és megvalósítsák Európában is azt, hogy a görög tudományosság soha meg ne szűnjék.

Megvallom, hogy Chrysoloras után én nem csodálom sem Lactantiust, sem Liviust, kikről hír után tudom csak, milyen kiváló férfiak voltak; a római történelem tanulmányozásában jöttünk rá mindkettőjük nagyságának megismerésére. A régi világból sem tekintek én bámulattal Amphionra, Orpheusra, Arionra, kiket legnagyobb költőknek tartottak; visszagondolok Chrysolorasra, kinek dicséretétől és nevének dicsőségétől visszhangzik igazán az egész világ, kinek tudományos hírneve Itáliából és Európa többi országából hozzácsődítette a tanulni akaró emberek sokaságát, hogy a mestert és annak nagy tudományát alkalmuk legyen megismerni. Tudományával együtt magasztalás tárgya erkölcsi jelleme, különösen leereszkedő nyájassága és szívjósága, melyek tanítói működésének legfontosabb eszközei. Mint a természetben láthatjuk, mint húzza ki a napnak melege a földből a fejlődő virágokat, úgy a szellemi életben is egy-egy

kiváló mesternek a neve és a vele való egyszerű érintkezés azt eredményezi, hogy tanítványainak lelkébe már ezzel képesek átültetni az erénynek és a bölcseségnek szeretetét.

Tudod te azt nagyon jól, nagytudományú édesapám, hogy jó hosszú ideig kellene nekem beszélni, ha a világhírű Chrysoloras mesternek dicséretét és dicsőségét érdeme szerint akarnám méltányolni; helyettem megtették azt, és pedig méltóbban, mások; épen azért nem is bocsátkozom abba; nem azért hagyom azt el, mintha a jövő iránt kétségbe esném és ebben az állapotban torokmon akad a szó, hanem tisztán a fönnebbi ok miatt.

A kegyetlen halál elragadhatta körünkből, de lelkének nagysága minden időben fönn tartja hírnevét és nem engedi, hogy egészen meghaljon; azt tartjuk inkább róla, hogy az örök tudás fényes világába költözött át, mint a venusiai dallos éneklő az ilyenekről: a múzsák nem engedik a dicső férfiakat meghalni, ellenkezőleg, a menny örömeivel boldogítják, ahol jól töltött életük jutalmául az örök lét koszorúját kapják meg, hogy az isteniek látásában és élvezetében boldogok legyenek.»¹

Leveleiben nemcsak mint ember, hanem mint tanító beszél. Ezekből olvashatjuk, hogy legfontosabb pædagogiai eszköze a szeretet volt, mellyel tanítványait szívére ölelte és féltékeny gondadal törekszik arra, hogy kedves görög nyelvének és a görög irodalomnak tanulmányozásában eredmény jutalmazza tanítványainak fáradtságát.

A világot ismerő Chrysoloras nem elégszik meg a görög nyelv és irodalom egyoldalú tanulmányozásával. Tudását és ismeretét érvényesíteni akarja az emberiség-javára, a világ számára is. Ezért Chrysoloras és a renaissance többi tanítói is, kik az ő nyomába lépnek, nem fejezik be munkásságukat azzal, hogy mint szobatudósok, szűk körben műveljék a tudományt, illetőleg az iskola falai között tárgyalják az egyes tantárgyakat, hanem a nagy nyilvánosság elé lépnek ki és az emberiség közkincsévé akarják tenni fölfedezéseiket, irodalmi munkásságuk eredményét is.

A cél elérhetése érdekében alkotnak a tudósok tudományos egyesületeket, melyeknek tagjai lesznek a különböző tudományok művelői; a szellem arisztokráciájának összetartása buzdítólag hat a tudomány fejlesztésére; a lelkesültség lelkesültséget szül, az emberi értelem tevékenysége egyeseknél lázasfokú lesz. Így tör-

¹ Roma, Bibliot. Nazion. Latin kézirat.

ténik, hogy Malpaghini János és Chrysoloras Emanuel buzdítására sokan vállalkoznak a latin nyelv és irodalom, a görög nyelv és irodalom tanítására; a tanítók egy raja hálózza be Itáliát; a korszellem elmaradhatatlan követelménye lesz: szépen beszélni latinul és görögül.

A középkori hagyományoknak megfelelőleg, a latin nyelvet mint előnyelvet tanítják a renaissance tanítói is; de ez a szép latin nyelv Ciceronak, Horatiusnak és Vergiliusnak nyelve; a jelenben pedig a gazdag és művelt arisztokráciának beszéde, mellyel a közönséges latin nyelvet beszélő közép- és alsóosztálytól megkülönböztetik magukat.

Chrysoloras is hasonlóképen jár el a görög nyelv tanításában; mint előnyelvet tanítja azt; a művelt osztály tagjai közt mind többet nyer meg a görög nyelv és irodalom tanulmányozására, kik büszkéek lesznek görög ismeretükre s megkülönböztetésre szolgál az, mellyel Chrysoloras tanítványai szellemi fölényüket akarják mutogatni.

A latin és görög nyelvnek, illetőleg irodalomnak ilyen tanítása az általános eredményen kívül különös és sok tekintetben nem várt eredményeket hoz létre. Az egyéni élet követelményei és előnyei, vele együtt az egyéni szabadság tisztelete a művelt osztály tagjai között, mindig több és több követőre talál; az értelem munkásságában több tekintettel lesz az életre és annak követelményeire; a tudósok vitatkozás helyett inkább megfigyelni kezdenek mindent; az ókor szellemi és anyagi élete lesz ennek a megfigyelésnek első tárgya, melyből a jelen társadalmi élet és a nagy természet tanulmányozására mennek át.

A renaissance tudós emberei e tekintetben sincsenek elégedve az elért eredménnyel; panaszra nyílnak ajkaik. Klaszszikus hely erre nézve Arezzoi Lénárd Plutarchos Életrajzaiban egy előszó, melyet M. Antonius életrajza előtt a firenzei tudós államkancellárhoz, Coluccio Salutatihoz intézett.

«Fájdalmasan érint bennünket, amidőn látjuk, hogy az írók tekintélye és tisztelete napról-napra annyira veszőfélben van, hogy már nemcsak tetteik mentek át a feledékenységbe, ma-holnap már neveiket sem emlegetik; pedig az írók révén nyerte el dicső hírnevét Itália, azoknak köszöni, hogy mindig jobban és jobban magasztalják. Ez indított engemet arra, hogy görög irodalmi tanulmányaim alapján, melyben lehetőleg tökéletességre törekedtem, amelyet a te segítségeddel a latin irodalom alapos tanulmányozásával kötöttem össze, most ugyancsak a te gyámo-

lításod mellett arra törekszem, hogy az első szerencsés fogadtatáson fölbuzdulva, melyben az irodalom emberei részesítettek, Plutarchosnak a nevezetes férfiakról szóló életrajzát, amennyiben elfoglaltságom megengedi, latinra lefordítsam.

Kettős cél lebeg ebben a törekvésben szemem előtt: először föl akarom újítani a mi nagy embereinknek hirnevét és dicsőségét, másodszor meg azt akarom, hogy abban az eredményben, mely a görög nyelv és irodalom tanulmányozásából rám hármlott, az én honfitársaimnak is legyen osztályrésze. Jelen soraimmal együtt M. Antonius életrajzát veszed kezeidbe; megvallom, nem személyes erényei birtak rá, hogy a többiek előtt adjam életrajzát; élettörténetének kellemes leírása, melyet Plutarchos oly szépen állított össze, birt arra, hogy ennyire siessek lefordításával.

Annak pedig egyszerű oka van, miért küldöm az életrajzot hozzád. Azt akarom, hogy a te ítéleted és a te bizonyítványod legyen ennek az iratnak erőssége, melynek nagy fontosságot tulajdonítok, mivel a kor legtudósabb és irodalmilag is legműveltebb emberének tekintélyére nagy súlyt fektetek.

Kissé nehezen vállalkoztam erre a munkára. Mindjárt munkám kezdetén tisztában voltam azzal, hogy mily nagy fáradságba kerül az és mily kevés haszonnal, illetőleg örömmel és mindenkinek milyen lenéző ítéletével van az összekötve. Mert hiszen ki is olvassa, és ha olvassák, hogy olvassák ezeket a fordításokat? Ami szép és jó van benne, azt mondják arra, hogy az eredeti szerzőtől származik; a hibákra nézve pedig a legképtelenebb állításokra vetemednek a fordítóval szemben, akinek tulajdonítanak minden hibát és hiányt, amiért is csodálkozni lehet afölött, hogy a dolgok ezen állapotában akadnak mégis emberek, akik vállalkoznak a fordításra.

A legtöbbször emlegetett vélemény az, hogy sohasem lehet a görög szöveget eredeti szépségének árnyalatában latin nyelvre lefordítani. Igazán érthetetlen beszéd; mert utoljára is szeretném tudni, hogy miben mulja fölül a görög irodalmi nyelv annyira a latin irodalmi nyelvet? azután meg kérdem, hogy azok a mi embereink, akik irodalmilag műveltek voltak, nem sajátították-e el teljesen a görögök beszélő erejét és ékesszólását? Jól van, megengedem, hogy a görög embernek nagyobb szóbősége van; de kérdem, mi akadályozhat bennünket abban, ha nem a szókön nyargalunk, ami utoljára is gyermekes, hanem az elmondott dolgok értelmére fektetjük a fősúlyt, hogy ugyanazt a legszebben tudjuk

latinul kifejezni, ami görögül szépen hangzik?... Hagyják azért ezek abba vádaskodásaikat a latin nyelv ellen, higgyék el már egyszer azt, hogy nagyon is lehetséges az, hogy munkája és fáradtsága után a latin író is megérdemli, hogy illő dicséretben részesüljön.»

Hogy épen Antonius életét fordítja le ez a jeles humanista, a sok egyében kívül ez is bizonyíték arra, hogy a renaissance emberei előtt az egyéni élet földi boldogsága nem szerepel tiltott dolog gyanánt, melyre nem szabad gondolni, mivel az örök üdvösséget veszélyeztetné az; a társadalmi élet összes tényezőiben lesz az emberi törekvésnek tárgya; a vallási életen kívül érdekli az embereket az iskolai, a tudományos élet, az ipar, kereskedelem, földművelés, melyek a földi boldogságnak eszközei.

A nemzeti élet jelenségei is előtérbe lépnek helyel-közzel, bár nem az egész vonalon, és sajátos módon. A latin és görög nyelv kultusza hozza azt létre Olaszországban. A dolog így történik.

A XIV. évszáz folyamán, még inkább a XV. évszázban, az olasz előkelőség nagy szorgalommal tanulmányozza a klasszikus latin s görög nyelvet és irodalmat. A latin és görög beszéd a diplomatiái nyelv beszéde gyanánt szerepel Itália társadalmi életében, mely a műveltségnek és a szellemi nagyságnak is hőmérője lesz. Ez a kiváltságos helyzet Olaszország előkelő társadalmát arra vezeti, hogy szellemi fölényét nemzeti vonássá tegye, hogy szellemi fölényére nemzeti jellegéből kifolyólag legyen büszke. Az olasz úri ember, bár latinul és görögül beszél, azzal dicsekszik elsősorban, hogy ő nemzetiségére nézve olasz, Itáliának, a régi klasszikus földnek szülötte.

A renaissance-mozgalom teljes megértésére, véleményem szerint, a görög irodalom és az arab tudományosság történelméből elmondhatok itt egyet-mást, hogy lássuk azt a befolyást, melyet a középkor folyamán az európai tudományos műveltség fejlődésére gyakoroltak.

Az alexandriai tudományosság megszűntével Konstantinápoly volt a legalkalmasabb hely a tudományos törekvések ápolására. Bizonyos tudományos folytonosságot képvisel a szép császárváros; az Alexandriából elűzött tudomány a Bosporus partján épült világvárosban találta meg otthonát.¹

Azóta mindig virágzik falai között a tudományos élet; de

¹ V. ö. Josef v. Hammer, Constantinopolis und der Bosporos. I—II. Pest, 1822.

egy nagy baj van, mely évszázakon át végzetes és eredményeiben kártékony.

Róma és Konstantinápoly között veszedelmes versengés támad; utoljára is az unio fölbomlása következik be. Már a VII. évszázadtól kezdve általánosan ismeretes a versengés, de számai visszanyulnak az Iustinianus előtti időbe. (527—565.)

Konstantinápoly a vallási téren történt szakadás következtében Nyugat előtt először idegen, később került város lesz; a római egyház nem engedi fiait idemenni.

Ennek dacára a görög műveltségnek az egész középkor folyamán vannak bizonyos nyomai Nyugaton. A bencések összeköttetésben voltak mindig a görög szerzetesekkel, görög testvéreikkel, kiknek nagy részük volt a bencések tudományos törekvéseinek ébrentartásában és tökéletesítésében. Angolország az unio megzavarása után is ragaszkodott a görög tudósokhoz; Nagy Károly is barátja a görög műveltségnek, aki többek közt az osna-brücki püspöknek meghagyja, hogy káptalani iskolájában a görög nyelv tanítására gondja legyen, görögül tudó papokat alkalmazzon. Kopasz Károly udvarában megszokott dolog görög verseket latinra, latinokat görögre fordítani és mind a kettőt fölváltva alkalmazni.

A scholastika-theologia keletkezésének idejében, a X. és XI. évszázban (Gerbert, Lanfranc, Anselm), a philológiát teljesen háttérbe szorítja; de már a XIII. évszázban a görög philológiának a scholastikusok között is vannak művelői: Robert Grossetête († 1255.) és Aquinói szent Tamás († 1274.) elsőek ezen a téren, kiket mások is követnek.

A görög philológiának Nyugaton ez a művelése szorosan összefügg az egyház életében történt változással. A keresztes hadjáratok idejében latinok kezébe kerül a konstantinápolyi patriarchatus (1204.). A latin patriarchák Konstantinápoly tudományosságát Nyugat számára kamatoztatni akarják és voltaképp ezzel teszik lehetővé a renaissance létrejöttét. A renaissance a keresztes hadjáratok eredménye; ezek nélkül nincs Európában renaissance.

Én azt vélem, hogy a jövő kutatások beigazolják állításomat, melynek megerősítésére itt is hivatkozhatom adatokra.

III. Ince (1198—1216.) a párisi egyetemet fölszólította, hogy a görög nyelv és irodalom elsajátítása végett görögül értő tudósokat küldjön Konstantinápolyba; Szép Fülöp francia király (1285—1314.) pedig Párisban Collegium Constantinopolitanum néven fejedelmi bőkezűséggel alapít fiatal görög tudósok számára intézetet, hogy Nyugat nagyhirű egyetemi városába édesgesse a görögöket.

A válaszfalak, melyek a nyugati és keleti egyházat évszázakon visszatartották egymástól, veszíteni kezdenek erősségükből; a lyoni zsinaton (1274.) létrejő a nyugati és keleti egyházak uniója.

Ennek az uniónak lesz eredménye a renaissance, melynek számára a XIII. évszáz első éveitől készítik a talajt, de szilárddá a lyoni zsinaton létrejött unio teszi azt. Dante és társai csak ezután kezdhetik meg reformmunkájukat.

Kiváló fontosságú az arab tudományosság befolyásának föltüntetése, melyet az Nyugatra gyakorolt.

Az arabokat görög tudósok vezetik be a tudomány igazságaiba. Már a VII. évszázadtól kezdve, mihelyt a politikai viszonyok megengedik, szorgalmasan tanulják az arabok a görög tudósok tudományát; mikor Európába átjönnek, magukkal hozzák a görögöktől elsajátított tudományosságot és a X. évszázadtól kezdve, sőt már a IX. évszázadtól, Nyugatnak tanítói lesznek az arabok.

Az arab tudományosság, Kelet jellegéhez hiven, a vallásra támaszkodik; nemcsak az arab theologia, hanem az arab jogtudomány is a Koránon alapszik. A jogtudomány szolgál az araboknál alapul a nyelvtudomány művelésére; a Korán olvasásának szükségessége pedig jótékony hatással lesz a népnevelésre, illetőleg az elemi iskolák föllállítására, melyek nemcsak a moscheak mellett, hanem más nyilvános helyeken is keletkeznek.

A görögök tudományos disciplínái közül a dialektika nyeri meg az arabok tetszését; a retorikát nem szeretik. A dialektika náluk igazán a gondolkodás tudománya, melynek helyes alkalmazása a természet kutatására, a matematikai tudományok művelésére vezeti a tudósokat. A matematikának és a természettudománynak van legnagyobb befolyása a tudomány terjesztésében, megkedveltetésében. Az orvostudomány is jelentkezik az arabok tudományos kutatásainak eredményekép.

A IX. évszázadtól kezdve a tanítási és tanulási szabadság is nagyon kedvez a tudományos fejlődésnek; Alkendis a IX. évszázban írja meg híres művét: «A tudományok könyve és azok fölosztása» címen, Ibn Sinas pedig, akit Avicenna néven ismerünk, a XI. évszázban teszi közzé munkáját: «A tudás jól rendezett gyöngyei» címen.

Az araboknál is az encyclopedikus ismeretek nyomaira találunk; de a tudomány fejlődésére nagy hatása van annak, hogy a szaktudásra való törekvés intensívvé tette a tudományos kutatást és munkálkodást.

'Aálim több. ulema a neve annak a tudósnak, aki egy tudo-

mányszakot behatóan és önállóan művelt; aki pedig több tudománnyal, de kisebb terjedelemben, kevésbé intensív módon foglalkozik, az edib, többesben udeba néven ismeretes. Ennél elég a vallás igazságainak ismerete, a tudományból pedig annyit ismerjen, ami arra szolgál, hogy a tudatlanságot ne árulja el beszédében.

Nyugat tudósai először a dialektikát veszik át az araboktól (Gerbert és társai), azután a matematikát és a természet tanulmányozását. Az elsővel a középkor tudományának, a scholastika-theológiának tesznek hasznos szolgálatot, mely arab befolyás alatt indul meg, az utóbbival pedig a renaissancenak.

Hogy az európai tudományosságra mily nagy befolyása volt az arab tudományosságnak, világosan mutatják a terminus technikusok, melyeket az araboktól vettek át az európaiak és melyek ma is használatban vannak. A középkorban az astronomiát «almagest» néven nevezték; ez részben görög, részben arab elnevezés: *μεγιστη τεχνη*, és al-arab articulus; a számolás tudományának megjelölésére használták a középkorban az algorismus szót, melyet a IX. évszázban élő arab matematikusnak, Alchvarismi-nek nevéből képeztek. Alchvarisminek van egy műve: Al jebr walmukábala, az ellentétek helyreállítása; ebből a matematikai műből eredt az algebra elnevezés. Az olasz regola della cosa (az ismeretlen dolgok szabálya) új elnevezésre szolgált, mely közönségesen, az utolsó szó után, cosa néven fordul elő a tudomány történelmében.

Az alchemia egyiptomi eredetű szó, (chemi-) arab articulus-sal; zenith, nadir, azimut, alkali, alkohol, magazin, arzenal, admiral, kaliber, elixir, talisman, amulet szintén arab szók.

Az arab befolyás a tudomány tekintélyét is emeli. Hammer-Purgstallnak műveiben olvashatunk erre vonatkozó klasszikus helyeket.¹ A tudósok tollából kiömlő tinta eredményeiben fontosabb volt Isten útjának megvilágítása, mint a vértanúk kiömlött vére; egy óráig tartó gondolkodás többet ér, mint hatvan évig tartó ájtatoskodás. A tudomány többet ér, mint a pénz és vagyon. A pénz és vagyon kiadás által csökken, míg a tudomány kiadás, másokkal történt közlés által gyarapodik. A királyok uralkodnak a világon, a tudósok uralkodnak a királyokon. A föltámadáskor

¹ Dr. Freiherr Hammer-Purgstall, Über die Encyclopædie der Perser, Araber und Türken. Megjelent a Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 7., 8., 9. köt. Wien, 1856, 1857, 1859. Előbbi művei: Encyclopædische Übersicht der Wissenschaften des Orients, Wien, 1804. Geschichte des osmanischen Reiches I-X. k. Pest, 1827-35. Még több kiadásban is megjelent.

hárman, a következő sorrendben beszélnek: először a próféták, utánuk a tudósok, kiket a vértanúk követnek.

A görög tudományosság terjedése ehhez hasonló eredményt szül Itáliában; egyúttal a tudomány hatalmával erős nemzeti szellemet teremt. A nemzeti vonás az emberek gondolkozásában, érzésében és törekvéseiben nyilatkozik elsősorban, mely a legerősebben fűzi egymáshoz Itália lakóit, illetőleg egész művelt, tanult társadalmát. Sőt a túlbecsülés veszedelme is bekövetkezik a fönnbbi okból. Az olasz ember, klasszikus képzettsége, az óvilág szellemi életének ismerete miatt, lenéz más nemzeteket; barbároknak nevezi és műveletlenségükről teljesen meg van győződve. Chrysoloras környezete világosan képviseli ezt a szellemi fölfogást.

XXIII. János pápa az ünnepelt tudóst Constanzbba küldi az 1414-ben megnyílt közssinatra. Tisztelői és tanítványai követik; a mesternek és a tudománynak szeretete hívja őket a kis német város falai közé. Körülnéznék a város művelt társadalmában és környezetében, mely alkalommal büszke tudattal látják, milyen nagy különbség van Itália művelt úri emberei és a darabos germán urak között. A görög nyelv és irodalom ismerete teljesen hiányzik; a latin nyelvet ugyan beszélnek, de oly barbársággal fűzik a mondatokat, mintha Cicero, Horatius, Vergilius nem is éltek volna. Az a latin nyelv csak barbár népek latin nyelve lehet, és mint ilyen, az olasz ember részéről megvetés tárgya.

A nemzeti öntudat így növekedik nagyra, erősödik naponta. Nem az olasz nyelv és műveltség, Dante, Petrarca stb. nemzeti nyelven írott klasszikus művei eredményezik ezt, hanem a görög s a latin nyelv és műveltség. Egész természetes ezek után az, hogy mind a két nyelv ismeretére törekedni, irodalmát tanulmányozni, kiadott jelszó lesz Itáliában.

A görög és latin műveltség szeretete megbabonázza az emberek lelkét; büszke tudattal gondolnak arra, hogy a két klasszikus nyelvnek és irodalomnak tudása a szellemi élet terén az olasz nemzet hegemoniáját állapította meg, mely Európa művelt nemzetei között megszerezte a vezérszerepet Itáliának. Nem a jogállam kialakítására akarja használni ezt a szerepet Itália, hanem a kulturállam megeremtésére.

Ennek létrehozásában jutott Itáliának osztályrész, illetőleg a főszerep; Németországnak és Európa többi művelt népének követni kell ez irányban Itáliát, mivel Európa jövődjő kialakításában nem a hatalmi versengés, hanem kulturális tényezők szerepelnek.

Az idők szellemének parancsoló követelménye ez.

VI.

A kulturállam eszméje Itália köztudatában; Chrysoloras tanítványai a kulturállam szolgálatában; Guarino János; tanítói működése Itália városaiban; ferrarai iskolája; reformtörekvései; vallási szempontok az élet követelményeiben; a retorikai tanítás Guarino iskolájában; római mintája; az erkölcsi alap sürgetése az egyéni és társadalmi életben; szabályok formalismusa és irodalmi tanítás az iskolában; a természet tanulmányozása philosophiai alapon; eredménye; a renaissance föllépése és a schola megszűnése; a törekvés bizonytalansága; a renaissance tanítói fejedelmi udvarokban.

A KULTURÁLLAM megalapításának eszméje Olaszország művelt emberei körében köztudattá lesz. Az olasz művelt társadalom átérzi az eszmének fontosságát; ennek a társadalomnak minden tagja hozzálát az említett eszme megvalósításához. Tudósok, tanítók, államférfiak, fejedelmek, főurak, főpapok részt kérnek a küzdelemből és örömmel gondolnak a küzdelem árán szerzett dicsőségre is.

Aki ebben a szellemi mozgalomban mint annak éltető lelke szerepel évek óta, kinek nevéhez, szellemi törekvéseihez oly szép emlékek fűződnek, Chrysoloras Emanuel a terjedő renaissance győzelmének teljes tudatában hal meg Constanzbán, 1415-ben.

Az eszmének terjedését éppen nem gátolja meg halála, sőt okul szolgál a bekövetkező győzelem teljessé tételére. Tudósok és tanítók, különösen Chrysoloras volt tanítványai, érzik lelkükben mesterük szellemének varázserejét és a kinyilatkoztatás bensőségével növekszik a mester szeretetével együtt az ókornak szeretete.

Meggyőződés most már az, hogy a nemzeti nagyság megteremtésében első föladat az ókor szellemi életének általános ismerete, mely csak az iskola segítségével érhető el. Így keletkeznek Itália városaiban a renaissance iskolái, melyek a tudósokkal, a költőkkel együtt legtöbbet tesznek az újkori műveltség létrehozására, a szellemi élet kialakítására.

Fájdalom, ezekről az iskolákról csak szórványos adataink vannak, melyek a kor fölfogása szerint, elsősorban a tanító személyére vonatkoznak és csak másodsorban érintik magát az iskolát.

A renaissance egyik kiváló tanítója Guarino János, Chryso-

loras tanítványa. Veronában született 1370-ben. A felsőolasz-országi csendes város ókori emlékei gyermekkorában megragadják képzelőtehetségét; a még ma is ép állapotban lévő amphitheatrum kőpadjain ábrándos lélekkel gondol vissza az ókori római műveltségre, mely az egyéni és a társadalmi boldogság megteremtésén nagy eredménnyel munkálkodott. Chrysoloras hirneve eljut Guarino városába is és tizennyolc éves korában, 1388-ban Konstantinápolyba siet, hogy a mester ajkairól tanulja meg a görög nyelvet, az ő vezetése alatt mélyedjen bele a görög irodalom remekeinek tanulmányozásába.

Valószínűleg Chrysolorassal együtt tér vissza hazájába és tanítani kezd Veronában, Paduában, Bolognában, majd a fejedelemnek fölszólítására Ferrarába megy és megalapítja a híres ferrarai iskolát, mely a XV. évszázban a renaissance leghíresebb tanintézete lesz.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy fönmaradt beszédei alapján beszámolhatunk Guarino paedagogiai törekvéséről; fiának művéből pedig tanítási módszeréről.¹

Mesterének, Chrysolorasnak példájára, a tanításra fektette a főszűlyt; az irodalmi munkásság másodrendű volt szemében. De ezen a téren is nagyjelentőségű munkásságot fejtett ki. Lefordította Strabot,² commentárral kísérte Cicerot, Persiust, Juvenalist, Martialist és Aristotelest; írt egy latin grammatikát,³ átjavította Chrysolorasnak görög grammatikáját.⁴ 1460-ban, kilencven éves korában halt meg.

Mint tanító a renaissance-törekvéseknek tiszta szellemű képviselője. Nagyrabecsűli bár a latin s görög nyelvet és célul tűzi ki a görög és latin beszéd klasszikus elsajátítását, de egyúttal az óvilág külső és belsőéletének, erkölcsi és anyagi haszonnal járó törekvéseinek megismerésére is nagy gondot fordít; nemcsak ő akarja ezeket ismerni, szűlyt fektet reá, hogy a tanítványok is tisztába jőjenek azal. A középkor iskolai hagyományát nem forgatja föl, sőt nem is szakít azzal; ellenkezőleg teljesen azon az alapon marad. De a

¹ Baptista Guarinus. De modo et ordine docendi et discendi. 1458.

² Strabonis Geographia; libri decem. Roma, 1470.

Újabban is kiadták Strabo geográfiáját olasz fordításban. Venezia, tip. Ferrari 1873.

³ Regulae grammaticales. Venetiis, 1505.

⁴ Emmanuelis Chrysolorae erotemata linguae graecae in compendium redactae. Ferrara, 1509. Tőle van még Plutarchi parallela minora, Plutarchi Vitae (Brescia, 1488.).

középkori alapon, így tehát megrázkódtatás nélkül akarja bevinni a tanításba és a nevelésbe az elmaradhatatlan reformokat, melyek az iskolai élet szellemi kialakításában hozzanak létre változásokat.

Művelődéstörténelmi értéke van annak a beszédnek, melyet Guarino Ferrarában tartott.

«Veronai Guarino beszéde, melyet tanítói működésének kezdetén mondott Lionello örgróf és más kiváló férfiak jelenlétében.

Beszédem elején sietek megvallani, hogy midőn én, egyszerű és sokban járatlan férfiú, ily kiváló fejedelem jelenlétében, minő te vagy, méltóságos örgróf, akiről mindenki tudja, hogy erényekben és gazdagságban egyaránt bővelkedel; nagytudományú doctrok és tanárok, tanulni vágyó ifjúság előtt szólni merészlek, úgy tünik föl előttem, mintha a lúd a hattyúk előtt merészelne beszédbe bocsátkozni.

Itt van előttem a tanulni akaró és a szépművészetek ismeretére törekvő ifjúság, mely lesve-lesí a szókat ajkaimról, hogy mint isteni kijelentéseket fogadja azokat és kövesse; határozott eltökéléssel látogatják az iskolát, hogy a mesterek tanítása és útbaigazítása alapján műveljék lelküket, hogy tudósokká és erkölcsös emberekké legyenek és ezekkel fölékesítve térjenek vissza tartományaikba.

Fejedelmünk, aki szívvel és lélekkel Plato tanítványa, a görög bölcs álláspontjára belyezkedett, midőn azt vallja, hogy ő nem egyedül a maga számára született, hanem barátai és a haza számára. Ezzel a meggyőződéssel lelkében, mindjárt uralkodása kezdetén arra törekedett, hogy székvárosában, Ferrarában, a tudománynak és a művészetnek otthont biztosítson, melyet uralkodása kezdetén már értelmileg művelt, vagyoniilag gazdag városnak talált.

A tudományokban szépen jártas fejedelem megértette korának föl-fölhangzó szavát, hogy azokat a városokat, melyek egyébként bár igen nagy és gazdag városok is, ha a tudománynak fényessége hiányzik ezekben a városokban, elmaradt, paraszt, sőt barbár városoknak szokták a tanult emberek nevezni. Azért kormányzásának első gondoljai közé sorozta, alattvalói értelmének és akaratának kiművelését és tökéletesítését és eme törekvésének megfelelőleg mindenhonnet összegyűjteni törekedett azt, ami a görög s latin nyelvre és irodalomra vonatkozik.

Mind a kettőnek művelési helyéül ezt a házat jelölte ki, hogy abban, mint egy szentélyben, ápolják a tudományos művelt-

séget. Hogy egészen helyesen szóljak, azt mondom: fejedelmünk székvárosába visszahozta a tudományos műveltséget. Általánosan ismeretes ugyanis, hogy a mi fejedelmünk nagyapjának, Albert fejedelemnek idejében, az akkori római pápa megengedte, hogy a nagyhirű Ferrara városban tudományos főiskolát állítsanak, melyet fölruházott mindazon kiváltságokkal, mentességekkel és jogokkal, melyekkel a kornak két leghíresebb egyeteme, a bolognai és a párisi főiskolák voltak fölruházva.

Az értelem munkásságban tartására és élesztésére szolgál elsősorban a dialektika, amely Cicero szerint a vitatkozás gyakorlására vezető tudományos syllogismus, mely mindig kész az igaznak és a hamisnak alapos kutatása alapján vitákba bocsátkozni, hogy ennek a vitázásnak az alapján begyakorolja az értelmet abba, hogy mindent gyorsan fölfogni és élesen megítélni tanuljon meg. Ez a disciplina különböző úton nagyon sok üdvös eredményt szül; akkor, amidőn megállapítani törekszik az igazat, mindennek alkalmas helyét megmutatja, egyúttal arra is törekszik, hogy a vitákban használatos érvekre nézve kimutassa, hol és mily módon kell azokat használni; a görögök ez utóbbi alapján nevezték topikának a dialektikát.

Ennek a disciplinának édes és ékesszóló társa a beszéd tartásáról szóló tan, a retorika; ez egyedül alkalmas arra, hogy a beszédnek külső dísz és ékesen szóló nyelvet kölcsönözzön; elmondhatjuk igazán, hogy a retorikának szabályai és annak begyakorlása nélkül rendezetlenek és semmitmondóan üresek a beszédek és mintha élőszóval való elmondásra teljesen alkalmatlanok volnának, alig merészelnek a nyilvánosság elé lépni; különösen bizonyos féltékenységgel mernek közeledni azokhoz az emberekhez, akiknek kiművelt értelmük van. Cicero szerint a retorika minden szabad népnél virágzott és uralkodott, különösen a békés és a nyugalmas városokban.

Aristoteles, Zeno és Cicero a dialektikát és a retorikát ikertestvéreknek akarják tekinteni és azt mondják, hogy a dialektika és a retorika nagy részben kiegészítik egymást. Ezek a bölcselők azt szokták mondani, hogy a retorok előkészítői a bölcselőknek, illetőleg a vitázóknak és mind a kettő arra törekszik, hogy megmutassák a módját, miképen kell elkészíteni és jól alkalmazni a széles tenyeret és az ökölbe szorított ujjakat.

Amit a görögök physikának neveztek, azt a latinok historia naturalis (természetrajz) néven emlegetik. Ez a disciplina arra törekszik, hogy a legnagyobb pontossággal és szorgalommal kutassa és

mérje föl az eget, a földet és a tengereket; átbarangolja a lakatlan helyeket; megismeri és föltárja mindennek okát, eredményét és mozgását; az állatokkal és növényekkel megismerteti az embereket, amidőn mindennek velejét és minden szerves lénynek a természetét is megmagyarázni törekszik. Jól mondja Vergilius: boldog az, ki megtudta ismerni minden dolognak az okát.

A bölcséleti erkölcsstan egyformán kiterjeszkedik egyes emberre, amidőn egyes embernek szabályt ad arra nézve, hogyan kell élnie, hogy boldog legyen; itt tárgyalja azt is, ami a házi élet gondozására és vezetésére vonatkozik; előadja azokat a legjobb szabályokat, melyek a feleségre, a gyermekekre és az egész családra vonatkoznak; az államok kormányzásában, mely az emberi dolgok sorában a legnagyobb, a bölcséleti erkölcsstan állapítja meg a módot, a törvényeket és az intézkedéseket, intézményeket, melyek az emberek boldogságára vezetnek; ami után nevezték a görögök ezt a disciplinát «πολιτικα»-nak. A bölcséleti erkölcsstan arra törekszik, hogy a hibákat megszüntesse, az erényeket uralomra emelje és a lélek érzelmvilágát mérsékelje. Cicero jól mondja «Tusculumi kérdések» című művében a bölcséleti erkölcsstanról azt, hogy a bölcséleti erkölcsstan az életnek vezetője, az erénynek ápolója és a vétkeknek elűzője; nemcsak a mi életünk, hanem egyáltalában az embereknek élete mivé lett volna nélküled; te hoztad létre a városokat; te gyűjtötted össze társaságokba az elszéledt embereket; te találtad föl a törvényt; te vagy az erkölcsnek és a tudománynak mestere; hozzád menekülünk, tőled várunk segítséget.

Az orvostudomány kiváló fontossága mindenki előtt ismeretes. Mert amidőn Isten elhatározta, hogy istenivé teremti az embert, ugyanakkor abban állapotodott meg, hogy a fákat, növényeket, virágokat, hegyeket, forrásokat és folyamokat mind átadja az embernek, hogy élvezze azokat. Ebben egyidejűleg kijelentette, hogy a világ minden többi állata az emberé, az ember pedig az Istené legyen és maradjon. Mindenesetre kiválóan tiszteletre méltó az a tudomány, amely az embernek, ennek az isteni állatnak egészségét és jólétét gondozza, illetőleg visszaállítja. Ezért is az orvos minden más ember előtt méltóbb embernek tekintésű; az orvostudomány föltalálását a görögök Apollonak, a jóslás és a bölcsesség istenének tulajdonították.

Ennek a mi hires városunknak hirnevét, fényét és jelességét kiválóan emeli a polgári jognak és törvénynek tudománya. Ennek isteni főparancsai a következők: becsületesen élni, mást

nem bántani, mindenkinek megadni a magáét. Így lehet meghatározni: az isteni és az emberi dolgok ismerete az igazságosnak és az igazságtalannak tudománya. Ennek méltóságát Cicero «de legibus» című művében a következőkben emeli ki: emlékezetébe hozom mindenkinek, hogy az államban a legkiválóbb férfiak azok, akik a népnek a törvényt magyarázni szokták és a fölforgó kérdésekre válaszolnak.

Ennek méltó társa a pápai és a kanoni jog tudománya, mely a katolikus vallásnak alapjait magyarázza meg, mely vallás, Lactantius szavai szerint, egyedül foglalja helyesen magában és mutatja is meg az igaz és halhatatlan Istennek tiszteletét; erre nézve adja elő a szent rendeket, azok fokozatait, a keresztény életnek bizonyos szabályait és mindezekre nézve tanít bennünket. Az isteni tekintély oly magasra emeli ezt a tudományt, hogy valahányszor kihirdeti határozatait, maga a polgári jogtudomány szünetel és hallgat.

Utóljára hagytam a theológiát, mely minden tantárgyak, minden tudománynak és művészetnek ura és az erényes életnek tanítója; messzire kimagaslik az a mennyben, földön és a csillagok fölött, mely tárgyanál fogva az isteni dolgoknak, a mindenható Istennek megismerésére törekszik; innen származik már rég időtől fogva a neve is (theologia).

Lactantius szerint nincs a jó életnek sem tudománya, sem törvénye, csak ez az egyedüli, mely igazi és isteni bölcseségnek köszöni eredetét.

Mikor a legjobb fejedelem elhatározta, hogy a művészeteknek, a tudományoknak és az erényeknek ezzel a kiválóan jeles karával és koszorújával tiszteli meg és ékesíti föl Ferrarát, nem nyugodott addig, amíg titeket, tudományban és erényben egyaránt nagy és kiváló férfiakat, fölszólítása, sőt édesgetése alapján itt össze nem gyűjtött, hogy a ti lelki gazdagságtokkal, fáradozatokkal és törekvéstekkel boldogítsa ezt a hazát. Nem ura, hanem atyja akart lenni a népének. Nagyobb boldogságot talál ő a tudományokban és a művészetekben, mint a sorsnak javaiban; Sokratest követi, aki szerint a tudomány örök időn át az ember birtokában marad.

Jeles és kiváló doctorok, kik Itáliának diszei vagytok, kérlek benneteket, törekedjeteK arra, hogy valóra válják a méltóságos fejedelemnek és ennek a tanult városnak felőletek ápoló itélete, jeles tehetségeitekkel, szorgalmatokkal és cselekedeteitekkel hajtassék végre mind a kettőnek terve, és dicsőségünknek

a naphoz hasonló fényében tegyék ezt a kegyeletet őrző várost minden időre híressé, sőt halhatatlanná».¹

Midőn a klasszikus szerzők műveit tanítványainak kezébe adta, nem hanyagolja el a Szentírást sem; sőt tanítványainak első kötelességévé teszi a Szentírásnak olvasását; nagy gonddal örködik azon is, hogy szorgalmasan látogassák az istenitiszteleket; belső áhitattal legyenek jelen naponkint a szentmisénél. A vallásos és erkölcsös nevelés biztosítása céljából nézi át szorgalmasan a klasszikusok műveit is, mielőtt a tanulók kezébe adja; megtisztítja azokat a kifejezésektől, melyek az ifjúság erkölcsi életének tisztaságát veszélyeztethetnék.

Az élet követelményei Guarinonál elsősorban vallási szempontból jönnek figyelembe; a tanítás és nevelés eredményének biztosságát a vallásos szellemtől, az élet boldogságának megalapítását a valláserkölcsei irány uralmától reméli.

A klasszikus írók műveinek tárgyalása közben szeretnek a renaissance iskolamesterei kiterjeszkedni az életre.

Erre nézve ide iktatom Guarinonak fejtegetéseit Cicero «de officiis» című művéről. «Ebben a könyvben — így ír — azt a tanulmányt, illetőleg azt a bölcseletet találjuk egybefoglalva, melyet az emberi dolgok sorában jogosan mondhatunk nemcsak a legnagyobbnak, hanem még inkább a legistenibbnek is. Ebben találod meg azokat a fegyvereket, melyek arra szolgálnak, hogy mind a két életet illetőleg a helyes úton haladhass; ne essél össze a szerencsétlenségben, ne légy elbizakodott a szerencsében. Ebben tanuld meg a cselekvésre szolgáló kiválóan fontos tanácsokat; azt is, miképen kell kerülni a vakmerőséget, mely mindig ellensége az észnek. Arra tanít bennünket a történelem, hogy az előbbi időben, mikor még az a pusztító és járványszerű nagyraevágás nem ütötte föl fejét a városokban, az erény és bölcsesség voltak jogcímek a fejedelmek választásában».²

Hogy az erkölcsi nevelés is mennyire vallásos alapon áll, bemutatom Guarinonak egy parænesisét, melyet Jeromos fiához intézett.

«Úgy szolgálj az Istennek — ezek kezdő szavai — hogy gondolataidat, reményedet és munkásságodat rá irányítsad, a költővel együtt mondván: Te vagy Uram a kezdet, Te vagy mindennek a végzete is. Azután fejedelmedet és királyodat, kiben oly nagy

¹ Roma, Bibliot. Nazional. Latin kézirat.

² Bologna, Bibliot. Archiginn. Latin kézirat.

a vallásosság, a hit, az áldozatkészség, a bátorság és a nagylelkűség, úgy tisztelj, becsülj, tekintsd, mint a földi Istent; hogy egész lélekkel arra törekedjél, hogy őbenne tisztelni, becsülni és szeretni tanuld meg az Istent és viszont az Istenben tanuld meg becsülni, tisztelni és szeretni a fejedelmet.

A királynál és fejedelemnél nem kisebb tisztelet illeti a szülőket, kiknek szeretetét gondozni kötelessége mindenkinek, mivel bármelyik téren történt hanyagság, így a fejedelmek veszedelme is magával vonja a többiek veszedelmét. Mivel a közállapotok biztossága ezeknek biztosságán és jólétén alapul, úgy szeresd azokat, hogy magadról megfeledkezvén, minden törekvése-det, minden gondolatodat és munkádat az ő jólétük, becsülésük, dicséretük és dicsőségük előmozdítására fordítsad.

Azt is jól vésd lelkedbe, hogy nem kevésbé szeretni kell az alattvalóknak a fejedelmeket, valamint a fejedelmek is szeretni tartoznak alattvalóikat; mert az világos, hogy a fejedelmek jó hirnevé, dicsérete, dicsősége, az alattvalók hűségétől, tisztaságától, önuralmától, éberségétől és okos hallgatásától nem kevésbé függ. Bizony sokszor megtörtént, hogy a fejedelmek viselt dolgai gyanánt egekig magasztalják azokat, melyeket a fejedelmek alvása idejében az alattvalók okossága, jósága és törekvése valósított meg és emelt kormányzati eszközzé.

Arra is figyelmeztetlek, hogy amidőn fejedelmi udvarokba mégy, a sok beszédőtől óvakodjál; a meghallgatásra mindig készséges légy, de ne törd magadat mindenféle hírek után, ne is törekedjél erővel más ember beszédének értelmezésére. Vedd figyelembe, hogy a természet az emberi élet legjobb tanítómestere, mely az emberi fület olyannak alkotta, hogy éjjel-nappal nyitva legyen az, míg a nyelvet kettős kerítéssel vette körül: egyik az ajak, a másik a fogak; nyilván azért, hogy megtanítsa mindenkit arra, hogy a nyelvnél nagyobb haszonnal jár a hallgatás, mint a beszélés.

A nyelv helyes használásához tartozik az, hogy sem magad ne mondj soha semmi rosszat a távollevő emberekről, sem pedig ne hallgasd meg azokat, akik másokat ócsárolnak.

Arra is vigyázz, édes fiam, hogy amikor beszélsz, ne beszélj mindig és kizárólag a te tárgyaidról, mintha a többit semmire sem becsülnéd. Csak az önző emberek tehetik ezt, akik magukat és az ő dolgaikat túlságosan szeretik, mint a bölcselők közt van egynéhány, akik a vadászokat, a katonákat, a földműveseket lenézik és kicsinylik.

Legyen beszéded komoly, vagy szólj bár tréfás dolgokról, de azok mindig erkölcsileg tisztességesek legyenek és távol legyen minden rútság; ne lássék egy szón sem soha valami bűne a léleknek. A nyelv ugyanis mindig a lélek értelmezője és hirnöke. Te magad mindig arra törekedjél, még pedig — mint mondani szokás — kézzel-lábbal, hogy jámborságoddal, erkölcsi életed tisztaságával, hiteddel és szorgalmaddal a legkiválóbb férfiakat iparkodjál megközelíteni; arra törekedvén mindig, hogy ne csak szóval tiszteld azokat, hanem egyúttal cselekedettel is utánozni törekedjél. Legyen nyilvánvaló minden cselekvésedben, hogy te inkább a dicséretet, mint a csillogó ezüstpénzt tartod szem előtt.»¹

A mindennapi élet úgynevezett realis követelményeire nem fektet nagy súlyt; az iskola befolyását alig terjeszti ki az anyagi életnek javítására. A renaissance-törekvéseknek kezdetén állapodik meg e tekintetben; a klasszikus auktorok olvasásában a legfontosabb célja, hogy ezeknek segítségével a szónoklat titkaiba vezesse növendékeit. Meg akarja ismertetni a szónoklat szabályaival a tanuló ifjúságot, hogy a szabályok ismerete és az óvilág remek szónoki műveinek olvasása alapján minden művelt ember gyakorlott, sőt jó szónok legyen.

Az egyéni és a társadalmi nevelés szempontjából, bár a dolog csekélysége miatt első látszatra különösnek tetszhetik, egyaránt fontos a renaissancenak ez a törekvése. Az ókori görög és a római életnek jellemző vonása a nyilvánosság jelentőségének elismerése és az élet mozgalmaiban teljes érvényre emelése. A görög, a római állami és magánélet a nyilvánosság verőfényétől nyerte nemcsak a világosságot, hanem az erőt és a tekintélyt. A magánélet terén a nyilvánosságot az apai tekintély és hatalom képviseli, kinek a család nevelésében kizárólagos hatalma van, az anyának magának a családi élet határai között van csak befolyása a gyermekek nevelésében, aki férjének parancsoló utasításait köteles követni. A műveltség terjedésével azonban az anyai tekintély, főleg a gyermekek nevelésében, mindig nagyobb lesz; az apának akaratát sokszor okokkal kell támogatnia; így alkalommal nagy hasznára válik szónoki képessége és tudománya.

A nyilvános élet terén a szónoklat az államférfiak legerősebb fegyvere. Jog és hatalom, háború és béke, szellemi haladás

¹ Roma, Bibliot. Nazional. Latin kézirat.

és anyagi jólét kérdéseiben az lesz a győztes, aki szónoklatával meg tudja győzni hallgatóit, aki a nyilvánosság támogatását beszédének erejével meg tudja szerezni. A gyakorlatias gondolkozású római azért becsüli nagyra a szónoklatot, ezért lesz a retorikai tanítás a római nevelés központja. Az egyéni érvénysülésnek, az élet küzdelmeiben, ez volt legfontosabb eszköze, mely a társadalom erkölcsi életére, az államhatalom megszilárdítására egyaránt hathatósan befolyhatott. A római apának gyermekei nevelésében azért van első sorban gondja arra, hogy fiából szónokot képezzen. A «civis Romanus», még inkább a lovag és a patricius, örökségül tekinti a jog és hatalom terén családja tagjainak lehető érvényesítését. Nemcsak örökségnek, hanem a legfontosabb kötelességnek is.

Ezt a kötelességet sokszor nem a közjó szempontjából fogják föl a hatalomra jutott emberek, hanem a személyes jólét, az egyéni haszon tekintetéből. Ezért a sok visszaélés, sőt bűn a római államférfiak részéről, kik közt a Verres-féle jellemek nem tartoznak a ritkaságok közé. A renaissance emberei, első sorban tanítói, az egyéni és társadalmi nevelés szempontjából, szintén a szónoki tanítást akarják az iskolai nevelés és tanítás központjává tenni, de a római neveléstől némiképp eltérőleg.

A római nevelésben, a római nép jellemének megfelelőleg, a gyakorlati haszon, az élet követelményeinek praktikus fölfogása szerepel első sorban, mely a római hatalmi törekvések emelkedésével minden idealisabb törekvést csirájában öl meg. Ennek a végletekig hajtott iránynak lesz eredménye a római társadalom erkölcsi életének megbomlása, végső katasztrófája, midőn a római erkölcsi világ csődbe kerül és Sallustiussal együtt a római jobbak így sóhajtanak: Rómában minden: jog, erkölcs, hatalom, becsület, egyéni erő és tehetség eladó, illetőleg pénzen minden megvásárolható.

Az élet realis követelményeinek kiéleltetésében ettől félnek a renaissance emberei; a realis nevelés érvényre emelése előtt tehát azt akarják, hogy a tanult emberek egyéni és társadalmi életét nem jogilag, hanem erkölcsileg kifogástalan alapra fektessék, mely mint biztos eszköz óvjon meg egyes embert, egész társadalmat az erkölcsi elzülléstől.

A kereszténység szellemében növekedett tudósok, költők és tanítók belátják, hogy ennek a célnak elérésére legbiztosabb és első sorban eredményre vezető eszköz, a vallás igazságainak alapos ismerete és a vallásosság erényének öntudatos gyakor-

lása. Az iskolai tanításban és nevelésben, a fölfogáshoz hiven, nem az élet követelményei jönnek első sorban tekintetbe, hanem a valláserkölcsei szellem megerősítése és ezzel együtt az óvilág multjának, illetőleg nyelvének és irodalmának ismerete. Az egyéni és a társadalmi érvényesülés szempontjából kész örömmel mélyednek bele az óvilág két klasszikus népe belső és külső életének tanulmányozásába, hogy a nyelvvel és az irodalommal együtt magukba szívják a törekvéseket is, melyeket a két kultúr-nép képvisel. De ugyanakkor nem hanyagolják el a kereszténységet, a kereszténység szellemét; eszméinek és igazságainak erejét, átalakító befolyását elismerik és érvényesítik; sőt a mult és a jelen világ ismerete azt a meggyőződést erősíti meg lelkükben, hogy az erkölcsi élet biztos kialakítása, a gyermek-, ifjú- és férfikorban egyaránt a vallás igazságainak ismeretében, vele együtt a vallásosság erényének belső megszentelő erejében nyeri el azt az erősséget, mely az egyéni és társadalmi életben öntudatossá, határozottá, nyugodttá és boldoggá teheti az embert. Sem az óvilág szellemi életének, bölcséleti elveinek nem lehet tulajdonítani azt az általános eredményt, melyet a vallás és a hit ereje, a kereszténység szelleme képes létrehozni; sem annak a szellemi haladásnak, melyet a középkor iskolai törekvéseiben, tudományos életében tapasztalunk.

A középkori tanításnak alapja, helyesebben alakja, maradjon meg bár a jövőre is; szerepeljenek a grammatika, retorika, sat. tovább is a renaissance iskoláiban; de a szabályok formalismusát és ridegségét váltsa föl az irodalmi tanításnak mindenre kiterjedő szelleme; a kereszténység kinyilatkoztatott igazságainak a közvetlen forrásból, a Szentírásból való ismerete.

A kettőnek lesz az egyén kialakításában, a társadalom erkölcsi életének helyes vezetésében biztos eredménye. A Szentírás olvasásával, melyre már Guarino és a renaissance emberei nagy súlyt fektetnek, a kinyilatkoztatott igazságokat, az isteni eszméket ismerheti meg mindenki; az irodalmi művekből pedig az emberi szellem küzdelmét, az emberi eszmék születését, fejlődését és életét, melyekben az egyéni tehetségek érvényesülését csak úgy láthatjuk, mint az egyes koroknak, jellemét és közszellemének általános uralmát. A renaissance tanítói egyszóval eszméket akarnak nyújtani; az eszmék uralmát és erejét hangsúlyozzák, melyektől remélik az élet gyakorlati irányának, illetőleg a mindennapi élet követelményeinek teljes figyelembe vételét. A tények tudományának, a realiáknak, a természet ismerek-

tének fontossága él a renaissance embereinek lelkében; sőt a renaissance-törekvéseknek egy fontos eredménye is a természet ismeretére való fölhívása az emberiségnek; de az eszmei törekvések, az eszmei irány oly nagy ezeknél az embereknél, hogy annak hatása alatt nem tudják a természetet physikai alapon tanulmányozni, hanem philosophiai alapon kísérlik meg a természetnek tanulmányozását, mely a középkor fölfogásához hiven, a theologiának, illetőleg a philosophiának egy részét képezi.¹

¹ A renaissance elején értékes természettudományi műveket ír Aldobrandini Ferenc.

Physica. Cui titulus præfigitur recentiori manu: Libro composto da Mæstro Aldobrandino Francese, e fatto vulgare da Mæstro Ughetto (Zucherus appellatus; Ughetto est error) Bencivenni Fiorentino, l'anno 1310. (Firenze, Bibl. Laur. pl. 73. Cod. 47.)

Codex 48 ibidem, anepigraphus multo comptiorem continet Physicam, Inc. l'aria si e uno de quatro elementi, delli quali tutte chose sono nell'aria, et e buona a formare el chorpo dell' uomo. Des. e di quell'acqua ti lava due volte la settimana, et vale motto: EpPLICIT liber medicinarum. (Ibid. Plut. 73.)

Fragmentum libri de Physionomia cum hoc titulo: In questo presente libro si contiene chome l'uomo si dee conservare le suo corpo sano, cominciando dal principio della sua gioventudine per insino alla vecchiezza. (Catalog II. pag. 36.)

Una ricetta d'aqua de vita la quale e chiomata Argentea etc.: (III. pag. 38.).

Libro di filosomia d'Aristotile, secondo che disse ad Alessandro. (V. pag. 40.)

Libro di filosomia d'Aristotile e prima delle cose. (IV. pag. 39.).

Medicina per dormire, ed altra a purgare omori di collera. (VI. pag. 40.).

Libro di philosophia il quale si e chimato la Imagine del mondo, in tres partes divisus. (Firenze. Bibl. Laur. Cod. 49. fol. 42. Több példányban megvan.)

Mind a három Aldobrandini munkája. Aldobrandino, ill. Aldobrandini orvos és költő Sienából. Párisban tanulta az orvostudományt, még pedig nagy sikerrel. Több orvostudományi munka jelent meg neve alatt, melyeket már Párisban írt meg. Hippokrates, Aristoteles, Galenus, Avicenna, különösen pedig Averroes után indul orvostudományi műveiben; műveit francia nyelven készítette. Olaszra Zucherus(ro), Bencivenni fia fordította le; Avignonban készült Zucherus fordítása 1309-ben. Zucherus, aki Firenzének jegyzője, egy firenzei lovag kérésére fordítja le Aldobrandini francia munkáját.

Korában értékes munka volt mindegyik; ma is érdekelt bennünket a renaissance-mozgalomnak a természettudományra vonatkozó munkássága megvilágítását illetőleg. Láthatjuk, mennyire bölcséleti alapon állnak a renaissance physikusai.

Méltóztassanak megbocsájtani, a kor egész szellemi tartalmát tekintve,

A természetnek physikai alapon történő tanulmányozásából pedig az emberi művelődés terén nagyfontosságú változás történt volna. Az eszmék uralmával együtt a tények uralma bekövetkezik; illetőleg az eszmék tanításán kívül a tények tanításának is helyet adtak volna az iskolai tanításban, a tudományok kutatásában; a tudomány közelebb jött volna az élethez; hatásaiban és eredményeiben üdvösebb lett volna az egész emberiségre; a tudományos törekvések nem szorítkoztak volna szűk körre, hanem az emberiségnek, a művelt társadalomnak jobban köz tudatába ment volna a tudomány erejének és fontosságának gondolata.

A renaissance történelme és törekvései is azt mutatják, hogy az emberiség életében nincs ugrás. A szellemi élet egészséges fejlődése az egész emberiségnél csak úgy bizonyos időkhöz van kötve, mint az egyes embernél. Az emberi szellemnek időelőtti megerőltetése nemcsak egyes emberre kártékony, veszedelemmel járhat az egész emberiségnél is. Én legalább így magyarázom a renaissance szellemi életében mutatkozó hiányokat is,

ez még nem is annyira csodálatos. Ebben az irányban, a későbbi évszázak életéből, hivatkozhatunk ennél bámulatosabb jelenségre. Tessék csak elolvasni Galileinek levelét, melyet a genialis tudós nem kevésbé genialis kortársához, Keplerhez intézett.

«A páduai egyetem tanárai közt — írja panaszos hangon Galilei — akiket pedig az elsőrangú tudósok közé soroznak, többen akadtak, akik, midőn készséggel fölajánlottam munkásságomat, hogy a bolygókat, a holdat stb. megmutatom nekik, sem ezeket nem akarták látni, de még a látszó használatától is írtóztak. Azon emberek közé tartoznak, akik szerint a bölcsélet-tudomány egyedül a könyvekből tanulható meg, akik szerint a bölcsélet egy olyan könyv, minő az Aeneis és az Odysseia.

Ezek szerint nem az életben és a természetben kell az igazságot keresni, hanem egyedül az összehasonlított szövegekben. Mit szólsz ahhoz, hogy a pisai egyetem egyik elsőrangú tanára a fejedelem jelenlétében nagyban fáradozott, hogy logikai érvekkel bizonyítsa be, hogy az új planetákat, mint a magusi astrologiának babonás maradványait, a tudomány fegyverével le kell taszítani az égről.»

A levél elején Galilei ezeket írja Keplernek: «Te vagy a első és tán az egyes-egyedüli, aki bár magad nem is láttad mindazt, amiről én irtam, kutatásaim igazságában hiszel».

Kepler bizalommal teljesen válaszol Galileinek: «Bízzál csak és haladj előre, Galilei, megkezdett utadon. Ha én jól látok a jövőbe, Európának jelentős tudós matematikusai hozzánk csatlakoznak; ilyen nagy az igazság ereje».

Friedrich Zöllner, *Wissenschaftliche Abhandlungen*. II. B. I. Th. 44., 941. Leipzig, 1878.

melyeket a modern kor szempontjából érvényesíteni óhajtottunk volna már akkor, az emberiség férfikorának kezdetén.

A renaissance tanítóinak az emberi szellem fejlődésében, az emberi műveltség terjesztésében mégis nagy érdemeik vannak. Megszüntetik a scholának kizárólagos uralmát; a memoria fejlesztésére fordított törekvést szabályozzák, illetőleg ellensúlyozzák az értelmi és erkölcsi szempontok hangsúlyozásával, az értelmi, erkölcsi életnek a vallásos étellel egyenrangú befolyása megteremtésével; az egyéni önállóság hangsúlyozásával; a társadalom erkölcsi életének öntudatos alapra fektetésével.

Mint érdekes okmányt közlöm itt Guarinonak egy szerzeteshez intézett iratát, mely világot vet a kor szellemi küzdelmére.

«Veronai Guarino, Isten igéjének igen tudós hirdetőjét, Pratoi János testvért, Krisztusban üdvözli.

Hogy mily tudatlan az ember ész, én vagyok arra a legjobb tanú, ki bár eddig azt hittem, hogy szegény vagyok, a te igen barátságos leveledből megtudtam, hogy már régóta bővelkedem, még pedig oly nagy javakban, melyeket sem ellopni, sem elrabolni nem lehet. T. i. a te szeretettedben és jóindulatodban bővelkedem, melyről te azt mondod, hogy a te jóságodból és az én erényességemnek óhajtasom szerint nem hamis föltételezéséből származik, melyre téged — mint irod — Albert testvér, Jézus Krisztus legékesszólóbb igehirdetője, az egyedül művelt mester tanított, ki az iskolában tanítványom volt a prédikálás művészetében, de nem az a tanítói hatalom gyakorlásában.

Ilyeneknek és hozzád hasonló férfiaknak tetszeni, nem a legkisebb dicséret és igen becses kincs. Tehát először azért, mert Albert testvér vezetett és irányított, azután saját feddhetetlenséged és tudományod miatt is, tárt karokkal és, mint mondják, egész lélekkel szívembe fogadlak, tisztellek és becsüllek.

A te fölhívásodra erőt és bátorságot veszek az íráshoz, arra törekedvén főleg, hogy ebben a beszédben ne vezessen valami versengési nyakasság, hanem a tanulás vágya, Sokrates és Solon példája, kiknek egyike annyira belemerült a tanulásba, hogy mindenkinek ezzel dicsekedett: «Sokat és igen jól tanulok és megöregszem»; Sokrates pedig élemedett korában tanult citrázni, hogy tudásának akkora gazdagságában ne legyen megfosztva a zenének egy kis ismeretétől.

Mind beszédeid, mind életed tettei alapján téged jó embernek és igen feddhetetlennek tartalak, kit — mint mondod —

nagy fájdalom gyötör némely pogány írók olvasásakor, kiket nemcsak megvetsz vagy elvetsz, hanem utálsz és kiadóikat, olvasóikat, tulajdonosaikat, vevőiket a gehennára kárhoztatandóknak tartod és ezt te nyilvánosan prédikálad. Ekkora istenfélelem van benned, Krisztusnak derék és igen buzgó szolgálja!

Többen csodálkoznak és kérdezik, miért sorozod a te határozatod szerint megégetendő költők közé Vergiliust is, mint szintén megégetendőt.

Először is azért csodálkoznak, mivel nem csupán a bujálkodás és kéj könyve ez, mellyel az ifjúságot csalogatja a gyönyör csábításaira, azután azért, mivel Didot, saját korában a tisztaság példaképét és az özvegyesség legmegtartóztatóbb örét, oly nagy rágalomba keverte, hogy az utókor, Vergilius költeménye alapján, mint rosszhirű királynőt, házasságtörőnőt emlegeti.

Dido pedig 230 évvel élt Aeneas után, amint legalább 140 történetíró állítja. Talán kisebb bűnnek tartotta az ókor a királyi házasságtöréseket, melyek bár tiltott dolgok, Dido királynőnek és Aeneas királynak meg volt engedve? De ez ellen szól Juvenalnak, a kiválóan szigorú satirikusnak a véleménye: a lélek minden bűne annál nagyobb bünt rejt magában, minél nagyobb-nak tartják azt, a ki vétkezik. Már pedig kit házasságtörőnek gyaláz, azt Jeromos tisztának mondja «Jovinianus ellen» írt első könyvében (De Didone): Tiszta nő — így szól — alapította Karthágót. Kárhoztassuk tehát Vergiliust és ítéljük tűzbe vetendőnek? Kit mégis azért olvasnak a gyermekek, hogy a nagy, valemennyi közt leghiresebb és legjobb költőt zsenge éveikben magukba szívják és a feledés ne pusztíthassa el könnyen.

Megtűröd, hogy megtartsák és tanulmányozzák azokat a bölcselőket, kik minden beszédben öröknek állítják a világot? törekednek ezt állítani a mi hitünk tanítása ellen, mely azt hirdeti, hogy az eget és földet Isten kezdetben teremtette, hogy a természetnek Istene, a természetnek Ura legyen.

Én ugyan némely dologban egyetértek veled, derék férfiú, hogy inkább akarok jámbor embereket, mint tudósokat, hogy vannak a régieknek is, a mi korunknak is könyvei, melyeknél nemcsak azt óhajtom, hogy az ifjak magukba ne szívják, hanem azt, hogy ne is foglalkozzanak velük zsenge korukban. Plutarchos szerint: míg fiatal a gyermek, tanítsd azt erkölcsre.

Mikor gondolkozom és szorgalmasan végigtekintek mindenfelé a tudományok rendjén és a tanulmányok fokán, úgy tűnik föl előttem, hogy egy legvégső és legfőbb cél lebeg minden

keresztény ember előtt, kinek a legfényesebb remény halhatatlan jutalmakat ígér. Ez a legfőbb cél az, hogy Istent megismerje, megismerve szerezze, szeretve őt élvezze, vagyis tulajdonképen magamagát adja át neki. Nekünk pedig a leggazdagabb ajándékokat ígéri a tudományok azon jeles királynője, kinek a többi művészet és tudomány, mint valami szolgáló engedelmeskedik és szolgál.

A tudományok közt vannak, melyek a ruhákat díszítik; mások a haját ékesítik; némelyek a nyelvek részeit és a testet rendezgetik, másik pedig kihallgatja mindenki beszédeit, megvizsgálja és kötelelességszerű szolgálatot követel.

Akik méltóságuk csúcsára törekszenek, azoknak az is kötelességük, hogy magukat a legkisebbekkel erősítsék meg; különben gyöngék a legpompásabb csúcspontok elfoglalására. Mert, mint az írás atyja, Jeromosunk állítja: nem kell megvetni azokat, amik kicsinyek, melyek nélkül a nagyok nem állhatnak fönn. Ezeket főlemlíteni példák hozzáadása nélkül talán ridegnek látszik; ezért elő kell állítanunk a tanúkat, kik az élet mesterei. Vagy pedig te teszel helyesen, egy személyben a szószóló és ítélő, sőt a tanító is korod és bölcseséged szerint.

Azokat a nagy és kiváló tehetségű férfiakat és keresztény példaadókat szoktam a szem elé állítani s valami csodálattal tisztelve követni. Az újabbról nem írok, hanem hármat nevezek meg, akiket fejedelmeknek ismernek el ezen a téren. Nagy Basilt, a görög doctorok közt az elsőt, akár a szentséget, akár a különböző tudományok ismeretét tekintem; Jeromost, kinek minden dicséretében az a dicsősége, hogy senkinek a dicsérete által nem növekszik, senkinek a gáncsolása által nem kisebbedik; Augustinus pedig a tudósok és műveltek közt «Augustus». Nazianzi Gergely az általunk kivonatolt halotti beszédben azt mondja: «Azokkal a tudományokkal foglalkozzunk, melyek méltók a kutatásra és az elmélkedésre, azokat pedig, melyek istentelenségre visznek, megvetjük, mint megvetjük a tévedéseket, a bűnös beszédeket».

És most kérдем, vajjon az egész irodalmi tanulmányt gyalázásra méltónak és keresztényhez méltatlannak fogjuk-e tartani akkor, midőn ezekkel az irodalmi művekkel úgy járunk el, hogy mellőzzük azokat, melyek semmiben sem alkalmasak Isten imádásának előmozdítására, a rossznak mondott irodalmi művekből pedig, ugyanerre a célra, kiválasztjuk azt, ami bennük jobb, hogy a mi keresztény tanulmányaink erőinek gyarapítására fordítsuk

azt? Kérdem, az így cselekvő embereket tudatlanoknak és az irodalomban járatlanoknak kell talán tartani?

Én úgy látom, itt is úgy van, mint közönségesen történni szokott; azt szeretnék ezek a vádoló emberek, hogy olyan legyen mindenki, aminők ők maguk, hogy az ő saját lelkiállapotukat betakarják embertársaik közvéleményével és ez alatt büntetlenül terjeszthessék másokról szélteben-hosszában vádjaikat.

Én azt mondom, hogy úgy a költőket, mint a szónokokat és egyáltalában minden írókat, akikben emberi törekvés nyilatkozik meg, lehet, sőt kell olvasni, ha valami haszon háramlik olvasásukból az értelem művelésére. Először, hogy a költőkön kezdjem — minthogy azok különbözők és sokfélék — nem mindent kell aláírni és elfogadni, amit azok mondanak. Midőn például gonoszságot mondanak, nem szabad rájuk hallgatni, a füleket is be kell zárni. Nincs olyan józaneszű ember, bárcsak középszerű tehetség legyen is, aki helyeselni tudná a gyalázatosságot és az erkölcsi rütságot.

Neked és Isten ígéje többi hirdetőinek az a kötelessége, hogy tanítsák, mi szabad és mi nem; hová vezet az erény, hová a tévedések és a bűnök.

Visszatérek Ágostonhoz. Ha esetleg valami igazat és hitünkkel összhangzót mondanak az írók, nemcsak nem kell azoktól rettegni, hanem mint jogtalan birtokosoktól át kell venni mindent és saját használatunkra fordítani. Magára az egy Isten tiszteletére és imádására vonatkozólag sok igaz található ezeknél az íróknál; a kereszténység kötelessége mindazt átvenni az evangelium hirdetésének igaz hasznára. Mert sok buzgó hívő, kérdem, másképp cselekedett-e? Nem látjuk-e, hogy mennyi arannyal, ezüsttel és drága ruhával távozott Egiptomtól szent Cyprián, a legkellemesebb tudós a keresztény írók közt és a legboldogabb vértanú, mennyivel Lactantius, Victorinus, Optatus, Hilarius?

Te tehát, miután a szent, Istennek tetsző férfiakat, akik a tudományok minden nemében és tökéletességében jártasak, mint teljes hitelességű tanúkat hallottad, hallva megfontoltad, megfontolva megítélted, ez ítélőszék előtt állva, ítéleteket hallasz e helyen magad ellen, melyeket te magad állapíthatsz meg és amelyek mind elmarasztaló ítéletek rád nézve. Halld csak Albertust és Bonaventurát, akik okosan és bölcsen ítélnék a tudományokról és csatlakozzál hozzájuk, mint okos tanácsadókhoz. Vedd tudomásul azt is, hogy a különféle szerzetesrendekben sokan vannak, kik tudósok és egyúttal kiváló theologusok, jeles

hitszónokok és ennek dacára egy pogány író sem vetnek meg; a te véleményeddel ellenkező véleményt vallanak, sőt buzdítanak is mindenkit véleményük követésére. A te nyilatkozataidat pedig megvetik és hitszónoklataikban nyilvánosan kárhoztatják.

Isten veled, ajánlj engem imáidban Jézus Krisztusnak!

Ferrara, 1450. április 7.»¹

A renaissance ez embereinek minden szavaiban megnyilatkozik a keresztény szellem elsősége, melyet az irodalmi műveltség ápolni és fejleszteni törekszik. Érdekes adat erre nézve az alább közölt fölavatási beszéd, melyet szintén Guarino a pápai követ és a bolognai egyetem rektorainak jelenlétében tartott.

«Abban a városban, Bolognában mindenféle tudomány művelése úgy virágzott mindig, virágzik ma is, hogy amint Athent Cicero minden szépművészet táplálójának nevezte, úgy Bolognát már a tudományok és minden szépművészet kikötőjének és menedékhelyének nevezik. Azokat a tudományokat értem, hön szeretett bajtársak, melyek zászlója alatt szolgálunk, melyeket «studia humanitatis» neveznek, mely tulajdonnévvel őseink műveltségnek (humanitas) azt nevezték, mit a görögök παιδεία-nak neveztek, mi tanultságnak és a szépművészetekre való tanításnak nevezünk. Mely tudományok nem, mint egyéb dolgok, csak egy korhoz, vagy egy időhöz és helyhez illenek, hanem, mint Tullius mondja: Az ifjúságot nevelik, az aggkort gyönyörködtetik».

Beszédének következő részében Sextus Propertius szavai alapján: Cedite Romani scriptores, cedite Graiis, kiemeli a görög költészetnek elsőségét a latinnal szemben, majd a görög és a latin költészetet magasztalja; beszél a retorikáról és buzdít, Quintilianus nyomán, a görög és a latin klasszikusok tanulmányozására.

De amikor a humanitasra vezető irodalmi művek képző erejét az ékesszólás hatalmával kimutatja, beszédének befejező részében Istenhez emelkedik és az imádkozás fönségességét magasztalja.

«Az imádkozás fönségénél Isten semmi jobbat nem adott a halandó embernek; ti, ifjak, ne szünjete meg imádkozni; sem a tanulmány fáradalma el ne riasszon; többnyire ugyanis, míg elménk gyöngeségét mentegetjük, a tétlenséget és tunyaságot pártfogoljuk.»²

Még nem egész erkölcsi bátorsággal, a célnak és a célra-

¹ Roma, Bibliot. Nazion. Latin kézirat.

² Roma, Bibliot. Nazion. Latin kézirat.

vezető eszközöknek nem tökéletes ismeretével törekszenek kitűzött céluknak megvalósítására a renaissance tanítói. Azzal tisztában vannak, hogy az egész társadalmat mozgásba hozó tevékenységet nem fejthetnek ki; mivel a vajudásban lévő társadalom nem tudja őket megérteni és méltányolni.

Ez az egyik oka annak a jelenségnek, hogy a renaissance tanítói — a költők is ezt tették — legszivesebben működnek fejedelmi udvarokban, mivel az újítás ügyének könnyebben nyernek meg egyes fejedelmeket. Vannak ugyan városok, melyek szíves készséggel áldoznak erre a célra; sőt az olasz városok közt nemes verseny támad; de a fejedelmi bőkezűség több Mäcenast teremt a renaissance idejében.

Ferrarával egy időben Mantuában is találunk iskolát, melyet szintén fejedelmi pártfogolás emel híres tanintézetté. Nem lesz érdektelen, Guarino iskolája¹ után, nem kevésbbé híres kor- és kortársa iskolájával foglalkozni.

¹ Guarinot többen magasztalva emlegetik, mint a renaissance úttörőjét; Aeneas Sylvius, Poggio, Filelfo, Vallá, Joannes Pannonius (*Sylva panegyrica ad Guarinum praeceptorem suum*. Basel, 1518.).

V. ö. Rosmini, *Vita e disciplina di Guarino Veronese e de suoi discepoli*. I—III. Brescia, 1805—06.

VII.

Rambaldoni Vittorino; tanulmányai, különösen Euklides tanulmányozása; mantuai iskolája; a kolostori és várkastélyi nevelés bifurkatioja; egyéni és társadalmi szempontok az iskolai tanításában; a mantuai iskola látogatottsága; Vittorino a középkor és az újkor mesgyéjén; nevelői működésének iránya; a testgyakorlás általánossá tétele; a bölcsélet tanítása Vittorino iskolájában; különbség a középkori iskola és Vittorino iskolája között; a helyes gondolkodás sürgetése; a bölcsellettanítás csödjé a középkori iskolákban; ennek hatása az ókori klasszikusok tanulmányozására; inductív okoskodás és szemléleti tanítás Vittorino iskolájában; az ókori klasszikusok tanítása; a nemzeti irodalom kevésre becsülése; úriemberré nevelés; az olasz nemzeti büszkeség alapja a görög-római klasszikusok ismerete; tudósok és tanítók törekvése ebben az irányban; Vittorino újítása az iskolai életben; mulasztása ez irányban; iskolájának vallásos szelleme; IV. Jenő pápa ítélete iskolájáról; testi, értelmi és erkölcsi nevelés; munkássága eredményének titka; a kegyelet sírjánál; Leo Battista.

GUARINONAK tanítványa, a renaissancenak mesteréhez méltó nagynevű tanítója: Vittorino Rambaldoni. A latin nyelv és irodalom elemi ismeretébe Malpaghini János (Ravennai) vezette be, akinek nagy szeretettel végzett útbaigazítása mellett, rövid idő alatt belemélyed a római világ szellemi életének megismerésébe; ezzel egyidejűleg a keresztény theológiának és bölcseletnek tudományába is. Nagy szelleme örömet találja kora különböző tudományaiban; a bölcsélet és theologia mellett szorgalmasan tanulmányozza a realiakat; Euklides matematikája fegyelmezett eszének kedves tantárgya volt. Kortársai előtt Euklides tanulmányozása révén nagyobb hírre vergődött, mint a latin és görög nyelv és irodalom tanulására fordított törekvéssel. Mint különös, sőt csodálatos eseményt emlegették tudósok és tanítók környezetében azt, hogy hat hónap alatt Euklides első tíz könyvét elsajátította; a nagy görög matematikájának ismeretébe teljesen belemélyedett. Castiglione Boldizsár megjegyzése szerint ez eddig teljesen hallatlan dolog volt. Guarino a görög nyelvre és irodalomra tanította.

1378-ban született a kis Feltre helységben; családi neve Rambaldoni. Családja egészen szegény család volt; szülei szegény és egyszerű emberek. Tisztán tehetségének ésszorgalmának köszöni,

hogy a XV. évszáz művelődéstörténelmében oly nagy jelentőségre emelkedett és az emberiség haladásának előmozdításához jelentékenyen hozzájárulhatott.

Életrajzírói azt mondják, hogy Paduában és Velencében tanult legtovább. Guarino és Ravennai János mestereken kívül bizonyosan más mesterei is voltak; valószínűleg Chrysolorasnak előadásait is hallgatta mind a két városban.

A kor összes tudományos ismereteiben jártas Rambaldoni mestereinek magasztaló beszédei alapján Olaszország művelt városaiban nagy hírnévre vergődik; többen óhajtják tanítónak megszerezni. Így kerül 1424-ben Mantuába, a Gonzaga fejedelmi család udvarába, hogy az uralkodóház fiait és leányait nevelje és tanítsa.

Mantua, Vergiliusnak szülőföldje, legalkalmasabb város volt a humanista törekvések ápolására, az ókori kultusz terjesztésére. Vergilius a középkornak legkedvesebb költője; a szüzsies költő személye iránt vallásos kegyelettel viseltetnek a renaissance emberei is. Vittorinot is enthusiasmusba hozza Vergilius emléke; tanítványaival többször énekli a Vergiliust dicsőítő himnust:

Ad Maronis Mausoleum
Ductus fudit super eum
Piae rorem lacrymae:
Quem, te inquit reddidissem
Si te vivum invenissem
Poetarum maxime!

De bármennyire szereti is a régi klasszikus világot, melynek szellemébe bemélyedni törekedett, nagy gondot fordít arra, hogy a nevelésben és a tanításban figyelembe vétessék az élet; annak követelményei és szükségletei, hogy ezek alapján az élet számára neveljük a gyermekeket. Fegyelmezett eszével, széleskörű tudásával alkalmas egyéniség volt arra, hogy a nevelés terén újítást eszközöljön, mely lehetőleg általános legyen eredményeiben.

Guarinonál, mint fejtegettük, kevésbbé jön figyelembe a mindennapi élet realis követelményeivel; Vittorinonál igen. Ezek a realis követelmények ugyan nem vonatkoznak sem az iparra, sem a kereskedelemre, hanem a középkori élet azon követelményeire, melyek a lovagi osztálynak voltak elismert és követelt szükségletei. Vittorino is számolt korával, mint Guarino; középkori alapon akarta újításait végrehajtani; ragaszkodott a lovagságnak eszméihez, sőt követelményeihez. Iskolájában határozot-

tan végre akarja hajtani a bifurkatiót, egyesíteni a középkori kolostori iskolákat a kastélyi iskolákkal; a valláserkölcsei, értelmi nevelést összekötni a testi neveléssel.

Az egyéni és a társadalmi nevelés szempontjából teszi újjátásait; értelmi, valláserkölcsei és testi neveléssel boldoggá akarja tenni az egyes embert; a társadalmi közeledéssel pedig megváltoztatni óhajtja a középkori társadalomnak szétválasztásra törekvő jellegét. Önállónak és függetlennek tekinti Vittorino is az egyes embert, mint Dante és társai tekintették. Ebben az önállóságban, függetlenségben óhajtja az embereknek érvényesülését is; a külső és idegen befolyástól menten, az emberi tehetségekre és képességekre támaszkodva.

Ennek a célnak megvalósítására üdvösen folyt be az a körülmény, hogy Mantuában hercegi tanítványait, részben, a többi növendékekkel, a szegények és tehetségesek csoportjával együtt tanítja. A szigorú és lelkiismeretes mester kiváló okosságának adja jelét akkor, midőn az uralkodóház gyermekeivel úgy bánt, mint a többiekkel; fenyíti és bünteti ezeket is, ha megérdemlik.

A mantuai iskolának hírneve rövid idő alatt eléri a ferrarai iskolának hírnevét. Európa különböző nemzeteinek ifjai, a férfikor elején álló, sokszor magas méltóságban lévő emberek látogatják mind a két iskolát, a mantuait és a ferrarait. Görögország, Németország, Franciaország, Angolország és Magyarország a tanulók listájában egyaránt képviselve vannak; a férfinem tagjain kívül, Ferrarában Guarinonál bizonyosan, több nőtanítvány is van.

Az egyoldalú fölfogásnak és merev formalizmusnak Vittorino ellensége. A tantárgyak közt a latin és görög¹ munkákon kívül, szerepelnek a mennyiségtan, gondolkodástan és metaphysika; zene, tánc és festészet; testgyakorlás minden ágával: lovaglás, nyíllövés, labdázás, ijjazás, vívás stb.

Hercegi ura Mantuában egy szép kastélyt, La Giocosa, ajánlékozott Vittorinonak, hogy nagyszámú tanítványait ott elhelyezhesse és az uralkodóház gyermekeitől, bizonyos tantárgyakban, elkülönítve tanítsa.

Az olasz könyv- és levéltárakban, nagy sajnálatomra, csak kevés Vittorinora emlékeztető és az ő korából származott okmányt találtam.² A rendelkezésemre szolgáló adatok alapján megkísérlem a renaissancenek ezt a kiváló tanítóját lehetőleg hűségesen bemutatni.

¹ Vittorino először a görög nyelvet tanítja, utána a latin nyelvet.

² V. ö. Archivio storico lombardo. Anno XI. 1884. Milano.

Vittorino gondolkodásában és tetteiben, életelveiben a középkornak és az újkornak mesgyéjén áll. Vallásos életében a középkor tiszta vallásosságát képviseli; nemcsak a hitelvekhez, az isteni parancsokhoz ragaszkodik, az egyház engedelmes gyermekéhez méltóan hajol meg az egyházi törvények, a kötelező parancsok előtt is. Ő maga is hallgat naponként szentmisét, hónaponként elvégezi a szentgyónást; a középkori fölfogáshoz hiven az önsanyargatás nehéz penitentiáját is kiállja, többször ostromozza magát. Imádságát naponként, reggel és este, térdepelve, a legnagyobb ájtatossággal végezi el. Élete, tanítványai előtt, a vallás-erkölcsi nevelésnek legbiztosabb eszköze; példájával többet ér el, mint a hitelvek tanításával, a vallási parancsok és törvények rideg kötelezésével.

Nemcsak a templomban és iskolában ügyel tanítványaira, hanem otthon is figyelemmel kíséri mindig növendékeit, nappal és éjjel. Este ágyukhoz kíséri tanítványait, miközben, egy-egy nap elteltével, atyai szeretettel teszi meg megjegyzéseit, és a magába szálló gyermeki lelket, az egyenesség, őszinteség és a becsületesség útjain biztos kézzel vezeti.

Ez a magát ostromozó tanító a vallás-erkölcsi nevelés hangsúlyozásában mégsem tér az egyoldalú fölfogás és gondolkodás útjára; ellenkezőleg az élet követelményeire és szükségleteire, mint fönnebb említettem, határozottan tekintettel van. A testgyakorlásnak tanítása újkori fölfogás a mantuai iskola vezetőjénél. Vittorino a testi nevelést mindenkire nézve fontosnak tekinti; ne foglalja azt le a lovagság, mintha a testgyakorlásnak középkori tanítása csak a lovagemberhez illenék; legyen a testi nevelés, az ember egészségének fönntartására való tekintetből mindenkire kiterjesztve; az iskolai nevelésnek és a tanításnak elismert fontos tantárgya. Mint a vallás-erkölcsi nevelés, az örökélet szempontjából általános és minden embert akar az boldogítani, olyan legyen a testi nevelés is. Vittorino, a XIV. évszáznak embere, megelégszik korának eredményével, ha tanítványai vívni, ijjazni, lovagolni tudnak; a testi nevelés sürgetésében nem tudott annyira emelkedni, hogy rászoktassa tanítványait testi egészségük olyan gondozására, mely az öntudatos testi nevelésnek eredménye.

A test ápolásán kívül nagy súlyt fektet a lélek egészségének gondozására; azért szerepel iskolájában a bölcsellettudomány; első sorban a logika és a metaphysika, melyeknek tanítási módszerében szintén az újkor fölfogását képviseli Vittorino, határozottan állást foglalván a középkori bölcsellettanítás formalismusával szemben.

A középkor iskoláiban a bölcséleti tantárgyakat, elsősorban a logikát, kizárólag azért tanították, hogy a szabályok ismerete alapján vitatkozni tudjon a tanítvány. A schola virágzásának idejében a tanításnak súlya az iskolára esik és nem az életre. Ez pedig helytelen fölfogás, mellyel Vittorino, bár bizonyos félénkséggel, szakítani akar.

A gondolkodástannak, Vittorino szerint, célja és rendeltetése elsősorban, sőt kizárólag az, hogy annak segítségével megtanuljon mindenki helyesen gondolkodni. Az egészséges lelki életnek ez a helyes gondolkodás biztos alapja; enélkül képtelen az ember lelki életét emberhez, különösen művelt emberhez méltó öntudatossággal gondolni.

A nevelés sikerének elmulasztathatatlan föltétele az, hogy a test és a lélek összhangzatosan fejlődjék; a testi élet fejlesztésében az izom- és idegrendszerre, a lelki élet fejlesztésében pedig a külső és belső észrevevőtehetségre, a képzelő- és emlékezőtehetségre, az értelemre, észre, azonkívül az akarat világára kiváló gondot fordítsunk. Az egyéni tökéletesedés csak ez esetben történik meg.

Ennek a célnak megvalósítására azonban nem alkalmas a bölcselettudománynak és a többi tantárgyaknak iskolaszerű tanítása, mely a középkor iskoláiban, évszázakon át, gyakorlatban van. Szabályok és formák között mozognak a középkori iskolák tanítói és tanulói. A cél egyedül az ezekben az iskolákban, hogy a szabályokat betanulják és logikai formák szerint tudjanak vitatkozni. Az emberi értelem tisztán a befogadás (perceptio) szerepére vállalkozik és figyelmen kívül marad az ismereteknek apperceptív földolgozása, mely az értelmi világban, az okok és okozatok kutatásában újabb vívmányokat teremt, új tudományos igazságok fölfedezését képes végrehajtani. Ennek a mulasztásnak, bár más okok is működnek közre, eredménye a bölcselettudománynak, különösen a gondolkodástannak csődje is, midőn a szórshasogatásba tévedt bölcselettudomány elveszíti minden becsét, értékét; a tanult emberek nagy része undorral fordul el a bölcselettől, mert az nem az igazságra, a helyes gondolkodásra tanítja az embereket, hanem a sophismák útvesztőibe vezeti.

A bölcselettudománynak ez a csődje közreműködött az ókori klasszikusok tanulmányozásának szélesebb körben való terjedésére. A XI. évszázadtól kezdve megindult reformmozgalom szíves örömmel csatlakozott olyan irányhoz, mely az emberi tevékenységnek mindig jobban és jobban kedvezett, mely az emberi gondolkodás, érzelem és törekvés világában emberies eszméket hirdetett és meghonosítani akart.

Az ókori két kulturnép életében a figyelmes vizsgáló megtalálhatja ezeket a vonásokat; a renaissance emberei valóban meg is találják. Mohó vágy támad lelkükben a klasszikus világ minél alaposabb ismeretére, a középkori fölfogások megváltoztatására.

Vittorino is ezért szakít iskolájában a vitatkozó bölcsellel. Őszintén kijelenti, hogy nevelői munkásságában egyik legfontosabb célja az, hogy növendégeit megtanítsa gondolkodni, amire a vitatkozásba, illetőleg a szőrszálhasogatásba tévedett bölcsellettudomány alkalmatlan. A Vittorino-féle bölcsélet inductiv okoskodáson és kutatáson alapul. Tanítási módszerében is a szemléleti módszernek híve; a mantuai kastély freskói úgy szerepelnek Vittorino tanításában, mint Pestalozzi tanításában a burgdorfi kastély kárpitai; ezeknek szemléltetésével fejleszti mind a két tanító a gondolkodás tehetségét.

Vittorinonál a realis tantárgyak is előfordulnak az iskolai tanításban, különösen Euklides mennyiségtana. A physika tanítása a bölcsellettudomány keretében történik, bár itt is nagyobb szerepe van az inductiv kutatásnak és okoskodásnak.

Nagy gonddal válogatja meg iskolájában a tanítókat; minden tantárgyra kiváló tanítókat választ és alkalmaz. A renaissance mozgalmában, személyes kiválóságán kívül, ennek a körülménynek is nagy befolyása van az újabb irány győzelmének megvalósításában. Mert bármily örömmel jeleztük is fönnebb, hogy a nagytudományú Vittorino, mint az újkor mesgyéjén álló tudós, a realis tantárgyak és bölcsellettudomány iskolai tanításában az újabb kornak inductiv irányát és szemléltető módszerét követi, az igazságnak megfelelőleg ki kell jelentenünk azt is, hogy lelkének jobbik fele az ókori klasszikus világban él, annak törekvésein, szellemi irányán lelkesül. Tanítványait lelkesíti a görög s latin nyelv és irodalom tanulására; az óvilág külső és belső életének, szellemi mozgalmainak képét eleven vonásokban törekszik tanítványai előtt föltüntetni, hogy lelkesüljenek azon és annak a régi világnak szelleme szerint törekedjenek élni is.¹ Vittorinonak ez a

¹ Olympiades dicens, monitis Cato, Iusibus Hermes.

Munere Gillias stans sedensque Socrates.

Parvus eram, parvo Feltre satus; horruit iram sed nova Mantoi principis aula meam.

Egy más epigramma, ad «Paulum Ramboldonem». Victrinus erat iunctus mihi sanguine; Paule tu minor; et genuit vos tamen una domus. Ramboldona domus clara est; sed clarior illo facta. Sit ille mihi gloria sola volo.

lelkesedése a renaissance lázas izgalmaihoz hasonlít sokban. Lelke a klasszikus világ szellemének varázsigezése alatt áll, mely értelmi világát az érzelmi törekvések hatalmába keríti; az érzelmek világának uralma az értelmi élet egészséges életét sokban akadályozza. Szerintem ennek eredménye az, hogy az újkori törekvések iránt érzékkel bíró Vittorino nem tudja méltányolni az újkor apostolának, Dantenak szellemi törekvését.

Dante költészete, gyönyörű olasz nyelve hidegen hagyja a klasszikusokba szerelmes Vittorinot; a Divina Commedia szépségét nem méltányolja, tán nem is érti; iskolájában Dantenak, Petrarcanak és Boccaccionak műveit nem olvassák.

Pedig ha a nemzeti irodalom szempontjából nem is lelkesedett a három firenzei költészeteért, mint az æsthetikai ízlés egyik biztos nevelési eszközét méltányolnia kellett volna Dantenak, Petrarcanak magas irodalmi színvonalon álló műveit.

A renaissance mozgalmaiban, különösen Vittorino nevelői munkásságában, az æsthetikai szempont nem esik figyelmen kívül. A középkor iskoláiban is megmaradt az a tantárgy, melynek célja az volt, hogy az æsthetikai ízlést fejlessze, terjessze is. De bizony sokszor csakhogyszerepel a tantárgyak között a muzsika; nagyobb hatásra nem képes, mivel jóformán kegyelemkenyéren tengődik az.

Vittorino iskolájában azonban előkelő hely jut a muzsikának, mely a lovaglással, íjjazással, nyíllövessel együtt úgy szerepel, mint a lovagi nevelésnek, illetőleg Vittorinonál a művelt úri emberré való nevelésnek egyik fontos eszköze. Vittorino nagy súlyt fektetett arra, hogy mantuai iskolájából művelt úri emberek kerüljenek ki, kik nem a várkastélyi nevelésben részesült lovagok léhaságában, üresfejű tudatlanságában fészeglegnek és szerepelnek majd a világban, hanem a lelki műveltség nemesítő hatását mutatják meg az életben, az emberekkel való érintkezésben.

Castiglione Baltasar (1478—1529.) «Il Cortigiano» című művét mesterének, Vittorinonak tanítása alapján készítette¹ és belelehelte a mantuai iskolának nemes szellemét, mely az egyénnek és a

¹ Castiglione nem volt közvetlenül Vittorino tanítványa, de a Gonzaga-családból származó édesanyja (Luigia Gonzaga, a mantuai örgrófok ágából) Vittorino szellemében neveli. Mikor később fontos diplomáciai küldetéseken megfordul Itáliának különböző városaiban, Rómában Rafaellal, Michel-Angeloval barátságba lép, édesanyjának és Vittorinak emléke megragadják lelkét és az Il Cortigiano lapjain megörökíteni akarja a művelt úriember természetrajzát. Tudomásom szerint az Il Cortig. legújabb kiadása. Firenze, 1884.

társadalmi embernek műveltségét sugározza vissza, melyre az iskolai tanítás és a társadalmi élet érintkezései alapján öntudatos munkássággal tehet szert mindenki. Sőt nemcsak tehet, szert is kell tenni arra mindenkinek, ki nemcsak egyedül ajkán akarja hordozni, hanem életében tetteivel törekszik bemutatni, hogy a művelt ember nevére méltó akar lenni.

Egy lépés hiányzott, hogy a szoros értelemben vett zenei nevelésből átmenjen Vittorino arra a muzsikai nevelésre, mely görög mintára, az irodalmi művek összefoglaló és lehetőleg teljes tanításával akarja megteremteni a lélek harmoniáját. Erre a célra, a görög és római klasszikusok mellett, a legalkalmasabbak voltak az olasz irodalom remekművei, Dantenak, Petrarcanak stb. halhatatlan munkái.

Bár sajnáljuk azt, hogy Vittorino iskolájában nem olvassák ezeket a műveket, a kor szelleméből megtudjuk magyarázni a hiányzásnak okát.

Főnnebb fejtegettem, hogy a renaissance-mozgalom a nemzeti törekvések megteremtésére mennyire alkalmas volt. Ezekben a nemzeti törekvésekben megnyilatkozik az olasz nemzet szellemi világa; gondolkodás, érzés magán viseli a nemzeti jelleget; de a nemzeti jellegnek olyatén megnyilatkozása, mely a belső szellemi életben, minő a gondolkodás és érzés, a nemzet külső életében is bizonyos határozott újításokat akart megvalósítani, melyek legközelebből a nemzeti nyelv művelésében találhatnak határozott kifejezést, a renaissance idejében, sőt még jóval később is, ismeretlen. Az olasz büszkén nevezi magát a renaissance idejében is olasznak; de nem a nemzeti nyelv és irodalom oka büszkeségének, hanem a görög és latin nyelv és irodalom, melyeket a XIV. és XV. évszázadban olaszok tudnak legszebben beszélni; az irodalom termékeit, a könyvtárakban eltemetett klasszikus írókat, Olaszországon kívül is, olasz tudósok találják meg, kik egyúttal mindenkit felülmulnak a két klasszikus nép irodalmának ismeretében. Olasz tudós arra volt büszke, ha ezen a téren tudott nagyobb alkotásokat mutatni; olasz tanítók is arra töreksenek, hogy a görög s latin nyelv és irodalom ismeretét iskolai tanítás útján minél jobban terjesszék, minél több tanítványnak lelkében támaszszanak ebben az irányban lelkesültséget.

Vittorino is egyike a renaissance ilyen iskolamestereinek; ebben keresem és találok okát az olasz irodalmi művek mostoha elhanyagolásának.

Bár újítási törekvéseibe fölveszi az életre való nevelést, de

nem tud szabadulni ebben a törekvésében a középkori fölfogástól. Azt gondolja, eléggé az élet számára neveli tanítványait, ha a kolostori és a várkastélyi nevelést összeköti egymással, ha a kolostori iskola tantárgyai mellett helyet biztosít a testi nevelésnek a várkastélyi nevelés keretében. Épen ez az oka, hogy a várkastélyi nevelés csak mint a testi nevelés eszköze szerepel Vittorinonál; a várkastélyi nevelés szellemi oldala, melyben pedig a modern költők tanulmányozása szerepel, nem jő semmi figyelembe.

A nemzeti öntudat erősítésére, a nemzeti szellem megerősítésére és továbbfejlesztésére mily sokat tehetett volna Vittorino a XIV. évszáz említett remekíróinak tanításával! Egy nagy lépéssel vitte volna közelebb tanítványait, illetőleg korát az újkor kezdetéhez. De ez nem történt. Mert bár a renaissance szelleme varázsérítéssel hozza mozgásba lelki világát, a középkori vallásos iránynak rendíthetetlen hive marad; a lovagkor költészete, a lovagi vitézség és erény nemcsak érdeklik, hanem igazán lelkesítik is. Nem szakít sem életében, sem iskolájában a vallásos iránnyal, a lovagi idők dicsőségének elismerésével. A középkornak és az újkornak mesgyéjén áll; tudományának, vallásosságának, szellemi élete irányának köszöni, igazán nagy szorgalommal és önzetlenséggel teljesített munkásságán kívül, kortársainak bámuló tiszteletét, tanítványainak rajongó szeretetét.

IV. Jenő pápához egy alkalommal egy szerzetes járul és alázatosan kérelmezi, engedje meg neki a szentséges atya, hogy Vittorino mantuai iskolájába beiratkozzék. A szigorúnak ismert pápa készséges örömmel adta beleegyezését. «Menj csak, édes fiam — e szavakkal jelentette ki beleegyezését — a legjámborabb, sőt legszentebb tanítónak iskolájába.»¹

Megnugvással is bizhatta rá minden szülő gyermekét. Bár hive a testi nevelésnek, a test elkényeztetését mindenkinél jobban elítéli; az epikureus törekvéseknek esküdt ellensége. Erőssé, bátorrá akarja tenni neveléssel az embert; izmait, idegeit, testét a testgyakorlással gondolja, a lelket pedig a szükséges ismeretekkel, különösen a bölcslettudománnyal, mennyiségtannal táplálni és fejleszteni, sőt tökéletesíteni és nemesíteni törekszik. A nevelés föladatát egész helyesen fogja föl; az ő nevelői munkásságában megvan a testi, értelmi és erkölcsi nevelés.

A XV. évszáz folyamán nem lehetett Vittorinonál alkalmasabb

¹ C. Rosmini, *Idea dell'ottimo precettore nella vita e disciplina di Vittorino da Feltre e de'suoi discepoli*. Bassano, 1801.

embert találni a renaissance szellemében vezetendő nevelésre. Ő maga, szegény szülők gyermeke, aki neveltségének, műveltségének köszönte, hogy fejedelmi gyermekeknek nevelésével bizzák meg, ismerhette azokat az eszközöket, melyek a gyermek és ifjú lélek öntudatos és helyes tökéletesítésére, nemesítésére üdvösen alkalmazhatók; a tanulók viszont bizalommal viseltethettek személye iránt, mert hivatásszerűleg teljesítette nevelői munkásságát. Az értelmi, erkölcsi és testi nevelésben saját példájára hivatkozhatott elsősorban; nagy mértékletességet tanúsított életében és nagy előrelátással gondozta testi egészségét. Gyöngé testét ezzel a gondozással tarthatta egészségben 68 éves koráig, midőn a jól teljesített munka gondolatában költözik át az örökkévalóságba 1446-ban.

Egykori mestere, a szomszéd Ferrarában tanító, Guarino, könnyezve temeti el nagynevű tanítványát; százakra menő, nagyméltóságú és tudós tanítványai hálás kegyelettel őrzik meg a szigorú és szerető mester emlékét.¹

¹ Én Leon Battista Albertit Vittorino tanítványának tartom; egész élete arra vall, hogy Vittorino hatása alatt áll. 1404-ben született Velencében, ahol száműzetésben tartózkodtak szülei; később visszatér Firenzébe; régi nemes és tanult családja az újabb kor mozgalmában nagy szerepet játszik Firenze szellemi életének fejlesztésére közreműködik.

Leon Battista őseit nem követi mindenben ezen a téren. Rendkívül sokat tanul, de nem marad iskolatudós; írói babérokra sem vágy. Sokoldalúsága, encyclopedikus ismerete bámulatos; de az élet mozgalmi, a realis élet követelményei is érdeklik őt. Bölcselő is, Plato híve; szeret vitatkozni. De mikor ebbe belefárad, a vonalzót, a háromszög- és körmérőt veszi és templomterveket rajzol. Beszéli a klasszikus latin nyelvet, de épen úgy beszéli az olaszt is; egyúttal sóhajtva vágyakozik egy világnyelv után, mely összefűzze az embereket.

Fejedelmi udvarokban tartózkodik; városról-városra jár. Mantuában, Ferrarában és Rómában van legszívesebben. V. Miklós pápa, a Gonzaga és Este fejedelmek kedves emberei; ő is szereti őket, mivel az újítás felé hajlanak, a renaissancet előmozdítani törekcszenek.

Ez az ő ideálja is. Örömmel követi ebben Vittorinot; a tanítás és nevelés terén életbeléptetett bifurcatio tetszik neki. De ő nem marad meg a várkastélyi, nevelés mellett, az élet követelményeire akar kiterjeszkedni. Ipar, művészet, nemzeti nyelv szolgálnak az ő törekvéseiben eszközül a cél megvalósítására.

Bizony még nem határozott, sokszor ingadozik. De nagy érdeme mégis az, hogy rájött arra a gondolatra, hogy az újabb kor mozgalmi, a tudomány és a művészet az életre való nevelésnek eszközei.

V. Miklós mint építőművészt sokra becsüli, építkezéseiben tanácsát követi. 1477-ben halt meg. Életrajzát közölte Muratori, *Scriptores rerum Ital.* XXV. k. Műveinek összkiadása, *Opere volgari di Leon Batt. Alberti*; Firenze, 1844—46. I—III.

VIII.

Társadalmi és jogi egyenlőség; a renaissance és a jogegyenlőség; tudomány és megfigyelés; a görög és római klasszikusok az ember megfigyelésének szolgálatában; Dante törekvései ebben az irányban; alkalom a nevelési reformra; humanistikus és realis nevelés; a renaissance hivatása; a renaissance tudósainak fölfedező törekvései; az ókori klasszikusok kutatása a könyvtárakban; V. Miklós és a Mediciek; Róma a renaissance székvárosa V. Miklós alatt; a könyvnyomtatás befolyása a renaissance terjedésére; a renaissance befolyása az újkor megteremtésére; a latin és görög nyelv a renaissance mozgalmában; a görög irodalom tanulmányozása; lelkesedés a görög irodalomért; Gemisthos Pleto Itáliában; Plato bölcsellete; Medici Cosimo és a Plato-akadémia Firenzében; Marsilius Ficinus; munkájának tartalma; Plato és Aristoteles; a renaissance vonzódása Platohoz; a vonzódás oka; Marsilius munkájának pædagogiai jelentősége; a társadalom érdeklődése az iskola iránt; Traversari levele IV. Jenő pápához; a világiak az iskolában; a testi nevelés Marsiliusnál; a hosszú élet a tudomány szolgálatában; különbség Marsilius és Vittorino testi nevelése között; örökélet és földi boldogság; tudomány és élet; Bessarion és trapezunti Georgios; szellemi küzdelmük; a küzdelem nagy jelentősége; Bessarion Plato bölcséletét, Georgios Aristotelest magasztalja; Plato és Aristoteles a XV. évszázban; Plato az újkor, Aristoteles a középkor képviselője.

A RENAISSANCE szellemi életében az individuumnak, az önálló és szabad embernek tanulmányozása a görög és római remekírók műveire támaszkodik elsősorban. Az egyéni érvényesülésnek kedvezett is a görög és római államélet. De az egyéni érvényesülés, Athénben és Rómában, a nemesi osztály jogkörére terjed csak ki, a nép nem élvezi közvetlenül ennek előnyeit; hiányzik a jogi és a társadalmi egyenlőség az emberek között.

A kereszténység, midőn minden embernek egyéni célját, az örök üdvösséget hirdeti, melyre törekedni joga és kötelessége minden embernek, elvileg kimondja az emberek egyenlőségét, de a jogi egyenlőség hirdetését nem vallja kötelességének; a jogegyenlőség ismeretlen is az egész középkoron keresztül.

A renaissancenak a jogegyenlőség megteremtésében kevés része van; ami annál feltűnőbb, minél jobban ismerjük, hogy a jogtudomány fejlődése az egész vonalon, az olasz főiskolákban elsősorban, nagy tudósok munkásságából szép eredményekkel kecsegtette a tudomány embereit. Az volt a nagy baj, hogy a jogtudomány nem tudott kilépni az életbe; a jogtudományt művelő

tudósok, évszázakon keresztül, az egyetem falai között mozognak, az iskola határai közt maradnak; a tudós világnak érdeklődését csak a szaktudósok körében tudják megszerezni, maga a nagy társadalom a jogi kérdések iránt érzéketlen marad.

Tán merésznek vagy paradoxonnak tűnik föl állításom, de én azt vallom, hogy sok tekintetben öröndetes dolog, hogy ez így történt. A jogtételek, jogelvek, jogszabályok mindennél alkalmasabbak a vitatkozásra; abban pedig, a tudomány határai között, nagy része volt évszázakon keresztül a tudós világnak. Az emberi tudomány fejlődésére az folyhatott be üdvösen, aki békés munkára terelte az embereket; aki megtanította az embereket arra, miképen kell mindent szemlélni, megfigyelni és megfigyelés alapján megismerni.

A megfigyelésnek pedig két fontos tárgya van: egyik az ember, másik a természet.

A bölcelet, kétségkívül, alkalmas arra, hogy tételeinek, igazságainak erejével, azoknak útbaigazításával, emberismeretre jusson az értelem; de ez, utóvégre is, elvonás útján történik. Az ember összerű megismerésére mégis alkalmasabb, ha cselekvő ember tárgya vizsgálásunknak, illetőleg a műtnak, a történelemnek embere, aki gondolkodásában, ézésében és törekvéseiben nem tud eltitkolni semmit; ellenkezőleg, egész lelkivilága nyitott könyv lesz a kutató ember előtt.

Teljesen érthető tehát az, hogy a bölceleti vitatkozásokba beleunt tudós világ örömmel veszi kezeibe a görög és római remekírókat, hogy megismerje a két kulturnép lelki, szellemi életét; megfigyelje az emberies gondolkodás, ézés és cselekvés összes mozzanatait; megtanulja az egyéni érvényesülés módját.

Dante és társai helyes úton járnak ennek a célnak megvalósításában. A renaissance egészséges szellemi törekvését képviselik, mely nem helyezi a klasszikus auktorok tanulását kizárólag a nyelvnek, a stílusnak megtanulásába, hanem bele akar mélyedni a külső és belső élet ismeretébe is; a görög és római, egyéni és társadalmi küzdelmek okainak, okozatainak fejtegetésébe. A klasszikusok ismerete fő az ő törekvésükben; nem akarnak vitatkozásokba bocsátkozni; nem akarják a klasszicismus dicsőítésére a kereszténységet mellőzni, még kevésbbé kigúnyolni, pellengérre állítani.

Az út készen állott a nevelés terén eszközlendő reformok behozatalára. A régi fölfogások, nagy részben, már ekkor elveszítik tekintélyüket; az emberi ész a kutatásai körében föltűnő dol-

goknak és igazságoknak fürkészésében merész önállósággal kezd előrehaladni. A természet jelenségeinek vizsgálása, az emberi természet tanulmányozása kínálva-kinálkozott az emberi értelemnek és arra nógatta, hogy mélyedjen bele mindkettőnek megfigyelésen alapuló tanulmányozásába és az így megismert igazságok szerint tegyen változást a nevelés kérdéseiben, a természet erőinek okos fölhasználásában, végezetül, szintén a két tényezőnek alapján, törekedjék a társadalmi élet terén újításokat eszközölni.

Viseltessék szeretettel az eszmék iránt; de ne nyugodjék meg véglegesen az eszmékben, hanem az eszméken kívül terjeszkedjék ki az emberre és a természetre vonatkozó tényekre, realis igazságokra és ezen igazságok megismerése alapján teremtsen meg a humanistikusan neveléssel egyrangú realis nevelést, melynek alapja az embernek lélektani tanulmányozása és a természetnek közvetlen megfigyelésen alapuló vizsgálása. A kérdéseket, melyek az emberre és a természetre vonatkoznak, nem kell kizárólag irodalmi úton tanulmányozni: bölcselők, tudósok, költők műveiből; ezeknek tanulmányozása helyesebben azután következik, miután az embert anthropologiai, közelebbről lélektani alapon megfigyelték és megismerték. A nagy természet megfigyelése még üdvösebb eredményű lehet; mivel a biblia mellett az isteni kinyilatkoztatásnak második könyve ez, mely az emberi értelem és az erkölcsi fölfogás erősítésére üdvösen folyhat be; csak az szükséges, hogy minden előítélet nélkül mélyedjen ennek tanulmányozásába az emberi ész.

A renaissancenak volt hivatása a nevelésnek ezt a reformját megteremteni és nem a reformatiónak. Az újkor evangéliumához, az egyéni érvényesüléshez, a nemzeti önállósághoz tartozott a nevelés terén bevezetendő ez a reform. Ebben az irányban el is indult a renaissance; de megállapodott a félúton, nem tudta végrehajtani a reformot; ellenkezőleg, az eszmék kizárólagos uralma alatt, az ókori klasszikus műveltség szeretete letéríti a haladás útjáról.

Fölfedező útra indulnak a renaissance emberei is; de nem az egyén és a természet lesznek a fölfedezés tárgyai, hanem a régi klasszikusok codexei.

Petrarcáról tudjuk, hogy vándorlásai közben repeső örömmel szemlélte mindig a kolostori templomoknak messzire ellátszó tornyait; előre örült a szellemi élvezetnek, melyben osztályrésze lesz a kolostori könyvtár átvizsgálásában, hol új könyveket is

találhat. A XV. évszáz folyamán még mohóbb vágy támad a klasszikus munkák föl kutatására; leghivebben jellemzi ezt a mohó vágyat Medici Lorenzo életrajzírója ezekben a szavakban: ipsos venaticos canes dixisses, ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut ubi quidque rerum esset, aliqua ratione invenirent atque compararent.¹ Az egyházi fejedelmek azért viszik magukkal a constanzi zsinatra kedves humanistáikat; V. Miklós pápa és Firenzének urai, a Mediciek, fejedelmi bőkezűséggel járnak el a kéziratok föl kutatásában. Aurispa János áll ezeknek a kéziratgyűjtőknek élén, aki egyik útjában 238 kéziratot talált, melyeket átadott Medici Cosimonak.

A kéziratok gyűjtésében minden eszközt megragadnak a Mediciek; még a kereskedés is arra szolgált, hogy az üzleti ügyek lebonyolítása mellett könyvtárakba is ellátogassanak a Mediciek emberei. Mikor Nicolo Niccoli Firenze városának ajándékozza 400 darab kéziratát, Cosimo nyilvános könyvtárt építtet² és 1444-ben elhelyezi ott a megtalált becses kéziratokat. Ez volt kezdete a híres Medici-könyvtárnak; az 1451. évi földrengés alatt megrongált könyvtárhelyiséget Cosimo még díszesebben építtette föl.

Lorenzo a kéziratok gyűjtésében nagyapjának nyomdokain halad; Lascaris Jánost két ízben küldi kéziratok gyűjtése végett Konstantinápolyba, aki második útjában, leginkább Athos hegyéről, kétszáz becses kéziratot visz urának.

Firenzével, a tudomány és művészet városával, versenyez e téren Róma, midőn Sarzana, Parentucelli Tamás V. Miklós néven római pápa lesz.

A trónra lépő pápát kitörő lelkesedéssel üdvözlik 1447-ben a humanisták és sokat várnak uralkodásától. Várakozásukban nem is csalódnak; Róma lesz a renaissance székvárosa; az irodalmi, a tudományos műveltség központja.

Nagy baj volt az, hogy csak nyolc évig uralkodott (1447—1455.) és így nem érhetett el nagyobb eredményt; még nagyobb szerencsétlensége a tudós pápának, hogy az ő uralkodása alatt történik Konstantinápolynak gyászos bevétele.

A művelődéstörténelemben Konstantinápoly bevételel kezdődik a második renaissancenak történelme, mely Európának kulturalis haladására erősen befolyt; sőt többen úgy szeretik föltüntetni, mintha a renaissance hatása Európában csak ekkor

¹ Angelo Fabroni: Vita Laurentii Medici.

² Az épület 76.000 dukát aranyba került.

észlelhető az egész vonalon. Konstantinápolyt, kénytelen-kelletlen bár, ekkor hagyják el a tudósok és nagy számban hajóznak át Itáliába, ahol a görög nyelvnek és irodalomnak keresett tanítói lesznek.

Konstantinápoly gyászos esete nélkül is bekövetkezik Európában a renaissance hódítása. Dante és társai, Chrysoloras és környezete, Aurispa János és a többi kéziratot kutató tanítók biztos útra terelték a renaissancet; elmaradhatatlan volt annak a győzelme.

Sokat tett erre V. Miklós pápának a példája. Miklós pápa 5000 kéziratot szerez Konstantinápolyból, nagy részben már a főváros elfoglalása előtt; ezekkel veti meg alapját a ma oly nagy-értékű vatikáni könyvtárnak; sok görög tudóst hí Itáliába és fejedelmi bőkezűséggel buzdítja őket a tudomány művelésére és terjesztésére; íróembereket alkalmaz sok helyen,¹ kik közül többen igazi lelkesedéssel másolják a klasszikus írókat.¹

Ebben az időben Velencében is állítanak föl könyvtárat Bessarion biboros megveti alapját a híres Marcus-könyvtárnak, melyben Petrarcától is vannak kéziratok.

Arenaissance klasszikusokat másoló és tanulmányozó irányának jobban kedvez a könyvnyomtatás föltalálása. Még nagyobb számban gyűjtik a kéziratokat és nyomtatják mindjárt a könyvnyomtatás föltalálásának első esztendeiben Olaszországban a klasszikusok műveit.

1471-ben nyomtatják Julius Caesarnak *Commentarii* című művét Velencében, hol Aldus Manutius nyomdájából több klasszikus munka kerül ki; 1476-ban szintén Velencében megjelen Pliniusnak természetrajza ily címen: *Plinio secondo historia naturale traducta di lingua latina in fior. per Christoforum Landino Venetiis* 1476. Az érdekesebb kiadásokról a bolognai könyvtárban talált nyomtatványok alapján a következőnek közlését találom fontosnak és szükségesnek:

Plotini *Opera lat. ex versione et cum commentariis Marsilii Ficini. Florentiae, 1492. in folio.*

Alberti Magni *opus de animalibus. Mantuae, 1479. Plutarchi Vitae. Venetiis, 1496. in fol.*

¹ A renaissance idejében több ilyen található. Ravennai Jánosról mondják, hogy midőn Petrarcát elhagyja, könnyek közt vallja meg, hogy azért távozik el mestere oldala mellől, mert a sok írásban keze kifáradt és nem képes írni. Nem tud ott maradni, ahol oly sok alkalma volna az írásra. Ambrogio Traversari is bevallja, hogy a sok írás következtében tagjaiban reszketett és fájdalmat érzett a munkában elfáradt karjában.

Strabo de situ orbis etc. Venetiis, 1494. Epistolae familiares dom. Francisci Philelphi. Venetiis, 1498. in fol.

Platonis Opera a Marsilio Ficino edita et commentariis illustrata. Venetiis, 1491. in fol.

Boetius de consolatione philosophiae. Venetiis, 1499, in fol.

Josephi Flavii antiquitates, de bello judaico. Venetiis, 1486.; u. o. 1499. in fol.

Dante col commento di Cristophoro Landino. Firenze, 1481.

Biblia sacra vulg. per clarissimum D. Niccolo de Melermi. Venetiis, 1477. in fol.

Savonarola Gir. triomfo della verta del. fede. Sine anno in fol.

Gersonius Joannes de imitatione Christi. Venetiis, 1488. in 8°.

Gersonius J. della imitatione di Jesu Christo. Firenze, 1493. in 4°.

Diogenes Laert. le vite de filosofi antichi. Venetiis, 1489. in 4°. Idem Milano 1485. in 4°.

Poggio historia florentina etc. tradutta. Vinegia, 1476. in fol. Id. Firenze, 1492.

Aretino Leonardo historia florentina tradutta. Venetiis, 1476 in fol.

Petrarca Franc. I triomfi col commento dell Illicino et i sonetti col commento di Filelfo. Venezia, 1492. in fol.

Deche di Tito Livio vulgate historie etc. Venezia, 1502. in fol.

Gregorio S. morali in lingua toscana. Firenze, 1486.

S. Girolamo le epistole. Ferrariae, 1497. in fol.

Plutarchus vite. Venetiis, 1478. fol. max.

Livius decades, quae supersunt. Mediol., 1495. fol. gr.

Aristotelis opera latine cum commentariis Averrois. Venetiis, 1483. fol.

Ciceronis opera omnia. Mediol., 1483. (Cicero összes műveinek első kiadása.)

Justinianus institutiones cum glossis. Venetiis, 1476. fol.

Ovidius fastorum, tristium, de Ponto. Venetiis, 1492. in fol.

Ovidius Opera omnia. Venetiis, 1498.

Julius Caesar commentarii. Venetiis, 1471. fol.

T. Livii decades. Jarvisii (?) 1485.

Lactantii opera. Venetiis, 1494. fol.

Seneca moralis. Venetiis, 1490.

Plinius sec. historicarum naturae. Venetiis, 1499. fol.

Suetonius Tranquillus de vita 12. Caesarum. Venetiis, 1490. in f.

- Scriptores varii historiae rom. Venetiis, 1490. fol.
 Sylius Italicus. Venet., 1498. in fol.
 Cicero de somnio Scipionis. Venetiis, 1492. fol.
 Ovidius opera omnia. Venet., 1498. fol.
 Cicero orator cum commentariis. Venetiis, 1492. fol.
 Juvenalis cum comment. Venetiis, 1492.
 Horatius opera cum comment. Venetiis, 1492.
 Cicero de officiis. Venetiis, 1498. fol.
 Id. Venetiis, 1487. fol.
 Cicero philippicae. Venetiis, 1494. fol.
 Cicero quaestiones tusculanae. Venetiis, 1491.
 Sallustius bellum Catilin. Brixiae, 1495. fol.
 Lucanus pharsalia. Venetiis, 1493. fol.
 Juvenalis satirae cum comment. 1483. fol.
 Gellius Aul. noctes atticae. Brixiae, 1485. fol.
 Strabo de situ orbis. Venetiis, 1494. fol.
 Suetonius Tranq. cum commentariis. Venetiis, 1494. fol.
 Quintilianus institutiones oratoriae cum comm. Venetiis,
 1494. fol.; idem Venetiis, 1482. fol.
 Orosius historiae lib. Venetiis, 1499. fol.
 Boetius de consolatione. Venetiis, 1491. fol.
 Tibullus cum comm.; Catullus, Propertius. Venetiis, 1500.
 Lactantii opera. Venetiis, 1490. fol.
 Seneca tragediae novem; sine anno; fol. (Csonka.)
 Julius Caesar commentarii. Venetiis, 1482. fol.
 Strabo opera (latine). Venetiis, 1480. fol.
 Ciceronis epistolae. Venetiis, 1526. fol.
 Tusculanae quaestiones. Venetiis, 1494. fol.
 Ciceronis orationes philippicae. Vicentiae, 1488. fol.
 Diodorus Sicul. Venetiis, 1491. fol.
 Prisciani opera. Venetiis, 1481. fol.
 Horatii opera. Venetiis, 1495. fol.
 Ciceronis rhetoricorum (nov. et. vet.) lib. cum tribus com-
 ment. Venetiis, 1496. fol.; de oratore, Venetiis, 1501.
 Valla Laurent. elegantiae linguae lat. Venetiis, 1513. fol.
 Ovidii metamorphosis. Venetiis, 1497. fol.
 Persii satirae cum comment. Venetiis, 1495. fol. 1482.
 Ezeken kívül több ókori és újkori író műveit adta ki Aldus
 Manutius velencei nyomdájá. Aldus Manutius nevének magyará-
 zására érdekes a következő, melyet Gregorius Magnus műve
 mellett olvashatni: impressum Venetiis per Reynaldum de Novi-

magio Teutonicum. Anno Domini 1480. 14-a Junii praesidente duce inclyto Joanne de Mozenigo Venetiis.

A renaissance irodalmi győzelmének mi sem állott többé útjában. Ellenkezőleg, a primitív könyvmásolás nyomába lépő könyvnyomtatás döntően folyt közre ennek a győzelemnek széles körben való érvényesülésére, a klasszikus munkáknak elterjesztésére. A görög nyelv és irodalom terjedésének aranykorszaka előtt állott a művelt Európa; minden jel arra mutatott, hogy a renaissance szellemi irányának terjedésével az újkor világtörténelmi időszakát már most Dante föllépésétől számítja az emberiség.

Érdemes a tudományos fejlődés történelme és a nevelés szempontjából egyaránt behatóbban ismertetni azoknak a tudósoknak munkásságát, akik tudásukat és műveltségüket, az említett célnak megvalósítására törekedtek fordítani és ezzel az emberi művelődés és nevelés ügyét a megkezdett helyes úton tovább fejleszteni iparkodtak. Bármily kis nevük van is, az emberiség heroszai ezek; a szellemi élet terén vívtak nagy harcot azokkal, akik nem voltak velük megegyező állásponton. Bár maradtak volna ezekkel mindig ellenfelek és ne lettek volna soha ellenségek.

A renaissance fejlődésében is vannak bizonyos megállapodási pontok. Mikor megindul a mozgalom, a latin nyelv tanulása lép előtérbe; Cicero, Horatius és Vergilius utánozandó eszményképek, kik iránt, Danteval és társaival együtt, rajongó szeretettel viseltetnek Itália művelt társadalmában. A kiadott jelszó: szépen írni és beszélni latinul; szakítani nyelvben, stilusban a középkori barbár latinsággal. A renaissance hatása alatt kerül kiváltságos helyzetbe a latin nyelv; a régi, középkori latinság egy darab ideig a középosztály nyelve lesz, az új klasszikus latin nyelvet pedig a tudomány, a méltóság és a gazdagság arisztokraciái beszélik. Ennek a separatistikus törekvésnek, melyre a középkor annyira hajlandó, könnyű volt egy más változást is csinálni.

A görög nyelvet és irodalmat hosszú időn keresztül mellőzik Európában. Nemcsak iskolákban nem tanítják, a tudomány emberei sorában is ritkaságszámba megy, aki tanulja. A legkiválóbb bölcselőket, közöttük Aristotelest, a középkorban a legkedvesebb, legolvasottabb görög bölcselőt, nem eredetiben olvasák, hanem fordításban.¹ Petrarcával együtt van egynehány lelkes

¹ Averroes, az arab bölcselő (1126—1198.) révén ismeri Nyugat Aristotelest. Kivételt képeznek a bencések iskolái, Gerbert és követői, kik már a megelőző X. és XI. évszázban tanulmányozzák Aristotelest.

humanista, akik a görög nyelv és irodalom tanulására buzdítják kortársaikat, de hatásaiban, eredményeiben csekély fontosságú marad abban az időben az egész mozgalom. De nemsokára örvedetes változás történik.

A könyvtárak kutatásai közben több görög kézirat kerül fölszínre. Bántja az embereket, hogy nem értik azokat és ennek hatása alatt támad vágy lelkükben: megtanulni a görög nyelvet, megismerni a görög klasszikus írók műveit is.

Veronai Guarino nem az egyedüli tudós, aki Konstantinápolyba megy ebből a célból; többen is fölkeresik a világvárost, melynek falai között kiváló tudósok tanítanak. Aurispa János, Chrysoloras Emanuel, már a XIV. évszáz folyamán Olaszországba jönnek és mind a két tudós tanít is; az első Ferrarában, Guarino iskolájában; a másik pedig Firenzében és Olaszország többi városában.

A görög tudósok, nemzeti lelkesültségből is, meg a tudomány és művészet szeretetéből, Olaszország művelt társadalmát rövid idő alatt a görög nyelv megtanulására, a görög irodalom tanulmányozására bírják.

A művelt és a gazdag emberek nyelve lesz a görög nyelv, előkelő emberhez illő foglalkozás a görög irodalom tanulmányozása.

A tudósok törekvését e téren mások is előmozdítják.

A nyugati és keleti egyház kibékülése, az unió ügye befejezéshez közeledik a ferrarai és firenzei zsinatokon; a vallási egyesülés jótékony hatással lesz a tudományos életre is. Még több görög tudós jön Olaszországba, különösen a görög császárnak VII. Paleolog Jánosnak kíséretében, aki személyesen jelen van az 1438-ban megnyílt ferrarai zsinaton; görögül tudó olaszok tolmácsul alkalmaztatnak a zsinati tárgyaláson, köztük Guarino is; ami bár csekély dolognak látszik, nagyon is alkalmas volt a renaissance által támasztott lelkesültség növelésére.

Lelkesültség teremtette és tartotta fenn ezt a küzdelmet, melynek vonásában benne van az önzetlen törekvés, egyúttal a realis életre kiható idealis gondolkodásnak előtérbe helyezése.

Ebben találok okát Plato bölcelete tanulmányozásának, illetőleg annak, hogy a görög tudósok, kik a XIV. évszáz végén és a XV. évszáz folyamán Olaszországba jönnek, mindnyájan Plato bölcséletének hívei, kik másokat is az elsőnek magasztalt görög bölcselő tanulására buzdítanak.

Gemisthos Plethoé az első hely a görög tudósok sorában.

A császárral jött Ferrarába, ahol nemsokára a szellemi életnek központja lesz.¹ Guarino bámulva csodálja és magasztaló szavakban emeli ki mély tudományát, aki Plato bölceletének ismeretében messzire felülmulja kortársait. Hirneve terjedve nő Olaszországban; vele együtt Plato bölceletének rajongó szeretete. A humanista tudósok Plato bölceleti irányának megnyerik Medici Cosimot és ezzel háttérbe törekednek szorítani a scholasztikusok görög bölcelőjét, Aristotelest. Pletho Firenzébe jön, mely város a bölceleti irány említett megváltoztatásában is vezérszerephez jut. Cosimo parancsára Plato bölceletéről fölolvasásokat tart a görög tudós, mely fölolvasásoknak mindig nagyobb értéke lesz; az olasz tudósvilág tagjai, élükön Cosimoval, igazi tudományszomjjal hallgatják a tudós görögnek bölceleti fejtegetéseit.

A mai Collegio alla Badia palotája, mely ez idő szerint a fiesolai káptalan tulajdona és a piaristák convictusa, volt a Plato-féle akadémiák színhelye.

A természetnek gyönyörű pontja ez, melynek magaslatáról belátni Firenzébe és közvetlen szomszédságában van a bolognai országot. A csöndes hely Plato lyceumára emlékeztette a megjelent tudósokat, egyúttal lelkesítette őket a Plato-féle bölcelet tanulására.

A firenzei tudósok mindnyájan Plato hivei. A legnagyobb köztük Marsilius Ficinus, egy hirneves orvosnak gyermeke. — A firenzei székestemplomban van mellszobra, melynek fölirata is mint Plato bölceletének művelőjét ünnepli Marsiliust. Meg is érdemli, hogy a vallásnak fölszentelt hajlékában áldozzon az utókor a tudomány lelkes bajnoka emlékének.

Firenzében, a Bibliotheca Laurentiana kéziratai közt akadtam egy gyönyörű kiállítású becses munkára,² melynek címe ez: Marsilii Ficini liber de vita ad magnum Animum Laurentium Medici, Patriæ Servatorem. Az egész mű három könyvből áll. Az első könyv: «de vita etc.», a második: «de vita longa», a harmadik, melyet Mátyás magyar királyhoz intézett a tudós szerző: «de vita cœlitus comparanda» címen jelent meg. Munkám egész

¹ Gemisto Giorgio Pletone, Bessarion tanítója. († 1451.V. ö. Tiraboschi VI. p. 1. 305.) — Sokoldalú irodalmi tevékenységet fejt ki és művei a XVI. évszázadtól kezdve nyomtatásban is megjelentek. Minket legjobban érdekel az a bölceleti műve, melynek címe: De Platonicæ atque Aristotelicæ philosophiæ differentia görögül, Megjelent Velence, 1532., Páris, 1541., latin fordítása Basel, 1574.

² Nyomtatásban megjelent Basel, 1529.

tartalma följosogit, sőt köteleségemmé teszi, hogy az egész művel behatóbban foglalkozzam.¹

Az első könyv előszavában Marsilius saját személyével és tudományos törekvéseivel foglalkozik. Az utóbbi bár rövid, a kor szellemi irányának megvilágítására szolgáló klasszikus irat.²

¹ Az első lapon ez olvasható: Philippus Valor († 1494.) Magnanimo Laurentio Medici patrono suo et patriæ servatori plurimum se commendat.

Panaszkodó bevezetés után így ír: Nihil habeo maius, meam filiorumque vitam. Tibi dedico huius vitæ pignus; apud te liber esto de vita a Marsilio quidem nostro compositus ame vero quibus pro presenti fortuna potui in novis vestibus exornatus.

² Ego sacerdos minimus patres habui duos: Ficinum medicum, Cosmum medicem. Ex illo natus sum, ex isto renatus. Ille quidem me Galeno tum medico tum platonico comendavit, hic autem divino me consecravat Platoni. Et hic similiter atque ille Marsilium medico destinavit. Galenus quidem corporum Plato vero medicus animorum. Jamdiu igitur sub Platone salutarem medicorum exercui medicinam. Quin post librorum omnium eius interpretationem mox decem atque octo de animarum immortalitate libros et æterna felicitate composui: ita præceptis patri meo Medici satisfaciens. Medico vero patri satis deinceps faciendum putans librum de literatorum valetudine curanda composui. Desiderabant propterea post hæc homines literati, non tantum bene quousque valere, sed etiam benevalentes diu vivere; his ergo deinde librum de vita longa dedi. Diffidebant autem medicinis atque remediis in re tanta et terrenis adiunxi librum de vita tum valida tum longa cœlitus comparanda, ut ex ipso mundi corpore vivo vita vegetior in corpus nimirum quasi quoddam membrum velut ex vite propagaret. Hic vero tu medicinæ libris ignosce precor indulgentissime Laurenti, si dum medicus esse volo, nescio quod etiam volens sum, et si non sum bonus sæpe pœta. Nam et Phœbus Apollo idem est medicinæ præceptor pœsisque magister, vitamque ille suam nobis non tam per herbas quam per citharam cantumque largitus est. Ipsa quin etiam Venus apud astrologos musicam æque parit et medicum: sed hactenus dum literatorum huiusque similium vitæ curiosius consulo, librorum meorum salutem negligo, qui dum inter se patior esse seiunctos. Quamobrem in eos nunc primum pius, in corpus unum copulo. Non potest autem hoc opus physicum, id quasi corpus meum, vitam accipere nisi meam.

Eiusmodi vero vita ex mea duntaxat pendet anima, hæc autem penes te magnanime Laurenti, mi patrone vivit, in ea præsertim amplissimarum copiarum parte, ubi una cum Platone est; illud nimirum de animorum immortalitate opus servatum tuo iam pridem nomini dedicatum. At animus iste meus, et si in beata quadam quasi patria penes te vitam agit, quam et theologi volunt, verum tamen in quantum in terra est, donec opus id physicum tamquam suum corpus accipiat.

Accipe igitur post illos de anima hos etiam de corpore libros eodemque afflatu, quo et illis dudum, feliciter his aspira. Ita nam et corpus hoc sub tuo spiritu per suam vivet animam, et anima vicissim nostra cum hoc iam suo corpore in tuis laribus conquiescet.

Klasszikus iratnak mondtam Marsilius bevezetését és tán nem ok nélkül; az egész szöveg világosan mutatja Plato bölcséletének térthódító uralmát Firenzében és ezzel együtt a tudományos téren bevezetett változást.

Plato bölcsellete sokban eltér Aristotelesétől. A mély gondolkodású Plato idealis, Aristoteles realis. Plato eszméiben az emberi ész megnyugszik; Aristoteles tantételei a vitatkozásnak alkalmas anyagai. Plato az egyén érvényesülésében a társadalmi és állami szempontokat a szigorú erkölcsi fölfogással sürgeti, melyben a közjó a legfőbb; Aristoteles az egyéni érvényesülésben a magánjóra van tekintettel; társadalomtudományában azért fontosabb hely jut a jogi fölfogásnak, mint az erkölcsinek.

A pædagiában is különbözik álláspontjuk. Plato a tiszta athenei nevelést képviseli; gimnasztika és muzsika szerinte arra való, hogy összhangzóan fejlesszék az embert; ennek a fejlődésnek legfontosabb célja a kiművelt egyénnek a közjó szolgálatában teljesítendő szereplése, a társadalom és a haza boldogításának önzetlen előmozdítása. Nagy Sándor nevelőjénél, Aristotelesnél, az egyéni érvényesülés minden fölött áll; az ember műveltsége, tudása alapján jogosítva van döntő módon folyni be a jelen eseményeinek vezetésében; ha kell fölforgatni a tényleges állapotokat bizonyos eszmének, törekvésnek követelményeképen.

Platonál a közjó előtérbe helyezése a nemzeti szempontnak figyelembe vételét hangsúlyozza; Aristoteles realismusa több helyet és tért enged az egyes ember értelmi és erkölcsi talentumának, melyet sokszor nem mérsékel a közjónak tudata. — Egyéni hasznosság szerint, melyből ki van ugyan zárva az anyagi érdeken alapuló utilitarismus, tekint mindent Aristoteles; eszmei alapon mindent Plato; ezért erősebb és meggyőzőbb Aristoteles logikája; lelkesítő Plato társadalomtudománya, melyet sokan idealismusa koronájának mondanak.

A görögök a középkor idejében jobban szeretik Platot; keleten Plato a kedves bölcselő, nyugaton pedig a kereszténység és az islam tudósai inkább vonzódnak Aristoteleshez. Ez legfőbb oka a renaissanceban föltámadt Plato-kultusznak. Aristoteles, az egyéni érvényesülés hirdetője, jobban beillett volna ebbe a korszakba. Plato tetszett mégis; társadalmi tantételeinek és nemzeti fölfogásának köszöni ezt, részben az újság szeretetének, mely ebben az időben nagy változások létrehozására képes, tudományban és életben.

Marsilius munkája pædagogiai szempontból becses; benne van az értelmi, erkölcsi és testi nevelésnek elmélete.

Az első könyvben mindjárt a testi nevelés mellett tör ládsát; hangsúlyozza, hogy a tanulóknak, az irodalmi műveltségre, a tudományra törekvő embereknek nagy gondot kell fordítani testük egészségének gondozására. Ebben teljesen Plato követője, aki a test és lélek öntudatos és összhangzó nevelésének szükségét hirdette.¹

Galenus és Plato tanítványának mutatja be magát ebben a könyvben; ez könyvének előnye. Nem követi a középkor bölcselőit, tanítóit, kik közül az elsők elmerültek a vitatkozásban, figyelembe sem vették az életet; a másik tábor pedig a sok grammatikai, retorikai és logikai szabályok betanulásában az iskola számára nevelte tanítványait; az élet szükségleteire, követelményeire, a test gondozására semmi gondot nem fordítottak.

Gondolkodó emberek, mint egy Beauvais Vince († 1264.) régóta belátták ennek a helytelenségét; föl is szólaltak ellene; de az egész társadalomra kiható nagyobb mozgalmat nem tudtak támasztani; az iskola tovább is régi állapotában maradt.²

¹ Az első könyv tartalma, címek szerint: *Præmium. De cura valetudinis eorum, qui incumbunt studio literarum. Qua diligens cura habenda sit cerebri, cordis, stomachi, spiritus. Literati pituitæ et atræ bili obnoxii sunt. Quot sunt causæ, quibus literati melancholici sint vel fiant. Cur melancholici ingeniusi sint, et quales melancholici sint eiusmodi, quales contra. Quo pacto atra bilis conducat ingenio. Quæ sit hora inchoandis studiis oportunior, quisve continuandi modus. Quo modo sit vitanda pituita. Qua ratione vitanda sit atra bilis. De cura stomachi. De his quæ foveant membra præcipua in res spiritus. Medicinæ contra pituitam. Destillatio. Dolor capitis. De cura visus. De gustu instaurando. De exacta atræ bilis cura. De syrupis. De pilulis. De medicina liquida. De sanguinis missione. De electuariis. De nimia vigilia. De hebetudine atque oblivione. Corporeum quidem semper cura, incorporeum vero cole, veritatem denique venerare. Primum medicina præstat, secundum disciplina moralis, tertium vero religio.*

² Munkájának címe: *Speculum*; részei: 1. *speculum naturale*, melyben Istenről, az angyalokról és a természet tényeiről és dolgairól értekez a bibliai teremtsé sorrendében; 2. *Speculum doctrinale*, melyben korának tudományait sorba veszi; ennek a könyvnek materialis tartalma nagyon becses és gazdag. Részei: bevezetés és szótan; grammatika, logika, retorika, poëtika, a gyakorlati élet tudománya; a jó erkölcsök (ebben a fejezetben beszél a gyermeknevelésről), gazdaságtan, politika, az igazságszolgáltatás materialis joga; mechanikus ügyességek: gyapjúkészítés, az építés művészete, a fegyverkészítés és a katonaság, színház, hajózás, kereskedelem, vadászat, földművelés, alchemia, gyakorlati és elméleti orvostudomány (medicina és physiologia), különböző betegségek; physika, illetőleg természetbölcsészet, metaphysika, természetrajz és mythologia, matematika; theologia két részben: α) theol. fabulosa (mythologia), β) theol. vera (christiana). 3. *Speculum morale*, melyben az erényeket és bűnöket és a négy

A renaissancenak a pædagogia történelmében egyik kiváló érdeme, hogy az iskola ügye iránt érdeket tudott támasztani a társadalomban. A tanulás általánosabb lesz; a renaissance törekvés győzedelmeskedni látszik; az a törekvés, mely arra irányul, hogy a tudomány éltető vizével meg kell öntözni az egész világot. Traversari nagyfontosságú levelei közt találunk egy levelet, melyet a tudós humanista, kamalduli generalis, IV. Jenő pápához intézett. Repeső örömmel jelenti ebben a levélben, hogy Firenzében, a XV. évszáz első felében, nagyon sok tanuló jár iskolába; a társadalom legmagasabb, középső és alsó osztálya egyformán küldi a gyermekeket iskolába, a tanulók nagyrésze világi fiú, akik nem járnak egyházi ruhában és nem is segédkeznek az istenitiszteleteknél.

A világi elem szaporodásával a tanításban nagyobb tekintettel kellett lenni az élet követelményeire; nagyobb figyelemre kellett méltatni a testgyakorlást is, illetőleg a testi nevelést.

Marsilius most ismertetett munkájában már nem a várkastélyi nevelés keretében tárgyalja a test gondozását; a társadalom tanult, sőt tudós emberei számára írja művét; nem középkori alapon, a lovagi nevelés követelményeinek szemmeltartásával bocsátkozik bele e fejtegetésekbe, hanem az újkor alapján, illetőleg a renaissance álláspontján; az irodalmilag művelt emberek számára és nem a lovagok részére írja a testi nevelést részletező fejtegetéseit.

Második könyvében¹ Platonak követője szólal meg. A test gondozását és ennek alapján a hosszú életet azért akarja, hogy ennek segítségével a tudományos haladás nagyeredményű legyen. Érdekesnek tartom egy kis részének, illetőleg címeinek közlését.

utolsó dolgot tárgyalja; 4. *Speculum historiale*, világtörténelem 32 könyvben a világ teremtésétől II. Frigyes császár haláláig.

Van egy szorosan pædagogiai műve: *de eruditione filiorum regalium* címen, melyet Margit francia királynénak ajánlott. Tanítástan is van benne; főforrása Hugo a s. Victore (1096—1141.), kinek *Eruditio didascalica* (*Didascalos, didascalion*) című nagy munkája a középkor bölcselőinek legfontosabb forrásműve.

V. ö. Chr. Schlosser: Vincent v. Beauvais. *Hand und Lehrbuch mit drei Abhandlungen über Gang und Zustand der sittlichen und gelehrten Bildung in Frankreich bis zum XIII. Jahrhundert.* 2 Bände. Frankfurt a. M. 1819. R. v. Liliencron. *Inhalt der allgemeinen Bildung in der Zeit der scholastik.* München, 1876.

¹ Liber II. *de vita longa.* Marsilius Ficinus Florentinus Philippo Valori civi optimo atque nobilissimo. S. D.

Bevezető soraiban a tudós őszinte lelkesületségével ajánlja Plato bölcséletének tanulmányozását; azután így ír: «Ad perfectiones scientiæ necessaria est vita longa; quam etiam diligentia præstat. Vitalis calor nutritur humore; quo deficiente fit resolutio, quo excedente fit suffocatio. Quibus de causis arescit humor naturalis, ut peregrinum exundat, et quæ necessaria sit ad vitam perfectam inundat. Sanguis et humor accommodatus vitæ ærius essedebet». Az étkezésben a következő szabályokat ajánlja: «Ne utaris alimentis, quæ cito putrescunt, nec in eiusmodi regionibus habites. Vinum et triticum præ ceteris elige; putrefactionem et resolutionem fuge».

A címek mutatják, hogy az étkezés terén kis dolgokra is kiterjedt figyelme: «Naturæ aromatum et cordialium necessaria; qualis senum victus; de auro et aureis alimentis et recreatione senum; de usu lactis sanguinisque humani pro vita senum; dieta, habitatio, consuetudo senum, quæ adminicula senes a planetis accipiant ad omnia membra fovenda; Mercurius alloquitur senes et consulit eis circa voluptatem, odores, cantus; confirmatio superiorum et quod devitare debemus assiduam cogitationem et coitum; de medicinis senum, de habitatione iterum atque dieta; de nutrimento spiritus et conservatione vitæ per odores; magorum medicina pro senibus; de periculis evitandis et quolibet vitæ septennario imminentibus».

Szó sincs róla, van ezekben a fejezetekben nagy darab a közép-korból is; astrologia, geomantia, a többi csodás tudományokkal részt kér magának Marsilius fejtegetésében; e tekintetben nem is állapítható meg semmiféle haladás. Marsilius fejtegetésében azt találom fontosnak, hogy a testi nevelést a tanulókra és a tudósokra nézve hirdeti szükségesnek. Vittorino is alkalmazta azt iskolájában, de teljesen a várkastélyi, a lovagi nevelés keretében. Marsilius elméleti munkájában a test és lélek együttes egészségének szempontjából hangsúlyozza a testnek gondozását, nevelését és nem a lovagi ügyességek céljából. Ebben a fölfogásban az újkorhoz közeledik.

A harmadik könyv érdekességben mitsem enged a két első könyvnek.¹ A bevezetésben a következőkben jelezi álláspontját: Philosophi veteres, Rex omnium felicissime, celestium vires inferiorumque naturas diligentissime perscrutati, cum existimarent hominem frustra sapere, qui non sibi sapit, totam merito perscrutationem suam imprimis ad vitam sibi celitus comparandam

¹ Prohemium Marsilii Ficini Fiorentini in librum de vita cœlitus comparanda ad Serenissimum Pannoniæ regem Mathiam semper invictum.

retulisse videntur, iudicantes, ut arbitror, tum elementa et quæ ex his componuntur frustra sibi cognita fore, tum motus celestium et influxus temere nimium observatos, nisi hæc una cum illis cognita simul atque conjuncta aliquando sibi ad vitam felicitatemque conducerent. Pythagoras, Democritus, et quicumque ad id potissimum studuerunt, rerum sibi cognitarum usu prosperam valetudinem consecuti sunt vitamque longam. Ut autem quod pollicentur et præstant firmissima fide et cumulo insuper prorogent pleniore, diligentia tua et medicorum, astrologorumque cura efficere procul dubio potest. Cum igitur inter Plotini libros M. Laurentio Medici destinatos, in librum Plotini de favore celitus hauriendo tractantem nuper commentarium composuissem, inter cetera in eum nostra commentaria numeratum idquidem seligere nunc Laurentio ipso probante, atque Majestati tuæ potissimum dedicare decrevi. Spero ecquidem, dum vitæ tuæ prosperitati consulam, vitæ interim et splendori sæculi nostri et humani generis consulturum.¹

¹ Egyes fejezetei : Anima mundi et stellarum, demonumque animæ, secundum Plotinum, facile alliciuntur corporum formis accomodatis ; de concordia mundi ; de natura hominis secundum stellas ; quomodo fiat attractus ab unaquaque stella ; inter animam mundi corpus et elementa quatuor connexus est. Tres gratiæ sunt : Jupiter, Sol et Venus. Jupiter est gratia geminarum media et maxime nobis accomodata ; de virtute in nobis naturali, vitali, animali, et per quos planetas adiuventur, et quomodo per aspectum Lunæ ad Solem et Venerem maxime vero ad Jovem ; quomodo membra foveantur in nobis per comparisonem Lunæ ad signa et ad stellas fixas ; de virtutibus et usu stellarum fixarum ; dignitates planetarum insigniorum ad usum medicinarum observandæ ; quomodo planetis uti debeamus in medicinis ; quibus modis spiritus noster haurire plurimum potest de spiritu vitæque mundi, et qui planetæ spiritum procreant atque recreant, et qualia ad unum quemque planetam pertinent ; res naturales atque etiam artificiosæ habent virtutes a stellis occultas, per quas spiritum nostrum stellis eisdem exponunt ; de virtute imaginum, et quomodo medicinæ sint longe validiores quam imagines ; de postestate cœli de viribus radiorum ; quam vim habeant figuræ in coelo atque sub coelo ; quales cœlestium figuras antiqui imaginibus imprimebant ; de fabricanda universi figura ; quantam imagines vim habere putentur ; de affectu utentis et operantis ; de virtute verborum ad beneficium celeste captandum ; de septem gradibus perducentibus ad celestia ; quo septem modis nos coelestibus accomodare possumus, et quibus actus sit maleficus, quibus propitius, quos Jupiter a Saturno defendat ; quomodo cœlum agat in spiritum et corpus et animam ; ut prospere vivas, agasque imprimis cognosce ingenium, sidus, genium tuum, et locum eisdem convenientem ; hic habita ; professionem sequere naturalem ; qua ratione literati cognoscunt ingenium suum, sequanturque victum spiritu consentaneum.

A harmadik könyvnek címei szintén mutatják a középkori fölfogást; van mégis a könyvben jellemvonás, mely az újkorra emlékeztet. Hadd mutassak reá.

Az örökélet boldogságát a jelen földi élet boldogságától nem akarja elszakítani; ellenkezőleg, a kettőt összeköti. Nem tekinti a földet siralomvölgyének, melyben csak a boldogtalanok és szenvedők szerencsések, mivel vigasztalhatják magukat az örök étellel; az örök élet, Marsilius szerint, nem kívánja föltétlenül ezt az áldozatot az embertől; ha az erkölcsi világrend törvényei szerint használja az élet boldogságát, nem veszélyezteti ezzel örök életét.

Ehhez joga van mindenkinek, elsősorban a művelt embernek, kinél a vallási életnek is öntudatosnak kell lenni. A bölcsélet igazságai, tantételei alkotják az emberi lélekben ezt az öntudatos-ságot; ezért kell a művelt embereknek Platot tanulmányozni.¹

Egy másik iratát is bemutatom, melyben még határozottabban foglal állást a földi élet örömeinek és boldogságának érdekében.² A bölcséletre támaszkodik itt is. Philosophantes, írja, vel legitimi sunt, vel spurii. Ambo canes. (Socrates dicit in Republica Platonis.) Illi quidem veritatem ipsam sagaciter investigant, mordicus inventam tenent; hi vero pro opinione latrant, mordent, lacerant.

Defendite liberos adhuc teneriores inter lupos ut vereor e vestigio prodituros.

Nihil ad vitam salubrius experiri, quam magna cum securitate tempora deglutire. Vivite lati ab angustia procul, vivite læti; lætitia cœlum vos creavit sua; lætitia cœlum vos servabit vestra, ergo quotidie inpræsenti vivite læti. Nam sollicitudo præsensium rapit nobis præsentes præripitque futurum. Ut revera sine cura vivatis ne unam quidem hanc curam sumite, qua solliciti curabis unquam, qua potissimum diligentia curas effugiatis. Negligite diligentiam, negligentiam vero diligite. Hæc autem, amici, non tam ut sacerdos mando vobis, quam ut medicus. Nam

¹ A három könyv mellett van egy apologia. Teljes címe: Apologia quædam de medicina, astrologia, vita mundi, et de magis, qui Christum statim natum salutaverunt. Theologia Platonica; quæstiones quinque de mente... dilectissimis suis in veritatis studio fratribus, tribus Petris: Nero, Guiciardino, Soderino. XV. sept. 1488

² Quod necessaria sit ad vitam securitas et tranquillitas animi... dilectissimis suis in veritatis studio fratribus, Bernardo Canisiano, Joanni Canacio, Amerigo Cursino.

absque hac una, tamquam medicinarum omnium vita, medicinæ omnes, ad vitam producendam adhibitæ moriuntur. — Az irat datuma 1488 szeptember 16., helye: ager Caregio, Firenze mellett.

A tudomány, elsősorban a bölselet Marsiliusnál és társainál az élet szolgálatában áll; egyéni, társadalmi élet előnyökben részesül a tudomány révén.

A renaissance tudósai közt természetesen vannak többen, kik tudományos műveltségüket nem alkalmazzák az élet szolgálatában. Az iskolában, az írott codexben maradnak meg ismereteik, eszméik és törekvéseik. De a megindult mozgalomban hermetice ezek sem zárhatják el magukat; a társadalom tudományos szelleme a nyilvánosság légkörébe emeli ezeket a tudósokat is.

A mozgalom akkor erősödik, midőn firenzei szép olasz nyelven olvashatják Platot. Ebben is Marsiliusnak van része, ki Plato művei közül többet lefordított. Az új platonikus bölcselők, köztük Plotinus műve, szintén forgalomba jönnek Marsilius fordításában.¹

Két született görög Firenzén kívül, Italia többi városában terjeszti ugyanebben az időben a görög irodalom és műveltség kultuszát; az egyik Bessarion Giovanni, a másik trapezunti Georgios. († 1484.)

A két tudós görög ellenfél; Georgios Aristoteles mellett

¹ Marsilius Ficinus (firenzei kanonok, Medici Lorenzo tanítója) műveinek jegyzéke: *Commentarius in Platonis Philebum de summo bono*, libri duo ad Laur. Medicem. — *Liber de christiana religione* ad Laur. Med. Interpretatio sententiæ Platonis de felicitate ad Cosmum Med. — *De vita longa* ad Philippum Valorem. *Liber ad Serenissimum Pannoniæ regem Mathiam cum præmio*. *Apologia quedam de medicina, astrologia, vita mundi, et de magis Christum statim natum salutaverunt*. *Theologia Platonica*. — *Quæstiones quinque de mente*. (Firenze, Bibl. Laur. pluteus 73. Cod. 39.) — Marsilius Ficinus († 1499.) műveinek összkiadása Basel, 1561. I–II. k. — Plato műveinek latin fordítása Firenze, 1483–84., Velence, 1491., Páris, 1518. Monografiája Bandinitől, *Commentarius de vita Mar. Ficini*.

A kor tudományos fölfogása megvilágítására érdekes mű: *Vigintilo quium de concordia astronomicæ veritatis cum theologica, compositum in civitate Coloniensi. a. 1414. Auctr. Petr. de Alliaco Card. Cameracens. Epp.* Impr. Venet. 1490.

Korában értékes iskolai könyv: *Catholicon*, öt részben. Az első négy részben grammatika van, az ötödik szótár. Szerzője: Balbi János (Januensis) dominikanus; Justinianus Ágoston tanúbizonysága szerint Balbi 1286-tól 1298-ig, mely halálózási éve, az iskolai és tudományos életben tevékeny szerepet játszott.

kardoskodik, ennek bölceletét többre becsüli Plato bölceleténél; sőt tovább megy, „Platot, a bölcelőt leszólja. Bessarion Plato mellett tör lándsát; higgadtan, okosan, nagy tudománnyal. A küzdelemben két szép munka jelen meg; az egyik: *Comparatio inter Aristotelem et Platonem*, trapezunti Georgios tollából;¹ a másik pedig: *In calumniatorem Platonis*, Bessariontól.²

Az olasz tudományosság két táborra oszlik: az egyik, kik közé Firenze tudósai egy szálíg tartoznak, Plato bölceletét magasztalja és Aristotelest lerántja; a másik pedig Aristoteles dicsőségét, bölceletének eredetiségét dicséri, Platot viszont kicsinyli. Szellemi harc támad, melyben részt vesz minden tudós, görögök, olaszok egyaránt.

A művelődéstörténelemben, a XI. évszázdtól kezdve, ez nem szokatlan. Abaelard és szent Bernát, Petrarca és a scholasticusok, sőt mások is, megvívták már ezt a szellemi tornát; de a mostani hevesebbnek ígérkezett. Ez nem egyszerű szellemi harc kezd lenni, hanem a létért való küzdelem. Két kor vívja ezt a küzdelmet: a középkor és az újkor. Aristotelessel a scholastikusok, a középkor tudósai mennek ki a küzdőterre; Platoval meg a humanisták, az újkor emberei. A tudósvilág kíváncsian várja, melyik lesz a győztes; elismerik-e a középkor leveretését, megkezdődik-e az egész vonalon, a művelt Európában az újkornek születése?

Érezték az újkor szellőjének fuvallatát, sőt tudták, hogy benne élnek; a középkor mégis görcsösen ragaszkodik a helyzethez; a szerzett jog alapján biztosságban van. Pedig csak ebbe a szerzett jogba kapaszkodhatott bele, mása alig volt; az újkori eszmék éltek és uralkodtak már, a köztudat, a közszellem ezek hatása alatt állanak.

És az említett küzdelem mégsem hozta meg az újkor megszületésének elismerését. Az eszmék, egy időre, nem tudnak nagyobb térhódítással előrehaladni, a sok küzdelem kifárasztotta az elméket. A renaissance tudósai is a külső alaki szépségek magasztalásában mélyednek el; a belső élet szellemi és eszmei tartalma, egynehány bölcelőn kívül, nem érdekli a tudomány embereit. Szépséget, elegantiát, könnyed kellemet keresnek mindenütt; a nyelv, a stíl jobban érdekli őket, mint a gondolatok, törekvések.

A középkor védelmezői az eszmék világában élnek, azoknak

¹ Teljes címe: *Comparationes philosophorum Aristotelis et Platonis a Georgio Trapezuntio viro clarissimo*. Venetiis, 1523.

² Rövid idő alatt három kiadásban jelent meg; Róma, 1469., Velence, 1503., 1506. (Aldo Manuzio) Bessarionnak sok műve van kéziratban.

győzelméért harcolnak; az újkor emberei a forma szépségébe szeretnek; Plato nem annyiban érdekli őket, mint az észbölcséleti iránynak mindenkinél nagyobb apostola, hanem mint a szép görög beszédnek, stílnak nagymestere.

A két görög tudós munkássága fényes példa erre. Egy városból valók, mind a kettő Trapezuntban született; Bessarion 1395-ben. A híres Gemisthos Pletho még keleten volt tanítója, a konstantinápolyi iskolában. Mesterével együtt 1438-ban ő is nyugatra jön és jelen van a ferrarai zsinaton, mint Niceanak érseke. Az olasz egyházi és világi tudósok rábeszélésére Itáliában marad, a tudománykedvelő V. Miklós pápa bíborosi méltóságra emeli. Rómában, eddig ki nem derített okból, nem érzi magát jól, szívesebben tartózkodik Velencében, ahol 1472-ben meg is hal. Gazdag könyvtárát végrendeletileg Velencének ajándékozza.

Platonak követője, kinél mélyebben alig bocsátkozott bele valaki a nagy görög bölcséletébe s mégsem tud maga mellett egy nemzedéket fölnevelni, mely Plato tanulmányozásában a bölcsélet igazságainak ismeretére törekedjék elsősorban. Bessarion maga is, a körülmények kényszerítő hatása alatt, inkább philologus és nem philosophus; György tudós földijével ellentétben, aki bölcselő és nem philologus.

Aristotelesnek stílje nem költői, szónoki figurákban nem bővelkedő, mint Platoé; kutató, bölcselő, mindenekfölött vitatkozó. Trapezunti Georgios is ezért szereti, másokkal együtt, akik a régi vitatkozó scholasticismusnak hivei. Tovább folytatják a megkezdett vitát, de nem a renaissance hiveivel vitatkoznak, mivel ezek félreállottak, hanem egyes fölkapott bölcséleti kérdésekről.

A küzdelem, melyet Plato és Aristoteles követői támasztottak, rövid ideig tartó; az izgalom enged hevesességéből, a vitatkozás más térre terelődik.

Akik olvasni tudnak a történelemben, mély sajnálattal láthatják ezt. Plato és Aristoteles nevében folytatott küzdelem a tudománynak, a szellemnek harca alakjában jelentkezett. Első összecsapása mutatta, hogy két kornak ellentétes szelleme vívja a nagyszerű szellemi tornát; egyik győz, másik elesik. De a győzelem sem lett volna maradó; a kutató szellem tovább hatol, az emberi ész megtanulja, miképen kell a dolgokat, tüneményeket és jelenségeket magában az emberben és a nagy természetben vizsgálni.

Az igaz, hogy erre a célra nem volt szükséges Plato és

Aristoteles küzdelme, még kevésbé az egyik legyőzése. De a kor fölfogása, melyet általános fölfogásnak is mondhatunk, mégis az volt, hogy újabb eszmék, a szellemi életnek megújódása akkor következik be, ha tönkre teszik annak a bölcselőnek tekintélyét, aki egy egész nagy korra, a középkorra rányomta tudományos törekvésének, bölcséletének bélyegét. Ez esetben, gondolják, a középkor tudománya a történelemé; újabb szellemi törekvések megmutatják tarthatatlanságát.

IX.

A renaissance és az egyház; ellentétek; Ravennai János a renaissance szolgálatában; kulturharc; kezdetben Plato és Aristoteles körül forog; tudomány és vallás kigúnyolása; az olasz humanisták vallásellenes iránya; Filelfo Ferenc; tartózkodása Velencében és Konstantinápolyban; visszatérése Itáliába; Firenzében kifejtett munkássága; Cosimo és Filelfo; Filelfo Rómában és újra Firenzében; a természet behatóbb tanulmányozásának elmulasztása a renaissance tudósainál; az egyéniség hibás kidomborodása; a vallástalanság vádja a humanisták ellen; a renaissance tudósai egymás ellen; a szellemi törekvések bizonytalansága; Poggio Bracciolini; támadásai; a középkori támadások általában; a renaissance támadásában jelentkező különbség; fölforgató törekvéseik a haladás nevében; az ókori kultusz az egyéni és társadalmi érdek ellen; Prins dr. brüsseli egyetemi tanár nyilatkozata a büntető jogászok budapesti kongresszusán; irodalmi műveltség a XV. évszázban; az újság hajhászása irodalmi művekben; Poggio «Facetiae» című műve; Valla Lőrinc; latin stílje; a római uralom visszaállítására kifejtett törekvése a szellemi élet terén; a nemzeti élet elhanyagolása Vallánál; kosmopolitizmusa és vallástalansága; vallásos tárgyú művei; Nagy Konstantin végrendeletének megtámadása; a gondolatszabadság napjainkban; Valla szenvedélyes kifakadásainak helytelensége; életrajza, tanulmányai és művei, menekülése Nápolyba; keresztényellenes humanisták a társadalmi paedagogia ellen; tudomány és művészet mint az embereket összekötő kapocs.

A HUMANISTA törekvések a XV. évszáz kezdetéig érintetlenül hagyták az egyházat. Dante, Petrarccal együtt, az egész emberi lélek összehangzó művelésében nagy súlyt fektetett a szív művelésére; Boccaccio a legvakmerőbb a három közül, de több jel mutatja, hogy alapjában az egyháznak híve. A renaissance egyik időrendben és tekintélyre első tanítója, Ravennai János, a tanítói széken követi mesterének, Petrarcanak szellemét: a jellem kialakítására, a szívnek képzésére, az értelmi és erkölcsi nevelésre törekszik. Az új irány, a renaissance tudománya, sokat köszön ennek a tanítónak. Nagyszámú tanítványai, a társadalom legkiválóbb emberei, jellemük tisztaságával nemcsak egyénileg imponálnak a társadalomban, hanem tekintélyt szereznek a renaissance tudományos törekvéseinek. A középkori tudományosság egyik-másik epés védelmezője hiába akar az új szellem terjedése elé gátakat vetni; rohamosan hódít és halad az.

Magában a renaissance tudósainak környezetében történik egy szerencsétlen változás, mely végzetessé lesz a renaissancera.

Jelen munkám lapjain is többször mutattam rá, hogy a középkor küzdelmekből táplálkozik. Először a hatalom és jog körül forog ez a küzdelem, azután átcsap a művelődési térre; modern szóval kulturharc keletkezik.

Ebben a kulturharchban, kezdetben, a középkori tudományosság tekintélyét bolygatják, pellengérre állítják, sőt kiméletlenül támadják a renaissance hevesvérű emberei. Plato és Aristoteles tekintélye forog latban. De nem sokáig maradnak meg ezen az alapon. Ezen nem lehet csodálkozni. A középkor tudománya csak úgy össze volt nőve a vallással, mint társadalmi és politikai élete; aki az elsőt bolygatta, megingatta a másodikat is. A gúny, pellengérre állítás és a támadás voltak különösen veszedelmesek; a lejtőn megállni nem lehetett; a tudomány gúnyolása magával vonta a vallás gúnyolását.

Ez már természetes eredmény; de nem volt természetes, hogy az emberi szellem, az újkori eszmék nevében, ebbe az útvesztőbe tévedett és megállította a renaissancet szellemi céljaiban. Ez akkor történik, midőn az olasz humanisták vallásellenes iránya az újkor nevében indul el hódító útjára és a kultura szózatával kezdi meg támadásait az egyház és a vallás ellen. A bölcséleti küzdelem, mely Plato és Aristoteles neve alatt folyt, a tudománynak a vallással vivandó küzdelmévé változik át, mely kihatásaiban általánosabb, eredményeiben pedig veszedelmesebb lesz.

Tudósoknak nevével áll összefüggésben ez a küzdelem, érdeemes tehát ezeknek szellemi törekvéseit megismerni.

Filelfo Ferenc nyitja meg az olasz tudósok említett árnyalatának sorát.

Életelvei, tanítása, tettei azt mutatják, hogy egészen az újkor embere. Kellemesen, lehetőleg gond nélkül, boldogan akart élni; tudománya, műveltsége följogosította erre. 1398-ban született Tolentinoban. Gyermek- és ifjúkorában nagy szorgalommal tanul; húsz éves korában már tanít is Velencében, ahová a híres ifjút meghívták.

Chrysoloras szelleme rá is hatással van; a mester vagy tanítványai, kik ebben az időben Olaszország minden nagyobb városában számosan voltak, örömmel tanítják a görög nyelvre és irodalomra a tudományszomjas ifjú tanítót, kinek fényes tehetsége Velence előkelőbb társadalmában föltűnést keltett.

Én nem tudom okmánnal bebizonyítani, hogy a sok városban tanító Chrysoloras valóban tanítója volt-e Filelfonak. De ha

tanította is őt Chrysoloras, rövid ideig örülhetett a görög mesternek; Filelfo tizennyolc éves, midőn Chrysoloras 1415-ben Constanztban meghal. Tán a mester után érzett vágy, melyet még a halál sem tud kioltani és a mulasztás kárpótlásának szükségessége hajtja a fiatal tanítót Velencéből távozásra; egyenesen Konstantinápolyba siet, hogy Chrysoloras Emanuelnek híres testvérétől, Chrysoloras Jánostól tanulja tovább a görög nyelvet és irodalmat, valamint a görög bölcséletet.

A nyugati tanító tekintélyben áll Konstantinápolyban; nemcsak tudósok szeretik, becsüli és tiszteli őt mind a két császár, Manuel és Palaeolog János, kiknek uralkodása alatt 1420-tól 1427-ig Konstantinápolyban lakik. Császári ura kegyelmének világos jele a kétszeres megbízatás, midőn először Amurat szultánhoz, másodszor pedig Zsigmond császárhoz küldi követtségben őt János császár.

Nyolc évi távollét után könnyes szemmel búcsuzik el a fényes keleti császárvárostól; honvágya és nemzeti érzése Itáliába űzi, hogy keleten szerzett ismereteit értékesítse nemzetének szellemi előmenetelére.

Első állomása megint Velence, ahonnét keleti útjára indult, egy év múlva pedig, 1428-ban Firenzébe megy Medici Cosimo meghívására.

Hízeleg hiúságának a gondolat, hogy Cosimo meghívására Chrysolorasnak és Ravennai Jánosnak, a renaissance két kiváló tanítójának tanszékét töltheti be a tudomány és művészet városában. El is dicsekszik, szinte gyermekes módon, egyik levelében, hogy mily boldognak érzi itt magát.

Az egész város rám figyel, írja Aurispához intézett soraiban; minden ember nevemet hangoztatja és tisztelettel emlegeti. Ha a város utcáin sétálok, a legtekintélyesebb polgárok, sőt úri asszonyok tisztelettel térnek ki előlem. Fő örömöm mégis az iskola; tanítványaim száma négyszáz, kiknek soraiban a legnagyobb számot alkotják a város vezető férfiai, a városi tanács tagjai. Cosimo, és pedig ismételve, megtisztelt látogatásával; teljes mértékben dicsekszem szeretetével.

Világfi létére ebben a szeretetben nem keres valami mélységet; ellenkezőleg, a hasznosság szempontjából mérlegeli azt. Midőn tehát Firenze Cosimot Dante sorsára juttatja, a száműzetés szégyenteljes büntetésével sujtja, Filelfo mester, ki nemrégiben dicsekedett Cosimo kegyével, a lélekben úgy is megsebzett nagy ember ellen bosszúságból és gyűlölségből kiáltó szavakat intéz.

A humanistáknak árnyvonása ez a karakter; a realis élet rabszolgaságba űzi őket; a lélek tisztasága, az erkölcsiség becsületessége sokszor hiányzik náluk. Ez, természetesen, a küzdelmek éveiben nagyon ártott a humanistáknak; a középkori fölfogás, a valláserkölcsei tiszta élet követői, sietnek ezért megbélyegezni nemcsak a humanistákat, hanem azt a szellemi irányt is, melyet a humanisták képviselnek.

Nagyban hátráltatja ez a renaissancet haladásában; akadályul szolgál a társadalmi paedagogia létrejöttének, mely Plato bölcsellete tanulmányozásának eredménye lehetett volna.

Pedig sokszor keservesen lakolnak az ilyenért Filelfo és társai. Cosimo 1434-ben örömrivalgás közt tér vissza Firenzébe; első dolga a hálátlan Filelfort megbüntetni. Nem tehette ezt; Filelfo a világfiak könnyelműségével sietett elhagyni Firenzét. Egy darab ideig Milanoban él, majd IV. Sixtus pápa fölszólítására Rómába siet, ahol 500 dukát arany fizetésért nyilvános iskolában tanít.

A firenzei Plato-akadémia nagyon érzi Filelfo hiányát. Cosimo kész megbocsájtani a személyes bántalmakat és kiengesztelődik Filelfoval. A jelek arra vallanak, hogy Cosimo melegen óhajtja Filelfonak visszatérését; az okos tudós azonban, könnyen érthető okokból, egyelőre megelégszik a római pápa támogatásával; jobb időkre halasztja a visszatérést Firenzébe. Lorenzo magnifico uralkodása alatt Firenzébe jó és nagy tetszéssel tanít.

Filelfo tanításában és irodalmi műveiben kettő domborodik ki. Egyik a klasszikus latin és görög nyelvnek és irodalomnak szeretete, mely igazi lelkesült szeretet nála; másik az élet örömeinek, az élet boldogságának előtérbe állítása. Az utóbbi az egyén szeretetén, mondhatjuk önzésén alapul; nem csoda tehát, hogy az eredmény is ennek az önzésnek megfelelő; a társadalmi szempont, vele együtt a természetnek megfigyelésen álló kutatása halovány vonásokban is alig mutatkozik.

Ez pedig helytelen volt. Az élet boldogságának megteremtésére, az újabb idők vívmányai világosan mutatják, üdvösen folyhat közre a természetnek tanulmányozása, az erre támaszkodó természettudomány. A renaissance tudósainak gondot kellett volna erre fordítani és nem elégedni meg kizárólagosan a latin és görög irodalom tanulmányozásával. Nagy baj az is, hogy az olvasott írók között Lucretius, Plinius, Vitruvius nem szerepelnek; bölcselők, szónokok, költők elsősorban az olvasás tárgya. Lucretius és társai olvasásánál rájött volna az emberi szellem a

természet tanulmányozásának fontosságára, sőt szükségességére. Mutatkozik is ez a renaissance törekvéseiben; de nem oly mértékben, mint a dolog természete kívánta volna azt. Filelfonál is mindjárt így van. Irodalmi műveiben, különösen leveleiben, elárulja a természet szeretetét, melyet többszörös utazása előnyösen növelhetett; de inkább marad meg kedves auktorai mellett és azok nyomán élvezi legfőlebb Firenzének és Rómának természeti szépségeit. Okoskodni, bölcselkedni szeret és nem megfigyelni; philologus, néha philosophus, de sohasem physicus.

Sietek mindjárt kijelenteni, hogy utóbbi észrevételeimet a mai állásponton teszem; sajnálom, hogy a renaissance kiválóbb szellemei, midőn a vitatkozó bölcelet túlságaival szakítanak,¹ nem tudnak intensívebben a természet tanulmányozásához fordulni, hanem e helyett egészen belemerülnek az ókori világ tanulmányozásába. Mert hálátlanság volna ez irányban érdemeiket kicsinyelni.

Az életre való hivatkozás, az élet boldogságának vallása okvetlenül a természetre tereli figyelmüket. A világ maga, emberei, dolgai és a többi teremtetett lényei nyújtották a boldogságot az embernek; okvetlenül bele kellett tehát tekinteni. Meg is tették azt a renaissance tudósai, de hibásan; nem a természetet tanulmányozzák közvetlen megfigyeléssel, mint ahogy Dante tanulmányozta a természetet, hanem a bölcelet alapján akarnak belemerülni a természetbe.² Ez hiba volt, a természettudományra végzetes is; előhaladásában gátolta azt.

De az érdemük marad, hogy a figyelmet fölhivták az élet

¹ A bölceleti erkölcsstan terén említést érdemlő munka Filelfonak «Della disciplina morale» című műve, mely rendszeresen tárgyalja a bölceleti erkölcsstan tételeit, kiváló súlyt fektetvén az akarat öntudatos működésére. Erre nézve értékesek Poggio szónoki beszédei, melyekben a Facetiae szerzője szónoki erővel fejtegeti a bölceleti erkölcsstan elveit; fejtegetéseiben lélektani alapra helyezkedik; figyelemmel van egyúttal az életnek követelményeire. Legszebb helyei azok, hol az erkölcsi erények fontosságát magyarázza.

² A renaissance idejében, mikor az irodalom és a természet tanulmányozása bizonyos változásokat teremtett az iskolában és a tudományban, még mindig uralkodó szerepe van a bölceletnek. Nemcsak a professionatus bölcselő tudósok munkássága tanúskodik erről, többek közt az a nagy versengés, melyben Aristotelesnek és Platonak követői állanak egymással, hanem az egyszerű iskolamesterek munkálkodása is, kik az iskolai tanításban a bölceletet legmagasabbra helyezik, mely náluk is, mint a középkor bencés iskoláiban, az összes tantárgyakat magában foglalja. Tanulságos lesz ide mellékelni a renaissance egyik tanítójának a beszédét, mely a kor-szellemnek egyszerű és hűséges megnyilatkozása.

boldogságának alapján a természetre és utat készítettek a természettudománynak.

Filelfo az egyházzal és a vallással szemben eléggé kiméletes. Vallásos bensőséget ugyan hiába keresünk nála; a világfi könnyelműségével teszi magát túl a vallási ügyekben, kérdésekben. Tanításával és irataival a vallásos életnek nem ártott, de igenis életével, cselekedeteivel.

Oratio domini Andree magistri Ughonis de Senis, quam recitavit in principio studii Florentiæ.

Rövid bevezetés után, melyben hallgatóiban figyelmet és érdeklődést kelteni törekszik, belebocsátkozik kedves tételébe, a bölcséleti tanítás fontosságának és szükségességének bevitatásába.

Quæ de philosophia sentiam in medium afferre constitui. Principio igitur constat nil animo dignius, nil præstantius humano generi sive a natura sive ab omnium rerum summo pontifice, Deo, inditum esse. Nam cum cetera animalia caduca sint atque fallacia, solus animus æternus est; per quem similes Deo, ut ita dicam, reddimur, haud expertes divinitatis facti. Sive enim divitias exspectamus, multis illas exitio fuisse intelligimus. Quis enim Midam aut eius filios, quis Tantalum ignoret, quos maximo ob eorum opes vetatos esse tradit antiquitas? Legimus Sp. Melium securi percussum. Quis Crassum ob eius avaritiam turpiter occubuisse nesciat? Si antiquiora quoque oportet, requiro. Nonne et nos per ætatem plurimos vidimus ea de causa cecidisse, quos, si fas esset, commemorarem. Sive principes atque reges consideremus, horum ut inquit poeta, perpauci sine cæde et sanguine ad generum Cereris descendunt. Quid referam patricidia, fratricidia, veneficia nonnullaque alia detestabilia atque nefanda facinora, quæ ob rei grandis cupiditates patrata fuisse pleni sunt codices. Qui pulchritudinem aut corporis robur, diuturnum aut magnum esse arbitretur, repetat, queso Medusas, Absolones, Ipolitum, Narcissum plurimosque, qui lacrimabili morte consumti sunt. Legat gigantium casum. Quæ cum ita sint, summo studio nobis insistendum censeo, atque elaborandum, ut animus omni e parte excolatur.

Ut enim vidimus agrum quoque lætum ac fertilem sine cultura ac fossione vel minimos fructus afferre; sic animus ipse sine doctrina ac bonarum artium studiis nullos aut minimos affert fructus; quæ quidem studia omnia hoc uno philosophiæ nomine continentur.

Nec siquidem sola corporis animique cultura proficitur, per hæc secreta atque abdita rerum nobis perspicua redduntur; quorum cognitione superstitionem falsamque religionem fugientes, unum rerum omnium creatorem immortalatem esse dignoscimus; hinc prudentiam adipiscimur, quæ in veri investigatione ac bonorum malorumve delectu consistit. Hinc temperantiam docemur in pertinendis voluptatibus; hinc iustitiam induimur, cuique quod suum est tribuentes; honeste atque sancte viventes; neminem lædentes, nemini insidiantes, potius esse officiosi atque benefici; hinc præclara, atque juris nescia, fortitudo acquiritur in periculis atque laboribus intrepide subeundis; humanis atque adversis casibus contemnendis. Hæc denique studia philosophica iure optimo digna claris viris, digna ducibus, digna principibus ac regibus perhibentur; et ipsam adolescentiam agit,

A humanistákat jellemzi a nagy hiúság és önzés. Egyéniségük az erkölcsiség rovására domborodik ki; a társadalmi életnek követelményei az uralomra törő egyéniség előtt háttérbe szorulnak; a felebaráti szeretet helyébe a legridegebb önzés lép. Az természetes, hogy mindennek szomorú következményei vannak, melyekért a felelősséget nehezen vállalhatják el az emberek. A haladás nevében sohasem lehet az megengedett dolog.

senectutem solatur ac iucundam efficit; quæ nos numquam destituit, nobiscum permanet, vigilat, pernoctat, peregrinat, rusticatur; nec vivos solum comitatur, verum etiam mortuos (quamquam eam nolunt) sequitur. Quas ob res divinus ille Plato hoc sapiens studium non hominum viventium, sed deorum immortalium donum esse arbitratus est; cuius gradibus homines vivi in cælum videntur ascendere.

Hæc de philosophiæ universalis laudibus dicere, ac ex plurimis quædam deligere, sit satis. Iam vero suademur singulas eius partes brevibus collaudare; quarum primam quidem constat esse grammaticam.

Grammatica græcum verbum literatura latine sonat; hæc ex literis syllabas et e syllabis dictiones componit; e dictionibus format orationes, et construit. Hæc vocabulorum etymologias effingit; docet accentuum naturas; vocis motus, figurasque distinguit; ut tum gravibus, tum acutis, quandoque etiam circumflexis audientium animos delectet, atque demulceat; per hanc, ut inquit ille moralis Seneca, omnis doctrina suscipit incrementum.

Proxima huic dialectica ponitur, tres partes constans: sophisticam, topicam, demonstrativam. Hæc syllogismorum figuras atque modos argumentorum edocet, et intellectum certificat; cavillationes et fallacias instruit evitare; quæque indissolubilia videntur, facile solvit. Itaque Cicero non inmerito in «Topicis» illam diligentem disserendi rationem appellavit.

Huic tertio loco rhetorica subiungitur; quam latine eloquentiam dictam princeps Cicero in libro, quem ad C. Herennium conscripsit, quinque fariam divisit: inventionem, eloquentiam (enarratio), dispositionem, memoriam, pronuntiationem. Hæc cum ab antiquissimis «rerum domina», tum ab Aristotele «ars pretiosissima» est appellata. Sed quis huius disciplinæ vim ac potestatem queat referre? Hæc, ut Cicero ad Brutum scribit, vagos dissipatosque homines a ferina atque agresti vita ad humanum cultum civilemque deduxit, hac una languescentes excitamus; nimium timidos elatosque sedamus; consolamur afflictos; a timore atque formidine perterritos relevamus; iracundias cupiditatesque restringimus; docemus inscios; docemur ignari. Hac una maximarum rerum memoria tenetur, clarissimorumque virorum nomen immortalitati commendatum; quæ nisi ab oratoribus literis mandata fuissent, haud dubie in tenebris iacuissent.

Quin etiam reges ipsi ac principes sine eloquentiæ studio numquam ad res populares gerendas accedere posse putarunt. Permulti ipsa hac duce maximos magistratus, splendidissimam gloriam, summamque potentiam adepti sunt. Exemplo est ex Atheniensibus Philistrates, Pericles, Anaxagoræ discipulus; a Macedonibus vero Philippus atque Philippi filius Alexander; hi nempe maiora atque illustriora facinora eloquentia quam armis confecere. Quid dicam de Julio Cæsare? Nonne in eloquio omnes

Tudományos és művészeti törekvésekben, erre az eredményre kell jutni a gondolkodó embernek, szabad lehet és legyen is mindkettőnek sajátos területén az emberi ész; szabadon végezze megfigyeléseit és kutatásait; állapítsa meg tanait, elveit; de emellett ne hanyagolja el a valláserkölcsei életet; ne kicsinyelje az erre vezető eszközöknek fontosságát. Az egyén, tudomány, művészet és társadalom, mind érzi ennek az összetartásnak áldásos be-

pene *Latinos superat præter divinum Ciceronem. Leguntur eius Commentarii, quos de rebus a se gestis conscripsit, quorum tanta est maiestas atque facundia, ut nihil (a codexben nichil; Itáliában sokan ma is így beszélnek) supra inveniri possit inter Latinas historias. Si huius artis scriptores requiramus, intelligimus etiam eos summos ac populares viros fuisse. Ex antiquissimis fuerunt Empycedenes, Corax, Tisias Siculi; orationem tamen primus omnium scripsit Antiphon, qui dicendi artem tradidit. Nonnulli etiam affirmant solutam orationem Pherecydem Syrum constituisse; historiæ primus conditor Cadmus Millesius fuisse traditur.*

Arithmetica vero quarto loco subditur, qua numeros explicare, dividere, demere ac multiplicare docetur, nonnullorumque radices adinvenire; hæc negotiatoribus, mercatoribus quam ut maxime est necessaria. Hanc tamen nonnulli maiores nostri inter eas quas «artes mechanicas» dicunt primam constituerunt; quum cum astronomiæ tum mechaniciæ artis fundamentum præstat.

Huic proxima annectitur geometria, qua quid certius inveniri potest. Hac metiuntur quantitates, figuræ, liniamenta; cumque ipsa perfructuosa sit, tamen coniuncta reliquis scientiis est necessaria.

Eius scientiæ Pythagoram eruditissimum fuisse ferunt, Plato vero ab Aegyptiis illam didicit.

Et ipsa musica non parva laude digna esse videtur. Quid enim illa dulcius, quid iucundius? huius mira vis esse dignoscitur.

Ab ea namque, legimus, magnum Alexandrum ad arma excitari solitum esse (a Timotheo musico), atque etiam mutatis modis revocatum.

Unde et Lacedemonii inter severissimas leges acceperant ut musicæ operam darent. Nonne Pythagoras concitatos vim publicis ædibus afferre revocavit, tibicini iubens, ut modos in spondeum flecteret? Quin etiam in «Republica» sua nulli viro illam nesciam esse affirmat. Socrates etiam in senectute sua nequid sibi deesset ad eruditionem fidibus operam dedit. Orpheum quoque fabulose ferunt sono atque modulatione suam Eurydicem ab inferis revocasse. Hanc denique tanti existimabant antiquissimi, ut ipsos musicos, vates ac sapientes iudicarent.

Huius inventorem Pythagoram fuisse ferunt, qui ex audientium malleatione (malleus = gomb; malleare = gombbal játszani; malleatio = gombjáték) eam artem adinvenit. Mercurius primus citharam modulatus est.

Astronomiam vero quis non admiretur, quæ mobilium orbium a nobis remotissimorum notitias perhibet; qua ortus, obitus, motusque siderum contemplamur. Assyri certe huius inventores fuisse constat; quos deinde Aegyptii sunt imitati, rem profecto grandem admirandamque, et hominum

folyását, mely egyúttal alapja lesz minden téren a haladásnak. A renaissance tudósai gondot is fordítottak erre; tanítói székben, irataikban és életükben a tudományos műveltséget összhangzásban tartották a vallásos élet tisztaságával. Lelki örömmel olvashatjuk Petrarcanak levelét, melyben tanítványának, Ravennai Jánosnak szellemi fejlődését élénk színekben ecseteli. Kiemeli nagy szorgalmát, mellyel a klasszikusokat tanulmányozza és dicsé-

generi prope necessarium, tum in evitandis periculis, tum in rebus dignoscendis. Primus huius artis Archimedes fuit.

At naturales philosophias quis possit laudibus extollere; quæ omnium rerum corporalium causas, effectusque indigat et demonstrat. Hæc edocet ex quo constet cælum, unde terrarum moles producta sit, unde maria aquarum, unde ignis et aër, unde cuncta animalia genita sint? Nobilissimam denique naturam nostram, quid sit, perscrutatur; eiusque immortalitatem nititur demonstrare, facile cum inferiora hæc, atque illa superiora corpora consideramus ad eam, quæ nobis mortalibus esse potest, veri Dei cognitionem perducimur. Ab hoc habundatissimo rivulo manat omnis pene medicina, quæ homini sanitatem vitamque restituit; qua de re eius disciplinæ inventores jure optimo divinis honoribus donati sunt, ut Apollo, Aesculapius, Hippocrates.

De physica quidem primus omnium Vulcanus Aegyptius, Nili filius, poetico carmine diligenter scripsit.

Philosophiæ, quæ moralis nuncupatur, altius quam ceterarum disciplinarum laudes possunt enarrari.

Hanc quidem philosophorum omnium princeps, Aristoteles, tripartitam esse voluit: in ethicam, æconomicam et politicam. Hæc profecto omnium scientiarum præclarissima, quam maiores nostri «studium sapiens» apellarunt; virtutum omnium nutricem; magistram morum ac unicum deorum immortalium munus.

Hanc Tullius in «Tusculanis» inter dulciorem veritatis indagatricem, legum inventricem, bonorum morum et disciplinæ magistram esse testatur. Hæc animam informat ad bene beateque vivendum; actiones dirigit; agenda et omittenda demonstrat. Hæc docet divina colere ac venerari, humana vero diligere.

Hanc Socrates primum de cælo evocavit ad instruendum hominum vitam, ad republicas conservandas, atque augendas, ad gubernandas domos, ad ipsum denique Deum contemplandum, colendum, venerandum. Quid igitur optabilius, quid expectabilius mortalibus dari potest hac disciplina, qua duce cum morum disciplina omnisque vitæ integritate adepti fuerimus, tum ad fruendum quoque summum bonum perveniemus. Ab hoc fonte civilis iuris disciplina traxit originem. Quare non immerito nobilissimus ille iurisconsultus reipublicæ civilem sapientiam veram philosophiam appellat.

Huius disciplinæ tanta est vis, tanta potestas, ut vix possit aliquo eloquentiæ studio enerrari. Nihil enim potest hominis esse, vel privatim vel publice, quod non legibus, aut civili iure reformetur. Nam sive de fide quæramus, sive de religione, hæc ante omnia iure civili docemur; si de liberorum educatione, de officiis erga parentes et proprium, de matrimoniis, de pace

rettel emlegeti lélek- és szívtisztaságát, mely a vallás igazságainak követésében állandó lesz a fejlődésben lévő ifjúnál.

A tudományos műveltség ezen az alapon biztosan haladhattott volna; veszedelmes jelenségek nem zavarják azt; a vallásos irány követői és képviselői a vallástalanság és erkölcstelenség vádjával nem léphetnek föl a humanisták ellen. Pedig ez megtörtént; sőt a humanisták egymást is támadják; erkölcstelensé-

ac bello, de triumphis, de foederibus, ac societate, de magistratibus ac provinciis, de contractibus ac negotiationibus, de iudiciis, de vectigalibus, de testamentis, nihil est horum, quod non a iure civili dispositum sit.

At vero delicta pro modo compromissa illius dispositione puniuntur, ut et poenas mali luant, et poenarum metu ceteri a delictis abstineant. Virtus autem atque omnis honestus labor honoribus plenus splendore ac gloria decoratur. Atqui tollantur leges, quæ civitas, quæ universitas, quæ domus, quæ familia non illico deficiat? Quin imo natura ipsa humana ad nihilum redigitur; quis tam demens dixerit hæc posse constare, ubi impune furta atque rapinæ possent perpetrari; vis sive publica sive privata inferri; caedes, adulteria, incendia, peculatus, ambitus coniuncti? Satis igitur liquere potest, leges non iniuria sanctissimas esse appellatas; huius autem iuris inventores clarissimos viros esse traditur. Solon quidem ille illustrissimus et sapientissimus primus omnium leges Atheniensibus dedit; de connubio tamen Cecrops, qui ante Deucalionis diluvium Athenis regnavit, primus leges tulit. Quam ob rem a fabulosa antiquitate biformis fingitur. Lacedemonios vero Lycurgus legibus expolivit, auxitque imperium; prætereo Romanos, qui XII tabularum leges habuerant. Et his vero P. Papirius iuris peritus fuit; qui regias leges in unum contulit; hunc secutus est Appius Cl. Cæcus, qui viæ Appiæ cognomen dedit eoque illam stravit. Quid dicam de P. Nasica, qui non diu hinc affuit. Nonne ei propter singularem eius probitatem viro optimo cognomen inditum est? Taceo Tiberinum Coruncanium et alios innumerabiles clarissimos, quos si numerare vellem, dies mihi deficerat.

Pontificium vero ius omnes, quæ civili iuri debentur, laudes promeretur; nam et ipsum totum a morali philosophia emanavit. Sic et maiores laudes sibi vindicat; longe eos, qui canonica iura statuerunt, superiores fuisse invenimus. Quis nam dubitet summos Pontifices ac sanctos Patres sæcularibus principibus ac regibus esse anteponendos; sive utriusque finem consideremus; illius enim finis est humanas res recte disponere; huius vero Deum inquirere eoque tamquam summo bono frui.

Theologiam sane non est nostrum collaudare; superat enim universas humani ingenii vires; quare eius laudes declarare derelinquo; omnis theologica disciplina sermonem habet de Deo optimo et maximo.

Iam tempus admonet, ut finem faciam orationi, pro more iuvenes ad has disciplinas capiendas hortemur. Vos igitur iuvenes pergite inceptis optimarum disciplinarum studiis; omni vigilia, omni studio, omni sollertia atque diligentia incumbite, ut ceteros mortales superetis. Hoc ac faciatis, hortor, moneo, oro, obtestor ad primas vias assequendas; prima omnium est via, timere Deum, voluptatesque ac vitia domare, declinare. Nec est

get vetnek társaik szemére. Tessék csak olvasni mutatóványképen a következőt. Poggio Bracciolini Filelfo ellen írt támadó sorait így vezeti be: *impurissimam atque obscoenissimam faeculenti oris tui non satiram sed vomicam legi*. Ez még kiméletes, a többiekhez hasonlítva azt: *tu nisi esses spurcissimus omnium, quos nostra aetas tulit, numquam profecto te in cœno vilissimorum verborum tamquam immunda sus libens volutasses*.

sapientia, ubi malevola anima. Si hoc feceritis, proprio, parentibus, liberis, amicorum emolumento, nobis ipsis ac gloriæ vestræ consulentes nomen vestrum æternæ immortalitati comendabitis. Vos denum aves ornatissimi omnes hortor atque obsecro hanc nostram rem, optimarum disciplinarum studiis computatam, nullo unquam tempore permutare; quin potius ad eam decorandam amplificandamque summo studio cum omni diligentia invigilate; neque in tanta atque tam præclara re exiguis sumptibus parcatís. Ut cum republica nostra libertatis gloria omnes gentes evasit, ceterasque omnes ingenio excellere noscatur, in literarum clarissimis studiis non inferiores iudicemini. Ad laudes Dei optimi et maximi.

Oratio Philelphi in principio rhetoricorum Ciceronis. Deus nobis certas tribuit effigies, qua monemur, ut spretis abiectisque voluptatibus rebusque terrenis, cœlestia saperemus, et animos nostros, quibus inest celestis origo, disciplinis et bonis artibus insigneremus.

Bruta ad sermonis usum lingua carent, quæ ad doctrinas, ad consilia, ad laudes, ad disputationes aliasque commoditates homini donata est, qui effert animi motum interprete lingua. Linguae tanta vis, tanta potestas — tributa est, ut divinus Virgilius explicaret, in vulgi seditione iam faces, iam saxa volant; iaculantis ipsius lingue potestatem ante oculos posuit.

Oratio Philelphi in principio Ethicæ Aristotelis. (1431. dec. 30.)

Bevezető soraiban mély hálával bókol Firenzének azért, hogy nagy-hírű iskolájában a bölcséleti tanszékre meghívta. Beismeri egyúttal, hogy bár erejét fölülmulja a benne helyezett reménynek megvalósítása, folytonos tanulással törekszik a bizalmat megérdemelni. Érdekes hely mindjárt Aristoteles magasztalása.

Aristoteles ea doctrina, eo ingenio, ea diligentia et industria inclaruit, qua non solum in omnem posteritatem, veluti sol aliquis, inaudita suæ et proprie divinæ eruditionis ac sapientiæ radiis temporalem orbem illustravit, sed inter omnem antiquitatem excelluerit; et ita sententia mea disseruerit, ut Deus aliquis potius, quam mortalis habendus videatur.

Ethica ad Nicomachum et utilitatis et ornamenti, tum privatis in rebus, tum in publicis præ se ferunt; qui probe tenuerit et saluberrima vivendi præcepta nobis sanctissima et insequi et pro viribus complecti voluerit, non felix solum sed beatus dicendus fuerit.

Egy másik fontos okiratra is találtam ugyanabban a könyvtárban. Nem hirneves embertől származik; kora kulturájának egyszerű napszámosa, aki nem akart mást, mint az igazságot megírni iratában. Nem is számított arra, hogy az utókorban hivatkoznak rá; de ez mitsem von le érdeméből, sőt még fontos is az, mivel láthatjuk belőle, hogy az egyszerű tanító korának iskolájáról úgy ír, mint nagynevű kartársai.

Szemére vet olyan dolgokat «quæ etiam prostituti et meretricarii verentur verbis proferre;» azt egész könnyűséggel írja: «puerorum atque adolescentum amores nefendissimos sectaris». Poggio támadásaiból tudjuk meg, hogy Filelfo Giovanni Chrysoloras mester leányát, Theodorát elcsábította, kiről a Filelfot támadó humanista, Poggio ezt írja: azt a leányt bűne eredményeképp kapja az apától feleségül, «quæ servabatur primariis suæ civitatis non tibi insulsæ pecudi et asello bipedali».¹ Ezek nem voltak alkal-

Oratio Joannis Toscanelle in principio suarum lectionum in qua laudat poesim, historiam philosophiam, rhetoricam.

Civitatis huius grave in omni fere literarum genere iudicium; nemo doctus aut omnino eruditus existimetur, nisi qui sese Bononiæ exercuerit.

Poetæ et historici plerumque sunt; et multis in locis clarissimi oratores et philosophi; legumque conditores et interpretes; medici quoque ac mathematici. Habebimus amplissimum ad prosequendas poetarum laudes tempus cum divinum poetam Virgilium legere, ac explanare aggrediamur. Poetæ profecto fuerunt, qui imprimis aliquem esse Deum profiterentur; quique Deo omnia parere, ab Eo denique regi affirmarent; hoc Orpheum, quem theologum quoque veteres putaverunt, hoc Homerum, hoc Hesiodum apud Græcos sentire videmus. Apud nos vero Virgilius Ovidiusque multis in locis aptissime canunt. Poetæ etiam fuere, qui in carminibus virtutem laudarunt.

Basilius vir optimus et eruditissimus ait se e docto quodam viro audisse eum dicere nomen poesis Homeri esse laudem virtutis. Ennius poetas sanctos appellavit. In laude ponenda poetas omnium scriptorum primos extitisse, de antiquitate præstantes.

Historia jucunditatem et utilitatem fert hominibus. Ab hac docemur viros bonos et fama illustres imitari, in aliis vituperantibus vehementissime fugere.

Recte testis temporum, lux veritatis etc. Tanta est in rerum gestarum varietate oblectantia, tanta voluptas; Historiam Cadmum Millesium primum instituisse ferunt, in plurimis fecere Herodotus atque Thucydides. Thucydides in compositionibus inscribendis ita inclaruit, ut doctissimi viri diffidant sese imitari posse. Livius, Sallustius et alii bene merebantur.

Philosophia Deorum potius, quam hominum inventum. Quid pulchrius, quam cuiusque rei naturam causasque cognoscere, quid mirabilius, quam vera a falsis, consequentia a repugnantibus diiudicare posse, quid optabilius, quam honestorum et turpium, utilium et inutilium cognitionem habere?

A rhetorika dicséretében is az ismert úton halad; kiemeli fontosságát a közéletre; a beszédnek erejét és hatalmát; nemcsak az állattól különbözteti meg az embert, hanem képessé teszi a hasznos munkára is. Beszédnek epilogusában a következő szavakkal buzdít a komoly munkára: Hac divina celesti ratione et mente utimini; hæc studia humanitatis, has bonas artes omni studio, opera, ac vigilantia vestra alacres capescite; ut mens suprema semper ac divina spectans, nihil aliud cogitet, nihil quærat, quantoque, quo pacta celestia ac divina opera edere possit. Roma, Bibl. Nazionale, kézirat.

¹ Poggii Florentini Opera. Basileæ apud Henricum Petrum.

masak arra, hogy a renaissancenak tekintélyt szerezzenek, ellenkezőleg, végtelen hátrányára szolgáltak. Részemről ennek a szomorú jelenségnek okáról is be tudok számolni.

Az emberi szellem forrongásban van a renaissance két évszázában; bizonytalanság jellemzi minden téren; tudomány, művészet, sőt a valláserkölcsei élet is érzi ennek a bizonytalanságnak erejét. A bizonytalanság helyzetében az emberi szellem saját erejére támaszkodik, saját lábán akar járni. De nehezére esik az kezdetben; a régi erkölcsi elvek helyébe nem tud új elveket helyezni, melyek az öntudatos erkölcsi életnek vessék meg alapját. Forrongásban levő szellemének pedig erre nagy szüksége volna, csak az erkölcsi vezetés képes minden veszedelemtől megmenteni. A kereszténység szellemében kellett volna ezt keresni és nem kizárólag az ókori irodalomban; a kettőnek követése minden túlzások ellen óvja az emberiséget.

A renaissance tudósai közül többen esnek ebbe a veszedelembé az ókori klasszikusok kizárólagos tanulmányozása alapján. Midőn ezt bevalljuk, azt is állítjuk, hogy ez utóbbi téren, úgy az irodalomban, mint az iskolában nagy érdemeik vannak. Filelfo is még 77 éves korában († 1481.) nagy tetszéssel tart előadást Rómában Ciceronak «Tusculanumi kérdéseiről»; szinte lázas sietséggel írja nagybecsű irodalmi leveleit,¹ melyekben míg egyrésről korának törekvéseiről hű képet ad, a renaissance érdekében is buzdítja kortársait. Az irodalmi műveltség terjesztése céljából írja «Convivia» című művét,² melyben előkelő könnyedséggel beszél a régi irodalom szépségeiről, művei tanulmányozásának fontosságáról. Korának fölfogásához alkalmazkodva, közébcocátja szatiráit,³ melyek maró gúnnyal állítanak pellengérré személyeket és ferdeségeiket; egyúttal kulcsul szolgálnak Filelfo jellemének megismeréséhez, hiúságának földerítéséhez. Talán ezeknek ellensúlyozására írja meséit,⁴ melyekben közvetlen egyszerűséggel bocátkozik bele az erkölcsi kérdéseknek fejtegetésébe.⁵

¹ Több kiadásban jelentek meg; *Epistolae familiares*, Venetiis, 1502., *Epistolae breviores* Angelo Politiano leveleivel együtt, Venetiis, 1554. Ugyanaz Tyrnaviae, 1754.

² *Conviviorum libri II de multarum ortu et incremento disciplinarum*.

³ *Satirarum hecastostichon decades decem*.

⁴ *Francisci Philelphi Fabulae*. 1480.

⁵ Életrajzát megírták többen. A leghíresebbek, Meucci Nicolo, *Francisci Filelfi, Vita*, Firenze, 1741.; Rosmini Carlo, *Vita di Francesco Filelfo da Tolentino I—III*. Milano, 1808.

Határozottan az olasz humanisták újabb irányának híve Poggio Bracciolini Giovanni Francesco. Arezzó közelében született 1378-ban. Ravennai Jánosnak és Chrysolorasnak Firenzében tanítványa, kik életére döntő befolyással vannak. Egyházi pályára lép ugyan és 1402-től kezdve pápai titkár, mely hivatalában 1453-ig, nyolc pápa alatt szolgál; de egyúttal lelkes híve a megindult renaissance-nak; igaz tisztelője Chrysoloras Emanuelnek. Nagy érdeme van a könyvtárak fölkutatásában; sok kolostor könyvtárait tanulmányozza Italiában, Németországban és több auktor talál meg ezekben.¹ Jelen van a constanzi zsinaton; Chrysoloras halálos ágyánál is ő virraszt, ő fogja le tanítójának szemeit. 1453-ban otthagyja a pápai udvart, Firenze szolgálatába szegődik s mint Toscana államkancellára hal meg 1459-ben.

Abban a helyzetben vagyunk, hogy irodalmi művei alapján ismerhetjük meg személyét, jöhetünk tisztába törekvéseivel.

Az élet egészében rendelkezésére áll; épen nem siralom-völgy az ő szemeiben, hanem az élvezeteknek földje, mely boldogságot nyújt számára minden helyen, Italiában és Germaniában egyaránt. Lelkiismerete ebben az irányban nem bántja; könnyen teszi magát túl olyan régi fölfogásokon, mely a nő iránt való szerelemben az erkölcsi tekintetek figyelembe vételét, a szemérmes tiszteletet a férfiú kötelességének mondja. Pajzán könnyelműséggel mondja el meghitt barátaihoz írt levelében, mily ártatlan, szüzies nőekkel találkozott útjában, kiknek szüzi szemérme bátorságot adott neki a győzelem reményében folytatandó ostromra. Nem is tagadja, hogy a német, különösen a ragyogó szépségű schweizi nők bámulásának tárgyai, kikről a maga hasznára beszél mindig. A férfiak azonban nem szerencsések Bracciolininál; a németeket leszólja, egyenesen barbaroknak nevezi.

De nemcsak a tudomány emberei ellen foglal állást, akik nincsenek vele egy gondolon, még erősebben beszél az egyháziak ellen; e tekintetben ennek az iránynak egyik úttörője.

Támadja a bíborosokat, püspököket egyaránt.

«Nagyon is kíváncsi volna — mondja — hogy a bíborosok nagy méltóságuk tudatában kevesebb gondot fordítanak a pénzszerzésre és jobban szem előtt tartanak a törvénynek, jog-

¹ Szent Gallus monostorban megtalálja Quintilianus Institutiones oratoriae teljes példányát, továbbá Valerius Flaccus Argonauticon, Asconius Commentarii és még több ó-kori író (Ammianus Marcellinus, Vitruvius, Columella, Priscianus) műveit Francia- és Németországban. Művei egyenkint több kiadásban jelentek meg. Legfontosabb kiadása Basel, 1538.

nak és igazságnak tiszteletét, melyet oly könnyelműséggel taposnak lábbal.» Ez nemcsak a bíborosoknál van így, a püspököknél is. Durvább szavakban támadja meg a kolduló barátokat, kik ellen ismételve mutatkozik animositása. «Csodálatos egy sereg ez — írja többek közt — mely koldústarisznyával oldalán barangolja be a falvakat és városokat, hogy más emberekből éljen. Egy hiábavaló csapat az, mely örömét és élvezetét a semmittevésben találja; vallásossága és életszentsége látszat és képmutatás; tudatlansága pedig minden képzelhetőnél nagyobb; miért is gyűlölnék minden tudományos haladást.»

Bizony ez szomorú jelenség, mely a tudomány nevében izen hadat a vallásnak. A vád annál veszedelmesebb, mert pap, egy pápai titkár lép föl azzal, olyan korban, melyben a társadalmi élet legfontosabb mozgató erője volt a vallás. Mert ennél a jelenségnél is, ha helyesen akarjuk ezt elbírálni, a kornak szellemére kell tekinteni.

Sokféle küzdelmen megy át az emberi szellem a középkor folyamán; megtámadják a pápai, császári, papi, tudós tekintélyt; kiméletlenek is ebben a támadásban; de hiányzik az a családok mindezekben, mely a renaissance támadásait jellemzi és veszedelmessé teszi. Miben is áll ez? Szerintem abban, hogy a renaissance emberei az újabb eszmék haladásának nevében, győzelmének reményében indítják meg ezt a küzdelmet, szenvedélyesen, bizonyos elszántsággal. A zászlóra azt írják: mi az újkor haladását képviseljük; az egyház régi szabású emberei az elmaradásnak, korlátoltságnak emberei, kik útjában állanak a haladásnak. Ne hallgassatok tehát azokra, ne tiszteljétek, hisz erkölcsi fogyatkozásuk, értelmi korlátoltságuk, tudatlanságuk nem érdemli meg a tiszteletet.

A renaissance mozgalmi ebben a tartalomban mentek ki az életbe. Ahelyett, hogy az iskolában a valláserkölcsi alap sértetlen megtartásával törekedtek volna a renaissance eszméit az emberiség köztudatába átvinni és az igazi kulturállamnak alapjait lerakni, a haladás, a tudomány nevében a társadalmi élet békéjét forgatják föl és ezzel veszélyeztetik a társadalmi és az állami élet tisztaságát.

A társadalom erkölcsét, az állami élet jogalapját mindig veszedelmes megtámadni; a következmény halálos dőfés lehet mind a kettőre. Még férfiúnál is bekövetkezik ez, még jobban forrongásban lévő ifjúnál. Ezért volt veszélyes a XV. évszázban, a szellemi forrongás idejében.

Bracciolininél is az ókori eszmék kultusza veszélybe dönti

az egyéni és társadalmi érdekeket. Az egyénnél a durva önzésnek kedvez, a társadalomban pedig a gyűlölség és irigység magvait hinti el. A küzdelem nem tud elvi magaslatra emelkedni, hanem a személyes csipkedések veszedelmes terén marad az. Nem becsül senkit, nem tart szentnek, még sérthetetlennek sem semmit; hit, jog és erkölcs, üres szók. Cinismus jellemzi a kornak legkiválóbb embereit, tudósait, államférfiait.

A vallásos élet tisztaságára azért veszedelmes ez, mert akik ebben ez irányban működnek, egyéni és társadalmi súlyukat egyaránt latba vetik a győzelemnek elérésére. Ezt annál könnyebb volt megtenni, mivel a renaissance tudósai dédelgetett emberei voltak a pápáknak, fejedelmeknek; sőt az utóbbiak többször keresve-keresték a humanisták kegyét.

Műveltség és tudomány úttörői gyanánt szerepelnek és durvák beszédben, írásban, cselekedetekben egyaránt!

Azt mondtam, hogy cinikusok is. Okom van, hogy így beszéljek. Bracciolini nemcsak a biborosokat, püspököket és szerzeteseket támadja meg, humanista társai ellen is kiméletlenül föllép; Filelfort és Valla Lőrincet szintén pelengérré állítja.

Mikor ezeket a sorokat írtam, egy magyar lap került kezembe, mely a büntetőjogászok kongresszusának első üléséről ír. Ott olvastam Prins dr. brüsszeli egyetemi tanár beszédében a következő szavakat, melyek teljesen beillenek jelen soraim közé: «Csak akkor van értéke a tudománynak — ezek a tudós tanár szavai — ha tolerantia, testvéri érzés és igazságszeretet sugallják».¹ A renaissance hitelvesztésének oka ennek az itt említett hármasságnak hiánya.

Én kutató észszel vizsgálom a történelemben megnyilatkozó tényeknek logikáját és ennek alapján állapítom meg meggyőződésemet. Elfogultság nem vezet, igazságérzetem adja tollam alá a szavakat. Bizony sokszor fájdalmas lélekkel írom le a megállapított igazságokat, fönnebbi állításomat is.

Sokszor említettem, hogy a renaissance embereinek agyában a kulturállam megállapításának eszméje ismételve föltámad, annak megvalósításáért küzdenek is. De itt is epigonok rontják el a nagyeszű elődök munkásságát, kik nem tudnak ezeknek nyomdokába lépni. Ez annál veszedelmesebb, mivel az irodalmi műveltség a XV. évszázad második felében rohamosan terjed; könyvek olvasása általános szokás lesz; az újabb irodalmi művek széles körben hódítanak; a műveltség kíváncsiakhoz számítják

¹ Budapesti Napló 1899. szeptember 13-iki szám.

az új könyvek ismeretét. A könyvnek új volta a legfontosabb; a tartalom minősége alárendelt fontosságú. Beh bizonyítja ezt Poggionak «Facetiæ» című műve is, melyet Medici Cosimo fia, Péter számára írt.

Ő megtámadja ellenfeleit tisztátalan beszédekért és megírja idézett művét, mely a szemenszedett fajtalanságoknak, piszkos beszédeknek gyűjteménye; tisztátalan gondolatok, sikamlós elbeszélések, durva szerelmi kalandok könyve az egész. Ellenfelei, természetesen, belekapaszkodnak és egy Valla Lőrinc azt mondja, hogy nem akarja száját és könyvét bepiszkítani azokkal az ocsmányságokkal, melyeket Poggio könyve foglal magában. Érdemes elolvasni, mi van Poggio válaszában, melynek igazságában nem lehet kételkedni.

«Beszélhatsz — ezek Poggio szavai — a gorombaságokat nem akarom idézni, az én könyvemet nemcsak Italiában, hanem Francia-, Német- és Spanyolországban is olvassák.»

Erre joggal lehetett büszke; 1470-től 1500-ig a «Facetiæ» húsz kiadása fogyott el; ez minden Demosthenesnél ékeesebben beszél.

Poggio dicsőségét mégis elhomályosította Valla Lőrinc hírneve. Ezt az elegans embert, aki mindenben tündökölni akart, az új humanisták közt első hely illeti meg. Dicséretére is moodhatjuk azt, de gáncsolására is föl lehet használni.

Latinul, korában, ő tudott legszebben írni és beszélni; a nyelvnek bája, a stílnak ereje, az ékesszólás meggyőzése csilámlik vissza műveiből; nem csoda, hogy a későbbi nagy humanisták, köztük a latin stílnak egyik első mestere, Erasmus Dezső¹ is mesterüket tisztelik Vallában, akit Cicero mellé helyeznek. Ezért szíves készséggel adózunk mi is, évszázak múlva, emlékének.

De már a másik elsőség dicsősége árnyékba borítja az elsőnek fényességét.

A latin stíl nála a régi pogány szellemi világ fölényének elismerésével, a pogány vallásos eszméknek a kereszténység rovására túlbecsülésével, a nemzeti szellem kicsinylésével, sőt megvetésével függ össze. Valla abban első a többi humanista közt, hogy ő nyíltan rómainak vallja magát; a római uralmat akarja a szellemi műveltség terén visszaállítani. Az olasz nemzeti eszmének előtte sem neve, sem becse nincs; ő római akar lenni mindenben. Ezzel lelép arról az útról, melyen elődjei tiszt-

¹ V. ö. Erasmus, *Paraphrasis luculenta et brevis in Elegantias Vallæ*. Venezia, 1535.

teletreméltó szorgalommal haladtak, midőn a nemzeti érzés és a nemzeti szellem uralta egész lelküket; a régi római világ összes szellemi kincseivel az olasz nemzeti nagyság megteremtésének volt eszköze, amit azért tanultak, azért tanítottak, hogy annak évszázás sirjából újjászülessék az olaszoknak dicsősége. Ezeknek a humanistáknak szent föld volt Olaszország, melynek rögéhez ragaszkodtak; hazájuk volt, melyért élni akartak; élni és munkálkodni a legszebb téren, a szellemi élet terén. Hazaszeretetük az első, az ókori kultúra csak ezek után következik; a nemzeti nagyság határtalanul fontosabb a római nagyságnál.

Valla Lőrinc ezzel nem törődik; vallás és haza csekély fontosságú az ő szemében; a régi Róma nagysága megbabonázza lelkét és háttérbe szorítja úgy a vallási, mint a nemzeti nagyság Rómáját. Esméiben, érzelmeiben ahhoz közeledik; a másik kettőt elhanyagolja.

A nemzeti életnek ez a megvetése a kosmopolitismus birodalmába vezeti; a vallásos élet keresztény alapjainak elhanyagolása pedig először közömbössé, később a kereszténység elleniségévé teszi. És nála ez azért veszélyesebb még, mint első társainál volt, mivel a nyelvnek és a stílnak minden hatalmát érvényre akarja emelni céljának megvalósítására; nemcsak akarja, meg is teszi azt. Abban az időben pedig az emberi szellem a változások földjén megtette már vándorútját; hosszú barangolásai után megállapodott egy ideálnál. Ez az eszmény a latin szónoki beszédnek imádásra emlékeztető szeretete, mely a tudós világ előtt nem eszköz többé, hanem a legfontosabb megvalósítandó cél.

Tudósok, szónokok, írók erre törekcszenek, ez fűzi fejükre a halhatatlanság sugárfényét. Azok a könyvek legolvasottabbak, melyek legszebb latin stílnben készülnek; mondjuk így: egyedül latin könyveket olvasnak, köztük először a szép stílnben írt munkákat.

Valla Lőrinc művének minden lapja egy fanatikus ember vonásaira emlékeztet. Közhelyek vannak lapjai között, melyeket dagadó kebellet olvashattak Itáliában Valla tanítványai.

A latin nyelvnek isteni nagyságát elismerte az egész világ, beszél egy helyen. Még az idegenek, a barbarok, sőt ellenségeink is szentnek tartják a rómaiak nyelvét; nincs hát semmi okunk a gyászra, hanem egyedül az örvendő vigasságra. Mert bár mi rómaiak elvesztettük Rómát, amiben mi sem bűnösök, sem hibásak nem vagyunk, de ennek helyébe megkaptuk a vilá-

got, a világnak dicsőséges uralmát, mely nagyrészen a mi kezeinkben van. Mienk Italia, Hispania, Germania, Pannonia, Dalmatia, Illyria és más népek fölötti uralom. Mert én azt valom, hogy az mind római birodalom, ahol a római nyelvet beszélnek.

Meg kell változni az eddigi állapotoknak; a latin beszéd a száműzetés keserves sorsára jutott; nem beszéltek a klasszikus szép latin nyelvet. Nekem életcélom lesz, visszaállítani azt régi fényes dicsőségébe.

Sikerülhetett volna részben Vallának; könyvének terjedelme erre vall; 1471-től 1536-ig 59 kiadásban jelenik meg idézett munkája.¹

Főntebbi reflexioim után, szinte félve írom következő soraimat; attól félek, hogy a következők jelzése után elfogultnak mondanak. Pedig mindig azt az elvet vallottam, hogy elfogult ember nem lehet történetíró; történethamisító az.

Közömbösnek mondtam vallási dolgokban Vallát és most művei fölszámolásában meg kell említeni, hogy az elegans latin nyelvet a vallás terén is akarja érvényesíteni. Az újszövetségi szentíráshoz [írt gyönyörű latin nyelven magyarázatot, egyúttal kritikai megjegyzéseket a Vulgáthoz, mely alkalommal nem egy helyen javította is azt.

Mindenesetre kiváló jelenség a renaissance eme tudósának ténye; értéke és bece emelkedik előttünk, ha arra gondolunk, hogy ezek is az új könyvek sorába tartoztak, melyeket mohó kíváncsisággal olvastak. De mégis úgy van, hogy a szentíráshoz írt eme jegyzeteiben is a philosophia és a philologia szeretete háttérbe szorítja nemcsak a theológiát, még a religiót is. Látszik minden sorában, hogy nem az a célja mindenekelőtt, hogy a Vulgátát, mint szentírást javítsa, hanem az, hogy philologiai szenvedélyének áldozzon. Mintha azt mondaná: legyen hálás irántam a Vulgata azért, hogy philologus létemre figyelemre méltatom. Ez megint disharmoniára vezetett az emberi szellem életében.

Ebből a szempontból volt az emberiség fejlődésére káros a befolyása; nem a kritikai szellem fölülkerekedéséből. Az igazság, bármilyen is az, mindig eltűri a kritikát, sőt örömmel hallgatja azt; utoljára is az ő győzelmét mozdítja elő. Az tény, hogy

¹ *Elegantiarum latini sermonis*. Hat könyv. V. ö. Laurentii Vallæ opera. Basileæ, apud Henricum Petrum. Moguntiae, 1529. Paris, 1540. Köln, 1545. Velence, 1559.

Valla nemcsak elegans stilű latin író, kritikus fő is; «de falso credita et emendata Constantini donatio» című műve ilyennek mutatja.

Nagy Constantinnak adományozását vonja kétségbe ebben az iratban és forrásokra hivatkozva mutatja ki, hogy Rómát Nagy Constantin sohasem adományozta a pápának; minden ezzel összefüggő állítás is hazugság, mellyel a pápák világi hatalmát akarják legitimálni. A pápa világi hatalmának említése alkalmul szolgál azután arra, hogy a szentszéknek ezirányú működését élesen bírálja.

A kulcshatalomból senki sem olvashatja ki a pápa világi hatalmának törvényszerű voltát; nem Isten sugallata az a hang, mellyel ezt védelmezik, hanem az ördög beszéde, ki a megkísértés idejében így szólt az Üdvözítőhöz: «Mindeneket neked adok, ha leborulva imádasz». A pápák ennek a kísértésnek hatása alatt állottak a világi hatalom kérdéseiben; a sok versengés, viszály és háború emiatt folyt Itáliában; mialatt az történt, hogy az istentelenek és közömbösök a pápára hivatkoztak: miért legyünk mi különbek, mikor a pápa is ilyen? Igazán elmondhatjuk, hogy Mózesnek örökébe írástudók és farizeusok kerültek, kik nyíltan űzik a legocsmányabb lélekvásárlást, a simoniát. Ebben van alapja annak a fényűzésnek is, mely szent Péter utódainál mindennapi törekvés ma.

Ma azt mondjuk: legyen szabad a gondolat; a gondolat-szabadság nem elv napjainkban, hanem emberi jog. Ez arra hatalmaz föl mindenkit, hogy a közjó érdekében lépjen sorompóba az igazság fegyverével minden tekintély ellen, amely veszélyeztethetné ezt a közjót. Ezen állásponton nem nagy dolog Valla Lőrinc főntebb közölt beszéde, melynek tényen alapuló része előtt meg kell hajolni minden gondolkodó embernek, legyen tisztelője vagy ócsárlója a pápai tekintélynek. De egyes tények elbírálásánál, amennyiben emberi cselekedetek azok, sohasem szabad kizárólag a mai álláspontra helyezkedni, hanem azon idők szellemét kell tekintetbe venni, melyben a cselekvő ember élt és munkálkodott.

Művének szenvedélyes kifakadásaiban erre nem volt tekintettel Valla Lőrinc. Ellenkezőleg, úgy látom, öröme tellett abban, hogy megtámadhatta annak az egyháznak a tekintélyét, mely őt nevelte és róla gondoskodott.

Az élet örömeinek szeretete teszi őt hideggé, majd igazságtalanná is az egyházzal szemben. Mondom és erősítem újra és hangsúlyozva, hogy szenvedélyes kifakadásai ellen emelem föl óvásomat, a tényi álladékok, a történelmi igazság előtt teljesen meghajlok

A kor szellemének ismerete arról győzte meg, hogy kortársai az utóbbira kevés súlyt fektettek; a szenvedély szavai tet-szenek nekik; ez hatja át egész lelki világuknak belső gondolatait; ehhez térnek vissza ismételten lelkesült örömmel. Ez volt az új, az igazságra való törekvés csekély fontosságú, melyet bátran figyelmen kívül is hagyhatnak a reformidők emberei.

A társadalmi pædagogia, az előadottak meggyőzhetnek, hajótörést szenvedett itt is az egyéniség túlságos kidomborításán, melyet a korszellem hatalmában tart és önálló munkára képtelenné teszi. Valla Lőrinc életrajza erről beszélő okmány.

1406-ban született Rómában; iskoláit Rómában fejezi be (Giovanni Aurispa a görögben, Arezzoi Lénárd pedig a latinban voltak mesterei) és a pápai udvar szolgálatába lép mint fölszentelt pap.

A lateráni templomban található sírfölrirat, melyet a szöveg szerint édes anyja emel, laterani kanonoknak, a pápa és Alfons király titkárának mondja Valla Lőrincet. «Elegantiarum latini sermonis libri sex» című művének a tudósok szerint legszebb része az, melyben grammatikai magyarázatai vannak; szép fejezet a synonymákról szóló. Érdekes vitája volt Trapezunti Georgiossal is; Quintilianusnak száll ebben a vitáirátában védelmére, kit Georgios erősen megtámadott és kiméletlenül kicsinyelt; Cicero kedvéért teszi, kit Quintilianus rovására minden dicsőséggel fölruhá. Szép vonás ez Vallában, hogy az ellenségétől, Poggiótól megtalált Quintilianust veszi pártfogásába. Mily jószágos eredményű is lett volna, ha ez a vonás általános; a renaissance megteremtette volna a társadalmi pædagiát, először az életben, később a tudományban. Hatalom, erő lesz ez esetben a tudomány, az értelmi és erkölcsi életnek vezére; világító és jótékony meleget árasztó nap!

Görög írók fordításával is megpróbálkozott; lefordította Herodotost és Tukydidest. Epikuros kedves bölcselője, kinek a régi elöitéletekkel szemben védelmére kel «de voluptate et vero bono» (Basel, 1519.) című művében; egy másik művében, «de libertate arbitrii» (Basel, 1518.) szintén hozzá szól ehhez a kérdéshez, mely ezért, de tartalmában előforduló egyéb merész állításokért is, szintén vitatkozást támasztott. Egy harmadik bölcséleti munkája: «de dialectica contra Aristotelicos». (Venezia, 1499.) Mindegyikben Aristotelest és a scholastikusokat támadja.¹ Valla szokott elevenséggel és merészséggel védelmezi magát ellenségei-

¹ Műveinek összkiadása Basel, 1543.

vel szemben egy szép munkában, mely így hangzik: *Vallæ pro se et contra calumniatores ad Eugenium IV apologia*.¹

Éles vitairata nem mentheti meg ellenségeinek ármányaitól; a fölülkerekedő theologusok lehetetlenné teszik helyzetét Rómában és kénytelen-kelletlen Nápolyba menekül, második urának, Alfons királynak védszárnyai alá. A tudományokat és az irodalmat szerető fölség örömmel fogadja titkárát és készségesen nyújt neki a szép Nápolyban menhelyet. De ez a menhely nem lesz a békés tartózkodás otthona; a theologusok újra vitába kergetik és keserves napjai lesznek. Azt mondják, — de megerősítés hiányában csak fönntartással közölhetem — hogy az inquisitio a szabad szellemű pápai titkárt máglyára ítélte. Az bizonyos, hogy hajszála sem görbült meg; V. Miklós pápa uralkodása első napjaiban sietve visszatér Rómába és hányatott életét is ott fejezi be 1457-ben, 50 éves korában.²

Nem szorosan vallási alapon kárhoztatjuk az új humanisták ezen csoportjának irányát és szellemét; sőt okoskodásunkban háttérbe akarjuk azt ez alkalommal szorítani. Társadalmi szempontból fájlaljuk az emberi szellemnek Pálfordulását; a társadalmi pædagogia halálraitélése első következménye Poggio, Valla és Filelfo munkásságának.

A renaissance tudósai és művészei, a tudománynak és művészetnek ápolásával, az emberiség nevelését és műveltségét más irányba terelhették volna. A kezdet megvolt; de az epigonok munkássága a kezdetnek erejét halálos csapással bénítja, illetőleg semmisíti meg. Ezen a kezdeten tovább haladva, valósul meg az élet realis oldalának kiemelése; midőn a tudomány nemcsak elméleti, hanem gyakorlati haszonnal jár; mindenekelőtt igazságainak erejével, művészeti szépségeivel összeköti az embereket. Nem egyedül a vallás lesz összekötő kapocs; a tanult, művelt embereket a valláson kívül a tudomány és a művészet egyesítik.

¹ Akkor írta ezt, mikor eretnekségről és a baseli zsinat megtámadásáról vádolták a pápa előtt ellenségei.

² *Sirverse a lateránban ez: Laurentio Vallæ harum aedium sacrarum canonico, Alfonsi regis et Pontificis maximi secretario apostolicoque scriptori qui sua ætate omnes eloquentia superavit, Caterina mater filio pietissimo posuit. Vixit annos L (50); Obiit anno Domini 1465 Calendis Augusti. Türelmetlenség jellemének fővonása; ez kergeti bele kora kiváló tudósaival folytatott tollharcba, Poggioval (Antidota in Poggium lib. IV.), Pomponioval és Giovanni Ant. Campanoval. A sirföliiratban hibás a halálózási évszám; ennek alapján vették Valla születésévéül az 1415. évet. (V. ö. Tiraboschi, Storia etc. VI. t. p. 2. 340.)*

X.

A keresztény humanisták Olaszországban; szabad szellem és a vallás; Aurispa János; küzdelmek élesztése a tudomány eszméivel; Marsuppini Károly; államférfiak tudományszeretete; az államférfiak mulasztása a renaissance iskolareformjának létrehozásában; tudósok és tanítók munkássága a reformeszmék megvalósításában; a tudósok pártfogásának hiánya; a társadalmi paedagogia hiánya; a társadalmi nevelés fontossága; az egyéni nevelés a társadalom szolgálatában; Arezzói Lénárd (Bruni) munkássága a tudomány és az iskola érdekében; világiak szaporodása az iskolákban; Traversari Ambrus levele IV. Jenő pápához; Traversari Ambrus; Traversari Ambrus munkássága a renaissance érdekében; világiak lelkesítése a tudomány és az iskola szeretetére; tudományos összefüggések Traversari kolostorában; Traversari Ambrus levelei; Manetti; *liber secundus de gestis Nicolai*; a humanisták reményei V. Miklós trónra léptekor; építkezései Rómában; a tudósok törekvéseinek előmozdítása; munkásságának célja; könyvgyűjteménye; a könyvek tárgyi tartalma; könyvmásolói Italiában és Itálián kívül; a vatikáni könyvtár föllállításának gondolata; görög auktorok fordítása; Homeros, Herodotos, Thukydides, Polybios, Diodoros, Appianos, Philo, Plato, Aristoteles, Theophrastos etc.; theologiai munkák; Manetti theologiai munkálkodása; a pestis Rómában; a pápa menekülése Fabrianoba; építkezései Olaszország többi városaiban; a Szent-Péter-templom és a vatikán építésének terve; vallás, tudomány és művészet eszméje V. Miklós lelkében; V. Miklós és III. Frigyes; V. Miklós emléke; V. Miklós végrendelete; V. Miklós végrendeletének szelleme; a theologusok állásfoglalása; a bölcselet és hittudomány tekintélye a XIII. évszázban; a tudományos törekvések általános jelleme; az emberi szempont felülemelkedése; a társadalmi élet összekötő kapcsolatainak gyöngítése; V. Miklós törekvései ezen a téren; V. Miklós programja; a XV. évszáz papáinak programja; a XV. évszáz utolsó pápái; politikájuk eredménye.

CHRYSOLORASNAK és Ravennai Jánosnak több tanítványa a tiszta renaissance-törekvések hirdetője, tanítója és képviselője; a keresztény humanismus mesterei Olaszországban, akik szent pietással őrizgetik a vallási és hazafias tradíciókat, eszméket; keresztény és nemzeti alapon ápolják az ókor tudományosságát. A szellem szabadabb röpte látszik ezeknél is; de a tudomány nem a szétválasztás eszköze kezeikben; ellenkezőleg, tudományos társulatok állításán fáradoznak, hogy azokban először a tudósokat hozzák közel egymáshoz, kik az összetartozás fontosságát belátván, majd a tudomány népszerűsítésével terjesztik a renaissance eszméit. Aurispa János, aki 1369-ben Siciliában született, sokáig tanított Konstantinápolyban,¹ majd visszatér hazájába és Bologná-

¹ Itt tanult több itáliaival (Guarino, Filelfo, Antonio Panormita).

ban, Firenzében, Ferrarában tanítja a görög nyelvet és irodalmat. IV. Jenő kinevezi pápai titkárnak, mely minőségben V. Miklós is meghagyja. 1450-ben elhagyja a pápai udvart, visszatér Ferrarába és Ferrarában 1459-ben kilencven éves korában halt meg. Szabadabb szellemű tanító, de a vallás összekötő erejét jól ismeri, becsüli is; nem tesz tehát semmit, a mivel azt bénítaná. Tanítványa, Valla Lőrinc, tőle örökli a klasszikusok lelkesült szeretetét; nagy lelkesedésében túl tesz mesterén; de túl tesz a szabad szellem érvényre emelésén is. A középkornak iránya kísérti itt mindig az embereket; küzdelmet élesztenek, most már nem fegyverek élesztik ezt, hanem a tudomány eszméi; azért veszedelmesebb is az.

Vallának egy másik tanítója, Marsuppini Károly (Arezzói † 1453) arenaissance csendesebb vérű humanistája; Chrysoloras és Ravnai János voltak mesterei, akik egészen bevezetik a klasszikusok szellemébe és nem engedik meg a vallási velleitások ápolását. Határozott eredménnyel munkálkodnak ezek a csendben munkálkodó emberei a renaissancenak; a tudomány igazságai szépen megférnek lelkükben a vallás igazságaival. Magas méltóságukban nemcsak művelik a tudományokat, hanem terjesztik is.

Igy tesz Marsuppini is, mikor Firenzének államtitkára lesz.

Nem az első ezen a téren; vannak elődjai. Coluccio már Chrysoloras idejében a görög irodalom művelője, melyet késő öregségében a görög nyelv elemeitől kezdve tanulmányoz.

Az emberi művelődés történelme az államférfiak eme tudományszeretetét bizonyos melancholikus érzelmek közt említheti. A legkedvezőbb alkalom volt ez időben arra, hogy a tanítást a politika egyik fontos részének tekintsék, melynek gondozása az államhatalom legfontosabb kötelessége. Az iskolák szervezésére kellett volna gondolni ezeknek, hogy a tudomány igazságai gyökeret verjenek. De ez, fájdalom, nem történik meg; ami hátráltatja az erős kulturállamok létrejöttét, melynek ideája pedig évtizedek óta foglalkoztatja a renaissance embereit.

Én nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy a renaissance emberei közül többen nemcsak nem akarják a tudomány népszerűsítését, félnek is ettől a népszerűsítéstől. A tudás, a tudomány az aristokratikus megkülönböztetés eszköze soknál, kik ezzel büszkélkednek is. Igy aztán a renaissance kezdetének lezajlása után, évtizedek mulva, csak törekvés marad az iskolai tanítás javítása. A renaissancenak elve ugyan a tudomány népszerűsítése; a tudás éltető vizével meg akarják öntözni az egész

világot; de amidőn a megvalósításába kellene kezdeni, azok nem gondolnak reá, akik végrehajthatták volna, — az államférfiak. Tanítók, tudósok, szóval egyesek küzdenek ezért, sőt iskolákat szerveznek; mások a nevelés elméletét tárgyaló műveket készítenek; van is eredménye munkásságuknak. De mi ez mindahhoz, amit az államférfiak közreműködésével elérhettek?

Pedig ezek a keresztény alapon álló író és tanító humanisták nagyon is megérdemelték az egyháznak és az államnak támogatását. Ott van mindjárt Arezzói Leonardus, közönséges néven Bruni, szintén Chrysoloras Emanuel és Ravennai János tanítványa. Leveleiben és «*Historiæ Florentinæ*» című művében törekvései, eszméi beszélnek hozzánk. Mily nemes mindig, még ha küzdelembe is bocsátkozik, mert ebből neki is kijut. A tudomány művelőit szeretik csipkedni a maradás emberei; ha találnak valami ócsárolni valót, mely csak egyesre vontkozik, melyért tehát csak azt lehet kárhoztatni, rögtön sietnek pellengérré állítani az összességet; kicsinyíteni, sőt rágalmazni a tudósokat.

Ime a társadalmi nevelés hiánya, mely egyúttal szükségességét kiáltóan hangoztatja. A vallás ugyan parancsolja a szeretet és az igazságosság erényeinek gyakorlatát; de az emberek túlteszik azon magukat. Az örökélet boldogságát gyarló eszük szerint nem érinti; a jelen élet boldogságára pedig nem törekszenek. Azért nem bánják, ha másokat is elütnek attól.

Ha a társadalmi nevelés átjárja az embereket, ilyen nem történik meg. Öntudatos értelmi és erkölcsi életünk azt sugalmazza, hogy az ember legszebb vonása a társadalmi jólét érdekében fáradozni; embertársainak műveltségét és nevelését előmozdítani. Társaslény jellegéből következik ez az embernek; bármily különbözők legyenek az emberek, szellemben, vagyonganban, testi erőben és egészségben: összetartás és haladás mégis főerősségük; a legkisebb is erősítheti, de gyöngítheti is azt.

Hallgassunk hát más emberekre is; a szellemi életben ne üldözzük azokat, akik másképp gondolkodnak; ragaszkodjunk meggyőződésünkhöz, de ne vessünk követ az ellenkező meggyőződést vallókra. Az igazság legyen fegyverünk, a szeretet és igazságosság vértünk. De erre is nevelni kell az embert; a nevelés az eredmény biztosításának egyedüli biztos eszköze.

A nevelés ugyanis hatásaiban és eredményeiben messzire kiható; egyén, társadalom, állam és az egész emberiség boldogulását, a jóban való kitartást, a szükséges reformoknak keresztülvitelét, melyek az egész vonalon üdvös változásokat okozzanak,

melyek az értelmi és erkölcsi élet terén javulást hozzanak létre egyénben, társadalomban, nemzetben, — a neveléstől várják azok, akik hisznek az emberiség haladásában, fejlődésében és tökéletesedésében, sőt teljes meggyőződéssel elmulaszthatatlanul szükségesnek is mondják azt. Ezért a nevelés többféle szempontból lehet az emberi ész és a bölcelet vizsgálásának tárgya.

A nevelés alapja az egyéni, a társadalmi, nemzeti műveltségnek; nemzeti, társadalmi és egyéni nagyság nevelésben valósulhat meg. A nevelés a műveltséggel való viszonyánál fogva csak ott jelentkezhetik, ahol a műveltségnek alapjai megvannak; viszont a műveltség teljessé csak a nevelés segítségével lehet. A kettő szorosan összefügg, sőt kiegészíti egymást; mindkettőnek tökéletesnek kell lenni, ha befolyását érvényesíteni akarja az egyénnel, a társadalommal és a nemzettel szemben.

A nevelés és a műveltség tevékenységeiben ez a háromság kiváló fontosságú; de nem meríti ki sem az egyiknek, sem a másiknak munkáját. Az egész emberiségre terjeszkedik ki a nevelés, összekötő kapcsokat akar létesíteni; de az egyéni és a nemzeti jelleg épségben tartásával, illetőleg kiemelésével. A műveltség, mely ezen az alapon jó létre, nemcsak tartalmában, de hatásában és céljában is boldogságot teremt mindenütt; egyén, társadalom, nemzet érzik befolyását. A boldogságnak alapja a nevelésben tökéletessé lett lelki és testszervezeti erőknél és tehetségeknek olyan munkálkodása, mely míg egyrészt minden tehetséget és erőt érvényesíteni akar és működésében előmozdítani törekszik, óvakodik a túlzásoktól, nem akarja az összhangot megzavarni.

Ez legnehezebb a nevelésben, a gyakorlatban és a tudományban egyaránt; sőt bizonyos körülmények közt nem is lehetséges. Ez a körülmény az egyéni, a társadalmi és a nemzeti öntudat hiánya. A nevelés valóságos emberi cselekvés, az észnek, értelemnek és a szabadakaratnak munkája. Sőt természeténél fogva még különbözik is a többi emberi cselekvéstől. Ezeknél az a fontos, hogy a cselekvő alany egészen érvényesüljön; a nevelésben nemcsak a cselekvő alanyának kell egészen érvényesülni, hanem öntudatos munkásság szükséges a szenvedőleges alany részéről is, kit bölcselők és pædagogusok előszeretettel neveznek a nevelés anyagának. Aki nevel és akit nevelnek, együttesen munkálkodjanak; teljesen öntudatos legyen mind a kettőnél a nevelési eljárás. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a nevelési munkásságot elvek vezérlik, ha a nevelési törekvések minden mozzanata az elvek hatását tükrözi vissza.

Ezek a gondolatok nem járják át a XV. évszáz társadalmát; művelt, tanult emberei érzik bár szükségességét, küzdenek is érte, de nagyobb mérvű támogatás hiányán, mely az egyháztól és az államtól származott volna, nem tudják bevinni ezt a szellemet, az egész vonalon, az iskolába.

Pedig a tudománynak őszinte Mæcenásai vannak ebben az időben; fejedelmek, pápák, püspökök, gazdag főurak szívesen áldoznak a tudományért vagyont és fáradságot. Erre nézve is vannak adatok Bruninál, «*Historiæ sui temporis*» művében.¹

Élete is érdekes Bruninak. 1370-ben született Firenze mellett a kis Arezzóban. Firenzében Chrysoloras és Ravennai János tanítványa lesz, majd az egyházi pályára lép és mint íróembert XXIII. János pápai titkárrá nevezi ki. XXIII. János letétele után kilép a pápai szolgálatból, Firenze államtitkára lesz és 1444-ben itt fejezi be életét. «*Historiæ Florentinæ*», «*Historiæ sui temporis*» említett művein kívül vannak levelei² és fordításai görögből; Aristotelesből, Plutarchosból, Xenophonból többet fordított.

A renaissance azon embereihez tartozik, akik nemcsak művelni akarják a tudományt, hanem a tudomány terjesztése érdekében mozgalmat indítanak a társadalomban. Akinél csak reméli, hogy a rábeszélésnek eredménye lesz, a tudomány művelésének heroikus szeretetére buzdítja. Leveleiben sok ilyen szép hely van.

Ezek a tudósok veszik gondjaikba az állami hatalom helyett az iskolák gondozását is. Firenzéről legalább adatunk van arra, hogy iskolájába sok világi ifjú jár, akik szorgalmasan tanulják az előadott tantárgyakat. Traversari Ambrus levele az adat, melyet IV. Jenő pápához intézett.

Különösen kiemeli a tudós kamalduli generalis azt, hogy a firenzei iskolába a társadalom különböző osztályú gyermekei járnak; a legalacsonyabb sorsú szülők is tanulni küldik gyermekeiket; nem egyházi férfiak tanítanak az iskolában, hanem világiak, még pedig valláserkölcsi alapon. A tanulók nem viselnek mindnyájan egyházi ruhát; sokan világi ruhában járnak; csak egy része lép papi pályára, a másik világi pályán marad.

Az a körülmény, hogy Ambrosius kiemeli ezeket, azt mutatja, hogy az újságok közé tartozott a XV. évszáz közepén; és a tudós kamalduli szerzetes, a jelek szerint, örömmel jelenti azt.

¹ V. ö. Leonardi Aretini: *Rerum suo tempore in Italia gestarum commentarius* ab anno 1378—1440. Muratori XIX. 914. s. köv. l.

² Leveleit kiadta Mehus, Florentiæ, 1741.

A kezdődő renaissancenak legrokonszenvesebb és legtevékenyebb alakja Ambrosius. Nagytudományú, művelt lelkű, vallásért és tudományért lelkesülő férfiú, aki szerény állásában fejedelmekkel versenyzett abban a törekvésben, hogy a tudás kincseivel, a tudomány igazságaival, a művészet szépségével minél több embert boldogítson.

A renaissance tudósai közt senki sem fogta föl helyesebben ennek a nagy szellemi mozgalomnak fontosságát; senki sem akarta tisztább eszközökkel, nagyobb törekvéssel azt megvalósítani. Az iskola fontosságát határozottan fölismeri és fölhasználni is akarja a célnak megvalósításában; a társadalmat meggyőzni törekszik arról, hogy legfontosabb kötelessége az iskola támogatása. A szülők kötelessége belátni azt, hogy első teendőik közé tartozik gyermekeik neveléséről gondoskodni; ne irtózzanak tehát az iskoláktól, küldjék azokba gyermekeiket; ne tekintsék az iskolákat kizárólagosan az egyházi férfiak neveltetésére szolgáló intézeteknek; a társadalom alsó osztályai gyermekeinek számára is legyen nyitva az iskola; a tudás gazdagságával és mélységével tökéletesítsék az embereknek lelkeit. Érdekes jelenség, midőn a kamalduli szerzetes repeső örömmel jelenti, hogy a tanulásban és majd a tudományban a világi elem részt követel magának; a nagy, művelt társadalom helyes kialakulása legkedvesebb eszményei közé tartozik; örömmel gondol arra az időre, midőn a társadalmi műveltséget a tudomány és a művészet szeretete megteremti, fönntartja; a vallással együtt mind a kettő uralkodó lesz. Még pedig nem szűk körben; az egyes tudósok nem válnak külön a nagy társadalomtól; a tudomány éltető vizével öntözni iparkodnak magát a nagy társadalmat is. Kolostorának boltíves termeiben maga köré gyűjti Firenzének tudósait, hogy a tudomány körébe eső igazságokat együttesen vitassák meg. Ezek a tudományos összefüggések előkészítői a későbbi tudományos akademiáknak, melyek közt, Cosimo idejében, a mai St. Dominicóban lévő Plato-akademia európai hírnévre vergődött.

A szerzetesek főnökük törekvései elé nem vetnek gátat; nem akadályozzák meg a tudomány terjesztését előmozdító művészen; de ő néha harcot vív magával, hogy a világi tudományok művelése tán még sem illik szerzetesi állásához; a «*sæcularia sæcularibus relinquuntur*» többször eszébe ötlük. Összeköttetései és Firenzének akkori szellemi élete megmenti attól, hogy ennek a scrupulusnak áldozata legyen. Kegyetlen végzet is lett volna ez, melynek a tudományos haladás vallja kárát!

Életrajza (*Vita Ambrosii Traversari Camaldulensis*), melyet Lorenzo Mehus († 1802.) írt meg 1759-ben és levelei a renaissance történelmére nagy fényt derítenek; megismertetik ennek a nagy szellemi mozgalomnak irányát, törekvéseinek szellemét.

A keserű fájdalom marcangoló érzelmei közt lapozgatunk ezekben a levelekben; hosszú, évszázas küzdelmek, szellemi, vallási, politikai harcok rémárnyai lépnek föl, melyek az emberiség előrehaladásában kerékkötők voltak. Minden másképp történik, ha a keresztény alapon álló renaissance a tudomány igazságainak művelésében, a művészeti szépnak lelkesítő terjesztésében zavartalanul folytatja munkáját. Traversari tekintélyével bizonyítom be állításomat. Leveleiben nem az ő beszéde kizárólag az, amely hozzánk szól, hanem a kornak visszhangja első-sorban, melyben élt.

Ambrogio Traversari 1378-ban született Romagnában, Porticóban. Fiatal még egészen, midőn Toscanában a kamalduli rendbe lép, melynek tagjai 1431-ben generalissá választják tudós társukat.

Egyaránt ismeri a latin s görög nyelvet és irodalmat; korában ünnevelt tudós és államférfiú, kit pápák és fejedelmek kiváló fontosságú ügyek elvégzésével bízta meg. Jelen volt a baseli, ferrarai és firenzei zsinatokon; a latinok és görögök közt létrejött unio szövegét ő készítette. IV. Jenő pápa a biborral akarja kitüntetni, de közbejött halála megakadályozza a pápát szándékának végrehajtásában.

A nagytekintélyű, kiváló szerénységű szerzetes 1439-ben halt meg. Műve: «Hodoeporicon». (Florenz, 1431., 1432., később 1678.) «Epistolæ» címen leveleit, életrajzával együtt, Mehus adta ki Firenzében, két kötetben. Beszédei és fordításai görögből egészítik ki irodalmi munkásságát. Korának kiváló embere Ambrogio. Nagynevű és ősnemes család sarjadéka, aki példás szerzetes, de egyúttal nagy tudós is. A renaissancehoz csatlakozik, de nagy gonddal ápolja lelkében a vallásosságon alapuló tökéletes életet is, melyre, mint szerzetes, egész lélekkel törekszik. Iratai tanúskodnak mind a két irányban kifejtett nagy tevékenységéről. — IV. Jenő pápa megbízza őt rendjének reformálásával, melyről tanulságosan és nagy őszinteséggel számol be Hodoeporicon-jában.

A keresztény humanista törekvéseknek Ambrosiussal együtt rokonszenves képviselője tanítványa, Giannozzo Manetti († 1459). A vatikáni könyvtárban találtam egy szépen kiállított codexet,¹

¹ Muratori nyomtatásban közölte *Scriptores rerum italicarum* III. köt.

melyet Manetti V. Miklós pápa emlékének szánt; *liber secundus de gestis Nicolai V.* A humanista pápának életrajza világot vet szintén a XV. évszáz szellemi mozgalmaira is; más tekintetből világítja azt meg; a pápa személyében a humanista fejedelmek törekvéseivel ismertet meg, kik a kormányzás személyes gondjai közé sorozták a tudomány pártfogolását, a renaissance törekvések előbbrevitelét.

V. Miklós (1447—1455) pápában nem csalatkoztak a humanisták, midőn nagy reményekkel néztek uralkodása elé. A társadalmi műveltség lelkes barátja; szent Péter fejedelmi székében is ennek előmozdítása foglalkoztatja. Egyéniségének csak úgy eredménye ez, mint neveltetésének. Örömmel jegyzi meg róla Manetti, hogy lekötelező szívéllyességgel fogadott mindenkit, aki hozzá járult; magáról megfélemlézik, hogy másoknak éljen; legnagyobb öröme az, ha másoknak kívánságait, vagy alázatos kéréseit teljesítheti. Egy egész ember, Ambrosius tanítványa, aki magas méltóságában mesterének eszméit győzelemre emelni törekszik, a nevelésben a vallással egyenrangú tényezőnek ismeri el a tudományt és a művészeteket.

Első gondja anyagi; a pápai kincstár rendbehozása. Azért akarja ezt, hogy merész terveit megvalósítsa. És ez sikerül neki. Uralkodásának második évében megkezdí Rómában nagyszerű építkezéseit, melyek rengeteg pénzbe kerülnek. Ugyanekkor a tudósoknak raját küldi szét a világba, hogy kutassák át a könyvtárakat, hozzák napfényre az ott talált kéziratokat. Nemcsak ebben a fáradságos munkában segíti pénzzel, még pedig fejedelmi bőkezűséggel a tudósokat, hanem a görög és latin irodalomban jártas tudósokat maga köré gyűjti Rómába. Okos számíttással a tudósoknak legkiválóbbjait vonja környezetébe; jutalomban és rendes évi fizetésben részesülnek ezek, hogy az anyagi gondtól menten élhessenek a tudománynak, folytathassák kutatásaikat. Fejedelmi gondjaiban ezek az elsők és nem a fegyveres erő szaporítása; a műveltség az ő szemében az első fegyver, a legnagyobb hódító is. Eszközei a könyvek; ezért kutattatja föl a codexeket, iratja és fordíttatja le a görög és latin szerzőket, hogy a jelenben és a jövőben a tanulni akaró nemzedék ezekből meríthesse ismereteit.

Építkezései a vallás ügyét szolgálják, közelebből az egyházét és az apostoli szentszékét; ezeknek tiszteletét akarja az emberek lelkébe átvinni; a könyvek másolása, a tudósoknak fejedelmi pártfogolása a tudomány fényét terjesztik, annak jótékony melegségét éreztetik. Ez a két fő indító ok munkásságában.

Életrajzírója leplezetlen őszinteséggel megvallja, hogy a két főokon kívül van egy harmadik is, mely a kifejtett munkásságra sarkalja Miklós pápát. Humanista volt; ezek fővonása benne is megvan: a hírnévnek szeretete, saját dicsőségének előmozdítására, nevének fönntartására fordítandó törekvés.

Lázasan kifejtett munkásságában, melyek életerejét kelleténél hamarabb fölemésztik, ezek a motívumok nem hagyják pihenni; folytonosan előrehaladni akar, nagy eredményeket elérni.

A tudomány, közelebbről az ókori klasszikus irodalom, lekötöztette a nagy pápának. A görög és latin klasszikusok egész terjedelemben gyűjtő-szenvedélyének tárgyai; a legkülönbözőbb tartalmú auktorokat másoltatja, kutatja föl, fordíttatja le. Több mint ötezerre megy ezeknek a könyveknek száma, melyekben a tudomány változatosan van képviselve; mondhatjuk, a tudomány encyclopediája V. Miklós pápának nagy pénzbe kerülő könyvgyűjteménye. Vannak ebben grammatikai könyvek, poetai munkák, történetíróknak, szónokoknak, bölcselőknek, természet-tudósoknak, műépítőknak, számtantudósoknak, csillagászoknak, művészeknek, köztük zeneművészeknek, festőknek, szobrászoknak munkái, képviselve van a hadtudomány és a földművelés, természettudomány és erkölestudomány, az orvostudomány, polgári és egyházi jogtudomány, hittudomány.

Százakra ment a másolók száma, kik Rómában és Rómán kívül a pápa költségén írták a könyveket; állásuk nem volt bizonytalan, évi fizetésben részesültek. Még többet áldozott kutató tudósok számára, kiket Európa művelt országaiba évi állandó fizetéssel küldött, hogy mindenütt kutassanak és a fölhaláltakat vagy másoltassák, vagy Rómába hozzák. Italián kívül Németországba, Angliába, Görögországba, Konstantinápolyba mennek V. Miklós pápa tudósai, kiknek megparancsolja, hogy a legelsőbb helyeket, a legelhagyottabb könyvtárakat is kutassák föl. Konstantinápolyban remélt a humanista pápa gazdag aratást; a város elfoglalása előtt és a szerencsétlen elfoglalás után is mindig van a híres császárvárosban egynéhány tudósa a pápának, kiknek nem szabad időt, fáradságot és pénzt kimélni, ha egy-egy híres codex kezeikbe kerül, vagy remény támad ezeknek föl-fedezésére.

A pápa fáradozását gazdag siker koronázza; sok codex kerül az egész föld kerekiségéről Rómába; a tudósok közt a pápai pártfogás nemes versenyt támaszt; a tudományos munkásság legzebbike lesz ismeretlen codexek föl kutatása.

Ekkor támad a tudós pápa lelkében a gondolat, hogy a föl-talált codexet egy alkalmas helyen helyezze el a Vatikánban, melyben együtt legyen a pápai palotának összes könyvgyűjteménye. Egyelőre az a szándéka, hogy az így fölállított könyvtárt tudós prelatusok és más papok számára tudományos kutatás végett megnyissa.

A codexeken kívül fordításokat készíttetett és új munkák összeállítására buzdítja tudósait.

E tekintetben kifejtett munkássága nem kisebb fontosságú, mint az előbbi volt. Életrajzírója azt mondja, hogy öt éves pápasága alatt egymaga annyit tett, amennyit öt évszázon keresztül elődei és mások tettek ezen a téren. Az ókori klasszikus irodalomra vonatkozó legkülönbözőbb szerzők, grammatikai, poetikai, stilisztikai művek; kiforrott tudományos munkák, exlex irányú szellemi termékek változatos tartalommal fordulnak elő könyvtárában; nem volt kényes azoknak összeállításában, a szigorú tudományos szempont nem vezérelte. A görög irodalom remekeivel annyiban kivételt tett, hogy azoknak fordítására kiváló gondot fordított; itt már fontos szempont volt előtte az, hogy mindig jobbat és tökéletesebbet nyújtson. Ha tán volt is már egyik-másikból fordítás, szívesen vette, örömmel pártfogolta azokat, akik jobbakat készítettek.

Homeros volt elsősorban kedvenc auktora, kinek latin fordítása sok nehézségbe ütközött. A pápa nem riadt vissza; két kiváló philologust megbíz, hogy a halhatatlan görög költeményt versben fordítsák le latinra. Petrarca és Boccaccio idejében készült már a híres költeménynek latin fordítása; egy bizonyos Leontius, származására görög ember Thessalonikából, készíti azt; de fordítása nagyon szabad és prózában készült. Különben Leontius (Leonzio Pilato) Petrarca és Boccaccio tanítója volt; a görögre oktatta a két híres humanistát. Strabónak «Cosmographia» című művét szintén lefordíttatja; a történeti művek közül Herodotosnak, a történetírás atyjának munkáját. Thukydidest, Xenophont, Polybiost, Diodorost, Appianost, a zsidó Philot az ő idejében olvashatják a görög nyelvben nem jártasak, kik latinul értettek. A bölcselek művei szintén gondos figyelemben részesülnek; Plato, Aristoteles, Theophrastos bölcséleti műveit latinra fordítják. Plato művei közül a «Respublica» és a «Leges» a XV. évszáz fölfogása szerint a két legkiválóbb munka; ezek terjednek el szélesebb körben latin fordításban; Aristoteles művei közül az analitikai és physikai munkák; az erkölcesstan, politika, metaphysika, rhetorika; a «De

animalibus» címen ismert, 10 könyvből álló nagy munka latin fordítása ekkor lesz Európában ismeretes. Manetti megjegyzi, hogy Aristoteles műveit már előbb lefordították latinra, de az a fordítás élvezhetetlen volt, alig érthető. A tudományos világ nagy köszönettel tartozik a humanista-pápának azért, hogy ezzel a fordítással a bölcséleti kérdések megértését megkönnyítette.

Theophrastosnak «De plantis» című nagyszabású munkáját szintén V. Miklós pápa fordíttatta le először latinra. Ezzel is fontos szolgálatot tett a tudománynak; klasszikus munkával ismertette meg a tudomány embereit, melyet már a régi görögök nagyrabecsültek.

Nem maradt árván a theologiai tudomány sem; a tudós humanista pápa ezen a téren is hasznos tevékenységet fejt ki. Lefordíttatja görögből latinra cäsareai Eusebiusnak «De præparatione evangelica» című művét (14. k.), Dionysios Areopagitának, Basilius Magnusnak, Gregorius Nazianzenusnak, Joannes Chrysostomusnak, Cyrillus Hierosolymitanusnak műveit. Ezeknek fordításában nem egyedül az egyházi szempontra van tekintettel, hanem arra is, hogy a fordítás az elterjedő klasszikus latin nyelv igényeinek is megfeleljen.

Manetti ezek elszámolása után személyes motivumot jegyít az életrajzba. Megemlíti, hogy őt V. Miklós pápaságának hetedik esztendejében hívta Firenzéből Rómába. Az összegyűjtött codexek és könyvek nagy száma, a fordítások naponként gyarapodó kötetei, a könyvmásolók buzgóságának szemlélése hasznos munkásságra ösztönözték a tudós humanistát. Kedves szolgálatot akar tenni a tudós pápának, midőn elhatározza magát, hogy a renaissance-ellenes áramlat ellensúlyozására, a pápa védelmezésére is, egy ily című munkát bocsát közre: «Adversus judæos et gentes pro catholica Christi Salvatoris nostri fide». A nagy munkát a humanista-apologeta húsz könyvre tervezte. A másik pedig a szentírásnak latin fordítása, még pedig az ószövetséget az ósrégi héber szöveg alapján, az újszövetséget pedig a görög eredeti szövegből akarja latinra lefordítani.

A nagy pápa halála azonban megakadályozta Manettit szándékának végrehajtásában; a kezdet után le kell tenni a tollat, kénytelen abbahagyni fáradságos munkáját.

Méltán sajnáljuk a két mű abbamaradását; V. Miklós pápának apologiája lett volna mind a kettő. Ellenségei úgy is szemére lobbantották, hogy a renaissance-törekvéseket túlságosan pártfogolta és előmozdította; a religióval, az egyházzal keveset törődött.

Manetti azt írja, hogy a prefacióban kifejtteni akarta az okokat, melyek a két mű megírására birták. Kár, hogy nem tette; egy érdekes okmány veszett el ebben, mely ellenségeivel szemben tisztázta volna a pápát.

Nagy munkásságában egy rém zavarja meg a pápát. Kítör Rómában és környékén a pestis, mely az örökváros falai közt, a falakon kívül rendre szedi áldozatait. Környezete rábirja a pápát, hogy a várost elhagyja és az egészséges Fabrianoba (Alto) költözzék. Megkezdett munkásságát ennek dacára folytatja; a városban tovább folynak az építkezések; a könyvmásolók és fordítók Fabrianoba is követik a menekülő pápát. Azért viszi őket magával, hogy a pestis veszedelmétől megmenekülve, háborítatlanul folytassák tovább munkásságukat.

Örömmel lép a pestis megszűnése után az örökváros talajára és a megpróbáltatásban megerősödött lélekkel, kettőzött szorgalommal folytatja munkásságát; épített és tudományos műveket másoltat, fordíttat, növeli könyvtárát; ismét mozgósítja a tudósokat; részben befejezi a megkezdett munkát, részben újakra vállalkozik.

Rómán kívül más városok építésére is gondol; Gualdóban kijavíttatja szent Benedek bazilikáját, sőt nagyobbítja és új építésekkel szépíti azt. Assisiban szent Ferencnek roskadozó egyházát részint jobb karba helyezi, részint új javításokkal erősíti; egy régi városban, Stritóban nagy és nagyszerű épületek emelésével mozditja elő a város szépségét. Castellanában a város falainak több mint harmadrészét javíttatja ki; Narniban a várat erősíti meg, ugyanott a régi városban nagy várat épített, hozzáillő palotával, melyet nagy árkokkal vesz körül. Spoletóban a várat gyönyörű épületekkel szépíti és erősíti; Viterbóban a fürdőt okosan és hasznosan rendbehozza, sőt szépíti, hogy alkalmas lakások odavonzák az üdülni szerető embereket.

Rómában tett építései igazán fejedelmiek. A város falát, mely több helyen összeomlott, kijavíttatja; N. Gergely negyven mansióit nagy költségen rendbehozza; az Angyalvártól szent Péter-templomáig mindent annyira megerősít, hogy a bent lakó pápa belső biztonsága mindentől óva legyen. A pápai palotát erősíti és diszesíti; újra kezdi építeni szent Péter templomát; részint javíttatja, részint erősítteti a laterani bazilikát; szent István templomát, a Maria Maggiore-t. Mindez még nem elég nagyratörő lelkének, többet akar végrehajtani. Azt tervezi, hogy az apostolfejedelem tiszteletére egy világgraszoló bazilikát építtet és mellé-

állítja a pápának fényre nézve a templom után következő palotáját.

Csoda-e, ha ezek után V. Miklós pápa tekintélye Európában minden tekintély fölött álló fényben és dicsőségben tündöklök? III. Ince kora újra visszatér; de nem egyedül a vallás glóriájában ragyog V. Miklós; a tudomány és művészet is hozzájárulnak tekintélyének emeléséhez. A jelek arra vallanak, hogy a renaissance tudósainak régi álmai valósággá lesznek, vallás, tudomány és művészet egyenrangú tényezőkké emelkednek a szellemi életben.

A politikában, a jog és hatalom kérdéseinek eldöntésében nem szerepel V. Miklós. És mégis ura a politikai téren is Európának; a jelek legalább azt mutatják.

Nem tehetek róla, de III. Frigyes meghódolásában én ezt a jelenséget látom. Mások is megtették a hódolásnak ezt a módját a római püspökkel szemben, de az mégis nagyfontosságú dolog, mikor egy III. Frigyes teszi azt V. Miklóssal; az a III. Frigyes, aki büszke önérzettel írta le a földkereksége számára ezt a négy betűt: A. E. I. O. Austriae est imperium orbis.

Életrajzírója örökíti meg a hódolás megtörténtét: jobb-lábát, így ír Manetti, jobbkezét és jobbarcát a legmélyebb tisztelettel csókolja meg V. Miklós pápának III. Frigyes császár.

Sokáig foglalkoztam vele, pedig még akarok foglalkozni. Szeretném megvilágítani a renaissance legnagyobb pápáját, kinek emlékét tudományos munkák, egyszerű tankönyvek, könnyelmű monografiák kégyetlenül beszennyezték. Azt mondják róla, ő készítette elő az utat VIII. Incének, VI. Sándornak, II. Gyulának, kik a pápai szék tekintélyét a XV. évszázad utolsó tizedeiben lejáratták; a világias irány, a papság laza fegyelme uralkodása alatt csúszott be az egyházba. Mindezért V. Miklós személyében a renaissance a felelős; ennek merész iránya, törekvéseiben mutatkozó szelleme okozza az egyházas szellem háttérbe szorítását, sőt helyel-közzel megsemmisítését. A vallás ügye, a theologia tudománya, a valóságosság erénye egymásután hajótörést szenvednek; a pápa, V. Miklós maga mozditja azt elő. Ügyet sem vet a theologia-tudomány ápolására; a renaissance tudománya kedvesebb neki; a tudomány és művészet szeretete erősebb lelkében a vallás szereteténél; a társadalmi műveltség követelményei fontosabbak az ő szemében a vallásosság erényénél; a valláson alapuló erkölcs másodrangú szerepre van kárhozthatva a bölcséleti alapon álló erkölccsel. Ezért történik az, hogy a római udvarban, annak példájára a többi egyházfejedelmek udvaraiban is, virágzik a huma-

nismus műveltsége és tudománya egyaránt, de háttérbe szorul a vallás, közelebbről a keresztény szellem.

Ha ez igaz, nagy hiba történt; a történelem ítélete lesújtó minden körülmények között V. Miklósról. Méltóztassanak a pápát magát meghallgatni és ez után mondani ki az ítéletet.

Manetti kéziratában benne van V. Miklós végrendelete. Halálos ágyán mondja azt el, szavainak igazsága és őszintesége ezen körülményből kifolyólag nagyobb és bensőbb; minden ember magába száll ilyenkor és a szokottnál jobban gondolja meg szavait.

Arra határozta el magamat, mondja az előtte megjelenő bíborosok testületének, hogy végrendeletemet nem írom hártyalapra, hanem előtetek mondom azt el előszóval, tisztelendő testvéreim. Először is gondjaitokba ajánlom halálom után a római anyaszentegyházat, Krisztusnak jegyesét, melyet az isteni kegyelem erejéből fölékesítve, gazdagon és nyugodt állapotban hagyok hátra.

A következő sorok a haldokló pápa hitvallása, melyben a hét szentség közül dogmatikus alapon fejtegeti a penitenciatartást, az Oltáriszentséget és az utolsó kenetet és meggyőződéstől áthatott, lelkesült hangon beszél ezeknek szűségességéről.

A másik része közelebb érdekel bennünket. Ebben számol be a bíborosok előtt az okokról, melyek vezették őt a különböző építkezésekben, melyekért ellenségei már életében türelmetlen hangon, kiméretlen modorban támadták.

Keserű resignációval említi ezt a pápa, majd előadja az okokat, melyek az építkezésre indították. Két ok vezérelt; az első összefügg azzal a tapasztalattal, hogy magának a római egyháznak nagyfontosságú küldetése és tekintélye egész fényében ragyog azok előtt, akik megismerhették azt; iratok, könyvek szólnak róla, melyeket tanult emberek olvashatnak; de a tudatlan nép, melynek zöme nem tud írni és olvasni, nincs abban a helyzetben, hogy erre a megismerésre jusson. Másképp nem ismerheti meg Krisztus egyházát, mint tudós férfiak előadásából, melyek bármilyen fontosak is, a legtöbbször hiányosak; ennek eredménye az egyházhoz való ragaszkodásban tapasztalt ingadozás, mely biztos alap hiányán a vallásos meggyőződés erősödésében gátolja az egyszerű hívőt, vagy pedig ezt a vallásos meggyőződést, a valláshoz való ragaszkodást csirájában fojtja el. A tudós férfiak magyarázatánál, az iratok erejénél sokkal nagyobb a monumentális épületeknek hatása és befolyása a vallásos meggyőződés ápolására és fejlesztésére. Minden időre szóló erősítői ezek a vallásos életnek és olyan

bizonyítékok, melyek nem emberi erővel ragadják meg a lelket, hanem az isteni hatalom és erő fölemelő közvetlenségével szállnak a lélek belsejébe és napról-napra nagyobb hatással vannak reá; a jelen nemzedék csak úgy érti ezt, mint a jövő; sőt idővel még nagyobb befolyással van az emberekre, kik a mult idők nagybecsű emlékének tekintik ezeket a monumentális templomokat és tisztelettel csodálják.

Ez volt az első ok, mely vezérelt építkezéseimben; a római egyház és a szentszék tekintélyének emelésével mindkettőnek tiszteletét biztos alapokra akartam fektetni; védeni az egyházat, vezetni a hiveket.

A templomokon kívül egyéb nagy épületeket is emelt V. Miklós, melyekkel külső és belső ellenségek ellenében biztosította a békét és biztonságot. Ideje volt erről gondoskodni; a történelem tanú reá, hogy a külső és belső ellenségek mennyi bajt okoztak a római egyháznak, a pápáknak; megakadályozták a kormányzásban, bénították külső és belső munkásságában. Erre a célra sok üdvöset létesít Italia különböző városaiban, de főgondját e téren is Róma képezi, ennek emelése érdekében munkálkodik üdvösen; a pápa örök időre szóló székhelye indokoltá teszi ezt a gondolkodást. Rómában kijavíttatja a megrongált falakat; tornyokkal megerősíti; több helyen új falakat huzat; a Vatikán-palotát a római pápa méltó lakhelyévé akarja tenni nagyszabású építkezésével; a mellette levő szent Péter-templomot pedig a római pápához illő székesegyházzá és az egész világ legnagyobb templomává.

Mély bánat szállja meg lelkünket, midőn arra gondolunk, hogy mindezt nem hajthattuk végre; soknál csak megkezdettük a munkát. Ha váratlanul nem lep meg lázas tevékenységem közepette a halálos betegség, a munkáimat kísérő isteni kegyelem erejével, szent Péter és szent Pál apostolok pártfogásával végrehajtok minden megkezdett művet. Mert határozott meggyőződéssel erősítem, ha mindezeket végrehajthatom, vagy ha más a jövőben végrehajtja, arra szolgálnak, hogy a föld minden hatalmasága és népe előtt emeljék a római pápának tekintélyét, biztonságba helyezték minden külső és belső megtámadás ellenében, melyet a szentszék ellenségei támaszthatnak.

Ezek az okok vezéreltek bennünket elsősorban, midőn nagyszabású építkezéseinkbe belekezdettünk; távol volt tőlünk ambitio, fény, külső dicsőség és hírnév szeretete; nem is arra gondoltunk, hogy ezen az úton fönnmaradjon nevünk, hanem arra, hogy ezzel

emeljük az egyháznak és a szentszéknek tekintélyét, méltóságát mindenütt, elsősorban a keresztény népeknel; egyúttal arra, hogy a külső megerősítés mindkettőnek erősítésére és védelmére szolgáljon; a beállható üldözéseknek kikerülésére, melyekből, emlékezetetekbe hozom, hosszú évszázak alatt kijutott a pápai székek.

A nagyszabású építkezések büszkeségét képezték. Ez alkalommal is kifejezi azt. A mondottak elhangzása után esdeklő hangon fordul a bíborosokhoz és a jól teljesített munkálkodás teljes tudatában kéri őket, hogy ha ő az örökkévalóságba költözik, folytassák megkezdett munkáit. «Utódaink állását teszitek ezzel erősebbé; mivel az esetben az Úrtól rájuk bízott nyáját mint igaz pásztorok kormányozhatják és vezérelhetik teljes biztossággal az üdvösség útján.»

Szükségesnek találtam végrendeletéből ezeknek közlését. A kor egy fontos okmánya ez, mely kulcsul szolgál V. Miklós pápa egyéniségének megismeréséhez.

Mondottam, hogy a renaissance legnagyobb pápája, aki egy egész kornak szellemi irányát és törekvéseit képviseli. Nem zárkózik el az újkor előtt, követelményeit szívesen teljesíti; a valást nem félti a tudománytól, nem félti azt a művészettől sem; ellenkezőleg, az a meggyőződése, hogy Krisztus egyházának, a pápai székek emelkedése azokon az alapokon történik az új időben, melyeket a megváltozhatatlan isteni igazságok, a haladó tudomány tantételei és a művészeti izlés tartalmaznak. A kereszténység credójához hozzájárul az intelligo; a tudományos törekvések terjedése és a művészetek becsülése eredményezi ezeket.

Ebben a munkásságában hű marad állásához; ezek eszközök, melyek a végcél megvalósítására szolgálnak; a végcél az egyház emelése, tekintélyének, méltóságának növelése. Az egyetemi tanítás, a theologiai oktatás maradjon meg régi szervezetében; de járuljon ehhez az újabb idők követelményeiben előírt tudományos műveltség, az ókori klasszikusok tanulmányozásából keletkező társadalmi műveltség, az egyéni tehetségeknek érvényre emelése. Ezzel jár az, hogy a papság sem fog kizárólag theologiai és bölcséleti kérdések vitatásával, a vallás igazságainak tanulásával foglalkozni; emellett, mely megmarad első fontosságú foglalkozásnak, tanulja a klasszikusokat, érintkezésben marad az élettel.

Ez az utóbbi nagyfontosságú V. Miklós működésében. Mikor sorra emelteti fölséges épületeit, saját szavai szerint, az egyszerű népet akarja tanítani, mely az írás helyett az égbe nyuló épületek szemlélésével emelkedik Isten imádására, a vallás igazságai-

nak ismeretére. A társadalom szegényeit, elhagyott embereit veszi oltalmába, ezeknek szellemi szükségletéről gondoskodik. A társadalmi nevelésnek a nagy pápához illő fölséges gondolata ez, mely az életet veszi alapul és az élettel akar összeköttetésben maradni.

Ebben, állásához és meggyőződéséhez hiven, legfontosabbnak találja, saját szavai szerint, a vallásnak és az egyháznak befolyását; a társadalmi élet erősítésére ezek folyhatnak be üdvösen. Ha ez mint alap erős, az egyénben és a nagy társadalomban egyaránt öntudatos megismerésen alapuló, akkor a tudomány és művészet tökéletesíteni, nemesíteni, erősíteni fogja mind a kettőt; az egyház méltóságának és tekintélyének elismerése minden szélsőségtől óvni fogja a tudomány és a művészet embereit.

Ez végrendeletének szelleme, egyéniségének jelleme. Az a kár, hogy korában őt is félreértették, vagy nem akarták megérteni, mint előbb félreértették a renaissance megindítóját, Dantet. Küzdelmekhez, vitatkozásokhoz szokott ez a kor, ebben találta az emberi szellem örömét és kielégítését; távolról sem ismerték, így hát nem méltányolták az újabb kor tudósainak mottoját, mely szerint «a tudománynak csak akkor van értéke, ha tolerantia, testvéri érzés és igazságszeretet vezérlik».

A tudósok egy tábora, a theologusok közül többen, igazi türelmetlenséggel támadja már életében a humanista pápát, mert nemcsak a vallás embereire terjeszti ki gondozását, hanem pártfogolja a tudomány, a művészet apostolait.

Az bántja különösen, hogy a keresztényellenes humanisták közül is többen vannak állandóan a pápa környezetében, kiket anyagi segélyezéssel és erkölcsi támogatással egyaránt a renaissance érdekében kifejtendő munkásságra ösztönöz.

A történelemben kell visszapillantánunk és bemélyednünk, ha V. Miklóst megérteni akarjuk.

A XIII. évszázad folyamán Európában a hit- és bölcelettudományoknak van legnagyobb tekintélye. A tudományegyetemek művelik ugyan a többi tudományokat is, de a bölcelettel szorosan összenőtt hittudományé az elsőség. Az egyetem tanárainál is kitüntetésszámba megy, ha a bölceleti karból, vagy a másiktól a theologiai kar kötelékébe léphetnek. Párison kívül másutt is virágzik a hit- és bölcelettudomány; de a hegemonia a többi egyetemeken virágzásával is Párisban marad; a legnehezebb kérdések megoldását a párisi egyetemre bizzák.

A hit igazságainak bölcséleti alapon történő tárgyalása Aristoteles tanulmányozására vezeti az egyetemek tudós tanárait. A párisi egyetem tudós tanára, az angol származású Halesi Sándor az elsők között alkalmazza Aristoteles realis bölcséletét a theologiai kérdések vitatásában és megoldásában; Albertus Magnus, a kölni egyetem tudós tanára pedig teljesen belemélyed a nagy stagirita bölcséletébe. Azt látja, hogy a Plato-féle bölcseletnél alkalmasabb a kinyilatkoztatás igazságainak bevitatására. A tudományegyetemekbe így vonul be Aristoteles realis bölcsellete és ezen időtől fogva háttérbe szorul a Plato-féle idealis philosophia.

Aristoteles bölcséletének eredeti görög szövegben való tanulmányozása nemcsak a tudomány szempontjából fontos, hanem általános művelődési szempontból is. Az élet és a tudomány kérdéseinek tárgyalásában szerencsés változást létesített az, mely nem annyira a vitatkozásra, mint az igazságok megismerésére terelte az emberek figyelmét. Ezenkívül Aristoteles személyében bemutatta a görög irodalomnak magas értékét, melynek tanulmányozása az emberi művelődés szempontjából nagy haszonnal jár. A bölcs Aristotelesen kívül másokkal is érdemes foglalkozni, elsősorban azokkal a remekírókkal, kik az emberi művelődés előbbrevitelére munkálkodhatnak szerencsésen. Így terjed a XIV. és XV. évszáz folyamán a görög irodalom remekeinek olvasása jobban és jobban. Az emberek gyönyörrel lapozgatják; a humánus eszmék lekötik figyelmüket; azt is látják, hogy a rokon latin irodalom remekírói mily közel állanak eszmei tartalom tekintetében a görög remekírókhoz; a nyelv könnyebb-ségénél fogva még többen tanulmányozzák a latin irodalmat. Ennek is meg van a maga oka.

Az emberi lélek mindig szükségét érzi az eszményeknek. A tudományegyetemek palotáit is azért látogatják a XIII. évszázadtól kezdve oly sokan, mivel az ott hirdetett tudományos igazságok az emberek egész lelki műveltségére üdvös hatással vannak. Helyesen gondolkozva a tudomány igazságait is az élet szempontjából kell mindig fontolóra venni; annyiban becsülni azokat, amennyiben az igazság erejénél fogva a mindennapi élet mozgalmából ki tudják emelni az embert, változást tudnak előidézni egész szellemi és gyakorlati életében. A bölcselő is azért kutatja a fölszinre vergődött kérdéseket; ezért az igaz eszméi, melyek a tudomány világába tartoznak, nem választhatók el a szépnek és a jónak eszméitől. Ha a szétválasztás megtörténik, egyes embernél csak úgy kárral jár az, mint az egész emberiségnél.

Az igaz, hogy a bölcsélet az igazság kutatásában nem törekedhetik könnyedségre; a képzeletnek nem hizelegget; az igazságok egész merevségükben lépnek ott működésbe. Már a költők, a szónokok is könnyebb modorban szólhatnak és így megtalálhatják az utat az emberi lélekbe.

A XIV. évszáz humanisztikus mozgalmában ez történik. A renaissance föllépése az emberi szellem életében változást akar végrehajtani; a változás kiinduló pontja az ember és a társadalom követelményeinek realis, közvetlen megfigyelésen alapuló tanulmányozása.

Ez a törekvés a humanista tudósokat közelebb hozza a mindennapi élethez, melynek követelményei érdekelni kezdik az embereket és ezzel együtt föltámad bennük a törekvés, hogyan lehetne az embert az élet követelményei szempontjából nevelni.

Hogy ez az óhaj föltámad, csak örülhetünk. De az már szomorú jelenség, hogy az élet követelményeinek realis megvalósításánál a szerepre vállalkozó tudósok magasabb eszményi szempontot nem tűznek maguk elé; nagy baj, hogy értelmi és erkölcsi műveltség hiányában szolgai módon lépnek a kor szellemének szolgálatába; jobb ügyhöz méltó bátorsággal védelmezik azoknak a törekvését, kik a humanismus nevében romboló munkára vállalkoznak.

Az általános emberi követelmények legfontosabbika az emberiségnek egymáshoz fűzése. A humanitásnak, a humanitást előmozdítani akaró humanus eszméknek végső célja utóljára is az, hogy az emberek ezen eszmék segítségével közelebbi érintkezésbe lépjenek egymással; a szép, igaz és jó eszméi összekötő kapcsok legyenek az emberek között. Aristoteles dialektikájának, Aquinói szent Tamás theologiájának, Bacon Roger természettudományának, a középkor évszázaiban művelt jogtudománynak csak úgy erre a célra kell törekedni, mint az irodalom egyéb művelőinek: költőknek, történetíróknak és szónokoknak. A tudósok magas röptű okoskodásai, amint az egyetemeken és tudományos műveikben magyarázták a fölszínre vergődött kérdéseket, az emberek nagy tömegére nem voltak hatással; oly magas szempontból fejtetik a XIII. évszáz tudós tanárai a vallásnak, a tudománynak igazságát, hogy a közönséges emberi értelem nem tud ennyire emelkedni.

Másrészről a XIII. évszázban megindult erős szellemi mozgalom mindig szélesebb körben hódít; az emberek általánosan érdeklődni kezdenek a szellemi élet követelményei iránt; szellemi

táplálék után néznek tehát, hogy az így keletkezett tudományszomjat kielégítsék. Az irodalmi művek közül a költők, szónokok és történetírók művei legalkalmasabbnak tűnnek föl az így keletkezett tudományszomj kielégítésére. Mi volt ennek az oka?

A költők, szónokok és történetírók az emberrel foglalkoznak műveikben. A gondolkodó, érző és öntudatosan cselekvő ember jelenik meg előttünk a költőknél csak úgy, mint a szónokoknál és történetíróknál, kiknek gondolkodásában, törekvéseiben ráismérünk a mi gondolkozásunkra, a mi törekvéseinkre. Erényeik, úgy az értelmi, mint az erkölcsi erények, a mi lelkünknek is diszei; hibáik, fogyatkozásaik, bűnös hajlamaik láttára visszagondolunk a mi gyarlóságainkra, melyeket mi sem szeretünk magunkban, sőt nem egyszer szomorkodtunk már azok fölött. Értelmi és erkölcsi műveltségünk kötelességünkkel teszi, hogy a nemes erényeket elsajátítsuk, azokra legjobb tehetségünk szerint törekedjünk: a fogyatkozásoktól, hibáktól, bűnös hajlamoktól pedig megszabaduljunk. Így lesznek a költők, szónokok és történetírók az emberiség vezetői.

De értelmi és erkölcsi műveltség hiányában a jó eredmény könnyen elmaradhat és helyette káros következmények mészelyezik meg az emberi lelket. Az emberi önzés démoni szelleme azt súgja az embernek, hogy az életet ne tekintse magasabb eszményi szempontból, hanem a mindennapiság szemüvegén vegye figyelembe a körülményeket, tűzze maga elé a célokat, melyeknek megvalósítására kötelezettnek érzi magát. Ezen az állásponton sok oly dolog meg van engedve az embernek, melyeket a magasabb eszményi szempont, mint az emberhez nem méltókat, elítél.

A két klasszikus népnek irodalmi remekeiben kétségkívül fontos eszméket hagytak az utókorra költőik, szónokaik és történetíróik. De másrésről az is igaz, hogy helylyel-közzel kidomboruló pogány fölfogás, keresztényi alapon vizsgálván azokat, az emberi lélek erkölcsi kialakulására káros eredményekkel járhat. A pogány világ élete és szelleme messzire áll a kereszténységnek amily egyszerű, ép oly magasztos szellemétől. De az emberi szabadság szempontjából megint olyan ez a szellem, mely nagyobb tért enged az egyéni érvényesülésnek, függetlenítván olyan törvények kötelező ereje alól, melyeknek megtartása az egyéni élet érvényesülését háttérbe szorítja. Az egyháznak parancsai, a tétel-les isteni és emberi törvények, utoljára is, az emberi szabadságot korlátozzák.

Keresztény szellem hiányának esetében ezek a törvények elviselhetlen teher gyanánt tűnnek föl az embernél, melyektől szabadulni óhajt. Az életnek, vagy a tudománynak, vagy pedig a mindkettőből táplálkozó emberi szabadságnak nevében indítja meg a harcot, melynél az édesen hangzó egyéni érvényesülés a győzelem reményével tölti el a lelkét.

Az ókori remekírókat tanulmányozó humanisták magukba szívják az ókori életnek megismerésével annak szellemét is; s amennyiben erről a szellemről azt látják, hogy hozzájuk az közelebb áll, készséges örömmel ápolják lelkükben, terjesztik egyúttal a rokongondolkozású emberek között. Az értelmi és erkölcsi műveltség hiányában megelégszenek a felületes eredménnyel; eszükbe sem jut, hogy az egyéni érvényesülés ægise alatt éppen az egyéni életnek szellemi harmoniáját veszélyeztetik úgy maguknál, mint az emberi társadalomban. Ezen törekvésükben ugyanis nem összekötő kapcsokat teremtenek, hanem szétválasztó falakat, melyek a társadalmi és a vallási élet egységét megsemmisítik.

Az egyetemeknek ebben nagy részük van. A szellemi forradalom, különösen Németországban itt tör ki; az egyetemi tanárok a kor szellemének megváltoztatásában tevékeny szerepet fejtenek ki.

A XV. évszáz folyamán az erfurti egyetem emelkedik nagy hirnévre; az új humanista mozgalomnak szellemi központja lesz. A tudomány nevében megindul a nagy küzdelem, mely a régi álláspontok legyőzésével, a szokásnak és tekintélynek teljes mellőzésével, az emberiség életét más alapokra akarja fektetni.

A közszellem, pædagogiai szempontból, mindjárt kezdetben szomorú képet mutat. Nem meggyőzni akarnak azok, akik részt vesznek a küzdelemben; nem is az igazság hatalmára és erejére alapítják támadásaikat; hanem elbizakodott modorban támadnak elvet, meggyőződést, subjectiv és objectiv igazságokat, örömeiket találván a küzdelemben, a legyőzöttek megsemmisítésében, a vallásos hit évszázás igazságainak kigúnyolásában. Nem nevelik, nem is művelik ily irányban kifejtett munkásságukkal az embereket, mindenekelőtt nem hozzák közel egymáshoz azokat, hanem inkább szétválasztják. Pedig a valódi tudománynak, a tudományos módszer követelményei szerint megindított mozgalomnak, egyik legfontosabb eredménye: az embereket egymáshoz közelebb hozni, összekötő kapcsokat létesíteni.

Az új humanista mozgalmat ezért, pædagogiai szempontból, nem helyeselhetjük; forradalmi úton a szellemvilág kérdéseit nem lehet elintézni. Az anyagi életben, a politikai küzdelemben is veszélyes az, a szellemi élet küzdelmeiben pedig a legszomorúbb eredményekkel jár mindig. Erre nem hallgatnak az új humanisták; a tudomány nevében támadják a XV. évszáz folyamán a tekintélyt képviselő egyházat. Ez a tudomány nem az inductiv tudományok közé tartozó, nem exact tudomány, hanem a klasszikus ókori írók műveiből beszívott tudomány, mely a XV. évszáz embereinek azért tetszik, mivel inkább emberi az. Az emberi lesz a jelszó mindenütt: politikában, tudományban, társadalmi életben. Ez egyik magyarázata az új humanismus győzelmének.

V. Miklós jól ismeri ezeket a törekvéseket; szívesen is veszi át belőle azokat, melyek az erkölcsi alapon megengedett egyéni érvényesülésre és a társadalmi műveltség emelésére vonatkoznak. Másrésről ellensúlyozni akarja a humanisztikus mozgalomnak káros befolyását, melyet környezetéből jól ismer. Azt gondolja, hogy nem azzal éri el célját, ha a renaissance embereit, kiknek félrelépését fájdalmasan tapasztalja, üldözni fogja; ez korlátolt és gonosz emberek szokása; a vallás igazságainak ismeretét az általa helyesnek tartott módon akarja az egyszerű emberek közt fejleszteni. Manetti szerint az irodalmi tanítást is fölhasználja a vallásos és egyházas szellem emelése érdekében; theologiai munkák kiadása, az említett apologia, szentírás-fordítás ezt célozzák. A szentírás álláspontján áll, ne dobjon hát követ rá senki; «noli vinci a malo, sed in bono vince malum» elvnek alkalmazása irányítja tetteit.

Még egy más oka is van eljárásának.

Mindenből az látszik, hogy az egyéni meggyőződésnek védemezője, ezért nem üldöz senkit sem. Nem üldözi a renaissance papjait sem, kik túlságig mentek a renaissance szellemének alkalmazásában. Hibázott bár, de az újkor embere, aki tisztelni tudja az egyéni meggyőződést, sőt nagyrabecsüli azt, meghajol előtte bizonyos határig. A társadalmi kölcsönös bizalomnak, szeretetnek, a vallással egyenrangú tényezője az, mely egyúttal az emberek hibáival szemben elnézésre indít mindnyájunkat. Az ő iránya, törekvéseinek szelleme volt, a XV. évszáz változott viszonyai közt, a római pápának társadalmi programja is. Ehhez kellett volna ragaszkodni, ezen az alapon tovább munkálkodni.

De ez nem történik. Utódai is, bámulói is, az epigonok

szokása szerint nem értik meg és hibáiban követik, helyesebben szólva, az ő törekvéseit hiányosan, hibásan, sokszor bűnös könnyelműséggel átváltoztatják saját egyéni követelményeik szerint. Az étellel összefüggésben maradnak; de nem Isten házának dicsősége, nem az egyház méltósága és tekintélye, nem is a tudomány és művészet szeretete sugalmazza és vezeti munkálkodásukban, hanem a hiúság, a csillogás szeretete, saját tekintélyüknek magasra emelése, melyet elválasztanak az egyháztól, a vallástól. Az egyéni érvényesülés nem a keresztény önszeretet tana szerint történik VIII. Incénél, VI. Sándornál, II. Gyulánál, hanem gyarló önzés vezérlete mellett, mely nem ismeri a közjót, hanem egyedül az érdeket, a hasznot.

V. Miklós¹ a közjó érdekében fáradozott mindig; az egyéni érdek ez előtt háttérbe szorult. Ha utódainál is így történik, az egyház történelmének több szomorú lapját nem a mostani események leírása töltene be. Az ő szelleme megmentette volna Krisztus egyházát a bekövetkezett Luther-féle reformációtól, nem kényszerítette volna föllépésre Savonarola Jeromost. A renaissance a szellemi élet megújulásában üdvösen munkálkodott volna; a fejlődő tudományok és művészetek a vallással együtt az emberek egyéni és társadalmi életét, egyéni és társadalmi műveltségét a humanus eszmék keretében folytatandó munkásságra senkentik. Beteljesül a keresztény alapon álló humanisták óhaja, kik a tudomány országának érdekében naponkint elmondották az Úr imádságának erre illő szavait: *adveniat regnum tuum!*

¹ V Miklós életrajzát megírták Giannozzo Manetti, Francesco Filelfo, Giovanni Le Jeune, Bonaventura de Rossi, Domenico Giorgi (*Vita Nicolai V. Pont. Max. ad fidem veterum monumentorum. Accedit ejusdem disquisitio de Nicolai V. erga litteras et litteratos patrocinio. Roma, 1742.*) Röviden, de érdekesen ír V. Miklósról Tiraboschi, *Storia etc.* VI. p. 1. 54. s. köv. ll.

XI.

Firenze a tudomány és a művészet központja, V. Miklós halála után; Medici Cosimo halála; Lorenzo Magnifico; Lorenzo tanítói; Marsilius Ficinus; Argyropulos János; Landino Chrystophorus; Plato és Aristoteles együttes tanulmányozása; Lorenzo két barátja: Politiano Angelo, Picus Mirandola; Politiano tizenhárom éves korában Lorenzo házában; tanulmányaik; Politiano Lorenzo gyermekeinek tanítója; fölolvasásai Firenzében; Aristoteles bölcelete miatt ellenségei megtámadják; Politiano védelme; a középkori tudományosság alapja; Aristoteles bölcelete; görög tudósok Firenzében; az olasz tudósok önállóságra törekcszenek a görög tudósokkal szemben; ebből támadt viszálykodás; Politiano a görög tudósok ellen; Politiano védelmezi Cicerót Argyropulos támadásai ellen; mint tanító és író a tudomány szolgálatában; irodalmi munkássága; egyéni jelleme; Mátyás magyar királyhoz intézett levele; költeményei; Politiano és a szentírás; a szentírás kevésre becsülésének hatása tanítványára, Medici Jánosra, X. Leo pápára; az olasz nyelv és irodalom szeretete; az irodalmi műveltség szempontjából nagy hiba, hogy Politiano nem látja a szentírásnak irodalmi fontosságát; Firenze tudományos komolysága; Picus Mirandola; a szentírás mint az egyszerű stil mestere; a velencei Hermolaus levele; Picus válasza; a stil fontossága a XV. évszázban; Politiano és Picus barátsága; Picus 900. tétele; közzététele Rómában 1486-ban és tartalma; a tudomány az iskolából az életbe lép át; Picus kabalisztikus törekvése; tudományos törekvésének célja; a bölcelet szerepe ebben a törekvésben; a bölcelet összeköttetésben a történelemmel és a természettel; a kutatás módszere; az emberi szellem összhangja; Lorenzo magnifico halála 1492. április 2-án; Picus jellemzése; Picus és Savonarola; a középkor és az újkor; az emberi értelem és akarat Luther evangéliumában; a szentírás szerepe Luther evangéliumában.

ARÓMAI pápák nem pártolják a renaissance törekvéseket V. Miklós halála után; Firenze megint előtérbe lép; az lesz Italiában a tudománynak és a művészetnek első Mæcenása.

Cosimo 1464-ben hal meg. Megsiratja Firenze s a «pater patriæ» szép címmel ruházzák föl; jóbarátai és ellenségei, köztük Machiavelli maga, elismerik a tudomány és művészet városa érdekében kifejtett nagyfontosságú munkálkodását. A város háláját azzal is mutatja, hogy halála után elismeri fejedelemnek fiát, Pétert, aki 1469-ben meghal és a fejedelmi méltóság Cosimo unokájára, Lorenzóra száll.

A renaissance legérdekesebb alakja Firenze új fejedelme; benne megvannak ennek a szellemi mozgalomnak nagy hibái és

erényei egyaránt. Kár, hogy nem értette meg V. Miklóst, kinek munkásságát bizonyosan jól ismerte. Ha világi fejedelem létére halad az általa kijelölt úton, nagy eredményeket biztosít az emberiségnek; a szellemi téren üdvös reformok teszik halhatatlanná nevét, fényessé uralkodását.

Gondos nevelésben részesül, a legkiválóbb mesterek tanítói, kik napról-napra gyönyörködhetnek fejlődő szellemében, tanulásának eredményében.

Cosimo nagyapja Marsilius Ficinus gondjaira bizza, aki őt is Plato bölceletére tanította. Lorenzo nagy figyelemmel hallgatja tudós mesterét, de nem hanyagolja el Aristotelest sem, kinek bölceletére két tudós humanista tanítja; az egyik Argyropulos János, a másik Landino Christophoros. Az előbbi Konstantinápolyban született 1416-ban; Firenzében tanított 1456-tól 1471-ig, később Rómába kerül, ott ismerkedik meg vele Reuchlin; a másik Firenzében született 1424-ben, ahol Marsuppini volt tanítója. 1457-ben kezdi Firenzében tanítani Aristoteles bölceletét, vele együtt a retorikát és a poetikát. A jelek arra vallanak, hogy a latin irodalom tanulmányozása volt legkedvesebb foglalkozása; bölceleti előadásainál, latin költeményeinél fontosabbak a latin írókhoz készített magyarázatai: Horatiushoz, Vergeliushoz; Dantet is szereti és commentariussal kíséri; Plinius természetrajzát lefordítja olaszra. Bölceleti előadásait könyvbe foglalta össze és «Quæstiones Camaldulenses» címen közölte, melyben Ciceronak «Quæstiones Tusculanæ» című művét utánozta.¹ († 1504.)

Nem lehet tagadni, hogy a három tiszteletreméltó mesternek nagy befolyása volt Lorenzóra; szellemi fejlődésének alapirányát, a tudomány és művészet szeretetét is nekik köszöni. De az is igaz, hogy lelki és szellemi életének egész jellemét csak akkor ismerhetjük meg, ha tisztába hozni törekszünk két barátjának rája gyakorolt befolyását. Politiano Angelo és Picus Mirandola ez a két barát.

Politiano Angelo (Ambrogini) 1454-ben született; születési helye: Monte Pulciano, egy szegény jogtudornak a fia. Tanulási vágya nagy volt, de szegénysége még nagyobb. Tizenhárom éves korában keservesen panaszkolta el nyomasztó szegénységét Lorenzonak, kinél hat évvel volt fiatalabb. Lelkének kesergését egy epigrammába foglalta össze és hódoló tisztelet közt elküldötte Lorenzo-

¹ Munkáinak nagy része kéziratban van meg a Biblioteca Laurenzianában.

nak. A jószívű kis Lorenzo megsajnálja, házába fogadja; Ficinus és Landino Lorenzoval együtt tanítják mindenre. Politiano (Poliziano Agnolo) szorgalma, tanulási kedve nagy hatással van Lorenzora is; ő szintén kettőzött szorgalommal mélyed bele tanulmányaiba; nem akar hátramaradni.

Az ifjúkor törekvéseinek azonossága szorosan egymáshoz láncolják a patronust és a clienset. Benső szeretet támad kettőjük közt, melyet naponkint erősít a tudomány és a művészet szeretete, a tudományban és a művészetben kifejtendő dicséretes szorgalom. Lorenzo nem nélkülözheti ifjúkori iskolatársát, tőle akar tanulni, vele akar versenyezni. Sőt gyermekeinek, Péternek és Jánosnak nevelését is rábizzá; apát tanító nem helyettesíthetett jobban a gyermeknevelésben, mint ahogy Politiano helyettesítette Lorenzót.

Egyidejűleg, 1480-tól kezdve, fölolvasásokat tart a görög és latin irodalomról a firenzei híres iskolában.

Itt egy érdekes dolog történik, mely a renaissance szempontjából közelről érdekel bennünket és adat gyanánt szolgál.

Előadásában a görög és latin klasszikusokra kiterjeszkedett; nagyon sokat értelmezett, közöttük Aristotelest is, kit Landino előadásai alapján megszeretett. Ellenfelei előadásait, melyeket Aristotelesről tartott, erősen megtámadják; szemére vetik, hogy tanítani akarja Aristotelest, holott nem is tanulta azt. Tessék meghallgatni, az az érdekes, hogy igazolja eljárását.

Én egyedül magyarázója vagyok Aristotelesnek, így kezdi meg védelmét, és épen nem tartom magamat bölcselőnek. Mondok egy analog esetet. Ha én egy királynak tolmácsa vagyok, kinek jut eszébe azt mondani rólam, hogy én vagyok a király; kinek jut eszébe az, hogy Serviust és Aristarchust költőknek tartsa. Szakasztott így vagyunk a grammatikussal. A grammatikusnak az a kötelessége, hogy bármiféle könyvnek a tartalmával számoljon be. Azt sohasem tagadta, hogy stilus szempontjából undort érez a scholasztikusok ellen, ha a szépen író más írók és ezek közt párhuzamot von.

Egyszer figyelmesen átnéztem, írja erre vonatkozólag, egy-néhány Aristotelesről írt commentariusokat, melyekről tudom, hogy a scholasztikus bölcselők nagyrabecsülik; boldog Isten, mennyi ostobaság van ott együtt a türelmes papiroson! Fáradtságot vettem arra, hogy Aristoteles görög szövegét összehasonlítsam ilyen németes fordítással (a szövegben: cum Teutonico; ezzel a latin nyelv barbárságát akarja fokozni; Teutones alatt

a humanisták (Ermolao Barbaro) a scholasztikusokat értették; föl sem lehet tétélezni, hogy Politiano tudott németül, mivel mint barbárokat a legnagyobb megvetéssel sujtották a németeket). Nagyot bámultam, mivé lett az a szónokias szöveg ebben a stilusnélküli, gyarló fordításban. Nem is fordítás (*conversum*) volt az, hanem az eredeti szövegnek elrontása (*perversum*).

Én nem tartom magamat bölcslőnek; grammatikus vagyok; de már végtelenül csodálkozni tudok, ha az ilyen emberek arca nem lesz lángvörös, mikor őket bölcslőknek nevezik. Igazán illenék hozzájuk, hogy legalább is elpiruljanak.

A küzdelemnek, az irodalmi vitának egy érdekes adata ez a XV. évszázból; kiméretlen, mint a többi; alapjában megsemmisítő arra, aki ellen irányították. A grammatikus nem kevesebbet lobbant a bölcslő szemére, mint azt: semmit sem értesz Aristotelesből.

Ami az alapkő az épületben, az volt Aristoteles a középkori bölcslők szemében: tudományuk alapja; ha ez megingott, rombadőlt vele együtt az egész bölcsellettudomány. Tudják ezt jól a grammatikusok, azért támadják itt és ily modorban a scholasztikus bölcslőket.

Az irodalmi harc Firenzében, Politiano idejében, más irányban is megvan. Az eddigiekből is tudjuk, hogy Firenzében sok görög tudós lakott, kiknek kétségkívül nagy érdemük volt a görög irodalom fölvirágoztatása körül; de a lelkes olasz tudósok száma is szaporodik napról-napra, kik tudományos műveltségük tudatában bizonyos önállóságra törekszenek. A görög mestereknek ez nem tetszik; ők teljes függési viszonyban akarják tartani tanítványaikat, ami Lorenzo idejében már nem sikerül. Az olasz tudósok erőseknek érzik magukat, mivel a fejedelem is velük tart. A féltékenységnak egy bizonyos faja üti föl fejét a görög és olasz tudósok között, mely mindig erősebb viszályba kergeti őket. Szinte hihetetlen, panaszkodik Politiano, mennyire nem szívesen vezetnek be bennünket, latin embereket, a görög nyelv és irodalom rejtélyeibe azok a görög tudósok; úgy viselik magukat, mintha a tudásnak gyökere az ő fejükben volna; mi szegények legfőlebb a tudás árnyékaival dicsekedhetnénk. Ne bántson ez bennünket, firenzeiek. Velem együtt jól tudjátok, hogy a görög tudományosság évekkel ezelőtt megszűnt már Görögországban, kialudt ott; hozzánk menekült az s mi örömmel fogadtuk, magunkévá tettük. Ennek eredménye, hogy több tudós, kik nálatok születtek, nagy tudománnyal és eredménnyel tanítja a

görög nyelvet és irodalmat; gazdag és nemes családok gyermekei pedig a legszebben beszélnek a szép attikai nyelven, hogy az idegen azt gondolhatná, hogy Athénben és nem Firenzében van. Cicero miatt is ki kellett lépni a küzdőterre. Argyropulos azt írta Ciceróról,¹ hogy a híres római bölcselő sem a bölcsellettudományhoz nem értett semmit, sem görögül nem tudott. Ilyen vád hallatára, mondja Politiano, minden latinul tudó embernek, elsősorban tanítónak kötelessége Cicerót megvédelmezni. Készségessége ebben az irányban annál érdekesebb, minél jobban tudjuk azt, hogy épenséggel nem tartozott a rajongó Cicero-tisztelők közé,¹ nem tartotta a renaissance legfontosabb céljának Cicero nyelvén írni és beszélni. Nagy tudománya, lelkesült törekvései tiszteletet szereztek nevének; az egyszerű tudós Firenze részéről fényes megtiszteltetésben részesül. Egy nagy követséggel 1484-ben Rómába utazik, VIII. Incét, az új pápát üdvözölni;² 1492-ben pedig Siena város kéri meg VI. Sándorhoz küldendő üdvözlőirat szerkesztésére.³

Nehéz eldönteni, vajjon mint tanító, vagy mint író tett-e fontosabb szolgálatot a tudománynak. Azon szerencsés emberek közé tartozik, akik mindkét irányban eredménnyel tudnak munkálkodni.

Irodalmi munkálkodása latin és olasz; mind a kettőben lebilincseli kortársait. Szép munkája az, melynek címe: *Miscellanea*, melyben a klasszikus írók nehezebb helyeit magyarázta. A tudós világ is bámuló lelkesedéssel olvasta ezt a munkát. Midőn a te latin munkádat olvasom, írja neki Acciarius, egy csöppet sem irigylem a régi rómaiakat; nekik volt egy Cicerójuk, a te

¹ V. ö. Raumer: *Geschichte der Pädagogik* stb. Stuttgart, 1843. I. 44. lap.

² Egy epigrammot is írt VIII. Ince tiszteletére, ebben így szól:

Roma cui paret, dominusque Tybris,
Qui vicem summi geris hic Tonantis,
Qui potes magnum reserare et idem
Claudere cælum.

(Az epigramm így kezdődik: *Si quod Archanis Helycon sub umbris.*)

³ Többek közt ezeket mondja beszédében: *Gratulamur tibi, Alexandre sexte, quod ad rerum humanarum fastigium subvectus imo ad divinitatem ipsam plane sublatus, omnia præter Deum minora, inferioraque videas; sic ut reges etiam ipsi et principes adorare submissi vestigia tua et pulverem pedum tuorum lingere non modo non dedignentur, sed loco etiam præclari muneris concupiscant. Gratulamur et christiano gregi, cui tu videlicet is pastor divina providentia datus es, ut illum facile tutum securumque præstiturus, et a furum insidiis et a luporum incursibus videare. Politiano, Opera, III. t. 135—142. (Lugduni, 1533.)*

személyedben nekünk is van.¹ Mások is örömmel üdvözik a Miscellanea szerzőjét és boldognak vallják magukat, ha ebből a halhatatlan munkából idézhetnek.²

Egyik kiváló képviselője kétségkívül a renaissancenak; görög és latin stílusa egyformán válogatott, költői és szónoki figurákban gazdag. De jellemében is a renaissance embere; ezzel is befolyással volt Lorenzora. Hiúsága, sőt önteltsége is nagy; nemcsak baráti környezetben árulja ezt el, leveleiben is erre találunk, melyeket kora legkiválóbb férfiaihoz intézett. Arisztokratikus vonás jellemzi ezekben, elsősorban a fejedelmekhez intézett leveleiben, melyek arra vallanak, hogy a fejedelmek barátságát nagyrabecsüli ugyan, de ezeknek is tudomására hozza, hogy a tudósok barátsága fejedelmekre is nagyjelentőségű, melyben csak kiválóbbak részesülnek a fejedelmek közül.

Olvassuk el azt a levelét, melyet Mátyás királyunkhoz intézett. Évek óta, mondja ebben a levélben, nagy tetszéssel tanítom a latin irodalmat; a görög nyelv és irodalom tanítására annyit mondhatok, hogy oly könnyedséggel tanítom azt, mintha született görög volnék; dicsekvés nélkül mondhatom, hogy amit tudásommal én elérhettem, az nem sikerült egyezer év óta latin tudósnak. Különböző tartalmú munkában próbáltam meg a latin stílust, és tán főlöseges Neked, fölséges Királyom, mondani, aki isméried műveimet, mennyire megnyertem ezen irataimban a tudós világ tetszését. Irodalmi munkásságom felöleli az egész irodalmat; fordítottam görög klasszikusokat, írtam görögül és latinul különböző történelmi műveket, magyaráztam bölcséleti munkákat, melyekben arra törekedtem, hogy a száraz és nehéz bölcséleti tételeket tréfa és enyelgés kíséretében kedvesebbé tegyem; királyok tiszteletére ünneplő költeményeket készítettem.

Igazi humanista vonás, melyhez hozzájárul a királyhoz intézett hízegő beszéd;³ így kiegészítve, teljes jelleme. Azaz még nem teljes. Költeményei közt akadunk olyanokra, melyekben

¹ Politiano, Epistolae, lib. XII. 413 (Lugduni, 1536.)

² V. ö. Raumer: Geschichte der Pädagogik. I. 45. s. köv. lap.

³ E tuis beneficis manibus quasi perenne fluit aurum semper ut aqua de fontibus... unde nam tibi tanta ista tamque inexhausta divitiarum copia, sic omnibus usquequaque largienti, quamquam facile a prudentibus intelligitur, quæ plerique alii principes in suas cupiditates ac libidines profundant, ea te... in usus publicos, vel in hanc postremo, de qua nunc agimus beneficentiam conferre. Quapropter vehementer cupio labore aliquo meo tuam celsitudinem demereri. Politiano, Epistolae, lib. IX. 258—62. (Lugduni, 1536.)

a boldogságos szűz Máriát dicsőíti; közvetlen ezek mellett olyanokra, melyekben egészen az undorig magasztalja egy korabeli híres szépség érzéki szépségeit. Ez a vonás az ő jelleméhez, de egyúttal kora jelleméhez is tartozik, mely a jámborság mellé állítja sokszor az erkölcsi fajtalanságot, bűnös pajzánságot, vétkek könnyelműséget. A szentírást Politiano nem szereti, ritkán olvassa; a kor szellemének követelménye ez. A psalmusokat Pindaros költeményei után helyezte. Ludovicus Vives, Melanchton ezért meg is támadják; újabb időben Cristoforo Meiners († 1810.) próbálta védelmezni. Medici János, később X. Leo pápa az ő tanítványa; életére később is befolyással van a szellem, melyben nevelte.

Philologus, mint ő mondani szokta, grammatikus volt egészen; a nyelv és irodalom eszményei.¹ A szép latin stílus volt első és legfontosabb célja törekvéseinek, de ebben nem akart utánzó lenni, hanem önállóságra törekedett; Cicerót nagyra becsülte, de vakon nem követte. Elmondhatta magáról Horatiussal: *Sum et non sequor*. Bár szerelmes a latin és görög nyelvbe, irodalomba is, de nemzeti nyelvét nem hanyagolja el; nemzeti érzése tisztán megmarad. Olaszul is szépen ír; kortársainak ítélete szerint olasz költeményei, stanzái Petrarcaéval kiállják a versenyt.

A nyelv és irodalom szeretete nem teszi elfogulttá; csak egy nagy hibája van, hogy irodalmi ember létére nem tudja belátni a szentírásnak nemcsak a vallás, hanem az irodalom szempontjából elsőrendű fontosságát. A tudós emberek közt, korában, senki sem volt jobban hivatott arra, hogy a művelt világ köz-tudatába bevigye a szentírás irodalmi fontosságát. Az idő is, melyben élt, a legalkalmasabb volt erre, mikor az irodalmi szempontok, az irodalmi műveltség a tudós világ gondolkodását uralta. Ma már ez nehezebb, az élet realis fölfogása nem kedvez ennek; az emberi szellem másrésről irodalmi művekben a könnyedséget keresi és a rövidséget szereti. A nagy eszmékhez is abban a költői műfajban fordul, melyben egynéhány óra alatt, küzdelmes cselekvések kíséretében, megismerheti azokat. Ezért legkedvesebbek a drámai művek, a léháknak pedig a sikamlós regények.

Politiano korában, Firenzében különösen, bizonyos ünne-

¹ Azt mondják, hogy a tudományok fölosztásáról vallott módszerében Bacon Ferenc elődje. (Panepistemon.) Műveinek kiadásai: Venezia, 1498.; Paris, 1512., 1529.; Basel, 1553. Újabbah ismételve. Az itáliai klasszikusokat tartalmazó kiadás Milanó, 1808.

pélyes komolyság jellemzi a tudományos és irodalmi életet. Azok a durva gorombaságok, személyeskedő izetlenségek, veszekedő pörpatvarok, melyek Vallát, Filelfőt, Poggiót jellemzik, Lorenzo tudós környezetében teljesen hiányzanak. Az irigy féltékenységek is távol van, még a vita hevében is tartózkodnak ettől; ellenkezőleg, a törekvések azonossága köti össze a tudósokat; Politiano, Ficinus, Lorenzo a legjobb barátságban vannak, támogatják egymást tudományos munkálkodásukban.

Ilyen tudósok környezetében messzire terjedő eredménye lett volna a szentírás irodalmi fontossága elismerésének; a művelt társadalom jövő kialakulása is megérezte volna ezt. Elmaradása annál érthetlenebb, mivel Politiano Lorenzóval és többi a tudósokkal rajongó szeretettel csüngött azon a férfión, akit mély tudományáért bámulva csodáltak, őszinte ragaszkodással tiszteltek, valóságos erényeiért pedig nagyrabecsültek. Picus János, Mirandula hercege és Concordia grófja ez a nagy ember, korának csodája.

Bizonyos ellentétek szükségesek az embereknel, hogy igaz barátság fejlődjek ki közöttük. Politiano és Picus Mirandula esete is bizonyítja ezt. Valósággal két élő ellentét a renaissance ez a két alakja. Politiano grammatikus, nem elsősorban, kizárólag; mindent ebből a szempontból bírál és ítél meg; Picus pedig bölcselő mindenekfölött, aki önálló ítélettel állapítja meg mindennel szemben álláspontját; tudományt, művészetet, vallást így bírál. Tudása nagy is, mély is; felöleli korának tudományosságát. Ebben a mély tudásában nem vet nagy gondot a stilusra; ez nem cél előtte, még nem is eszköz. Ellenkezőleg, azt vallja, hogy a stilusnak egyszerűsége szónoklati, bölcséleti művekben, költeményekben egyaránt elsőrendű fontosságú, melytől egyúttal az irodalmi művek sikere, a szónoklat ereje is függenek. Aki a stilus eme egyszerűségét elsajátítani akarja, vegye kezébe a szentírást, tanulmányozza azt addig, míg ennek alapján stilusa beszédben és írásban a keresetlen egyszerűségnek arra a magaslatára emelkedik, melyet a szentírás lapjai nyújtanak nekünk.

Milyen szokatlan beszéd lehetett ez Picus idejében; hiszen még ma is az.

A beszédnek nagy súlya van, mert aki mondja, nem egy egyoldalú theologus, a világi tudományokban járatlan pap, hanem egy olyan tudományos férfiú, aki még a XV. évszáz folyamán is, midőn több nagy tudósa volt Itáliának, a nagyok közt legnagyobbnak ismert tekintély.

Az igazért élt, emellett kevésre becsülte a szépet. Semmit

sem ér, szokta mondani, bármily szép nyelven hazugságot mondani; legyen a nyelv darabos, de a mondás igaz. Összes munkásságát, életének egész irányát ez jellemzi elsősorban. Tudós humanisták barátságával dicsekedett, kik az egész világból fölkeresték, magasztalták beszédeikben és a renaissancenak megnyerni törekedtek. Ő szívesen viszonozza ezt a barátságot, méltó is akar rá lenni; de nem elveinek föláladozása árán.

A velencei Hermolaus 1485-ben (Ermolao Barbaro, az ifjabb, † 1491), mikor éppen huszonnégy éves, egy érdekes levéllel keresi föl Picust, aki hosszú, hat évig tartó utazásából ez időben tért vissza ősi kastélyába.

Benned, írja a tudós humanista, egy kitűnő költőt és szónokot üdvözlök; az is örömemre szolgál, hogy te, aki előbb Aristoteles követője voltál a bölceletben, most Platot vallod mesterednek; mit szóljak arról, hogy hosszú tanulmány után teljesen elsajátítottad a görög nyelvet? Ez különösen örömemre szolgál egy bizonyos okból.

Te azt jól tudod, hogy mióta a görög nyelv tanulmányozása annyira általános Itáliában, latin nyelven valami jelentékeny munka (a sorok közt azt olvasom, hogy bölceleti munkákról szól) nem jelent meg. Mert, édes Istenem, csak nem számíthatom ezek közé azokat a műveket, melyek barbár latinsággal jelentek meg az utóbbi időben. Beismerem, hogy nagy tudományosság, értelmi magaslát, az élet realis ismerete is van ezekben a munkákban; de egy hiányzik, a stílus; ez pedig az első; a szép stílus teheti az író egyedül halhatatlanná. Eddig Hermolaus. Tessék elolvasni Picus válaszát.

Mély meghatottsággal olvastam soraidat, kezdi válaszát; leveled elszomorított. Hat éven át tanulmányoztam a scholasztikusokat: Aquinói szent Tamást, Albertus Magnust, Duns Scotust; és a te leveled arról akar meggyőzni, hogy ez a hat esztendő kárbaveszett, elveszítettem azokat. Én nem tudok ebben megnyugodni; úgy gondolom, hogy a scholasztikusok megvédik magukat Hermolaus támadásai ellenében. Mintha látnám, hogy föltámad egy scholasztikus és ezt a védbeszédet mondja: Hermolaus előtt már mi dicséretben és dicsőségben éltünk és élünk a jövőben is. Nem a grammatikusok iskolájában, gyermekek közt, hanem a bölcselők környezetében, az igaz bölcsék társaságában, ahol nem Andromache anyjáról, Niobe gyermekeiről és más ehhez hasonló haszontalanságról lesz szó, hanem az emberi és isteni dolgoknak alapjairól beszélnek és vitatkoznak is. Bizony

ezen dolgok vizsgálásánál, kutatásánál és kifejtésénél sokszor annyira subtilisek, hol mélyek, hol magasra szállók voltunk, hogy némelyek előtt unalmasaknak és fárasztóknak látszhattunk; erre megjegyezzük, hogy mi nagyon jól tudjuk, mennyire óvatosnak és fáradhatatlannak kell az embernek lenni tudományos kutatásai közben, midőn az igazság megismerésére törekszik. Nagyon szeretném, ha támadóim közül valaki velünk együtt bocsátkoznék a bölcséleti kérdések fejtegetésébe, tudományos kutatásba; rá kellene jönni, hogy minálunk, kiket barbároknak szeretnek nevezni, nem a tudás és a bölcsesség hiányzik, hanem a szónoki képesség; nemcsak megbocsátható ennek a kettőnek szétválasztása, hanem én úgy gondolom, az volna a megbocsáthatatlan, ha ezt a kettőt összekötni akarnók. Alig van két ellentétebb dolog a világon, mint egy szónoknak és egy bölcselőnek a föladata. A szónok művész, akinek nagyon kényes föladatai lehetnek és vannak is; sokszor az a kötelessége, hogy a fehéret feketének, a feketét pedig fehérnek tüntesse föl; nem abban áll a föladata, hogy a dolgokat úgy adja elő, mint a valóságban vannak; ellenkezőleg, az a föladata, hogy a dolgokat úgy rajzolja, minőnek ő látja azokat. Így állván a dolog, miféle közös vonás lehet egy szónok és egy bölcselő között; midőn az utóbbinak összes törekvése az, hogy az igazságot megismerje és a megismert igazságot világosan megmondja. A beszédnek ékessége itt sokszor, a legtöbbször, gyanús és nem is méltó a bölcsülethez. Ne is panaszkodjék senki a bölcselőknek nem szépen hangzó, sokszor nehézkes nyelve miatt; a beszéd zenéje fölött a fül ítélhet, de nem a bölcselők fölött.¹

Ez a levél szokatlan tartalmával minden időben föltűnést kelthet. Mi is van ebben a levélben? Az, amit az újabb idők tudományos könyvei széltében, tán Franciaország kivételével, mutatnak: a tudomány nyelve ne legyen könnyed; minél nehezebb az, annál tudósabbnak fog látszani. Ezt egész mereven ma tanítják, sőt alkalmazzák is; de Picusnál mégis másra vonatkozik az.

A XIV. évszáz elejétől kezdve a stílus szépsége mindig jobban hódít a világban. A szép latin nyelv megtanulása, alkalmazása szóban és írásban a tudósok legfontosabb törekvése lesz mindenütt; az eszmék, az elvek a forma kedvéért háttérbe szorulnak. Tudósok, iskolamesterek ennek a célnak élnek, ezért fáradoznak; a tudós tekintélyének, az iskolamester ügyességének alapja a

¹ Ang. Politiano Opera. (Lugduni, 1536.) Epistolae, lib. IX. 264—280. Az Epistolák XII. könyvében több érdekes levél van, melyeket Ermolao, aquilejai patriarcha intézett 1485. után Picushoz.

stilus; ennél a tanítványok ügyességében keresik és találják, amannál pedig szónoklataiban és irataiban. Tajtékzó gyűlölettel, illetőleg mély megvetéssel beszélnek azokról, akik erre semmit sem adnak, sőt a nyelv barbarismusában tűnnek ki beszédben és írásban egyaránt. Nem első, kizárólagos kellék az írónál az, hogy szépen írjanak, a szónokoknál pedig, hogy választékosan beszéljenek.

Ezekkel szemben állást foglal egy nagytudományú főúr és a tudás mélységét, az igazság kutatásának szükségességét hangsúlyozza elsősorban; a stilus mintájául a klasszikusok keresettségével, hosszú körmondataival szemben a szentírást állítja föl; a scholasztikusok latin stilusát védelmezi; nem a stilus tekintetében, egyedül az igazság szempontjából. A szórszálhasogatást mindenkinél elítéli; de a mélységet szereti; akkor is szíves örömmel veszi, ha nincs olyan diszes köntösben, minőben a szónokok szeretnék.

Politano († 1494) és környezete fájó érzéssel olvashatták Picus sorait; de nem szolgáltak okul ellenségeskedésre, tovább is benső jóbarátságban maradnak. A tudomány erejét és hatalmát elismerik, ezzel együtt a meggyőződés jogosultságát. Hadd védje Picus az ő scholasztikusait; vitatkozzék tovább is Firenzében Savonarolával, kihez szintén benső barátság kötötte; az egyéni törekvéseknek ez a különböző iránya a tudományos haladásnak lesz hasznára.

És ebben igazán helyesen gondolkoztak. Nem a szónoklat, a stiláris szépség ellen beszél Picus; az ellen van kifogása, hogy némelyek kizárólagos célnak akarják ezeket tekinteni a tudományban, művészetben. Az ő tudása föllázad ez ellen; mély tudománya nyugtalanítót, elvetendőt talál ebben a törekvésben. Tisztázzátok inkább a szellemi és lelki életben fölmerülő ellentétes dolgokat; iparkodjatok megmagyarázni a tudomány, a hit igazságait; szeressétek az igazságot és mondjátok azt ki.

Az a 900 tétel, melyben korának encyclopedikus tudományát foglalta össze, a középkori tudományosságnak utolsó és a lángeszű tudóshoz illő fölcstillámlása. Egész erejében lép az elő, oly erővel, minővel Savonarolánál a középkor vallásossága. A középkornak és az újkornak mesgyéjén áll ő is; tudományos tételeinek egyike-másika az újkori tudománynak csiráit rejtí magában.

1486-ban, 23 éves korában, Rómában teszi közzé tételeit, melyeknek vitatására, korának szokása szerint, fölszólítja a tudósokat. A tételek tartalma, sokfélesége egy életének pihenő pontjához közelgő öreg tudóshoz illenek; alig tudjuk elhinni, hogy egy fiatal főúr ezeknek a szerzője. A címlapon ez áll: Kilenc-

száz dialektikai, erkölcsstani, természettani, mennyiségtani, magia és kabalisztika körébe vágó tétel, melyek részben a hirdető tételei, részben másoktól átvett tételek: chald, arab, zsidó,¹ görög, egyiptomi, latin tudósok tételei, melyekről nyilvánosan kész vitatkozni Picus János Mirandulából, Concordia grófja. Tételeiben nem törekedett a latin stílus szépségét utánozni, ellenkezőleg, a párisi nagytudományú vitatkozó bölcselek előadását utánozta stílus dolgában, melyről jól tudjuk, hogy manapság a legtöbb bölcselek azt használja. Megjegyzendő, hogy ötszáz tétel az ő sajátja; «secundum propriam opinionem».

Bámulva állunk meg tudományának nagysága előtt és bizonyos szégyenérzések között idézzük vissza emlékezetünkbe. Fölémelt fölvel beszéljünk bár az újabbkori tudomány nagy haladásáról, melyben egyes tudományszakok messzire menő fejlettséget mutatnak, mégis nagyon magasan áll előttünk Picus tudományos tekintélye.

Fölfogásaiban van sok hiba; az új tudomány nem vitatkozik azokkal, megmosolyogja és rendre tér fölötte; mégis nagyfontosságú marad minden időben Picus 900 tétele. Határpontot jelöl az emberi szellem életében, a tudomány történelmében.

Bölcseleti, vallási vitatkozások napirenden vannak a középkorban; de ily tudományos apparatussal nem lépett még föl egy tudós sem. A tudomány népszerűsítésére mutatott Picus törekvése; a renaissance örömmel láthatja, hogy régi eszménye, évszázak óta hangoztatott törekvése a megtestesülés stadiumához közeledik: a tudomány éltető vize megöntözi az egész emberiséget.

Az iskola keretéből az életbe lép át a tudomány; eddig ez nem történt. Az egyetemek bármilyen magasan állottak is, tanítványai a művelt társadalom köréből kerültek bár ki, mégis iskolás módszerrel tárgyalták a tudományt; ha vitatkoztak is, ott voltak Petrus Lombardus sententiái, Albertus Magnus, Aquinói szent Tamás summái; ezekből beszéltek a tudós tanárok.

Picus is használta, sokra is becsülte a középkori tudományosság oszlopos képviselőit; de nem nyugodott meg; önálló ítéllettel, boncoló észszel tovább kutatott. A módszer inductív, az újkor módszere; célja a harmonia megteremtése mindenütt, elsősorban a tudományban és a vallásban.

¹ A görög és sémi nyelvekben, különösen a héberben, nagy tudománya van Picusnak.

Vallási téren nagy szelleme, azt mondják, aberrációba tévedt, a kabalában remélte föltalálhatni Kelet ragyogó képeiben született vallásrendszereknek, a görög és keresztény vallásoknak harmoniáját. Lehet, most erről nem disputálunk. De úgy tűnik föl előttem az ő törekvése, mint a természeti és a kinyilatkoztatott vallásnak egymásra vonatkoztatása, összehangzó összeköttetése. Istennek, egy legtökéletesebb Lénynek létezése, alapja mind a kettőnek; a lélek bensejében keletkezik a legtökéletesebb Lénynek gondolata, mely minden emberrel veleszületik, mint képesség. Az igaz az alap mindig, melyet Kelet phantasiája fölékesít, a biblia pedig isteni egyszerűségében, de annál nagyobb magasztosságában rajzol meg. Ennek az Igaznak, Szentnek, Szépnek eszménye Picus kabalája is; a bölcsesség köve, melyet a kereszténység nem hozott a világba, hanem az emberi lélekből, Isten legfőnségesebb teremtéséből, mutatta be a világnak.

Ezt az igazat kutatja nagy esze a tudományban, a természetben is. A tudomány jellege szerint néha csak keresi, máskor meg is találja az igazat; de mindkét esetben hasznos munkásságot fejt ki, mely tiszteletünkre érdemes is. Ezt kell tudni mindenkinek, tudósnak és nem tudósnak egyaránt; ez megteremti a tudományok közt a harmoniát, az emberek közt a meggyőződésnek kölcsönös becsülését. Az egyéni meggyőződésnek ez a becsülése a tudományos haladásnak is záloga; ellenkező esetben is győz ugyan az igazság, de csak később. Pedig a szellemi téren is veszedelmes következményei vannak az időben meg nem születő igazságoknak, melyeket mesterséges úton tartanak távol.

Picus iránya is egy nagyszerű jelenség, mely a renaissance küzdelmeiben nagy eredményeket hozhatott volna létre.

A vitatkozást a vallási térről áttérli a tudomány terére és egyben utat készít a haladásnak. Csak meg kellett volna kedveltetni ezt; az idő erre nagyon alkalmas volt az ő idejében. Sohasem érdeklik a tudás kérdései, nagy általánosságban, annyira az embereket, mint Picus századában! Igaz, hogy az emberi szellem különösen a klasszikusok vizálgálásában akar kielégítést, örömet is találni; de rá kell terelni más térre, ott is helyt áll az mindenesetre.

A bölcsélet volt erre a változtatásra a legalkalmasabb; csak a kutatás módszerét kellett megváltoztatni; a bölcséletet összekötni a történelemmel, a természettel.

Picus tudományos munkássága nagyon alkalmas volt erre; nem eredményei mutatják ezt, inkább munkásságának iránya,

annak egész szelleme. Egyesítette ugyan személyében, helyesebben tudásában a középkori scholasticismust a renaissance-szal, jártas volt mind a kettőben; de fiatal szelleme, bár a lángész glóriájában tündöklök, nem tudja még oly szerves módon egyesíteni a középkornak és a XIV. évszázaddal kezdődő újkornak szellemét, mint Dante tette azt.

Mondottam, nem az eredmény adja meg munkásságának becsét, inkább az irány, helyesebben az igaznak kutatásában alkalmazott módszer. Aldus Manuntius-hoz, ehhez a kiváló velencei könyvkiadóhoz írta 1490-ben, négy esztendővel halála előtt, ezeket a szavakat: a bölcsélet keresi az igazságot, a hittudomány megtalálja azt, a vallás pedig annak birtokában van. (*Philosophia veritatem querit, theologia invenit, religio possidet.*)

A tudományos kutatásnak ez a módszere az emberi szellem összhangját megteremti bizonyosan; Picus példa erre. Ez a nagy tudós egyúttal mélyen vallásos lélek volt; vallásosságát a szentírás igazságaival erősítette; annak olvasása volt legkedvesebb szellemi tápláléka. Mint említettem, örömmel vette kezébe a szentírást, mint a keresetlenül egyszerű és épen egyszerűségében fönséges szép stílusnak örök példányát. De nemcsak ebből a szempontból olvassa, hanem egyúttal lelkének megnyugtatóra is.

1492. április 2-án szomorú napra virradt Firenze; Lorenzo magnifico ezen a napon meghalt. Napok óta lázas izgatottságban van a tudomány és művészet városa; a tudósok szomorú csapata veszi körül a mostani palazzo vecchio udvarát; percről-percre siri csöndben várják az újabb híreket. Politiano ott van fejedelme mellett; szemtanúja halálküzdelmének, lelki nagyságának. «Mit csinál Picus?» — kérdéssel fordul a fejedelem Politianohoz, aki rögtön hivatja a gróftól Firenze haldokló fejedelméhez.

«Köszönöm, hogy eljöttél; könnyebben halok meg, mivel szelid arcodon nyugtathatom tekintetemet.»

Ennek a jelenetnek nagy hatása van Picus fogékony lelkére. Azon 1492. év május 15-én, még mindig a palazzo vecchio hatása alatt, írja testvérének, Ferenc grófnak a következő levelet: «Kérve-kérlek, hagyd abba a költők meséinek és tréfáinak olvasását és éjjel-nappal olvasd ezek helyett a szentírást. Jusson eszedbe, hogy az Isten Fia éretted is meghalt és hogy te, bármily hosszú életű is légy, egyszer meghalsz».

A szentírás volt tehát az ő utolsó menedéke, vallásosságának élesztője. Tudománya, az igazság kutatása, annak szeretete ide vezérli; megnyugvást talál a vallásban, mint az igazságnak

föltétlen birtokosában. Ime az emberi szellemnek harmoniája, melyet a vallás, tudomány és részben a művészet táplál, a bajoktól egyúttal megőrzi.

A művészet, igenis, csak részben táplálja Picusnál a harmoniát; ezt a tért fejedelmi barátjának, Lorenzónak engedi át; ő megmarad a tudomány talaján.

A renaissance egyik nagy alakja Picus. A természet megáldja javaival; testi szépség, gyönyörű termettel, lángész szorgalommal, bölcselet és más tudományokban való jártasság szónoki talentummal, boncoló és kutató ész megértésre alkalmas egyszerű stilussal, találkoznak nála. Politiano, akivel pedig ellenkező irányú volt munkássága, a bámuló csodálkozás hangján emlékszik meg róla mindig. Lorenzóhoz írt soraiban így apostrofálja: «De isto . . . prae cunctis admirando non Pico iam sed (ut ipse appellare soleo) phoenice potius, qui nunc in tua laurum-nidificat, tanta mea quidem expectatio est, ut ausim Propertio succinere: cedite Romani scriptores, cedite Graji». Más helyen pedig így ír róla: «Picus hic meus absolutissimum naturae opus a quo philosophia latine iam meditans loqui, summum puto fastigium accipiet».

Az életet szintén ismeri; de már 24 éves korában nem az örömek és élvezetek helye az számára. Szerelmi költeményeit is elégeti; izzó szenvedély nem háborgatja. Az igazság érdekli egyedül; vallás és tudomány ideálja. Nem is tudom elképzelni, a tudomány fejlődésére mily eredménnyel járt volna, ha ez a nagy elme boncoló észszel nem a bölcselet tételeinek vitatásába bocsátkozik, hanem a természet vizsgálásába!

Firenzében, a szent Márk-templom falában, áll egy tábla, melyen ezek a szavak vannak: Joannes iacet hic Mirandula caetera norunt et Tagus et Ganges forsan et antipodes. Obiit anno salutis 1494. Vixit annos. 32.

Épen a szószékkel szemben van, hol valamikor Savonarola mondotta el hatalmas predikációit. Megilletődve álltam meg ez előtt a két emlék előtt; a mult eseményei fölújultak lelkemben. Együtt láttam magam előtt a haldokló középkornak ezt a két emberét, amint a mellette levő kolostor szűk szobáinak egyikében vitatkoznak egymással. Egyik a középkor vallásosságát magasztatja, védelmezi, a másik pedig a középkornak tudományosságát: az első türelmetlen, a másik türelmes, higgadt, komoly hangon adja elő érveit; kerül minden túlzást, szónoki pathost, egyedül az igazság erejével akar győzni, illetőleg meggyőzni.

Sokszor vihatták ezt a szellemi tornát Savonarola és Picus; mind a kettő megmarad álláspontján; védelmezték törekvéseiknek irányát és szellemét.

De az utánuk következő idők szelleme kettőjüknek szelleme. Együtt él ez és testet ölt a XVI. évszáz elején; a reformacio veszi át. De nem egészen, nem is tisztán. Savonarolától a vallást, de nem az ő vallását, nem is az ő vallásosságát, inkább csak a nevet, melyet ügyesen értékesítenek; Picustól a tudományt,¹ melynek nevében indítják meg a küzdelmet. De itt is csak a név szerepel és nem a tartalom; az figyelembe sem jön, vagy csak mellékes.

Bizony csodálatos jelenség ez, melyhez hasonló nincs a történelemben. A hatás még csodálatosabb. Új kornak nevezik azt az időt, melynek szellemi élete a középkor szellemi életének rosszul alkalmazása, vagy tán nem megértése; új benne egyedül a merészség, a modor, de nem az evangelium.

Luther evangéliuma a renaissance temetése; halálharang, mely azt temeti, ami a renaissanceot létrehozta, évszázados küzdelmeiben táplálta: az emberi értelemnek és az akaratnak érvényesítését. Vallási térre viszi ezt, ott akar mindent az isteni kegyelemre bízni, abban vakmerően bizakodni. A tudomány a többi emberi jócselekedetek sorsára jut: nincsen rá semmi szükség.

És a reformacio mégis ennek a tudománynak köszöni hódítását, haladását. Rendszerét, az egyéniség érvényesülésén alapuló vallását, a tudomány fegyverével akarja bebizonyítani, melyben a szentírás tekintélyére támaszkodik, melyet az egyházi tévedéstől ment tanító-tekintélynek teljes elvetésével a hit kizárólagos és egyedüli forrásának (principium) hirdet. A szentírás nem az egyszerű stilusnak klasszikus tanítója többé, nem is a tiszta, a mély vallásosságé, hanem a vitatkozás fegyvere, melyből az új vallás érveit meríti, még pedig minden tekintély mellőzésével, egyedül, kizárólag.

¹ Műveinek első kiadása Bologna, 1496. Velence, 1498. Basel, 1557., ugyanott 1573., 1601. Életrajzát unokaöccse, Giovanni Pico írja meg legelőször (1496.) Édesanyja Giulia Bojardo, Bojardo Mátyás költő nővére.

XII.

A renaissance és az iskola; a szellemi niveau emelkedése; a neveléstudomány elvi megállapodásai; a renaissance befolyása a neveléstudomány fejlődésére; Vergerio Péter Pál; nevelői munkássága a paduai akadémián és Carrara Ferenc fejedelem házában; de ingenuis moribus ac liberalibus studiis című munkája; az erkölcsi nevelés kiemelése; értelmi és testi nevelés; a nevelés fontossága a tanításban; a szeretet fontossága a nevelésben és a tanításban; a példa hatása; az erkölcsi élet megfigyelése a gyermeknél; a mértékletlenség káros hatása testre és lélekre a fejlődés idejében; a válláserkölcsi nevelés fontossága; az egyéniség Vergerio pädagogiájában; a nevelői eljárás sem túlságosan szigorú, sem engedékeny ne legyen; mértékét tartsunk a tanulásban; az emlékezőtehetség nevelése; a testgyakorlás; nevelési szempontok a testgyakorlásban; a tantárgyak megválasztása; bölseletstudomány, retorika, történelem, természettudomány, muzsika; Vergerio neveléstanának értéke; a renaissance szelleme neveléstanában; az egyéni önállóság; társadalmi szempontok; magánjó és közjó; a természettan fontossága nevelésben és tanításban; természettan a középkorban; Beauvais Vince; Vergerio a természettan tanulását az értelmi nevelés szempontjából sürgeti; a fizikai alap hiánya; a gyakorlati fölfogás hiánya; gyakorlati törekvés és a közjó; fejedelmek és katonák munkássága a renaissanceban; Mapheus Vegius de liberorum educatione et claris eorum moribus című neveléstanja; a nevelés a nemzésnél kezdődik; szentképek az anya hálószozában; az anyatej a gyermek első tápláléka; a csecsemőnek nem szabad nyalánságot adni; ötéves koráig ne kezdjen bele semmiféle munkába; a mozgás fontossága ebben az időben; ijesztő és erkölestelen mesék visszatartása; Isten imádására korán vezessük a gyermeket; a példa nagy fontossága a nevelésben; fenyegetés és verés mellőzendő; gyöngédség és nem merev szigorúság jellemezze nevelésünket; a gyermeki lélek hajlandóságainak tanulmányozása; a nevelő alkalmazkodjék növendékéhez; értelmi nevelés; hétéves korában küldjük a gyermeket nyilvános iskolába; az első időben ne legyen a gyermeknek sok tanítója; ne változtassa sűrűn iskoláit; a szülő gondosan válassza meg a tanítót; a túltömés veszedelme az iskolában; a házi tanító; az írásbeli dolgozat fontossága; könyv nélkül való tanulásban követendő eljárás; a szavalás és a nyilvános beszéd; a tanuló olvasmányai; Aesopus, Homeros, Vergilius; könnyű olvasmányok; muzsika és rajztanítás; a bölselet tanításának fontossága; a bölselet szerepe az egyéni nevelésben; a testgyakorlás fontossága; elvi szempontok a leányok nevelésében; az anyja szerepe a leányok nevelésében; Vegius pädagogiájának általános jellemzése; értelmi, erkölcsi és testi nevelés Vegiusnál; nevelési elvek és a gyakorlati élet; magasabb eszmények érvényesülése a nevelésben; a renaissance erre törekszik; az elméleti és gyakorlati pädagogusok ezen célra fordított törekvése; Aegidius Romanus de eruditione principum, sive de regimine regum; nevelés- és társadalomtudománya; erkölcsi alapon álló fejedelmi hatalom; ne a katonaságra, hanem alattvalóinak erkölcsére támaszkodjék; a polgári társadalom megelőzi a katonaságot; az egyéniség Aegidius nevelési művében; a kereszténység és a szellemi élet; az egyéniség nem érvényesül a középkorban; a középkor szellemében találjuk ennek a jelenségnek a magyarázatát; eszményi törekvések hiánya az életben; politikai és társadalmi egyenlőtlenség; a társadalmi szervezés hiánya; a renaissance törekvése a társadalmi élet méltányos követel-

ményei megállapításában; az egyén nevelése az élet számára; az iskola összeköttetése az élettel; egyéni és társadalmi szempontok Aegidius neveléstanában; a kormányzat befolyása mindkét szempont érvényesítésében; a fejedelmi nevelés fontossága ezen célok megvalósításában; Aegidius neveléstanának korát megelőző eszméi; művének rövid tartalma; Aenéas Sylvius pædagogiai munkája; az iskolás modor főjellemvonása; a görög-római élet utánzása; a bölcsélet tudása a legfontosabb a fejedelmre nézve. Filelfo Ferenc pædagogiai munkája.

A RENAISSANCE szellemi törekvéseiben én legfontosabbnak tekintem az egyéni öntudatos élet érvényesülésének gondolatát. Ez a gondolat, többször rámutattam, bizonyos határozatlansággal él a renaissance embereinek köztudatában; de nagyfontosságú már az, hogy benne van a köztudatban; az út elő volt készítve, azon kellett volna tovább haladnia. Ebből legtöbb hasznót a nevelés és a tanítás ügye remélhetett; az iskolai nevelés és tanítás örömmel üdvözölhette a megindult szellemi mozgalmat. Mert bármiképen is gondolkozzunk erről a mozgalomról, az kétségtelen, hogy a szellemi élet emelésére üdvösen befolyt, az európai népek szellemi niveauját emelte. Pedig a szellemi niveauinak emelkedése mindig üdvös hatással van a nevelés ügyére is; előmozdítja, javítja, megváltoztatja azt.

A szellemi haladás ezen a téren azt eszközli elsősorban, hogy az emberek, a nevelési tevékenység megállapításában, bizonyos állandó szabályokat állítanak föl és akarnak alkalmazni. Ezek az állandó szabályok lassankint nevelési elvek lesznek, melyek elsősorban az egyénre vonatkoznak, mint egy mástól különböző, egyúttal önálló és független lényre. Az önállóság és függetlenség elismerésével határozott célt tűznek az ember elé; ebbe a célba belefoglalják a testi, érzéki és szellemi, a lelki életet, a lelki tehetségeknek érvényesítését. Mihelyt a lelki tehetségek érvényesítése szerepel az emberi célban, rájönnek az emberek arra, hogy a célnak a tehetségekhez mértnek kell lennie. Ezzel együtt azt is hirdetik, hogy a célra törekedni nemcsak joga van minden embernek, kötelessége is ennek megvalósítása, melyben, ismételjük, a lelki képességek szerepelnek; a tanításban is ezt vegyük elsősorban figyelembe, alkalmazkodjanak a tanulókhoz, azoknak képességeihez.

A renaissancenak ez a törekvése az elméleti pædagiára lesz nagy befolyással; több kiváló művelője támad a neveléstudománynak, melyet a középkor elhanyagolt. Ami van is ebből az időből, szűk korlátok között mozog; a fejedelmi nevelést tárgyalja; de nem annyira lélektani alapon, mint évszázas megfigyelések kizárólagos alapján.

Távol van tőlünk a megfigyelés jelentőségének kicsinylése; ellenkezőleg, tanítjuk, hogy a nevelés részben a megfigyelés munkája. Ebben a munkájában szívesen megy vissza a régi időkre is; fölhasznál minden jót, a mit ott talál; de a nevelési eljárásnak primitív volta tükröződik vissza abban, midőn a megfigyelésben nem a jelen életre, nem a nagy természetre támaszkodik első-sorban, hanem az évszázas tapasztalásra.

Az utóbbi jellemzi nevelésben és tanításban a középkort, mely a legnagyobb conservativismussal ragaszkodik a régi tapasztalatokhoz. Az iskolában évtízről-évtízre ugyanazt tanítják; a nevelési követelmények évtízről-évtízre csekély figyelemben részesülnek; a materialis ismeret a fő. De ebben nem az életre vannak tekintettel, hanem az iskolára. A schola virágzásának kora ez, melyben nevelésben és tanításban az iskolai tudás mindkettőnek tartalma, célja egyaránt.

A renaissance föllépése ennek a tartalomnak és a célnak megváltoztatására irányul. Az egyéni öntudatos élet fontosságának elismerésével nem a tanításra fekteti a fősúlyt, hanem a nevelésre; a lelki képességek tökéletesítésére, nemesítésére, az izom- és idegrendszer fejlesztésére. Bizonyos félénkséggel indul el ezen az úton; tudja, hogy nem részesül kedves fogadtatásban. Annál nagyobb érdeme, hogy mégis elindult és az újkor szellemét beviszi a nevelésbe és a tanításba. Nagyfontosságú tény ez.

A szellemi és a lelki élet reformjának a nevelésből kell minden időben kiindulni és a létrehozandó változást szilárd alapokra fektetni. Vallásos törekvéseknél csak úgy figyelembe kell azt venni, mint a tudományban és a művészetben.

Vergerio Péter Pál, melléknéven il Vecchio, Paduát tette híressé életében; 1393-tól a paduai akadémián tanította a bölcséletet; főtárgya a logika volt. Istriából származott, születési éve 1348. Chrysolorasnak tanítványa a görög nyelvben; tanult bölcséletet és jogot is; Firenzében a híres Zabarella Ferenc jogtudósnak, később kardinális, tanítványa. Fejedelmi udvarban tanít ő is, Carrara Ferenc rábizta gyermekeinek nevelését.¹ Zabarella biboros-

¹ Megírta a fejedelmi család történetét: Petri Pauli Vergerii vitæ Principum Carrariensium ab eorum origine deducta et in Jacobini mortem desinens. Muratori XVI. 114. és köv. l. — Egyéb művei: Orationes et epistolæ variæ historicae. Muratori XVI. 187. s köv. l. — Van egy érdekes rőpirata, melyet Rimini ura, Malatesta Károly ellen intézett, midőn ez Mantuában Vergilius szobrát ledöntötte: *Invectiva contra Carolum de Malatestis pro eversione et destructione statuæ Virgilii Mantuani poetarum*

sal Constanza megye és ennek halála után Zsigmond magyar király szolgálatába lép és Magyarországon hal meg 1419-ben.¹

A fejedelmi udvarban, a paduai akadémián alkalma van a gyermek- és ifjulek tanulmányozásába belemélyedni és önálló ítélettel nevelési elveket alapítani. Szerető szívének egész melegével ragaszkodik az ifjúsághoz, sorsát és jövőjét biztosítani akarja. De fájdalommal látja, hogy korának nevelése és tanítása csekély mértékben járul hozzá az ifjúság jövőjének és életének ehhez a biztosításához; hiányzanak azok az eszközök, melyek az iskolából kikerült ifjúnak öntudatos életét a tudás biztonságával, az elvek erejével vezéreljék. A vallás magában nem elég most erre; a renaissance hatása következtében az egyetemekről kikerült ifjúra elveszítette erejét. Ennek pedig kárát vallja az egyén és a társadalom.

«De ingenuis moribus ac liberalibus studiis»² címen megírja nevelési munkáját, melyben az erkölcsi nevelés fontosságát hangsúlyozza; de kiterjeszkedik az értelmi és a testi nevelésre is; sőt a tanítás terén oly változást ajánl, mely koráig ismeretlen, midőn egyes tantárgyak tanulmányozásának szükségességét hangsúlyozza.

A nevelés erejét állítja előtérbe; az ifjúság nevelése mindennél fontosabb, ez állapítja meg a jövő életnek egész tartalmát, mindenekelőtt boldogságát. Azért szülőknek, tanítóknak első kötelessége ezt a nevelést a fejlődés legelső idejében megkezdeni, mikor még a lélek gyöngé, hajlítható és minden kívülről származó benyomás befogadására alkalmas.

Mindjárt első soraiban egy fontos állítás olvasható: a nevelésnek egyformán ki kell terjeszkedni a lélekre és a testre; a kettőből áll az ember. A nevelésben csak úgy, mint a tanításban, minden egyes gyermeknek lelki és testi képességeit kell első-sorban figyelembe venni, mert mind a kettő csak ezen az alapon mutathat föl eredményeket. A tantárgyakat akkor értjük meg a legkönnyebben és foglalkozunk azokkal a legörömetestebben, ha természetes képességeinknél fogva vonzódással viseltetünk azok iránt. A szeretet alapja a nevelésnek, a tanításnak; elsőnél a mesterre és a növendékre, a másodiknál a tanulóra és a tantárgyra vonatkozik első-sorban.

maximi. Petrarca életrajzát is megírta, melyet Thomasinus Jakab Fülöp püspök nyomtatásban is kiadott Petrarca redivivus cím alatt. Több műve kéziratban maradt meg.

¹ Muratori XVI. 111. lap.

² Ubertino Carrariensi dicatus. Megj. Milano, 1474., 1477. később is.

A tanulás szeretetét föl kell ébreszteni a gyermeki lélekben és ezután fejleszteni, hogy a tudás és a tudomány szeretete jöjjön létre, tudományos szellem keletkezzék a fejlődő ifjú lelkében. Ennek a tudományos szellemnek első jele a tudományos ismeret szomjúzása, melyet a dicsőség és a dicséret vágya támaszt és a hirnév szeretete napról-napra éleszt.

Abban az ifjúban megvan a tudományos törekvés csirája, aki a legkisebb pirongatásra elpirul és minden figyelmeztetés után jobbra lenni törekszik; ezt a szikrát élessze a tanító, mert ebből támad a tudomány szeretete. A tanításban, épen a tudomány élesztésében, legfontosabb a példa. Állítsunk a tanulók elé kiváló embereket; kik már ifjú korukban a tudás szeretetében tűntek ki, később pedig mély tudományuk hatalmával és erejével. Állítsuk ezeket utánzandó például az ifjak elé; kiemelve mindig a különbségeket, melyeket a korra és az egyénre való tekintettel kell figyelembe venni; az ifjú jelenkora, egyéni képessége bizonyos irányban más követelményekkel léphet föl; erre ki kell terjeszteni a figyelmet; máskülönben ösztönözni, hogy az eléje állított tudós férfiúnak nyomdokába lépni törekedjék.

Ez a pozitív módszer vezet egyedül a célra; a negatívól óvakodni kell. Ami nem szép, nem nemes, nem erkölcsi jó, az maradjon távol; veszedelmes azokat megutálás, megvetés végett a tanulók elé terjeszteni. Nem érünk célt; az emberi természet titokzatossága az ellenkezőt eredményezi; a benyomások élénksége az utánzásra annyira hajlandó ifjú lelkét a rút és az erkölcsi rossz fölkarolására nógatja.

A nevelő a növendék erkölcsi kialakulását kísérje legélesebb figyelemmel. Tudjuk mindnyájan, hogy az ember életében a különböző koroknak különböző erkölcsi hibái, fogyatkozásai és bűnei vannak; ezek részint általánosak, részint egyénileg különbözők. Figyelje meg a tanító az elsőket és utolsókat egyaránt, különösen azokat, melyeknek elkövetésére hajlandóbbak. Az észrevevés esetében körültekintő gondossággal törekedjék azokat eltávolítani; gondoljon arra, hogy a gyermek- és az ifjúkor erkölcsi botlásai az ember egész életére befolyással lehetnek, kisérik az embert egész életében. Ezek ellen a legjobb eszköz a munka szeretetének fölkeltsége az ifjú lelkében; jól tudjuk, hogy a henyélés minden bűnös kívánságnak, mértéktelenségnek melegágya.

Ebből átmegy az ételben és italban való mértéktelenség káros voltára, melytől szintén megakarja óvni az ifjúságot.

A mértékletlenség, különösen a bornak mértéken felüli, illetőleg időelőtti élvezése, nem egyedül a test egészségére kártékony, kártékony az a lélekre is, mindenekelőtt az értelemre, melynek élességét elveszi, tompává teszi, így tehát a testi és lelki egészséget megöli.

Az értelmi és erkölcsi tökéletességnek összekötő kapocs szükséges; ezt nyújtja a vallás, Istennek megismerésében, imádásában, akaratának teljesítésében. A nevelésnek tehát legfontosabb munkája marad minden időben a gyermek- és ifjúságot Istenhez irányítani és abban megtartani. Aki Isten előtt meghajol és imádja, az meghajol az emberek előtt, szereti és tiszteli az embereket; a szentet, Istenben és az emberekben, alázatos lélekkel, kellő módon tudja megbecsülni és tisztelni.

Ezek a nevelésről főbb gondolatai; látjuk, mennyire az egyéni képességeken, erőkön és tehetségeken nyugszanak azok. Az egyénnek tökéletesedése, előhaladása mindenben, nála a nevelés célja; ezt mindenki köteles tudni, szülő, társadalom, tanító egyaránt. A bánásmód mindezek részéről az egyéniséghez alkalmazott legyen, az egyéni képességek figyelembevételén, a lélek ismeretén alapuljon elsősorban.

A nevelő és tanító, ezekre való tekintettel, sem túlságosan engedékeny ne legyen, de túlságosan szigorú sem. Mind a kettő árt a gyermeknek; gátolja a tökéletesedésben, előrehaladásban. A túlságos engedékenységgé szórakozottá teszi a növendék szellemét; a túlságos szigorúság pedig gyöngíti a szellemi erőt és kioltja lassankint az élet tűzét. A nevelő ne csak növendékeinek lelki képességeit törekedjék ismerni, legyen önmagával is tisztában. Mindenekelőtt legyen teljes jártas a tantárgyban, biztos tudása legyen egyes-egyes disciplinákban; nagyon jó, ha kiváló férfiak szép gondolataival megismerteti növendékét, hogy a tekintély révén legyen az szellemi kincsévé. Itt még az is figyelembe veendő, hogy amit fiatal korában tanult az ember, az mindig erősebben marad emlékezetében és senki sem foszthatja meg azoktól.

A tanulásnak egy fontos szabályáról ne feledkezzen meg egy tanító sem, ez a szabály így hangzik: egyszerre ne tanulassunk sokat növendékeinkkel, mert aki mindent akar egyszerre megtanulni, az voltaképpen semmit sem tud úgy megtanulni, hogy az emlékezetében állandóan megmaradjon. Szakasztott úgy van itt, mint a testi táplálkozásnál. Ha túlságosan sokat nyújtunk a gyomornak, az nem táplálja, csak megtömi; ételundort támaszt és erőtlenné teszi a testet; az ismeretekből is,

ha túlságosan sokat viszünk át az emlékezőtehetségbe, az gyöngíti a szellemet és az emlékezőtehetséget képtelenné teszi arra, hogy az emlékezetbe jutott ismereteket a lélek táplálására fordíthassa, illetőleg megtartsa. Az is nagy bűn a helyes tanítás ellen, midőn valaki egyik tantárgyról rohanó sebességgel megy át a másik tantárgyra; maradjon tovább egy tantárgynál és gondoskodjék arról, hogy a növendék belemélyedjen; ez a bemélyedés nagyon alkalmas a szellemnek erősítésére. Kimérten és lassan haladva bizonyosan célhoz jut az ember; aki sebesen tanul, sebesen is felejt; élesebb és mélyebb szellemű embereknek közönségesen nincs erős emlékezőtehetségük.

De az emlékezőtehetség erősítése mégis igen nagyfontosságú; a tanítónak azért ismerni kell az emlékezőtehetség erősítésének módját. Tudjuk mindnyájan, hogy a növendék a beszédben ügyességre tesz szert, egyúttal szelleme is erősödik, ha tanuló társaival, vagy akár más vele egykorú ifjúval vitatkozásba bocsátkozik; de ez a vitatkozás arra is alkalmas, hogy a tanuló tudatára ébredjen annak, hogy mit tud; egyúttal kényszerítve érzi magát arra is, hogy amit tanult, emlékezetében megtartani törekedjék, valamint arra, hogy készen legyen mindig az emlékezetében levő dolgokat alkalmas szavakkal kifejezni.

Nagyon fontos a lélek erősítésére ilyen szellemi tornák alkalmazása; a tanító ne mulassza azt el; de ezek alkalmazásában, valamint más tanítói eljárásában, jusson eszébe mindig az, hogy a hűrt túlságosan húzni biztos veszedelem nélkül nem lehet, nem is szabad; ha megteszi, elszakad az. Azért fontos a tanításban az, hogy a szellemi munkát alkalmas időben váltsa föl a testgyakorlás; gyakorolni kell a gyermeket futásban, ugrálásban, ökölvívásban, kardforgatásban, lovaglásban, ijjazásban stb. A testgyakorlásban se feledkezzék meg arról a fontos szabályról, hogy ne engedjen meg növendékének semmi olyan játékot, ami ránézve káros vagy erkölcstelen; ellenkezőleg, itt is csak azokat gyakorolja, amikkel munkakedvét erősítheti és testi erejét gyakorolhatja. Szellemi tekintetben a tanításban azt kell szem előtt tartani, hogy olyan tantárgyakra tanítsuk a gyermeket, melyek arra alkalmasak, hogy szabadabbá tegyék az embert, azért szabad és nemes emberekhez illők.

Ezután a főbb ilyen tantárgyakat emeli ki. Első szerinte a bölcsellettudomány, ez par excellence szabadabbá teszi az embert; utána mindjárt a retorika következik, mely arra tanítja meg az embert, miképen fejezze ki világosan és szépen beszédben, írás-

ban egyaránt azt, amire a bölcsélet megtanította: világosan gondolkodni és tisztán érezni. Mind a bölcsületnek, mind a szónoklattannak fontos segédtudománya a történelem, melyre ezért tanítani kell a gyermekeket. Az emberi értelem fejlesztésére legfontosabb, mivel legjobban az emberi értelemhez mért tárgy, a természet, a természet ismerete; meggyőző szavakban ajánlja azért Vergerio a természet tanulmányozását. Nevelés szempontjából fontos szerepe van a muzsikának is Vergerio pädagogiájában; nagyon alkalmas ez arra, hogy megteremtse a lélek nyugalmát és meggyöngítse a lélekre kártékony szenvedélyeket.

Aki komolyan adja magát ezeknek tanulmányozására, az biztosan nézhet jövője elé; egyéniségének megfelelő módon fejlődik lelke, erősödik teste; ennek eredménye lesz egyúttal az, hogy a lelki- és testileg fejlődött ifjú a társadalomnak hasznos tagjává lesz.

A legfontosabbakat szemeltem ki gyönyörű munkájából és mutattam be! Én bámuló tisztelettel eltelve forgatom mindig a XV. évszáz kiváló pädagogusa neveléstudományi munkájának lapjait. Bár még nem tudományosan rendszeres, nem is helyes mindenben, de az bizonyos, hogy műve beillik az újkorba; erkölcs-tanon és lélektanon alapuló neveléstan az.

A renaissance szellemének gyakorlati alkalmazása az egész. Az egyén érvényesítése lebeg szeme előtt, az individuumhoz akarja alkalmazni a nevelést; annak lelki képességei, erői, tehetségei szolgálnak nevelési eljárása alapjául, melyeknek nemesítése, tökéletesítése nála a nevelés célja. Az erkölcsi nevelés van a központban; az értelmi és testi nevelés önállóan halad ugyan sajátos útain, de mind a kettőnek célja mégis az, hogy az erkölcsi nevelésnek álljon szolgálatában; előmozdítsa azt és a végcélhoz vezessen. A nevelési elvek mind az egyénre vonatkoznak elsősorban, kit a tudomány világítása mellett mutat be önállónak, függetlennek; kinek joga és kötelessége céljai érdekében üdvösen munkálkodni. De az egyéni önállóság a társadalmi követelményekkel is össze van kötve; az önálló és szabad embert hassa át a gondolat, hogy ő egy társadalomnak tagja, melynek érdekében munkálkodni köteles. Az egyéni önállóságon és szabadságon alapuló önszeretetet ne fajuljon az embernél sohasem önzéssé; az egyéni magánérdek ne lépjen előtérbe és ne semmisítse meg a közérdeket, a közjót; ellenkezőleg, az egyéni önszeretnek legfontosabb eredménye legyen, meggyőzni mindenkit arról, hogy szabad emberhez legméltóbb a közjó előmozdítása érdekében munkásságba hozni összes tehetségeit.

Második fontos vonása neveléstudományának a természet ismereteire irányzott tanítás fontosságának beismerése. Egyenesen kimondja, hogy az értelem fejlesztésének legbiztosabb eszköze a természettan tanítása az iskolában; pozitív alapokra ez fekteti összes tanításunkat.

A XIII. évszáz folyamán merülnek föl a tudományban olyan jelenségek, melyek a természet tudományos kutatására és vizsgálására hívják föl az emberek figyelmét; Beauvais Vince az iskolai tanítás keretébe is be akarja vinni; határozottan sürgeti annak szükségességét. De sem a tudomány szempontjából kifejtett küzdelem, sem az iskolai tanítás tökéletesítését célzó mozgalom nem hirdeti még határozottsággal a természettan tanításának szükségességét. Vergerionak érdeme az, hogy nem általánosságban emeli ki a természettan fontosságát, hanem nevelési alapot állít föl, midőn a természettan iskolai tanítását sürgeti. Ez a nevelési alap az értelmi nevelés, melynek előmozdítására a legüdvösebben folyhat be a természettan tanítása.

Ennek sürgetését, illetőleg kiemelését tekintem én fontosnak pædagogijában. Az értelmi nevelés sürgetésével nemcsak elvileg ismeri el az egyéni önállóság fontosságát, az egyéni célnak figyelembe vételét, hanem az elvi alapnak konkrét bebizonyítására is vállalkozik; nem érvekkel bizonyítja, inkább indítóokokkal erősíti, hogy annak fontosságát belássa az értelem, meghajoljon előtte az akarat. Még csak az kellett volna, hogy a régi bölcséleti alap elhagyásával az inductiv módszer szerint kutassa a természetet; igazán physikai alapot teremtsen a természet kutatásában. Erre nem tud rájönni; a bölcsélet szeretete sokkal erősebb nála; a bölcsélettel együtt a természet kutatásának is ugyanazt a célt tűzi ki: tegye szabaddá az embert. A tudomány igazságai erre szolgálnak; az értelmi téren is ezt hangsúlyozza. Nemes idealismusában nem tud az élet hasznossági követelményeihez alkalmazkodni; azt gondolja, a hasznosság, a gyakorlatiasság kiemelésével az egyénnek és a társadalomnak önzési törekvéseit erősíti és mind a kettőt távoltartja attól, hogy a közjó érdekében tanuljon meg munkálkodni. Nem tanulta meg azt, nem tudta megérteni sem, hogy a gyakorlati élet javítására, tökéletesítésére fordított munka, az élet realis követelményeinek figyelembe vételével, teremthet változást és haladást. Ez a változás és haladás a legszebben szolgálhatja a közjót, a mindennapi élet javítását az iparban, kereskedelemben, földművelésben.

Az újabb kor történelme világosan mutatja ennek az igaz-

ságát; a természettudomány vívmányai az emberiség művelődését, vagyonosodását, anyagi boldogságát nagy arányokban mozdították elő. Előbb is megtörténhetik ez, ha az emberiség nagy szellemi a természet tanulmányozásába belemélyednek; nem gátolja őket a haladásban a szokás és a tekintély.

Távol van tőlünk, hogy a tekintélynek a tudományos haladás meggátlását vessük szemére. A renaissance történelme épen az ellenkezőről győz meg. Itáliának fejedelmei, dinasztiái, főurai a megindult szellemi mozgalom legelső pártfogói, részben maguk is humanisták. Márcona katonák, kiket a háború és folytonos vérengzés a lelki nemesség zománcától megfosztott, háborúskodásuk ideje alatt őket sujtható szerencsétlenségek közt a legnagyobbnak tartották azt, ha egy-egy görög vagy latin írónak munkája a táborban porrá égett.

A korszellemnek ilyen uralkodó áramlata mellett csak természetes volt az, ha a pápai udvar is részt kért magának ebben a mozgalomban; támogatta az újkornak tudományos és művészeti törekvéseit. A humanisták Petrarca korától a pápai udvarnak szívesen látott vendégei; többen közülök pápai titkárok, illetőleg más címen a pápai udvar körébe tartozó személyek.

A tudományos pædagogia is hálás köszönettel emlékezik vissza a pápai udvarnak az elméleti pædagogia fejlesztésére fordított üdvös munkásságáról. Mapheus Vegius pápai titkár, később kanonok a szent Péternél, ebben az állásában fejthetett ki hasznos munkásságot a tudományos neveléstan terén. «De liberorum educatione et claris eorum moribus»¹ hat könyvre terjedő munkája az olasz humanismus legkiválóbb szellemi terméke. A mű teljes; első része neveléstan, második része tanítástan. Tudományos értékére, gyakorlati hasznára nézve felülmulja Vergerio munkáját; bár a főfelosztásban utána indul.

Szemelvényeket mutatok be az ő munkájából is.

A nevelés, ez van munkájának első lapján, már a nemzésnél kezdődik. Jegyezze meg minden szülő és tanító, hogy teljesen hiábavaló fáradtság az, midőn valaki a gyermeket, akár mindjárt születése után is, természetének megfelelően akarja nevelni; hiábavaló lesz a szülőnek minden fáradtsága, ha a gyermek

¹ 1406. született Lodiban, meghalt 1458-ban Rómában. Műve megjelent Milano, 1491. Később egyéb műveivel együtt Párisban és Baselben. Firenzében több kézírata van. V. ö. Bandini, Catalogus codicum latinorum biblioth. Laurent. II. v. 179—186. Előbb a költészetnek, később a jogtudománynak volt tanára.

olyan körülmények közt született, hogy az épen nem, vagy csak nagy fáradtsággal nevelhető abban a jó irányban, melyben a szülő nevelni akarja. Én úgy látom, hogy itt is úgy áll a dolog, mint a kertészeknél; ha a kertész rossz magot vetett a földbe, hiába-való lesz minden fáradtsága, jó és érett gyümölcsöt nem terem. Testileg és szellemileg egészséges apáknak vannak egészséges gyermekeik; a részeg állapotban, valamely szenvedély uralma idejében, illetőleg az apának elfáradásában és elgyengülésé idejében nemzett gyermekei, valamint azok, kiknek szülei a nemzés idejében még nem voltak erre érettek, vagy ellenkezőleg, már annyira öregek, hogy a nemzésre elegendő erőnek hiányában vannak, sem testileg, sem lelkileg nem lesznek egészséges szülöttek. Mihelyt a fogamzás megtörtént, a nő vigyázzon arra, hogy hálósobájában csak szép képek és szobrok legyenek, a csunyák pedig eltávolíttassanak; bámulatos ugyanis, hogy ha az anya folytonosan ezeket a képeket és szobrokat nézi, a méhében levő magzatnak fejlődésére és alakítására rendkívül nagy hatása lesz. A nőnek ilyen állapotában táplálkozására is nagy gondot kell fordítani; sem sokat, sem keveset nem szabad enni; nem szabad erős és izgató ételekkel táplálkozni; dolgozni is csak mértéktelenül szabad; őrizkedni kell minden hevesebb izgalomtól és arra kell törekedni, hogy állandóan jókedvű és nyugodt legyen.

Ha a gyermek a világra jött, tovább is az anya marad az ő táplálója. A csecsemőnek legjobb táplálószere az anyatej; az anyáknak nem szabad a gyermeket szoptatás végett dajkákra bízni; az ő tejjükkel táplálják azt; az első táplálás erejétől, annak minőségétől függ elsősorban a test alakja, fejlődése, valamint a szellemi fejlődés szerencsés kezdete. A gyermek későbbi táplálásában ne a nyalánkságokra fektessük a fősúlyt; legyen a gyermek tápláléka természetes módon egyszerű, ekkor a gyermek majd későbbben is az egyszerű ételeket szereti. Már az úgy van, hogy amilyen életmódhoz szokott fiatal korában az ember, késő öregségében is ahhoz ragaszkodik. Hasznos dolog az is, ha a gyermek megtanulja, hogyan kell a hideget eltűnni; de vigyázni kell, nem szabad túlzásba esni; ellenkezőleg, mindig és mindenben: evésben, ivásban, virrasztásban, alvásban a helyes közép-mértéket kell megtartani.

A gyermek öt éves koráig ne kezdjen még bele semmiféle dologba; a munka megkezdése ebben az időben gátolná a növekedést. A szülők vegyék azt figyelembe, hogy a gyermek erősödésére nagyon hasznos, ha természetének megfelelő, tehát nem valami

túlságos mozgásban a lehető legkorábban gyakorolja magát; ezzel a testnek rugékonysága fejlődik, vele együtt munkára termettsége.

A lélek még érzékenyebb ebben az időben, mint a test. Nagyon vigyázzanak tehát a szülők arra, hogy a nevelés első idejében sem ők, sem mások ne beszéljenek a gyermeknek erkölcs-telen vagy ijesztő meséket, regéket; arra is vigyázzanak, hogy a gyermeknek ne mondjanak szakgatott, csonka szavakat; ne izgas-sák, ne ijesszék holmi rémtörténetek elbeszélésével.

Mihelyt az értelem ébredni kezd, amily hamar csak lehet, az istenség tiszteletére, az Isten imádására kell vezetni a gyer-meket; a vallás segítségével vissza kell őt tartani az esküdtől és minden rossz beszéd-től. Nemcsak a rossz beszéd-től, még a közön-séges beszéd-től is vissza kell tartani; az utánzási hajlam és a megszokás ereje annyira erős a gyermekben, hogy ez csak arról beszél, azt teszi, amit hall és lát; életének későbbi éveiben mint egészen természetes dolgot cselekszi azt, amit ifjúságában tanult. Az ember példa és utánzás erejével többet halad és jobban fej-lődik, mint a tudomány és figyelmeztetés segítségével. Mindig többet ér az a tanítás, melyet példa támogat, mint az, melyet meg-határozott előírás, utasítás, szabályok alkotnak. Ha az anya maga igazán vallásos, a szegényeknek gyámolítója, a szükségben szen-vedőknek segítője és sohasem tesz mást, csak azt, ami jó és Isten előtt kedves, ami tiszta és erényes lélekhez illő, nem fognak-e leányai is ugyanazon az úton haladni, sőt lelkesedés szállja meg őket, hogy mindenben anyjuk után induljanak és ugyanazt csele-kedjék, amit anyjuk cselekszik. Ha a nevelőnek szavai nem egyeznek meg életével, tetteivel, remélheti-e intéseinek jó gyümölcsét, mikor életével kigúnyolja azokat? Tekintettel a gyermekben erősen kifejlődött utánzási ösztönre, mely nála annyira élénk, attól is óvakodjék a nevelő, hogy ne menjen vele olyan helyre, ahol erkölcstelenség látható; ellenkezőleg, a gyermek társaságában keresse föl azokat a helyeket, ahol tisztelet és ártatlanság, szerény-ség és igazságosság, vallás és erkölcs a beszédnek tárgyai. Így rászoktatja a gyermeket arra, hogy otthon szolgálatkész legyen, megtanuljon illendően hallgatni, gondot fordítson járására, igye-kezzék mindenkivel szemben kedves lenni és az egész viselkedé-sében bizonyos erkölcsi érzéket elárulni. Mikor a nevelés az élet-nek erkölcsseire és a fegyelemre szoktatja a növendéket, törekedjék mindig megőrizni a helyes mértéket, melyhez képest a gyermeki lelket sem haraggal, sem gyalázással ne nyomja el; félelmet se támasszon, melyből későbbi éveiben a gyermek nem tud meg-

szabadulni. A tapasztalás azt mutatja, hogy azok a gyermekek, akiket fenyegetéssel, folytonos veréssel neveltek, később az életben jellemre nézve szolgalelkűek voltak; mások mogorvák és szemtelenek. A gyermeknevelésben legfontosabb a gyöngédség; épen azért nem szabad velük túlszigorún elbánni; sohase felejtse el a nevelő, hogy a gyöngéd fegyelmezés hamarább és jobban is visszatartja a rossztól a gyermeket, jobban ösztönzi az erények szeretetére, mint a merev szigorúság. Nagyon jó eredménye van annak, ha a gyermek jó oldalát, erényeit dicsérjük néhanapján, hibáit többször nem látjuk, vagy ha észrevesszük, szeretetreméltó módon törekszünk azokat javítani és egyúttal nemes becsvágglyal párosult szégyenérzetet támasztunk benne. Nagyon fontosaknak vélem ezeket és azt akarom, hogy a gyermekek nevelésében szem előtt tartsa mindezt a nevelő. Ezek mellett kiváló súlyt fektetek arra, hogy a tanító pontosan szemügyre vegye tanítványait és vizsgálja, vajjon az erényre vagy bűnre van-e bennük nagyobb hajlandóság; mert ha a gyermek lelkületénél fogva az erényeket és a tudományt szereti, Isten imádásában örömét találja, tiszteli az öreg embereket, jó barátságban igyekszik lenni tanulótársaival, nem kerüli a munkát, szívesen veszi, ha dicséred; ha az ilyen gyermek néha rossz útra tér, akkor senkinek sem szabad őt szidalmazó szavakkal vagy veréssel visszatéríteni a jó útra. Akár hibáiból kigyógyítani akarjuk tehát a gyermeket, akár az erények szeretetére vezetni, mind a két eljárásban a fődolog az, hogy a nevelő ismerje a gyermek természetét, lehetőleg pontosan és gondosan különböztesse meg a más és más lelki állapotokat, hogy ezeknek ismerete alapján úgy járjon el, mint az orvos szokott eljárni: a különböző hibák ellen különböző, a fogyatkozásoknak és hibáknak megfelelő gyógyítószert használjon.

Vannak gyermekek, akiknél már ebben az időben a későbbi időben kifejlő erényeknek szeretetreméltó bimbói látszanak meg; egyébként félénkek és visszahúzódók; másik pedig rettenthetetlen, bátor, vakmerő. Láthatsz egyeseket, akik csacsák és illetlenek; mások ellenkezőleg, lesütött szemmel jönnek az emberek elé; alig beszélnek, akkor is csak az esetben, ha a beszélésre fölszólítják őket. Némelyek ostobán vakmerők, dicsekedők; mások ismét szerények, az őket megillető dicséret hallatára is elpirulnak. Találhatsz sokszor olyanokat, kik könnyelműen és állhatatlanul fognak bele mindenbe; mások meg erkölcsileg helyesen és biztosan haladnak előre útjaikon. Az emberek lelki képességeiben és törekvéseiben nagy a különbség; ehhez kell alkalmazni a

nevelést. A nevelési eszközöknek oly különbözőeknek kell lenni, amily különbözők a növendékek lelki képességei és törekvései; ezek a különböző nevelési eszközök a nevelőknél mindig készletben legyenek, hogy más és más növendékeinél más és más nevelési eszközöket vegyen alkalmazásba. Mert azt csak belátja mindenki, hogy más nevelési eszköz jó a dühös és vakmerő gyermekeknél, megint más a szelideknél és félénkeknél; az utóbbiakat dicsérettel kell bátorítani és cselekvésre indítani; néha arra is rászorulnak, hogy cselekedeteik helybenhagyásával buzdítsuk; amazoknál pedig az szükséges, hogy állandóan összeránczolt homlokkal és szigorúságra valló szemekkel járjon a tanító. Némely gyermekeknél az vezet célra, ha a gáncsolást a tanító iskolatársai előtt mondja ki, másoknál ellenkezőleg egyedül az használ, ha a kifogást négy szemközt teszi. Ez utóbbiaknál mindent meg kell figyelni és egyes dolgokat is észre kell venni; amazoknál ellenkezőleg sokat el kell nézni és egyiknél-másiknál úgy tenni, mintha nem látta volna. A csacsakáknak megtiltja a tanító a társaságokat, a csendeseknek pedig a sokáig tartó egyedülétet nem engedi meg. A könnyelműn erre-arra törekvőknek nem engedi meg, hogy mindenben kényük-kedvük szerint járjanak; a szelid- és mértékleteseknek megengedi, hogy akaratuk szerint cselekedjenek.

Ezek szerint a nevelésben követendő középút azt kívánja, hogy a nevelő munkásságában sem nagyon kemény, sem nagyon engedékeny ne legyen, alkalmazkodjék mindenben az időhöz, a dolgokhoz, körülményekhez, a tanuló egyediségéhez; ezek szerint járjon el a nevelésben.

Az értelmi nevelés követelményei szintén ilyenek.

Hétéves korban kell a gyermeket tanítás céljából iskolába küldeni; ezt az időt pontosan tartsák meg a szülők; sem előbb, sem később ne kezdjék gyermekeik iskoláztatását. Ebben a korban viaszhoz hasonló gyöngeség jellemzi a gyermek lelkét, mely nagyon is alkalmas arra, hogy a tudásnak első alapjait vigyük bele; későbbre is úgy megmaradnak ezek a lélekben, mint a pecsétnek nyomai megmaradnak a viaszban. Nagyon kell attól óvakodni, hogy az első időkben ne kerüljön a gyermek több és különböző tanítónak keze alá; ne is változtassa ismételve az iskolákat. A gyermeki lélekkel ebben az időben úgy vagyunk, mint a gyöngé növényekkel. Jól tudjuk, ha a gyöngé növényeket gyakran helyezzük át egyik földből a másikba, megsínylik ezt a gyakori változást; viszont a gyöngé gyermeki lelkek, ha több

és különböző mester alá jutnak, iskoláikat változtatják, nagyon könnyen sérülést szenvednek, sőt véglegesen el is pusztulnak. Ha a szülők gyermekeik mellé választhatnak nevelőket, mindig olyanokat válasszanak, akiknél megvan a szükséges ismeret, egyúttal erkölcsaik és életük alapján általános tiszteletben részesülnek; óvakodjanak a szülők attól a balhiedelemtől, hogy az elemi tantárgyak első tanítását bátran bizhatják akármilyen közép-szerű tanítókra. A szülőknek arra is figyelni kell, hogy a gyermekeket ne küldjék olyan iskolába, melyben nagyon sok a tanuló, melyekben épen a tanulók túlsokasága miatt a legjobb akarat mellett sem tehet eleget még a jó tanító sem egyes tanulók kívánságainak; nem elégitheti ki tanítványait. Ha a szülők gyermekük mellé kaptak egy jó házitanítót, az a kötelességük, hogy ennek jóindulatát a család számára állandóan megtartsák; a szülők jöjjenek az ilyen házitanítóval baráti viszonyba. Ha tehetik, adjanak megfelelő fizetést a házitanítónak; tegyék egyúttal kötelességévé, hogy ő maga többször látogassa meg a nyilvános iskolákat; ez a látogatás nagyon is alkalmas arra, hogy úgy a tanítónak, mint a tanulónak lelkét előmenetelre ösztökéljék. A tanító a rábizott gyermekeket épen olyan gondozásban részesítse, mintha saját gyermekei volnának azok; ne sajnáljon semmi fáradságot, mellyel előmozdíthatja előmenetelüket; ha látja tanítványainak előrehaladását, mutasson őszinte örömet, minőt a földművelő szokott mutatni, mikor látja nagy gonddal ápolt fának gyümölcsseit, melyeket repeső örömmel szed le fáiról. Használja a tanító alkalmas időben a dicséretet, hogy azzal továbbhaladásra lelkesítse tanítványait; törekedjék arra is, hogy szeretetteljes és ember-séges bánásmódjával a tudomány szeretetét ébressze föl a gyermek lelkében.

A folytonos tanítás és tanulás, gyakorlás hiányában, nem vezet kellő eredményre; azért a tanítónak nagy gondja legyen arra, hogy amire tanította növendékeit, írásban is számonkérje tőlük, hogy írásbeli dolgozataik alapján meggyőződjenek: megtanulták-e valóban, amire tanította őket. Hiábavaló az, bármennyit tanult is a gyermek, ha rá nem vezetjük őt arra, hogyan kell neki saját lábán járni, magától is, a tanultak alapján, a szükséges dolgokra rájönni; gondolatait szabadon, saját szavaival kifejezni és egész világosan írásba is foglalni. Ez legyen a tanítónak első, legfontosabb törekvése, minden erre a célra szolgáljon tanításában.

Ennek a célnak megvalósíthatása szempontjából nagyon

hasznos, ha a növendékek költők és más írók műveiből kiválóbb helyeket könyv nélkül betanulnak; ezek alkalmasak lesznek arra, hogy beszédben és írásban utánpótlás végett fölhasználja, egyúttal az idézés céljából mindig rendelkezésére állanak. A tanítók nagy gondot fordítsanak arra, járjanak elő ők is jó példával, hogy a könyvekből való tanulásban a gondolatok megértésére fektessék a főszólyt a tanulók és ne a szavakba kapaszkodjanak bele, melyek a gondolatok megértése hiányában üres csilingelések maradnak; szoktassák hozzá növendékeiket a világos, teljesen érthető beszédhez, melynek nincs szüksége semmi magyarázatra. Erre a célra nagy ingerül szolgál a gyermekeknél, egyes-egyes tantárgyak tanításában, a szavalás és a nyilvános beszéd; a tanító vegye igénybe mind a kettőt; ez alkalommal ne csak arra legyen figyelemmel, hogy a tanulók egyes szavakat hangosan és érthetően mondjanak ki, hanem kísérje figyelemmel tanítványainál a szavalás és beszédek tartásánál a test állását, annak mozgását is.

Első író, kit a tanító tanítványainak olvasás végett kezeibe ad, Aesopus legyen. Aesopus meséi megértésre mind könnyűk, a gyermekek korához mértek; tapasztalhatjuk is, hogy minden gyermek élvezettel csüng azok olvasásán; ez pedig fontos, mivel a gyermekkor tanulási kedve, későbbi idejében, hasznos munkásságra ösztönzi az ifjút és a férfiút. Aesopus után következnek a költők; első hely azokat illesse meg, akik a gyermeki lélekre mindig tekintettel voltak és semmi illetlent, semmi megbotránkoztatót nem írnak költeményeikben; azt különösen jegyezze meg minden szülő és tanító, hogy messzire távol kell tartani az ifjúságtól minden oly költőt, kinnél szemérmetlen, erkölcstelen dolgok fordulnak elő. Nazianzi Gergely, Prosper, Jeromos és mások is beszélnek a zsidókról, hogy a régi időkben húszéves kora előtt egy zsidó gyermeknek sem volt szabad a Genesist olvasni, valamint Ezechiél próféta könyvének egy részét sem; az Énekek énekét és a szentírásnak mindazon helyeit gondosan elrejtették az ifjúság előtt, hol a nemzésről volt szó.

A görög költők közül ezeknek legjelesebbje, Homeros, az ifjúság legfontosabb olvasmánya; a latinok közül pedig Vergilius. Mielőtt az ifjúság abba a korba jut, melyben ezeket a költőket olvashatja, nagyon hasznos szép képekkel és egyszerű elbeszélésekkel képzelőtehetségét fejleszteni; az elbeszélések a gyermek korának megfelelő egyszerű, természetes modorban történjenek; az ilyenek nagyon alkalmasak arra, hogy a gyermeknek a későbbi hasznos és kellemes olvasmányokban izleltetőül szolgáljanak,

melyek szépízlését fejleszteni kezdik, amelynek alapján később nagy szeretettel fogja tanulmányozni a nehezebb és komolyabb írókat. Természetesen az irodalmi művek olvasása csak egyik részét képezi az iskolai tanításnak, ezeken kívül egyéb tudományos ismeretek tanítása is szükséges, melyekre ugyanebben az időben kell az ifjúságot oktatni. A tanítónak a tanítás minden titkát ismerni kell; az emberi szellem mindig fölfriessül, ha a tantárgyakat változtatjuk, az is fontos, hogy a szellemi munkát alkalmasan és ügyesen tudjuk megosztani. Amikor ezeket hangsúlyozzuk, figyelmeztetünk mindenkit, hogy a sokféleségtől óvakodjék, valamint attól is, hogy egy tudományból egyszerre ne nyújtson az emberi szellemnek túlságosan sokat, ami megutáltathatja vele a tantárgyat.

A tanításban nagy szerepe van a muzsikának, erre tanítani kell minden gyermeket; a zene nagyon fontos arra nézve, hogy annak segítségével a szabad időt észszerűen használhatjuk föl; az indulatok mérséklésére is üdvösen működik közre; a szenvedélyek fékezésében legjobb szerek egyike. A rajznak tanítása és a szépírás szintén szükséges tantárgyak. Nagy melcséggel ír a testgyakorlás szükségességéről.

Mihelyest a gyermek abba a korba jutott, melyben tanulhatja a bölcséletet, kezdje meg annak szorgalmas tanulását; a bölcsélet a lélek fejlődésére, betegségeinek elhárítására, gyógyítására épen olyan fontos, mint a testi betegségek gyógyítására; mind a két esetben gyógyszer. E tekintetben nagyon meg kell szivlelni azt, hogy a gyermeket hiába tanítjuk a legkülönbözőbb tudományokra, mit sem használ az, ha kiváló erkölcsök nem ékesítik lelkét; ezekre az erkölcsökre a legbiztosabban a bölcsélet taníthat meg bennünket; a bölcsélet tanulmányozása alapján lehetünk öntudatosan erkölcsösek; a bölcsélet az életnek első tanítója.

A bölcsélet tanításánál, a többi tantárgyak tanításánál is, kiváló tekintettel kell lenni a tanulónak egyediségére, mert a természet világában is látjuk, hogy minden létező dolgok közt nagy a különbség és a változatosság; szakasztott így van az embereknel. Lelki képességeik tekintetében szintén nagy a különféleség és egyéni ellentét az emberek között; a természetnek ereje e tekintetben bámulatosan nagy; könnyebb a napot pályafutásában újáról letéríteni, mint az emberi szellemet az ő természetes útjáról elfordítani. A tanítónak azért tanulmányozni kell mindegyik növendékét és lelki hajlamainak megfelelőleg abban gyakorolja, amire természeténél fogva hajlama van. Ezen a téren kiváló

haladásokat tehet a növendék ebben az esetben; ha pedig a gyermeket erőszakkal kényszerítjük olyanra, amitől idegenkedik, akkor a sikertelenség először is tehetségei fölött érzett kétségbeesésbe kergeti és tudományos törekvéseiben minden magasabb cél nélkül szűkölködik; egészen fásult lesz a tudomány céljaival szemben.

A tudományok tanításában, melyre a gyermek természeténél fogva hajlandó, gondunk legyen arra, hogy a legtanultabb és legkiválóbb mester kezei alá küldjük a gyermekeket; az már mindegy, akár a szónoklatra, költészetre, bölcsesetre, jogtudományra, orvostudományra tanítjuk a gyermeket. A tudomány tanulása közben jó rá mindegyik természete Alkotójának, Vezetőjének, Istenének tökéletesebb megismerésére, aki mindent mély értelemmel és nagy bölcseséggel rendezett és ezeknek megfelelőleg az emberi természetet olyannak teremtette, hogy az ebben látható változatos különféleség a Teremtőnek nagy hatalmát és erejét mutassa; aki nagy bölcseségével azt akarja, hogy minden ember annak fejlesztésére, annak tisztelésére törekedjék első sorban, amire született, amire való képesség vele született.

A lélek tökéletesítésén kívül okvetlenül szükséges a test erőinek fejlesztése is. Különböző testgyakorlatok nagyon alkalmasak a lélek fölfriessítésére, kipihenésére, ha már hosszabb ideig munkában volt; arra is szükséges ez, hogy az ifjúságot alkalmassá tegyük a katonai szolgálat teljesítésére, különösen a háborúra.

Itt is azt hangsúlyozzuk, amit a lélek erőinek fejlesztésénél hangsúlyoztunk: mértéket kell tartani a test erőinek gyakorlásában is; eleinte könnyebb gyakorlatokkal kezdjék, amivel épségben tartják a test egészségét, hogy a folytonos gyakorlás növelje a test erejét.

Amit a fiúk nevelésénél mondtunk, mindazokra még nagyobb mértékben tekintettel kell lenni a leányok nevelésében; ezeket hivatásukra odaadó gonddal kell előkészíteni; erkölcsi életüket minden támadható veszedelemtől körültekintő okossággal megvédelmezni. Figyelni kell mindjárt arra, hogyan érintkeznek fiatal emberekkel; a legjobb, visszatartani őket fiatal emberek társaságától, ameddig csak lehet. Arra is vigyázzunk, kik barátnőik; az olyan lányok társaságát ne engedjük meg, akik még annyira fiatalok, hogy maguk is nevelésre szorulnak; ezek mások erkölcsének javítására semmit sem tehetnek. Mindezek fontosak; de még fontosabb az, hogy a lányok édesanyjuktól

csak jót tanuljanak; ne halljanak az édesanya szájából semmi tisztátalan vagy erkölcstelen szót; minden gyermek nevelésében legfontosabb tényező az anya, de mindenekelőtt az a lányok nevelésében. Ha az anya odaadó gondossággal vezeti házáat, ha mindig arra törekszik, hogy rend és tisztaság uralkodjék házának tájékán, ha a testi és külső tisztasággal nem elégszik meg, hanem még nagyobb gondot fordít a benső és lelki tisztaságra és így a gyermek semmi olyat nem lát, ami ellenkezik az erkölcsökkel, — nem természetes-e, hogy már a gyermekkorban a lelki tisztaság után való vágy lesz uralkodó mindegyiknél? A keresztény anyák jó követendő példát találhatnak szent Monika személyében.

Mapheus Vegius neveléstudománya szintén az erkölcsstan és a lélektan alapján áll. A vallás nála is, Vergeriónál is, a legelső és legfontosabb tényező; de nem kizárólagos a nevelésben. Pædagogijának fontossága abban áll, hogy a bölcsélet segítségével arra törekszik, hogy a gyermekkorban megkezdett rendszeres nevelés öntudatos értelmi és erkölcsi életet teremtsen a művelt társadalomban a három nevelési tényezőnek: a természetnek, az embereknek, a külvilág tárgyainak fölhasználásával. A nevelés természetes eszközeinek fölhasználásában van hasonlóság Maffeo Vegio, Rousseau és Spencer Herbert között. De másrésről különbség is van abban, hogy Istent vallja az első és legfontosabb nevelési tényezőnek és így a nevelésben nemcsak természeti, hanem természetfölötti célt is ismer és sürget, mely természetfölötti célnak elérése Isten segítségével, a vallás közvetítésével lehetséges.

Az egyéni öncél a kiinduló pont nála is; de ezt nem az önzés táplálja, hanem az erkölcsi helyes alapon álló önszeretet. Ez az önszeretet társadalmi kötelességeinek teljesítésében gondossá teszi az embert, akit rávezetünk nevelés által arra, hogy minden cselekedetét körültekintő gondossággal kezdje meg, hajtsa is végre. A tudásnak, a tanulásnak nevelés képezi alapját; mind a kettőben csak akkor értünk célt, ha a lelki tehetségeknek fejlesztésére, tökéletesítésére és nemesítésére gondot fordítunk.

A testi nevelést szintén sürgeti, azt összeköti az értelmi neveléssel; az izom-, idegrendszer egészségétől függ a lélek egészsége. Spencer Herbert értelmi, erkölcsi és testi nevelése Mapheus Vegius nevelése is, még stílusában is közel áll hozzá. Nem oly tudományos mű, mint az angol bölcselőé, de olyan világos; örömmel olvassuk, mivel olyanokat mond, amit magunk is látunk, vagy látunk, illetőleg láthatunk. Megfigyelésre indít oly dolgokkal szemben, melyeket az emberek bizonyos könnyelműség-

gel hagynak elsurranni maguk mellett; fontosságát akkor látják be, ha figyelmeztettük arra.

Seholsem oly általános és gyakori ez, mint épen a nevelési tevékenységben. Bármilyen bölcséleti alapon is fejtegetsük nevelési elveinket, a természetre, az életre, gyakorlatra, a külvilágra tekintettel kell lenni mindig okoskodásunkban. Az embernek bele kell mélyedni az élet gyakorlati kérdéseinek, előforduló eseményeinek tanulmányozásába; a tényleges állapotra kell kiterjeszkedni, nem elméleti alapon okoskodni. A konkrét esetek alkalmazásában érintkezésbe jó az emberekkel, azok cselekedeteivel.

De ebben van ereje is, mint Anteusé a földben volt. A természet ismerete, az élet eseményei, az azokban mutatkozó szellem nem nyomják el; ellenkezőleg, mindig a pædagogus uralkodik ezek fölött; vezető eszméinek erejét érezi mindegyik. Mert az nagy baj, ha az élettel való összeköttetés azt eredményezi, hogy annak hasznossági szükségleteihez irányítsa nevelési elveit, azoknak megvalósításában lássa a nevelés főcélját. A nevelést mindig magasabb eszmények befolyásolják; az élet nem meríti ki annak tartalmát. Ellenkezőleg, a nevelés mindig a jövőre irányul; a jelenel szemben a jövő megváltozására fordítja törekvését.

A renaissance mozgalmi is erre vallanak. Az irodalom emberei, gyakorlati nevelők, iskolamesterek, akiknek eszük és szívük helyén volt, a jövő változásának reményében éltek; értelmüket, akaratukat eszmények vezetik.

Az elméleti pædagogusok munkássága még határozottabban irányul ennek a célnak a megvalósítására. Elég neveléstudományi műveiknek kivonatát ismerni; az is meggyőző erővel hathat; az tűnik ki, hogy a művelt társadalom embereinek lelki életét, gondolkodását, szellemi törekvéseit más alapokra törekedtek fektetni. A lélek bölcséleti részének megfigyelésen alapuló tanulmányozásával az öntudatos lelki élet tökéletesítésében, az erkölcsi érzés nemesítésében fejtettek ki üdvös munkásságot. Ebben a törekvésben még csak nem is gondolnak arra, hogy az egyéni élet eme fejlődésében elszakadjon a vallástól, a tudomány nevében hadat üzenjen az Istennek. Ellenkezőleg, összes törekvéseikkel azon vannak, hogy a tudományos műveltség, a lélek képességeinek célzatos működése, az embert közelebb hozza Istenhez, a tudományok urához. Az emberiség jövőjén emésztő gonddal munkálkodó tudósok a társadalom legkiválóbb embereinek megjavításában látják e tekintetben kifejtendő munkásságuknak eredményét. Azért nemcsak általánosságban fordulnak a művelt társa-

dalom embereihez; egyes emberek számára is írnak neveléstanokat.

A veronai káptalani könyvtárban találtam egy kéziratot, melyről ezen a helyen számolhatok be. Címe: *de eruditione principum, sive de regimine regum*. Szerzője Aegidius Romanus, családi néven Colonna Egidio, szent-ágostonrendi generalis, Szép Fülöp francia királynak nevelője, később bourgesi érsek.¹ A kéziratban évszámul 1288. van megjelölve, mely azonban a munka másolásának esztendeje. Az évszám adata szerint² a kezdődő renaissancenak hajnalhasadása idejében írta azt tudós szerzője; tartalma szerint is ebbe az időbe tartozik az. A középkori dialektika hiányzik belőle, a renaissance egyéni nevelése az egész műnek tartalma.

Az első könyv 69 fejezetből áll, címe: *de regimine sui*. A második könyv két részből áll; az első rész 24 fejezetben, *de regimine domus* szól; a másik rész 20 fejezetben ezt az érdekes tételt fejtegeti: *quod debent omnes parentes circa filios proprios esse sollicitos*. A harmadik könyv megint két részre oszlik; az elsőnek tárgya: *de regimine civitatis*, 20 fejezetben; a másodiké: *de regimine militiae*, 23 fejezetben.

Erdekességét világosan elárulja tartalma. Fejezeteiben benne vannak a tudományos neveléstan alapelvei, valamint a társadalomtudomány első megnyilatkozásának jelei. Igaz, hogy ez a társadalomtudomány nagyon szűk keretben mozog még, a fejedelemre vonatkozik; mégis haladás ez. A címénél sokkal többet foglal magában ez a jeles munka, mivel a fejedelem nevelésével foglalkozván, korát megelőző fölfogással, a társadalomnak szervezetére nagy gondot fordít. A társadalomnak a szervezete, Egidionál, a fejedelmi hatalomnak alapja és erőssége. A fejedelmi hatalmat nem a nyers erőre, a törvényre sem akarja fektetni elsősorban, hanem az erkölcsi erőre, az erkölcsi érzésre, az öntudatos erkölcsi életre. A fejedelem kötelessége a polgári társadalom embereit helyes úton vezérelni, értelmi, erkölcsi életét irányítani; ebben áll elsősorban a fejedelmi hatalomnak ereje. Ezután következik a katonaság fegyelmének, bátorságának megállapi-

¹ 1247-ben született Rómában; Párisban tanulta a hit- és bölcsélet-tudományokat, melyekben korának legnagyobb tudósa lesz. 1292-ben rendtársai generalisnak választják, három év múlva bourgesi érsek lesz. 1316-ban Avignonban hal meg és Párisban temetik el.

² 1280-ban fogott megírásába Egidio és 1285-ben fejezte be, mikor Szép Fülöp trónra lépett.

tása ; a helyes kormányzati elv nem az, ha minden erejét a katonaságba helyezi a fejedelem ; fontos, de nem az első helyen áll a katonaság. A polgári társadalom nem egyrangú a katonai hatalommal, hanem fölötte áll ; azért képezze a fejedelemnek első gondját a polgári társadalomnak igazgatása. Ez persze általános, az egész polgári életet felöleli ; iparra, kereskedelemre, tudományra, iskolára, anyagi és szellemi életre kiterjed.

A renaissancenak egy nagy törekvése nyilatkozik meg ebben a műben, melyet Dantenak, a renaissance úttörőjének, ifjúsága éveiben (Dante ekkor éppen húszéves) írt tudós szerzője. Kora kevésbé ismerte, a későbbi kor előtt azonban nem maradt ismeretlen. Eszméi, hirdetett elvei a tudomány és az élet emberét egyaránt érdeklik ; egy nagyszerű haladást jeleznek, melyek általánosságban évszázak múlva is teljesülés nélkül állanak. A legújabb időkben Amerika törekszik Colonna Egidio nagy eszméit megvalósítani, midőn a militarismus nyűgétől megszabadult és a polgári társadalom erősítésére fordítja minden gondját. Egidio művét lefordították Amerikában és olvassák is.¹

A kereszténység szellemében benne van az egyéni érvényesülés, az önállóság és a függetlenség is. Mihelyt az egyes ember elé határozottan megvalósítandó célt tűznek, ez a cél az egyéni érvényesülés elismerése, érvényre emelése nélkül nem érhető el ; önálló egyéni munkásság viszont csak a lelki erők és képességek munkájában találja meg működésére az alapot. Aki csak rövid vonásokban ismeri a kereszténység szellemét, annak történelmét, jól tudhatja, hogy maga a kereszténység, mely az igazság tiszteletében bírta főerősségét, mindig nagy súlyt helyezett a szellemi életre, mely az egyéni önálló kutatás nélkül lehetetlen. A kereszténység ókorának irodalma, a középkor kolostori, később egyetemi tudományossága megcáfolhatatlan erősítője állításomnak.

¹ Több kézírata van (Bamberg, kir. könyvtár, No. 448 ; Roma, Bibl. Chigiana B. V. 68. mbr. saec. XIV., Augsburg.) Nyomatásban az első könyvek közt jelen meg több helyen. Aug. Vind., 1473. Romae, 1482. Venetiis, 1498. Venetiis, 1502. Romae, 1551. Romae, 1556. Venetiis, 1585. Venetiis, 1598. Romae, 1607 (cum vita auctoris), Venetiis, 1617., Aquinói szent Tamás neve alatt. Lugduni Batavorum, 1643. Töredék a harmadik könyvből ezen címen : libellus de re militari veterum ad mores praesertim medii aevi. (Collectio veterum monumentorum I. p. 1—69) Hamar lefordították különböző nyelvekre is. Franciául Páris, 1517, olaszul Firenze, 1577 ; újabban is Firenze, 1854, 1858. Spanyolul Sevilla, 1491., 1494. Aquin. szent Tamás neve alatt Madrid, 1625. Svéd nyelven, átdolgozva 1878. Keleti nyelvekre is lefordították.

A középkor viszonyai még sem kedveznek az egyéni önállóságnak; az individuum az erkölcsi törvény határai között sem tud érvényesülni. Sok okban találjuk ennek a jelenségnek magyarázatát.

Az ókor zajos meghalása után fegyverek zöreje közt születik meg a középkor. Az emberek magasabb szellemi élete óvatossan menekül a tábortüzek rideg helyeiből, békésebb otthonokban húzódik meg. A népvándorlás viharaiiban a szellemi élet oázisai a völgyek mélyében, a hegyek zordon tetején emelt kolostorok, melyeknek jámbor lakói az Istent dicsérő hymnus elmondása után munkáikhoz látnak; egyrészüik az iparos műhelyekben, mások a mezőn és az erdőben, harmadik a könyvtárterem dolgozóasztalánál, negyedik az iskolában fáradozik. A világ egyik számára sem létezik; meghaltak a világnak személyükben, egyedül munkájukban élnek a világnak, mely élvezi a szerzetesek fáradságának gyümölcsét. Erkölcsileg nemes elhatározás, önfeláldozás ez; az egyén végcélja, természetfölötti rendeltetése nincs is veszélyben; ellenkezőleg, az egyéniség föláldozása a természetfölötti célra egyengeti az utat. De az életnek, a gyakorlatias törekvéseknek, a világnak mégis hátrányára szolgál ez; az erők, az emberi képességek nem érvényesülnek; a népek, a nemzetek gazdagodása csak bizonyos korlátolt határok közt lehetséges; a tudomány különvál az élettől; a harcizaj hatalma alá kerül minden a gyakorlati, a mindennapi életben. A valláson kívül nincs összekötő kapocs az emberek közt; a jog, a hatalom önző célok elérésére hozza mozgásba az embereket; eszményi törekvés hiányzik a világban, egyedül a zárdákban van meg.

Az eszményi törekvés hiánya okozza, hogy a társadalmi életben a szétválasztás jelei mutatkoznak mindenütt; az emberek csak Isten előtt egyenlők; a világban jogaik nagyon is különbözök. Társadalmi osztályok keletkeznek, melyeknek polgári jogaik nincsenek; emberi jogaik elismerésében is nem az állam, nem is a társadalom munkálkodik, hanem az egyház, mely hiveinek örök üdvösségéről gondoskodik és ebben a gondoskodásban az ember legfontosabb joga gyanánt vallja cselekedeteinek az Isten és az egyház parancsai szerint történő irányítását, hogy az öröklét elérésére üdvösen és hasznosan munkálkodhassék mindenki.

A fejedelmek készségesen ismerik el az egyház hatalmát ezen a téren; sőt ebben a munkájában gyámolítják is az egyházat. Jognak, hatalomnak tekintik ezt; azért járulnak hozzá

tekintélyükkel ebben a korban, melyben az örök üdvösség mellett, a jog és a hatalom kérdése uralja az embereknek lelkét. Önzés is szerepel az államnál, ezért oly készséges az. Reméli, hogy az egyház viszont segítségére lesz az ő jogának és hatalmának érvényesítésében; tiszteli az állam jogát, hatalmát és az alattvalóknál a vallás nevében sürgeti a jog és a hatalom előtt történő meghajlást, engedelmességet.

Arra azonban kevés gondja van az államhatalomnak, hogy az alattvalók jólétének előmozdításához, az ipar, kereskedelem, tudomány, művészet pártfogolásával, a lelkiélet erőinek fejlesztésével hozzájáruljon. Milyen az alattvalók lelki világa, gondolkodása; mily törekvések hozzák mozgásba akaratát, másodrendű kérdések, sőt a hatalom részéről figyelembe sem vett dolgok. Az egyházra biznak mindent e téren; az iskoláknak szelleme, a társadalomnak szellemi vezetése az egyház kötelessége.

Sokat is tesz e téren az egyház; Európa mindenét neki köszöni a szellemi téren. Az örök boldogság sürgetésével a földi boldogság megteremtésére is kiterjed figyelme; földművelés, ipar, kereskedelem a népvándorlás évszázaiban, később is, az egyház közvetítésével foly be a népek anyagi jólétének megteremtésére.

Az egyház főcélja mégsem ez; tevékenysége is korlátok közé szorított ezen a téren. Az egyén, az egyes ember, nem tud az élet különböző viszonyaiban és körülményeiben érvényesülni; az emberi képesség nem találja meg működésének talaját, hogy a mindennapi élet követelményei szerint teljesítse kötelességeit.

Nincs szervezés a társadalomban; ha pedig van, az nagyon is korlátozza az egyéni munkásságot. A szabadság ismeretlen; nem az emberi szabadság nevében történik az embereknek a társadalomban érvényesülése, hanem a jog nevében, midőn a szerzett, a történelmi jog alapján álló ősi családoknak, illetőleg a középkor kiváltságos osztályainak lehet csak munkásságot kifejteni.

Nagy társadalmi, politikai választófalak vannak az emberek közt; csak az egyház szemében, illetőleg a vallás tanítása szerint Isten előtt egyenlők az emberek; még a törvény előtt sem egyenlő a nemes és nem nemes ember.

A renaissance az egyenlőséget a társadalmi életben kimondani, később végrehajtani törekszik. Álláspontja az emberre vonatkozik, az egyéni képességekből indul ki; a lelki képességek fejlesztésében elsősorban a lélek tehetségei és erői szerepelnek; a társadalmi örökölt állás, a születési kiváltság nem elsőrendű

tényező, sőt a lélek képességei alá rendelt mind a kettő. Elvben mondja ki, hogy mindenkinek szabad tanulni, a kinek erre tehetsége van, ebben a jogában nem gátolhatja senki az egyes embert.

Az egyház ezt már régen megtette; tehetséges, szegény gyermekeket iskoláztatott, kikből nagynevű emberek váltak. De a szorosan vett mindennapi életben, főleg a tudományos pályán, szórványosan tudnak érvényesülni a világban maradt emberek. Erre kellett befolylni a renaissance elvének, mely nagyfontosságú munkára volt hivatva: az élet számára hozni munkálkodásba az emberi lelki képességeket. A tudomány jöjjön közvetlen érintkezésbe a mindennapi élettel, mozdítsa elő az anyagi, a szellemi jólétet az egész vonalon.

Az egyéni képességeknek érvényesülése mellett lehetséges is ez, ha az egyént az élet számára nevelik. Az iskola tehet sokat e tekintetben; azért az iskola összeköttetésben maradjon az élettel. Ne legyen az iskolának legfontosabb célja a tanítás, a középkor keretei között; első célja legyen a nevelés, az erők fejlesztése. Ha ez megvan, könnyű a tanulás, a tanítás. A nagy társadalomba is menjen át ez a gondolat; a vezető emberek érezzék ennek a szükségességét.

Aegedius neveléstudományi műve mind a kettőt szolgálja; az egyéni és társadalmi tekintetek érvényesülnek. Az első könyv emellett tanúskodik, melyben a tudós szerző az önuralom szükségességét hangsúlyozza, hogy ennek alapján tanuljon meg a fejedelem uralkodni. Nem a rideg jog szerepel a fejedelmi hatalom szellemében, hanem az értelmi és erkölcsi erények. Ezekre pedig értelmi és erkölcsi neveléssel juthat el az ember, a fejedelem is; az értelmi és erkölcsi nevelés viszont magukba foglalják az egyéni képességeknek tökéletesítését, nemesítését; az egyes embernek társadalmi kötelességei keretében történő érvényesítését.

Azzal hódít a renaissance, hogy az egyéni törekvéseket az életre vonatkoztatja; az egyes embert az életbe, a világba óhajtja küldeni, hogy az élet, a társadalom, a földi rendeltetés érdekében fáradozzék. Nem zárja ki az egyéni törekvésekből a földöntúli cél érdekében kifejtendő munkásságot; de az ember összes képességeit, erőit nem is akarja ennek számára egészen lefoglalni; védelmezi a földi cél érdekében kifejtendő munkásságot, melyet az öröklét boldogságával eszményíteni, fölemelni törekszik. És ebben a törekvésében is széleskörű munkásságot fejt ki, bele akarja foglalni az egész világot; ne legyenek kivált-

ságos emberek ezen a téren, a munkálkodást a lélek ereje állapítsa meg; akinek képessége van, érvényesüljön a közjó érdekében.

A kormányzattól függ ennek a célnak megvalósításában minden; a fejedelem szelleme lehet befolyással az alattvalókra; ezért kell nagy gondot fordítani a fejedelmek nevelésére.

Ez a gondolat vezérelte a XIII. évszázban Aegediust jelzett műve megírásában; a mű ismertetése a tudomány és haladás szempontjából kiváló fontosságú; bár nem a korra vet fényt, inkább a szerzőre.

Nagy kortársa, Aquinói szent Tamás,¹ a kormányzatról szintén írt egy munkát; de ebben a genialis műben az élet követelményei alárendelt szerepet játszanak. Korának álláspontján áll tudós szerzője, tudományos módon, lángeszének erejével és világosságával fejtegeti tanait és elveit.

Aegedius korának követelményeivel nem törődik, sem kizárólag, sem elsősorban. Benne él a gondolatban: a jövő számára kell az emberiséget, elsősorban a fejedelmet nevelni.

Az első könyv címe: de regimine sui, az önismeret, az értelmi és erkölcsi nevelés szükségessége mellett írt apologia. Ismeri a klasszikusokat; Dante föllépése előtt a renaissance szelleme hatotta át lelkét; munkájára, Aristotelesen kívül, ennek a szellemnek volt elsősorban hatása.² De nem hajol meg azok előtt szolgai módon; értelmének, akaratának önállósága teljes tisztaságában megmarad. A keresztény szellem a pogány szelle-

¹ Colonna Egidio most ismertetett művét többen Aquinói sz. Tamásnak tulajdonították.

² Szép Fülöp francia király Párisban tartózkodó görög tudósok számára collegiumot alapított, hogy Konstantinápolyból minél többen jöjjenek Párisba. Volt nevelőjének, Colonna Egidionak, nagy része volt ebben bizonyosan és nem ok nélkül vonjuk le a következtetést, hogy ezekről a görög tudósoktól Egidio is sokat tanult és már Dante előtt, a renaissance hatása alatt, írja meg neveléstani munkáját. Nincs tudomásom arról, hogy a francia irodalomban foglalkoztak-e már Egidionak a renaissance-hoz való viszonyával; de meggyőződésem az, hogy a keresztes hadjáratok eredményeképpen föllépő renaissance történelmére, irányára és szellemére nézve fontos adatoknak juthatunk birtokába ennek a viszonyoknak megismerése alapján.

Dantehoz való viszonyáról sem tudok semmit; pedig az valószínű, hogy párisi tartózkodása alatt, számkivetésének éveiben, a két nagy szellem találkozott egymással.

Mind a két irányban érdemes és értékes volna a kutatás.

met megismeri, de nem követi; uralkodó marad az első. Az erkölcsi élet terén az erények nevei ugyanazok Aegedius keresztény fölfogásában, melyek a pogány ókor szellemi életében voltak; de a tartalom más, tisztultabb, erkölcsösebb. Az értelmi életben is az értelmi erények névleg ugyanazok; de az értelem munkássága mélyebb, behatóbb és szélesebbkörű. Az élet követelményei nem a római imperium, a világalom szempontjából lesznek munkásságának tárgyai; nem is a középkori jog és hatalom kérdése tekintetéből; hanem a társadalmi, az állami közjó és az egyéni magánjó irányítják az értelem munkásságát.

Nagyon óhajtottam volna bővebben ismertetni a munkának tartalmát. De két okból nem teszem azt. Először azért, mivel már eddig is sokat írtam a renaissance elméleti pædagogiai műveinek tartalmáról, másodszor és legfőképen azért, mivel a birtokomban levő veronai káptalani kézirat alapján eredeti latin szövegben és magyar fordításban óhajtanám Egidio művét kiadni, amikor összehasonlitanám a renaissance többi pædagogiai műveivel is, kimutatni törekedvén, mikben volt ez a XIII. évszázban megírt munka hatással a későbbi pædagogiai művekre.

Majdnem két évszázaddal később, 1450-ben az olasz renaissance egyik kiváló alakja ír, szintén fejedelem számára, nevelés-tani munkát. Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa. Én már nem tudom, a véletlen találkozása-e, vagy a Gondviselés műve, de Aegedius munkája mellett ez a kétszáz évvel későbben megírt munka értékben, fontosságában hátramaradt.

A renaissance szelleme utánzóvá teszi II. Piust; az ókori nevelés nagyon is szemei előtt lebeg. Nevelési alapelvei jók, világosak; a testi, értelmi, erkölcsi nevelés sorban következnek nála; tanítástanában is helyes didaktikai elvek kerülnek felszínre. De nagyon benne van az iskolás modorban, még egy fejedelemnél is ezt emeli ki. Az élet nem részesül részéről teljes méltánylásban; pedig a híres diplomata, aki fejedelmi udvarokban él és munkálkodik, aki folytonosan utazgat, jól ismeri az életet. De úgy látszik a fényben, a pompában, mely környezte, nem vette észre az életnek szükségleteit.

Annál jobban lelkesedik a tudományért, a bölcséletért. Egész lelki világát áthatja a tudás ereje, a tudomány fontosságának gondolata; az életet is, a fejedelmi hatalom jogkörét is ebből a szempontból mérlegeli. De ebben a munkásságában nem a jövőre irányítja tekintetét, hanem a multra, a görög és római klasszikus világra, melyet alaposan ismer, lelkesedéssel csodál.

Azt gondolja, hogy ez a tudomány, elsősorban a bölcsélet, a fejedelmet nemesen gondolkodóvá, erkölcsös életre törekvővé, a társadalmi, az állami közjó előmozdításának apostolává teszi. Értelmét megvilágosítja, akaratát erkölcsi eszmények, erkölcsi elvek követésére sarkalja. Megtanítja a fejedelmet arra is, hogy a tudást, a tudományt mindenikben nagyra becsülje; pártfogolja a tudósokat, támogatásban részesítse az iskolákat.

Egészséges gondolatok ezek, melyeket még folytathatnánk; több ilyen van a kis László magyar király számára írott munkában.¹ De állításomat fönntartom; nagyon iskolás Aeneas műve minden ízében.

Bővebb ismertetésébe nem bocsátkozom, mivel az egész művet pár évvel előbb magyarra fordítottam.²

Filelfo Ferencnek is tulajdonítanak egy paedagogiai munkát ebből a korból. Francisci Philelphi poete laureati et oratoris clarissimi de educatione liberorum, clarisque eorum moribus opus saluberrimum, in quo omnis bene beateque vivendi disciplina, omne bene dicendi genus ac divinae philosophorum theologorumque sententiae comperiuntur. Tubingae, 1513.

Címében és főfelosztásában teljesen megegyez Filelfo munkája Maffeo Vegio munkájával; mindakettő hat-hat könyvből áll. Összehasonlítottam a két műnek egyes fejezeteit is; címben és tartalomban ezek is megegyeznek, csak némi csekély eltérés fordul elő helyel-közzel. Maffeo Vegio munkájának nagy hatására vall ez a jelenség,³ mely tartalmának gazdagságával, a tudományos készültség mélységével még a tudós kortársakat is bámulatba ejti. Filelfo ezért siet azt lemásolni és elküldi «Antonio Egidio Nuceriensi bono mediocrisque literaturae colono ac eius conthorali Annae curiali Nicolai Bonaespei.» A könyvnek nemcsak olvasását szorgalmazza, hanem annak állandóan az emlékeztetéstartását ajánlja Filelfo.

Hunc memori trutinata brevem sub mente libellum
Si iuvenum mores vultis habere probos.

¹ Teljes címe: Tractatus de liberorum educatione editus ad Ladislaum Ungariae et Bohemiae Regem. Basel, 1571.

² A gyermeknevelés. Irta: Aeneas Sylvius, trieszti püspök. Fordította és jegyzetekkel ellátta Acsay Antal dr. Budapest, 1898.

³ Mapheus Vegius és Aeneas Sylvius munkái német fordításban megjelentek a «Bibliothek der katholischen Pädagogik» II. kötetében.

XIII.

A művészi és erkölcsi nevelés Platónál; a művészeti nevelés célja a lélek harmoniájának megteremtése; a szépnek megszokása a művészi nevelésben; a költészet szerepe a művészi nevelésben Dantenál és Petrarcanál; festészet és szobrászat a műveltség terén és a vallás szolgálatában; az olasz városok művészeti jellege; a templomok művészete; vallás és tudomány összhangja; a renaissance tévedése az egyéniség kultuszában; az értelmi és erkölcsi élet békéje; Sybilla jóslata Augustusnak az incarnatióról; az isteni igazság elfödve marad a hatalom és tudomány előtt; hatalom és tudomány az isteni igazság ellen; a tudományt pártfogoló fejedelmek tévedései; Beccadelli naturalismusa; az egyéni önállóság túlzásai; a keresztény szellem hiánya; a pogány szellem fölénye; a fejedelmek pártfogolása; Beccadelli Alfonzo király környezetében; a görög-római klasszikusok az egyéni önállóság előmozdításának eszközei; az eszményi alap hiánya; szomorú következmények; a művészet kitartása az isteni szépség mellett; a művészi egyéniség az eszményinek szolgálatában; az értelmi igaz a tévedések tömkelegében; Petrus Pomponatius; de immortalitate animæ című művének tartalma; a lélek és test viszonya Pomponatius bölceletében; az anyag és fönnmaradása; a vallások változás alá vannak vetve, a kereszténység is; az észvallás; ragaszkodása a kereszténységhez; állításának értelme; a vallás befolyása a külső cselekedetekre; az értelmi műveltség fölöslegessé teszi a vallást; a tudomány a vallás ellen Pomponatius bölceletében; Pomponatius minden pozitív vallás ellen; támadása a természet-tudományra támaszkodik; a tudomány az isteni igaz ellen; az egyéni jog érvényesülése a szentírás magyarázásában; egyéni jog a vallás terén; vallás és tudomány összhangjának megzavarása; az idealismus hiánya az egyéni érdek nevében megindult renaissance-küzdelemben; az értelmi és erkölcsi öntudatosság a renaissance idealismusában; az emberi érdek az iskolai élet szellemében; a tudományegyetemek az emberi haladás szolgálatában a XIII. évszázadtól kezdve; subjectív önállóság és objectív igazság; egyéni érvényesülés az igazban és a szépben; erkölcsi jó és egyéni érvényesülés; a vallással összekötött morál; a subjectivismus viszonya a kinyilatkoztatás örökérvényű erkölcsi igazságaihoz; az isteni kinyilatkoztatás és az emberi ész; a renaissance az egyéni subjectív érvényesülés nevében a középkort megsemmisíteni akarja; ezen törekvés bírálata a tudomány nevében; a tudományegyetemek az újkor megteremtésében, az egyházi reformok megalkotásában; az egyházi férfiak tudományossága az óhajtvá óhajtott reformok megalkotásában; a természettudomány szerepe az egyéni önállóság megvalósításában; a természet inductív kutatása; a kutatás eredménye; a római pápák a tudományos mozgalomban; az iskolai reform tartalma és szükségessége; szabad egyén és szabad társadalom; egyén és társadalom a renaissance törekvéseiben; vallás, tudomány és művészet az erkölcsi életben; a társadalom, a család, az iskola támogatása; az iskolák szerepe az újkor eszméinek megvalósításában; az egyetemek szellemi törekvései és a római pápa tekintélye; a keresztény írók műveinek olvasása a klasszikus írók mellett; ellenvetések a római pápáknak beavatkozása ellen; a subjectivismus hatása a tudományegyetemen; a tudomány közeledése az élethez; az idealismus hiánya.

PLATO bölcelete a művészi nevelésnek kedvezett. A művészi és erkölcsi nevelést bölceleti tantételei és elvei egyaránt fontosaknak vallják, melyeknek megvalósításában a költészetet

és a többi művészetet is igénybe veszi. A művészetnek, Plato rendszerében, fontos föladata van: a lélek harmoniájának biztosítása. A művészet nem támaszkodik elsősorban az emberi lélek érzelmi részére, hanem kiterjed az az emberi lélek értelmi és erkölcsi részére. A művészet tartsa mindig szeme előtt a jó erkölcsöket; ne tegyen semmit egy művészet sem, amivel távolról is veszélyeztetni a jó erkölcsöket, még kevésbbé olyat, amivel az ifjúság lelkében a neveletlenségnek, a rúttnak, a féktelenségnek magját hintené el.

Egy célja van a művészi nevelésnek: a szépnek megszokása. Mindegyik művészet szolgálhatja ezt a célt, de elsősorban a zene, melynek mértéke és összhangja minden ember lelkében befogadásra talál; minden ember képes gyönyörködni a zenében. A többi művészetek: festészet, szobrászat, építészet már nem oly általánosak; bizonyos lelki műveltség szükséges ahhoz, hogy gyönyörködni tudjon ezekben az emberi lélek.

A renaissance emberei jól ismerik a művészetek fontosságát az emberi lélek nevelésében. Dante, Petrarca a költészet művészetét akarják erre a célra fölhasználni; a szónak, a beszédnek művészeti erejétől várják azt az eredményt, amit Plato a zenei neveléstől remél.

Majdnem egy időben a festészet művészetének erejében biznak többen; nem annyira a nevelésben, mint az emberi műveltség terjesztésében akarják fölhasználni. A szobrászat elé is ezt tűzik ki célul.

De ez a művészet fejlődésében szerencsésebb. Nem jó ellenkezésbe mással, mindenekelőtt a vallással. Halad előre, nem vív küzdelmet. Ez volt szerencséje.

A tudomány, vele együtt a kikiáltott tudományos műveltség, nem tudott ezen az úton haladni. Az emberi értelmet a tudomány igazságai elbizakodottá teszik; az erkölcsi érzés hiányában megittasodik az; nem szakít a vallással, gúnyolni kezdi a vallást. Csunya szerep, melyet el kell ítélni a nemesebb emberi gondolkodás nevében. A vallás, a kereszténység intézményei mentik meg a középkor folyamán a tudományt, teszik képessé haladásra az emberi értelmet. Hálátlanság volt a tudomány nevében megtámadni a jótét.

A művészet nem teszi ezt. A szép eszménye hálás marad, nem követi szerencsétlen útján az igazat. Nem bánta ezt meg, sőt ebben van erőssége, hatalma.

Firenzében, az Uffizi-palotában, a festészet fejlődése, annak

szelleme is szépen összeállítva jelen meg a néző előtt. Érdekes fejlődés, Giotto képeitől Ráfael Madonnáiig!

Firenze a művészetnek Itáliában fölszentelt talaja; de nem áll egyedül. Más központjai is vannak a művészi életnek.

Olyan magas fokon, minőn a művészi élet a XV. évszázban állott Itáliában, nem állott soha és sehol; sem előtte, sem utána. A szép kultusza aranyozza meg Itáliának szellemi életét;¹ Ráfael, Michel Angelo, Tizian stb. örök időre halhatatlanná teszik. A művészet az örök szépben és az igazban megtalálta méltó tárgyát; valóságos lélekkel ragaszkodik hozzá, lelkesül azon.

Csak szórványos adataink vannak arra, miképen befolyásolta a szépnak ez a kultusza a társadalmi életet, minő hatással volt ez az iskolai életre.

A renaissance mozgalmaiban benne van a törekvés: széles körben terjeszteni a szellemi életben fölszínre került eszméket. Tudósai, tanítói általánosítani, népszerűsíteni szeretnének mindent; a tudás ajándékában részesíteni óhajtják a középosztályt, bizonyos fokig magát a népet. Azt akarják, hogy a társadalomnak minden rétegében legyen szellemi élet; templom és iskola együttesen fáradozzanak ennek a szellemi életnek terjesztésében. A nép gyermekei, de mindenestre a polgárság fiai, szellemi gondozásban részesüljenek.

Mikor a renaissance az ókori klasszikusok tanulmányozásába kelleténél jobban belemélyed és művelői pogány eszméket szívnak magukba, a keresztény gondolkozású emberek idegenkedéssel viseltetnek irányában; személyeiktől is, törekvéseiktől is elfordulnak. A vallás érzi meg ennek hátrányát; a renaissance tudósainak egy része rajta, intézményein áll bosszút, folytonosan gúnyolja azt.

A művészet fejlődése szerencsésebb. A néppel akar összeolvadni a művészi törekvés; a templom falaira festett falfestéseknek ez a célja. A templom minden látogatója gyönyörködhetik ezekben, részesülhet is a művészi képek hatásaképen igazi műélvezetben. A hely hozza magával, hogy a festőművészet a vallással békességben maradjon, a vallásos élet céljait szolgálja; vallásos tárgyuak lesznek a templomok falfestései.

Olaszország városainak templomait évszázak óta látogatja a művelt Európa; Rómában, Nápolyban, Firenzében, Pisában, Bolognában, Milanóban, Veronában, Paduában, Velencében én is megfordultam és gyönyörködtem templomainak művészetében, elsősorban a festészetben. A hatás, melyet lelkemre gyakoroltak,

¹ V. ö. Berzeviczy Albert: Itália. Budapest, 1905.

eltörülhetetlen jellegként marad meg lelkemben; belsőm világosságot, melegséget, lelkesedést nyert az örökszép művésztől. A templom boltívei alatt magasra repül az emberi lélek ihlettsége; a hívő léleknel könnyebben, a hitetlennél elkerülhetetlenül. De a léleknek ihlettsége még magasabb, ha az istenség fonséges eszméjéhez, a szemmel látható isteni szépség hozzájárul; ha a vallás tanai, erkölcsi erényei, nagy embereinek fölálldozó munkássága szólnak hozzánk beszédesen a néma falakról.

Lelkemnek ábrándja, éltető és lelkesítő eszményképe volt mindig a vallásnak és a tudománynak összhangja. Érthetetlen előttem, elszomorító is, mikor e kettő küzdelmet vív egymással; nem a nemes verseny küzdelmét, hanem az élet-halálharcra emlékeztető küzdelmet, melyet az irigység és féltékenység támaszt, az önzés szít, a csunya nagyravágyás tüzel. Édes testvér mind a kettő, nevük meg egy: Igazság!

A vallás abban a szerencsében van, hogy az isteni tekintély bizonyossá teszi igazságait; a tudomány pedig törekszik az igazság bizonyosságára. A tudományt művelő ember nem akarja mindjárt látni az igazságnak fényes világosságát; benne van az emberi természetben az, hogy örül a küzdelemnek. De a küzdelemben sokszor kifárad az emberi ész, sokszor meg mámoros lesz. A tudomány fényes világossága késik, csak szikrák fényei látszanak. Az ember örül is ennek; de a szikrák fénye mellett az emberi ész látni kezdi a vallásnak igazságait, a hitnek fényét. Teljes fény, teljes világosság köszönti a tudományt igaz alapjaiban és okaiban művelő embert. Ennél a fénynél, az igazságoknak ennél a világánál saját kicsinysége teljes törpeségében tűnik föl. Megborzad tőle; a tudomány szikrájának fénye behat agyába, de nem melegít, nem is világít, egyedül izgat. Ebben az állapotban lesz az emberi ész az isteni igazságnak ellensége; annak fénye és világossága növeli izgatott állapotát; látja a teremtő igazság erejét; értelme, esze teremteni akar. De nem bír; Prometheus meséje ismétlődik. Szegény tudós! miért nem vallod be, hogy nem birsch teremteni; az a szikra hiányzik csak, mely életet tudna adni? Nem teszi; szégyenli ezt a vallomást. De amit tesz, az voltaképen tehetetlen vergődés. Gúnyolni, támadni kezdi a vallás igazságait; ha ez nem elég, megveti és megtagadja; Isten nem kell neki; az «én» pótol nála mindent. Bizony csak az «én»-nek, az egyéni subjectív fölfogásnak harca ez, nem a tudománynak. A tudomány, mely maga az igazság, nem bánthatja a tökéletes igazságot, mely a vallásban, közelebbről a kereszténységben él és uralkodik.

Az egyéniség túltengése az egész; az önálló és független egyén átlépi a határokat; értelmében és szabadságában túlzások vannak napirenden.

A renaissance is veszedelmes útra téved; az egyéniségnek túlságos kultusza, a természet és a reális élet inductív kutatása romboló munkába kergeti. Az emberi lélek erőit az ismeretek elnyomják, vagy legalább akadályozzák azt munkásságában.

Egyiknek sem volt ez a célja; ellenkezőleg, az egyéni önállóságnak, a természet tanulmányozásának az emberiség legnagyobb hasznát az igazság kutatásának szeretetében, az igazságnak győzelmében nyerhette volna. Ebben a törekvésben egymás mellé kerülnek a vallásnak és a tudománynak igazságai, sőt még intézményei is. A fölszabadult emberi értelem és akarat e kettőnek uralmában rakja le az egyéni önállóságnak, függetlenségnek szilárd alapköveit, mely ismeri önmagát, munkásságának, törekvéseinek határát. Ebben az ismeretben, értelmi és erkölcsi életben, békére törekszik, melyet csak Isten adhat.

Ebben a törekvésben lesz mindenki előtt világos az, hogy az önmegismerés, az egyéni érvényesülés fokozottan teszi szükségessé az isteni kegyelmet.

Az egyén, felelősségének tudatában, alázatos lélekkel közledek Istenhez, tőle remélvén egyedül az áldást munkájára.

Ez a szellemi ember törekvése; az ellenkezőnél, mikor az egyéniség elbizakodottá teszi, az állat győz az emberben és hátérbe szorul a szellem.

A renaissance művészetének történelmében jóleső érzés fogja el lelkünket, mikor az isteni szépségnek kultuszában az értelmi és erkölcsi életnek erre a békéjére ismerünk; az olasz művészet fejlődésének legmagasabb fokán is az értelmi és erkölcsi életnek ezt a békéjét hiven képviseli.

Figyelmesen vizsgáltam a templomokon kívül is Olaszország művészi városaiban, a múzeumok gazdag tárlatában megőrzött műremekeket. Vizsgálódásom nem tisztán a művészi szempontokra terjedt ki; én abban még dilettáns sem vagyok; egyedül az van meg bennem, hogy szeretem a művészi szépet, mint szeretem az értelmi igazat és az erkölcsi jót. A kettőnek szeretete a művészet remekeinek bámulásában is kísérté lelkemet; a művészetet a vallással és a tudománnyal összefüggésben tettem vizsgálásom tárgyává.

Firenzében, a Pitti-képtárban láttam egy kis képet; igénytelen az egész; tán föl sem tűnt az másoknak. Az incarnatiót

ábrázolja. Sybilla megjósolja Augustusnak, hogy a történelemnek egy nagy eseménye teszi világhírűvé uralkodását; Isten Fia jó a világra, aki királyok királya lesz. A prófétanő látja is lelki szemeivel a ködhomályban Isten Anyját, karján az isteni kiseddel. Rámutat; Augustus is néz oda, erőlteti szemeit; nem képes a hatalmas császár gyarló emberi szemeivel látni az isteni Igazságot. De a nem látott kép, a megjósolt fényesség bántja; arcának minden vonása elárulja lelkének háborgását, melyet semmiségének tudata rémössé varázsol.

Ez a művészi kép előttem, tartalmánál fogva, a legbecsebbek egyike; az emberi vonás hűsége bilincseli le még az emlékezetben is lelkemet.

Mint a hatalom, melyet ezen a művészi képen Augustus képvisel, nem láthatja a bekövetkező isteni igazságot, úgy van az elrejtve sokszor a tudomány előtt is. A kettőnek az állása is egyforma az isteni igazsággal szemben; nem tarthatja vissza haladásában az isteni igazságot sem a tudomány, sem a hatalom; viszont sokban mozdíthatja elő mind a kettő az isteni igazságnak győzelmét. Az isteni igazság győzelmének előmozdítása a hatalomnak és a tudománynak legszebb tette.

A történelem sajátságos visszaélésekben számol be mégis, melyek mind a két részről, a hatalom és a tudomány részéről, zavarták az összhangzó fejlődést. Az még kis baj, ha magára hagyják a vallást, az isteni igazságokat; nagyobb baj az, midőn kigúnyolják és támadják; azt szeretnék, hogy vergődésében lássák.

A hatalom részéről támasztott küzdelem külső módon is nyilatkozott, háborúk, viszályok alakjában; azért ezt a történelemben némiképp jártas emberek ismerik; de kevésbbé ismerik azt a küzdelmet, melyet a tudomány támasztott a vallás és az isteni igazságok ellen. Pedig ez a küzdelem az emberiség szellemi életére nagyobb hatással volt, mint a hatalomnak küzdelme; ez sebeket ütött, amaz halált okozott.

A renaissancenak van ebben nagy része. Nem természetes módon okozza, mesterséges úton. Az emberi értelemnek tévedései indítják ezt a küzdelmet, táplálják is; mind a kettő alig érthető módon áll elő.

Az újkor apostola, Dante, követőivel együtt, távol áll ettől az iránytól. Lángesze, nagy tudománya megmentik; de követői belejutnak a veszedelembe; lidérczfény kergeti őket. Mi is okozza ezt?

A renaissance tudósai mindjobban előtérbe állítják az emberi vonásokat; az egyéni gondolatot, törekvést; az egyéni értelem és akarat erősíteni akarja magát, táplálékra áhítozik. Megtalálja ezt a klasszikusokban. Mohó étvággyal élvezi; nem válogat, nem bírál. Ebben van szerencsétlensége; a mohóság ártalmára lesz, mivel a választásban éppen nem óvatos.

Róbert, nápolyi király még Petrarca előtt így nyilatkozott: «Esküszöm, hogy előttem a tudományok sokkal becsesebbek, lelkemnek kedvesebbek, mint országom; és ha választanom kell, inkább koronámról mondok le, mint a tudományok műveléséről és pártfogásáról». Utódai nyomdokaiba lépnek; az arragoniai Alfons nápolyi király a tudósok legnagyobb pártfogolója. De egy hiba van; ő maga nem tudós; értelme nem világos, akarata nem határozott. A tudomány becséről, értékéről nem tud helyes ítéleteket alkotni; nem tudja megállapítani: mit pártfogoljon, mit kárhoztasson. Ha a tudomány nevében közelednek hozzá, mindenkit lekötőlező szívélyességgel fogad, fejedelmi bőkezűséggel pártfogol. Egy pártfogolójáról szólottam már, Valla Lőrincről; most egy másikat mutatok be, aki szintén a nápolyi király udvarában él, Beccadelli Antalt. (Antonio Panormita.)

Az a tudományos törekvés, melyet Beccadelli¹ képvisel, a XV. évszáz folyamán csak fejedelmi pártfogás mellett virágozhatott. «Hermaphroditus» című műve az irodalmi naturalismusnak terméke a XV. évszázban; az élet piszkai vannak soraiban, lapjain. A venerikus szerelem, túlzásaiban, bűnös törekvéseiben, a paederastiának magasztalásaiban még nem is a legnagyobbak, a legjellegzetesebbek; vannak mások is, melyeket az élet szemetes-gödreinek aljáról szedegetett. Zolának való típusok.

Látszik egyúttal rajta, hogy Beccadelli mennyire örül, ha az egyházon, a valláson egyet üthet. Nemcsak a visszaélések kiszínezésében mester; erős a vallás igazságainak döngetésében is. Nincs előtte tekintély, nem szent dolog az igazság; egy van, ami előtt meghajol, ez az egyéni önállóság, függetlenség. Ezt nem szabályozzák sem értelmi igazságok, sem erkölcsi szabályok; túlteszi magát a józan ész szaván, a lelkiismeret

¹ 1394-ben született Palermóban. Itt megkezdett tanulmányait Bolognában folytatja; megfordul a konstantinápolyi híres főiskolában, Chrysolorasnak is tanítványa Itáliában. Először Milanóban tanítja a szépirodalmat, majd Páviában az egyetemen, ahol Zsigmond császár költőve koronázza. Innét kerül Alfons nápolyi király udvarába, kinek halála után utódja, Ferdinánd király is állandó jóindulatával tünteti ki az új nápolyi nemest. 1471-ben hal meg Nápolyban.

parancsán. A kereszténység szelleme nem él lelkében; helyette a pogány eszmék táplálják értelmét, irányítják akaratát. Isteni tekintély nem kell; de ragaszkodik az emberi tekintélyhez. Nem önzetlenül teszi; nagy oka van erre. A fölszabadult szenvedély alapot keres, magyarázatot óhajt, mellyel indokolhassa, erősíthesse is uralmát. Mind a kettőt megtalálja a pogány világnak mythológiájában, szellemi életében. Ezért tanulja mohón, ezért helyezi magas piedestálra.

A kigúnyolt kereszténység fájdalmas zokogással nézi az emberi értelem tévedéseit. Tisztában van eredményével; ha az elmében nagy tévedések vannak, az akaratban is nagy tévedések származnak. Ennek a kettőnek hatása veszedelembé dönti az embereket. Külső okok is hozzájárulnak a veszedelemnek fokozásához; a legnagyobb ezek közt a fejedelmi tekintély súlya, mely az új mozgalomnak kedvez.

Beccadelli Alfons királynak legkedvesebb embere; nem tud tőle elválni, még útjaiban is kíséri. Állandóan fejedelmi ura környezetében van; fölolvass a klasszikusokból, saját munkájából. Ezeket az élceket szereti különösen a király; ebéd után ezekkel mulattatja. Födolog ez az utóbbi volt.

A fejedelmek példája visszahatással van a nemességre, a polgári osztályra is. Az egyéniség értéke, tekintélye nőttön nő, de nem érvényesül helyes módon; nem a politikai, a társadalmi élet terén akarják előtérbe állítani az egyént, az egyes embert; nem ruházzák föl jogokkal, melyek az emberi egyenlőségből származnak; hanem a tudás, a tudomány terén törekszenek önállóságra. Az a baj, hogy ebben a törekvésben megint helytelen útra tévednek.

A középkor tudománya az isteni kinyilatkoztatás írott könyvéből táplálkozik elsősorban; bölcselők, hittudósok a szentírást tanulmányozzák. Az újkor, Dante korszaka, fölismeri a nem írott isteni kinyilatkoztatásnak, a természetnek fontosságát, tanulmányozásának szükségességét. De nem tudja helyesen tanulmányozni a természetet; nem képes titkaiba hatolni. Másrésről azonban új tudományos törekvések után áhitozik; az egyéninek előtérbe állításával megtalálja ezt a klasszikusokban, kiknél az egyéni élet érvényesülésének dicsérete lapról-lapra olvasható.

De egy nagy hiba van; az egyéniség magasztalásában nincs meg az eszményi alap; ennek hiányában hiába keressük a tökéletességre való törekvést. Az igaz kutatásában a mindennapi élet jelenségei lépnek előtérbe; még pedig mereven, meztelen módon.

A jelen élet örömei bilincselik le az embert; értelme és akarata ebben keres és talál táplálékot. Hibák, bűnök, szenvedélyek szolgáltatják ezt a táplálékot; a természetességhez, az egyéniséghez ez is hozzátartozik. Lehet-e ennek más eredménye, mint az emberi értelem elfajulása, az erkölcsi érzés elszilajodása? Ebben az állapotban, eszmények és tekintély hiányában, hajótörést szenvednek az értelmi igaznak minden jelenségei, elsősorban a vallás igazságai. Hogy ragaszkodnék földöntúli igazságokhoz az emberi ész akkor, mikor még a földi igazságok uralmát sem akarja?

A szentírás mondásával jellemezhető legjobban az embe-
riség ez a törekvése: *scientiam viarum tuarum nolumus*. A zsol-
táros szavai is ráillenek: *homo, cum in honore esset, non intel-
lexit, comperatus est jumentis insipientibus et similis factus
est illis*.

A művészet nem tért erre a sikamlós útra; hiyen kitartott az isteni szépség eszménye mellett. Összhangban van itt vallás, tudomány és művészet.

A művészet is hatalmas fejedelmek pártfogolása mellett virágzik; a művészek munkásságában szintén benne van az egyéniség; gondolatban, eszmében, törekvésben. De ez az egyéniség függetlenségének, önállóságának és szabadságának megőrzésében mindig eszmények után indul; eszményi tartalom, eszményi törekvés sohasem hiányzanak.

Pedig a művészet is ki volt téve annak a veszedelemnek, mely a tudományt kísérte, végre csődbe juttatta. Tán még jobban. A művészet az élettel sokszorosán összefügg; természet, élet befolyásolják. Az újabbkori művészet fejlődése ennek fényes bizonyítéka, mely már nem is oly szerencsés; sokszor eltér az eszményi széptől, figyelmen kívül hagyja az isteni szépet. Bizony hiába keressük a tökéletest, a legtöbbször modernet, újat kapunk helyette.

A tudomány már régóta ezen az úton van; újat, mindig újat akar az emberi ész föltalálni. Ha nem tud, bizarrba megy át; nagy hanggal pótolja az újság hiányát. Az értelmi igaz bánja meg mindig; a tévedések tömkelege lép föl az emberi törekvésekben. Amit állítok, be is bizonyítom a renaissance egy tudósának törekvésében. Petrus Pomponatius ez a tudós.

Három fő tudományos rendszer kormányozza még a XV. százban is az embereket. Az egyik Aristoteles bölcselete, melyet az arabok közvetítésével ismer meg az európai tudományosság,

a másik Duns Scotus és Aquinói szent Tamás theológiája, mely Aristoteles bölcsellete alapján állítja össze tudományos rendszerét, a harmadik a görög régi bölcsélet, mellyel a Konstantinápolyból átjött görög tudósok ismertetik meg Európát.

Mindegyiket az jellemzi, hogy egyes-egyes rendszer követői meghajolnak a mesterek tekintélye előtt, melyet érvekkel is támogatni törekszenek; a szabad vizsgálódás elől, a tekintély védelmében, elzárkóznak. Pietro Pomponazzi, a renaissance tudós heves vérével lép sorompóba a szabad vizsgálódás érdekében és a küzdelem hevében igazságtalan lesz a tekintélyhez, midőn ki-méletlen hangon támadja, lejáratni és megsemmisíteni akarja.

1462-ben született Mantuában; Páduában végezte egyetemi tanulmányait, majd a páduai és bolognai egyetemeken tanít. Bolognában hal meg 1524-ben. Pomponazzi természeténél fogva olasz, neveltetésénél fogva pedig görög ember; egyesíti is magában a kettőnek erőnyeit és hibáit; a két különböző embernek jellemével támadja a régi álláspontot és igazolja az újnak jogsultságát. A bölcseletnek legnagyobb fontosságú kérdéseit veszi bonckés alá, különösen azokat, melyek az életre is befolyást gyakorolnak; a lélekről, a halhatatlanságról, az isteni gondviselésről, a szabadságról beszél legszívesebben. Főtörekvése az, hogy a bölcséleti véleményeket szabadokká tegye, elválassa azokat a vallástól.

Ez azonban csak szóbeszéd nála; bölcséleti vitatkozásaiban mindig a vallásra támaszkodik, akkor a legjobban, amidőn támadja a vallás igazságait. 1516-ban egy mű jelent meg neve alatt: «de immortalitate animæ» címen Bolognában.¹ Kérem, tessék tartalmának rövid kivonatát figyelmesen elolvasni.

«Az értelmes lélek — ez van munkájának első soraiban — test nélkül egy percig sem él; élete hozzá van kötve a testi élet-hez, még pedig elválaszthatatlanul. Szakasztott ez áll az emberi akaratról is; az emberi akarat csak az emberi testben képes munkálkodni. Test nélkül a léleknek nincs sem értelmi, sem erkölcsi élete; az értelmi és erkölcsi életben mozgató szerszám az emberi test; ennek ereje, egészsége nemcsak visszahat a lélekre, hanem kizárólagosan befolyásolja a léleknek értelmi és erkölcsi életét; csak a test teszi azt lehetővé mindkettőnek.»

Ezen fejtegetései mellett védelmezi a lélek halhatatlan-

¹ V. ö. Petri Pomponatii Tractatus de immortalitate animae. Collatis tribus editionibus edidit, M. Chr. Godofr. Bardili Tubingae, 1791.

ságát; illetőleg azt állítja, hogy hisz a lélek halhatatlanságában. Ez a hit azonban nem volt több, mint az anyagnak és az erőnek fönmaradásához való ragaszkodás. Következetlenség; de érdekes tan a XVI. évszáz elején. Büchner sokat tanult tőle.

Ez még nem is a legérdekesebb Pomponatius munkáiban. A lélek halhatatlanságának írója természetesen fejtegetései közé vonja a vallást is. Azt mondja, szükség van a vallásra; de a vallás szintén ki van téve a változásnak, mint minden emberi dolog; mulandó is.

A keresztény vallás sem kivétel, ez is változandó; sőt eljő az idő, midőn teljesen megszűnik a kereszténység; helyét más vallás foglalja el, mely már nem tekintélyen alapul, hanem az emberi észen. Ezt mind komolyan tanítja Pomponatius; de azt már bajos elhinni, hogy ugyanilyen komolysággal állíthassa azt is, hogy ő hisz a keresztény vallásban, ragaszkodik a keresztény valláshoz. Mi az alapja a ragaszkodásának? az isteni tekintély, az isteni igazság, vagy az emberi megszokás? Bajos eldönteni. Annál bajosabb ez, mert itt is visszatér kedves állításához, a kereszténység megszűnésének tanításához. Mert ő bölcselő; tanít, nem jövendő.

Érdekes művében az is, mivel indokolja a vallás szükségességét. A vallás, szerinte, arra való, hogy az emberek életét a törvény erejével kormányozza. A külső cselekedetekre vonatkozik tehát elsősorban a vallás; igazságai törvény erejével bírnak. Az emberek értelmi gyöngesége az oka annak, hogy a vallásnak ilyen uralmára szükség van.

Ha az emberiség eléri egykor értelmi fejlettségének azt a magas fokát, melyre képességeinek erejével emelkedhetik, nem lesz szüksége semmi vallásra. A vallás tanaival úgy bánik az emberekkel, mint az orvos bánik a beteggel, a dajka a csecsemővel. Titokzatosságha burkolózik és meséket gondol ki; ezekkel suggerálja az egyik is, a másik is a rábizott emberi lelket. Mind a kettőnek fáradozása hiábavaló olyanoknál, akik előtt tudásuk, értelmük miatt nincs becese, értéke a titokzatosságnak, akik kinevetik a dajkameséket.

A tudomány, Pomponatius bölcséletében, kiméletlenül üzen háborút a vallásnak. Pellengérre állítja, megfosztja minden jelentőségétől. Nem a kereszténység ellen küzd ez a bölcselő, hanem minden positiv vallás ellen. A tan, a modor egyaránt szokatlan, kiméletlen is. Ledönti a vallás igazságaiban az eszményeket

de ezek helyébe nem állít másokat, melyek az emberi értelmet és akaratot vezethetnék. Subjectivismusa erős, de korába nem illik; kevesen érthetik.

Én úgy találok, még maga sincs tisztában tanaival, elveivel. Mi ismerjük ezt a bölceletet, akik az újabb kor materialisztikus, dinamikus bölceleti elméletét ifjúkorunkban tanulmányoztuk. Az anyag és az erő tana ez, mely örök, mely teremtő. Pomponatius a természettudomány nevében támadja a vallást, a hitet; de nem ismeri a természettudományt. Abban is járatlan, mikép kell a természet vizsgálásába bocsátkozni az emberi értelemnek. Kedves előtte, mert új és keresztényellenes, illetőleg vallásellenes. Az említett művészi képen a hatalom nem tudta látni az isteni Igazat, az Igét. A tudomány, Pomponatius bölcelete, nem akarja látni azt; háborút üzen, mint a hatalom is tette, a haladás nevében a vallásnak; merészen hirdeti, hogy a tekintély mellőzésével vizsgálja az egyén szabadon, függetlenül a vallás igazságait. A szentírás magyarázása egyéni jog, mindenki szabadon járhat el abban. Nincs szükség az egyház tekintélyére, tanítói hivatására; a «spiritus privatus» a legegyszerűbb, a legtudatlanabb embernél is képes a szentírásnak helyes értelmezésére.

Ekkor történik az emberiség történelmében egy bizonyos neme a saltomortale-nak. Az egyéni érvényesülés, az egyéni önálló kutatás, melyet a renaissance a tudományos életben akart érvényesíteni, nem a tudományban érvényesül, hanem a vallásban. Nem a természet igazságainak tudományos kutatása lesz az emberi értelem kedves foglalkozása, hanem a vallási tanok, tételek, elvek fejtegetése. Még pedig szabad, önálló fejtegetése, mely az egyénnek kizárólagos műve.

Az egyéniség kidomborodása a mindennapi életben még jobban megzavarja a tudomány és vallás összhangját. Az értelem és akarat maga teremt eszményeket; nem a vallás, nem a kereszténység szolgáltatják ezeket. De nem is a tudomány; kizárólag a subjectiv; alanyi fölfogás, mely souverain akar lenni az egész vonalon. Duzzadó ereje nem ismer határt; megittasodott szelleme rombadöntéssel fenyeget minden régi eszmét, tekintélyt.

Ez már nem a renaissance szelleme; épen a renaissance szellemének hiánya. Az idealismus hiányzik belőle, helyette a realismus uralma mutatkozik az egyéni érdek nevében. A név a renaissancetól kölcsönzött név: egyéni érvényesülés; de a névnek tartalma messzire áll attól a tartalomtól, melyet a renaissance szelleme kötött hozzá.

A renaissance idealismusa tökéletesíteni, nemesíteni akarja az értelmi és erkölcsi életet; ennek alapján fejleszteni az egyéni önállóságot, vele együtt az értelmi és erkölcsi öntudatot; ebben a törekvésében nem szakít a vallással; ellenkezőleg, a vallás isteni tekintélyen alapuló igazságaira támaszkodik; de nem kizárólagosan, a tudomány igazságait is fölhasználja, hogy hitét, vallásos életét szilárdná tegye. A hit, az isteni tekintély mellett nagyrabecsüli az emberi ész, értelmet és a szabadakaratot. Távolról sem gondol arra, hogy tagadja; ellenkezőleg, minden eszközt fölhasznál, hogy erősítse, tökéletesítse, nemesítse mind a kettőt. A renaissance rendszerében célja van az embernek; ez a helyes álláspont; a renaissance szellemének elfajulása okozza azt, hogy csak érdekei lesznek az embernek.

Az emberi érdekek nevében bocsátkozik most küzdelemben az emberi szellem. Ebben a küzdelemben szokatlan jelenség észlelhető; az iskola lesz a küzdelem palæstrája.

Tán nem is szokatlan ez, inkább az előzmények folytatása. A XIII. évszázadtól kezdve nagy szerepe van az iskoláknak az emberi szellem fejlődésének előmozdításában. Az egyetemek képviselik a tudományos törekvést, a tudományos fejlődést is. A művelt társadalom tekintélynek ismeri el az egyetemeket; egyik-másik tudományegyetem hatalommá nő a tudós világban. Lassankint kibontakozik a tudományegyetemnek mai tartalma, az igazi «scientiarum universitas»; mondom, tartalma; alakjában a XIII. évszázadtól kezdve megvan: theologia, jogtudomány, orvos- és bölcsellettudomány szétágaznak.

De a tudományok saját területükön maradnak; nem háborgatják egymást; nem kicsinylik egymásnak tudományát, illetőleg tudományos törekvéseit. Függetlenek, de békében is vannak. Nem élesítik ki az ellentéteket, hit és tudomány szépen megférnek; a vallás igazságai nem akadályozzák életében és fejlődésében a tudomány igazságait.

Az egyéni érvényesülés neve alatt megváltozik a renaissance idejében a tudományegyetemek régi szelleme; tért hódít az önállóságra és a függetlenségre irányított törekvés. A tudomány nem objectiv akar lenni a tárgyi igazságoknak erejével, hanem subjectiv; önállóságát abban találja, hogy az egyes embernek szabadságát, értelmét, tudását respektálja; az egyes tudós gondolataival, nézeteivel, föltevéseivel érvényesüljön, eredményeket hozzon létre.

Édes Istenem, ebben nincs is hiba; azt mondjuk mindnyájan, akik az emberiség haladásában hiszünk: érvényesüljön az emberi

szellem önálló fölfedezéseiben a tudományban, a művészetben. Egy óriási terület áll az emberi lángésznek rendelkezésére; mindig talál ebben új művelni valót. Az igaznak és a szépnek eszméje az emberi lángész munkásságában mindig erősebb, mindig világosabb és tisztább lesz. Újakat fedez föl, melyeket eddig nem vett észre az emberi értelem; azoknak erejét növelni fogja az újabb igazságok fölszínre hozása.

De az erkölcsi jó terén ne legyen hálátlan és hűtelen az istenséghez, annak tökéletességéhez. Esze fönségesebbet nem tud teremteni az isteni tökéletességnél; akarata megpróbálhatja, sokan megpróbálták már ezt, de nem tudták biztosítani a tudománynak diadalát; az erkölcsi élet etikai tartalmát még kevésbé nemesítették.

Az egyéni fölfogás különböző lehet ebben a dologban is, mint mindenben, de a történelmi tények igazsága lesz döntő az egyéni fölfogások helyességében is. A történelem tényei pedig azt mutatják, hogy a moral a vallással együtt tud eredményeket mutatni föl; a tudomány értékét a vallás nem csökkenti, inkább emeli; az egyik is, a másik is eszményeket szolgáltat az emberi értelemnek, az emberi akaratnak.

A vallásban nagy erőssége van ennek az eszménynek; a tévedés ki van zárva; annak a tekintélyén alapul «qui nec falli nec fallere potest». Határozott, megállapított igazságok azok, melyeket a vallás, az isteni kinyilatkoztatás nyújt. Az emberi ész megismerheti ezeket, de a tökéletes igazságokkal szemben az egyéni subjectiv törekvés nem vállalkozhat arra, hogy megváltoztassa, kénye és kedve szerint magyarázza. Az emberi ész föladata a vallás, a kinyilatkoztatott igazságok helyes, lehetőleg teljes megismerésére irányul; ebben nagy munkát fejthet ki, nagy eredményeket érhet el.

Az iskolák erre törekedtek, a tudományegyetemek is megvalósítandó céljaik legfontosabbikának tartották; az igazságok erejét és hatalmát törekszenek növelni a vallás és a tudomány igazságainak összhangjában. Ezért szokatlan, sőt megdöbbenő a a renaissance hatása alatt működő egyetemek munkálkodása, melyben a vallás igazságainak kigúnyolására, pellengérre állítására vállalkoznak.

Az egyéni subjectiv érvényesülés a középkort akarja egy csapással megszüntetni a középkori vallásos tanok, dogmák és elvek elvetésében. Szabadon mérlegeli az egyéni meggyőződés jogosságának nevében a vallás minden igazságát; nem ismer el

semmi tekintélyt; a kinyilatkoztatásnak is az egyéni érvényesülés keretében van előtte tekintélye; parancsolni akar Istennek, hogy ismertesse meg őt minden igazsággal, melyre szüksége lehet.

Én megvallom, nem örvendek ennek a változásnak; sajnálom és elítélem. Nem egyedül a vallás nevében ítélem azt el, elítélem a tudomány nevében is. Mily szép tér kínálkozott az emberi észnek, hogy újításokat eszközöljön a tudomány világában, ennek alapján a mindennapi életben is. Természet, bölcsélet, ember kínálva kínálkoztak, hogy a renaissance kezdeményezése után mind a háromba mélyedjen bele; állapítsa meg tapasztalatai, elvonásai, elmélkedései alapján az új igazságokat, melyekre az emberi ész és értelem addig nem jött reá, melyek előtte épen ezért új igazságok.

A tudományegyetemeknek ebben az irányban kifejtett versenyei az újkort vezetik be. A lélek hékéjében, az értelem erejében, az akarát valláserkölcsei tisztaságában születik az meg az esetben, ha a tudományegyetemek a renaissance szellemében hiven kitartanak, az egyéni érvényesülést elsősorban a tudományos és a mindennapi életre terelik. Változást idéz ez, bizonyosan, a vallási életben is; megszünteti a hibákat, pótolja a hiányokat, kiirtja a bűnöket. Reform kellett a római egyházban; a megváltozott korszellem követelményei szerint ezt a reformot, az egyház szellemében, hitelveinek megfelelőleg azok hajthatják végre, akik az európai új áramlatokat ismerik, azoktól nem idegenkednek.

Tudós egyházi férfiakra sohasem volt oly égető szükség, mint a XV. és XVI. évszázadban; encyclopedikus ismeret volt szükséges az egyháznak vezető embereiben: theologiai, bölcséleti, természet- és jogtudományi jártasság, az élet követelményeinek, szükségleteinek ismerésével.

Először a visszaéléseket kellett volna megszüntetni; nagy hiba, hogy sokáig készül ehhez az egyház; nagyrésze van ebben annak, hogy az egyház vezető emberei a XV. évszázad végén, a XVI. évszázad elején nem méltányolják az idők szellemét, kevés figyelemre méltatják a fölszínre vergődött korszellemet, mely először szűk körben, nemsokára hódító módon terjed. Miben áll ez a korszellem?

A kereszténység, sokszor mondtam, szabadnak, önállónak ismeri az egyént, kinek öncélja van, melytől nem foszthatja meg sem a társadalom, sem a hatalom. Természetfölötti ez a cél, de van természetes célja is, mely erre a világra irányul. Ennek elérésére

sokban közreműködött a kereszténység, de más tekintetben óva intette hiveit a világnak, ennek a földnek túlságos szeretetétől, a földi boldogságra irányított kizárólagos törekvésektől. A középkor folyamán ez utóbbinak nagy eredménye lesz; az egyén sokszor háttérbe szorul, sokszor meghal a világnak az örök életnek reményében.

A renaissance ezzel szemben azt mondja: élhet a világban, részesülhet a föld boldogságában az ember; ez nem veszélyezteti földöntúli boldogságát. Érvényesüljön inkább az egyéni képesség mindenütt, az erőket ne hevertessük semmiféle téren. Az ember tudatára ébred erőinek és képességeinek; az öntudat erős lesz, értelme, akarata világos, határozott. Sokban csak magára hallgat, nem ismer tekintélyt.

A tudományegyetemek az emberi szellemnek ezt a hullámozását saját céljaikra fordítják; vizsgálódásokba, kutatásokba vezetik be; kitárják előtte a mennynek titkait, leírják a természet szépségeit. A természettudomány művelése kezdetben az astrologia útjain halad, de később elvál attól. Inductive vizsgálja a természet törvényeit a nagy Copernikus; bizonyosan mások is, kiknek neve ismeretlen, csak munkájuk eredményét ismerjük. Miben áll ez az eredmény? A természet érdekelni kezdi az embereket, belemélyednek annak tanulmányozásába; az ember tanulmányozása szintén nem marad el, mohó vágy támad az ember physikai és pszichikai világának megismerésére. Világosság keletkezik mindenütt, fény és melegség észlelhető a szellemvilág összes jelenségeiben.

Az emberiségnek ezt a munkáját gyámolítani kellett volna a legnagyobb tekintélynek, a római pápa tekintélyének. Mint szellemi hatalom, nem idegenkedhetik a szellemi törekvésektől; a jókat erősíteni, a hiányokat pótolni, a hibákat megsemmisíteni legszentebb kötelessége volt ebben az időben, mely a jelek szerint «terhes volt» már. Kicsinyelni, figyelmen kívül hagyni, becsmérelni annyit jelentett, mint fölszabadítani, sőt felbőszíteni.

A szenvedélyek uralma következett be, mely nem ismer más célt az önző céloknál. Ez pedig veszélyes volt minden időben; forradalomra vezetett.

Az iskoláknak reformálása, még pedig az új szellemben, volt az egyháznak másik sürgős teendője, mely az ő saját belső életének reformálása után mindjárt következett. Ebben a reformban főleg a közép- és a főiskolák reformjának égető szükségessége jelentkezik mindig jobban, mindig erősebben; a renaissance

követelményeit és törekvéseit a tudományos haladás szempontjából kellett volna megvalósítani mind a két iskolában, Európának összes művelt országában. Ezzel együtt a természettudományok művelését is előmozdítani, bevinni az iskolába a kutatás szellemét, mely vizsgálódásának tárgyává teszi a nagy mindenséget, azután a kis világot, az embert is.

Róma volt már ismételve békebiró a hatalom kérdésében; jelzett munkálkodásában a tudományos haladás terén tölti be békebirói tisztét; az eszméknek tisztázását, az egyéni meggyőződés helyes irányát; egyiknek hatalmát, másiknak tiszteletét teremti meg.

A Vatikán múzeumai, képtárai, Ráfael loggiái, a sixtusi kápolna freskói mutatják ma is, évszázak mulva, hogy megszentelte tekintélyével a művészetet; ugyanazt teszi a fönnebbiekben a tudományban is. Az újkor, melyet Dante vezet be a világba, dicsőségesen születik meg; az egyéni és a társadalmi élet követelményei és szükségletei az újkor szellemében jutnak diadalra. Nem rombolnak; építenek. Az iskolák a szellemi élet megújulásának legfontosabb tényezői lesznek; fokról-fokra vezetik be az emberiséget az újkorba. Gyermekek, ifjúkor, férfúi törekvések az újkor szellemében fejlődnek és érvényesülnek az iskolában és az életben. Eszményeket adnak az értelemnek és az akaratnak; az iskola és az élet együttesen ápolják ezeket az eszményeket; visszatartanak mindent, mely megölni akarja ezeket az eszményeket.

Egy föltétel mellett könnyű is, bizonyos is az eredmény: összhangban maradjon vallás, tudomány és művészet. Egyik se törjön a másik ellen, tisztelje mindegyik az igazságot. Ez esetben az egyéni és a társadalmi élet újjá lesz; a szép, igaz, jó és szent eszméi irányítják; a szabad, az önálló egyén naggyá emelkedik a szabad társadalomban. Tisztelet vesz körül minden embert, mint az emberi társadalom tagját; az emberi jogot nemcsak elvben ismerik el, hanem a gyakorlati életben is. A társadalom önmagának ismeretére emelkedik, ismerete alapján szervezkedik, tökéletesedik. A politikai életben a jogok és kötelességek társadalmi fölfogások szerint uralkodnak, illetőleg teljesíttetnek; az emberek egyenlőségét nemcsak Isten előtt ismerik el, hanem az emberek előtt is; először a társadalomban, azután a politikában. A társadalom erkölcei emberi szempontból mindig fontosabbak, mint az államnak jogai. Az utóbbinak helyes használata az elsőn alapul; politikailag érett nemzet nem képzelhető társadalmi erkölcsök nélkül.

A társadalom erkölcsi életének fejlesztését én nem várom kizárólag a vallástól; a társadalom egyes vezetőemberénél sem eszközölheti az erkölcsi élet öntudatos fejlődését a vallás kizárólag. Az erkölcsi élet fejlesztésében is három tényező érvényesüljön: vallás, tudomány, művészet. Ez a három teszi szilárddá, erőssé az erkölcsi életet, emeli az erkölcsi életnek öntudatosságát a vezető társadalomban és a vezetésre kiválasztott egyes embernél. Ezzel hasznos szolgálatot tesz egyeseknek, nemzeteknek; a földi életet boldoggá varázsolja, a mennyei élet szépségét megmutatja, boldogságát megizletteti. Mert az erkölcsi életnek jelzett szilárdsága és tisztasága a családi életben eszközöl átalakítást; a családi élet alapján megkönnyíti az iskolák munkáját. Társadalom, család, iskola egymást támogatják. Ez a támogatás teremti meg az egyénnek erkölcsi alapon álló érvényesülését, melyben benne lesz az egyéni boldogság megteremtésének gondolata, valamint a közjó előmozdításának átértett, megértett eszménye, melyért kell élni az egyes embernek a társadalomban, a nemzeti államban.

Iskolák nélkül meg nem valósíthatók az újkor eszméi. A család csak megkezdheti ezt a megvalósítást; folytatása az iskolában következik, ahol be is fejezik az üdvös munkát. Ez azonban akkor történik, ha az iskolák szelleme az idők szellemében él, erőt, lelkesedést abból merít.

Nagymérvű változásokat az iskola nem képes eszközölni, ha magára hagyatva áll az. Tanítók, bár a műveltség, a tudomány életében fontos tényezők, felülről nyert támogatás nélkül nagyon is szűk körben remélhetik hirdetett eszméiknek győzelmét. Hatalom, tekintély hozzájárulása szükséges, mely az iskolát gyámolítja, lelkesíti. Az iskolai szellem ez esetben kilép a társadalomba, a társadalmi pædagogia ereje észlelhető a társadalmi életben; az önálló, a szabad egyén társadalmi jellegének fontosságát belátja, mint egyén és mint társadalmi lény használja mindig jogait, gyakorolja kötelességeit. Társadalmi jellege visszatartja az önzéstől, visszatartja egyúttal a munkátlanságtól; egyéni büszkesége, társadalmi jellege egyformán munkára ösztönzik.

A XIX. évszáz emberének nem kell bővebben magyarázni ennek az állításnak jogosultságát, fontosságát. De a XV. és XVI. évszáz embere nagyon is rászorult ennek megmagyarázására. Új irány volt ez, új álláspont. Kevesen értik, kevesen követik. Többen megértik, ha a legnagyobb tekintély, a római pápa, az új iránynak, az új álláspontnak előrehaladását a tudomány felhasználásával elősegíti. Nagyon is hozzáilletett ez; állásának szel-

leme és történelme egyaránt mellette beszél. A tudományegyetemek, a kezdettől kezdve, pápai megerősítés mellett keletkeznek, Róma püspökei mindig figyelemmel kísérik azoknak tudományos szellemét. A középkor folyamán a régi tanokat, elveket akarják megőrizni, melyek a vallásban gyökereznek; a vallás igazságainak ereje és természete szerint nem tűnnek el változást. Az igazság türelmetlen, tudományban, vallásban, művészetben.

Nem volt ez csekély fontosságú, de az új szellemi élet mozgalmainak fölszínre kerülésével még fontosabb volt megmutatni a helyes irányt, előkészíteni minden tényezőt a tudományos igazságok elfogadására. Bárki hajtsa végre ezt a munkát, munkálkodásában ugyanannak a vezércsillagnak kell világítani a tudományos szellemmel szemben, melyet az emberi szellem életének megváltozott fölfogásaiban és munkálkodásában főnőbb hangsúlyoztunk. A tudományos törekvéseket nem szabad kicsinyelni, annál kevésbbé szabad kellő megismerés hiányában elítélni, megvetni, kárhoztatni. Különösen veszedelmes, ha a tudományos szellemi törekvések ilyen elítélése a vallás nevében történik.

Róma csak régi hagyományaihoz marad hű, ha a fölszínre került újabb eszmék idejében a tudományegyetemek szellemének vezetését első teendői közé sorozza. Haladásában segítheti elő a tudományos műveltséget, útját állja a sok veszedelemnek, mely az egyéni érvényesülés nevében nem építeni, hanem rombolni akaró törekvésekből származott; az igazság védelmében, tisztelésében jó példával jár elő.

Jó példát kellett mutatni a tudósok tudományos törekvéseivel szemben is; a tudományos föltevések tisztelgésben tartása első ebben az irányban. Hadd kutasson szabadon az emberi ész; a tudomány igazságainak megismerésében folytonos haladás és tökéletesedés van az embert tekintve. Isten tisztán látja, világosan ismeri a tudomány igazságait is; ő «scientiarum Dominus»; az emberben az igazságok megismerésére való törekvés a legfontosabb. Ezekre, sokszor, hypothesisek útján emelkedik; jogosultak, szükségesek is ezek a tudományban; enélkül nincs tudományos fejlődés, tudományos haladás.

Egész Európa megérzi Rómának mulasztását a vallás, a tudomány terén egyformán. A vallást illetőleg késik a reformzsinattal; szórványos intézkedései, melyek közt zsinatok is szerepelnek, nem segítenek; a baj mindig nagyobb, az egyház mindig betegbb; az orvoslás egyiket sem veszi kellőleg figyelembe.

Pedig az orvosságnak hatása akkor remélhető, ha a baj nagyságához, a beteg természetéhez alkalmazzák azt.

A tudomány terén szintén mulasztással hibázik. Látja a renaissance diadalát; pápai közül többen pártfogolják is; ismerik ennek a szellemi mozgalomnak benső jellegét is: az egyéni, a nemzeti öntudatra való törekvést; a természet tudományának művelésére fordított szellemi áramlat létrejöttét, terjesztését; de nem fogják föl ennek a fontosságát. Megelégszenek azzal, hogy a renaissance tudományos törekvéseiben a külsőséget pártfogolják; a klasszikus írók műveit másoltatják, az iskolákban tanítatják.

Én úgy látom, hogy itt is hiány észlelhető. Mikor a klasszikus írók műveinek másolásába, iskolai tanításába Róma készségesen beleegye, elmulasztja a kedvező alkalmat arra, hogy a klasszikusokkal együtt a keresztény szentatyák görög és latin műveinek olvasását Európa keresztény iskoláiban megparancsolja. Így azután lassankint kiszorulnak a szentatyák; az ókori klasszikusok olvasása nemcsak hogy általános, hanem kizárólagos lesz.

Az ókori klasszikus írók műveinek olvasása már a középiskolában pogány fölfogásokat, pogány szellemet terjeszt; de itt még kevésbé veszélyes az. A veszedelem az egyetemen kezd végzetes lenni, midőn az ifjúnak értelme és akarata öntudatosabban, határozottabban gyönyörködik, tudós tanárok vezetése alapján, az ókori remekíróknak műveiben. Az ókori kultusz terjedését nem ellensúlyozza az egyház tekintélyével, inkább előmozdítja azt; a pápai udvar, Luther idejében is, szívesen látja a tudósokat, pártfogolja törekvéseiket a tudományban, az iskolában.

Jól van, helyesen tette. De ugyanekkor a szentírás és a szentatyák műveinek olvasását is be kellett volna vinni az iskolába, az iskolából pedig a keresztény népek köztudatába. Ez esetben a vallás és a tudomány terén vezető marad Európában.

Azt felelheti fejtegetéseimre türelmetlen hangon valaki: nem tartozik a pápához vezérszerepet játszani a tudományban; a tudomány fejlődésére végzetes volna a vallási dogmatismust átvinni a tudomány terrenumára; olyan tévmentesféle tekintéllyel ruházni föl a római pápát. Keveset mondunk azzal, folytathatná egy más, hogy végzetes volna a pápa beavatkozása a tudomány birodalmában; ezt még gondolni is képtelenség; a tudomány nem fogadhatja el tekintélynek azt, aki körén kívül áll;

csak saját területén ismerhet el tekintélyt, ilyenkor pedig mindig az igaznak argumentumai döntők a tekintély megállapításában.

Méltóztassék megengedni, én ezt aláírom ; de fönnebbi okoskodásomhoz mégis ragaszkodom.

A XV. évszáz végének és a XVI. évszáz kezdetének szelleme, bármilyen szabadelvűnek tűnik is föl különben, ismer még tekintélyeket ; egyesek ugyan hevesen törnek a tekintélyek ellen, de az általános köztudat meghajol előttük. Szigorú gondolkozású férfiak szükségesnek tartják a tekintély kultuszát ; még egy VI. Sándornak tekintélyét is védelmezik.

A kor szelleme szerint a tekintélyre való hivatkozás épen nem szokatlan ; másrésről Róma hosszú évszázak hagyományának szellemében cselekszik, ha a tudományos szellem pártfogolásában a tudományegyetemek szellemi életét irányítani akarja.

Nincs itt szó «ex cathedra» történt beszédről ; tisztán a tudományos törekvés pártfogolásáról, tudományegyetemek szellemének megállapításáról, irányításáról.

Az egyetemek az egyháznak köszönik keletkezésüket, virágzásukat, nagyságukat ; ha ezekhez békés időben hozzájárult a római pápa, ha beleavatkozott az egyetemek belső ügyeibe, miért hagyta magára a szellemi forrongásnak ezekben a végzetes perceiben a tudományegyetemeket, mikor a tudós világ szellemének is van szüksége, bizonyos mérvben, központi irányításra.

Az államhatalom, ezen a téren, ebben a korban, nem tehet még semmit ; befolyása az iskolákra csekély, majdnem semmi. Az iskola vezetése, az egyéniség és a társadalmi élet követelményeinek határa közt, az egyház föladatai közé soroztatott ; a kor teljesen benne él ebben a fölfogásban.

Nemcsak a vallás szempontjából, a tudomány tekintetéből is végzetes évtizei a XV. évszázaknak az utolsó tíz esztendő ; nem örvendetések a XVI. évszáz első évei sem. A római pápák közül VIII. Ince, VI. Sándor, II. Gyula nem állnak hivatásuk magaslatán ; a vallás és a tudomány terén nem fejtik ki azt a tevékenységet, melyet a kor szellemének égető szükségessége megkívánt. Családi politikájuk fontosabb, mint a vallásnak és a tudománynak szent ügye. II. Gyula a művészet terén nagyokat, szépeket produkál ; Michelangelo és Ráfael uralkodása alatt készítik remekeiket ; az isteni szép fönséges kifejezésre talál műveikben. De úgy látom én, hogy ebben is nem az isteni szép szempontjai uralkodók az ő elhatározásaiban, inkább bizonyos hiúság, nagyságra való törekvés. Ezt örökli tőle X. Leo is ; szívesen

veszi át elődjének irányát; Firenzében, a Medici-palotában, abban a szellemben nevelték. Biborosi méltóságában — már tizenhárom éves korában megkapta a szent bibort — az egyházi szellemet volt alkalma megismerni; tudja, hogy bátran követheti II. Gyula példáját; egyháziak nem gátolják őt ebben. Udvarában a tudósok kedélyesen vitatkoznak, még negédeskednek is; X. Leót nem bántja, inkább mulattatja.

Kár, hogy Firenze gyermeke, a renaissance neveltje, nem alaposabb hittudós; ez esetben, lelki talentumainál fogva, nagyokat tehet. Mindenekelőtt megismeri a renaissance szellemét, törekvéseinek lényegét; megismerése alapján pótolja a mulasztásokat. Tán akarta is, de nem volt rá képes.

A tudományegyetemek ezalatt rohamosan haladnak előre a megkezdett irányban. A subjectivismus túltengése forradalmi útra vezeti a tudósokat; a tudományegyetemek tanszékein napirinden vannak a vallásellenes kifakadások. Pellengérre állítják a kereszténységet; nem intézményeiben és szertartásaiban, hanem igazságaiban, melyeket kiméletlenül gúnyolnak. Új küzdelem támad; nem a hatalom küzdelme ez már, hanem a középkornak az ókorral folytatott küzdelme, melyet az újkor nevében indítanak a renaissance szellemében tanító egyetemi tanárok.

Az ifjúság lelkesültsége lázba megy át; a régi középkor gúny és megvetés tárgya lesz. Újságvágy támad az emberek lelkében, melynek kielégítését epedve óhajítja mindenki, aki annak a kornak szellemi életében — bár csak szenvedőlegesen is — résztvesz.

A klasszikusoktól nyert emberies gondolkodás és törekvés egyik-másiknak már nem tetszik; a bölcsélet világitásánál, a természet kutatásában, eljutnak az anyagelviség ajtajáig, tagadják az emberi lélekben az értelmet és a szabadakaratot. Tagadásukat a tudomány tekintélyével indokolják, a tudás erejével szilárdítják. A tudományegyetemek szellemi hatalmakká válnak; egy-egy tanár souverain hatalmában mutatja magát hallgatói előtt.

Ez az eredmény is az egyéniségnek túltengéséből származik. Dante óta Európa már férfikorát éli; benne van az újkorban, annak első éveiben. Duzzadó erővel vívják a szellemi tornát; szabadon, de egyúttal irányítás nélkül. Az emberi ész most már nem kezdetleges bátorsággal, hanem merész önállósággal idéz mindent maga elé; mond ítéletet is mindenről. Elbizakodottság jellemzi minden munkásságát; vitatkozásba bocsátkozik mindenkivel; a fegyvert nem válogatja, a személyeket nem kiméli.

Ez is megszokott dolog Európában; a küzdelmek és versengések évszázak óta napirenden vannak. Az egyetemek szellemi életéhez tartozik a középkor folyamán a vitatkozások rendezése. A dialektika legfontosabb; annak a tudósnek van nagy tekintélye, akinek fényes dialektikája van.

Ezek a vitatkozások nem mennek tovább az egyetemek falainál; az életbe nem hatolnak, arra befolyást nem gyakorolnak; a tudomány elkülöníti magát az élettől.

A renaissance terjedésével azonban a tudomány mindig jobban közeledik az élethez; a tudományegyetemek szelleme, sok helyen, közszellemmé válik. De fájdalom, a XV. évszáz folyamán, annak második felében, nem az idealismust szolgálja a közszellem, nem a kereszténységet, hanem az emberi önző érdeket. Ezért lesz oly kedves az életben; de ezért lesz kártékony is. Az idealismushoz kellett volna visszavezetni a tudományegyetemeiket; ez elsősorban a római pápa föladata volt, azután az iskoláé, az egész tudományvilágé. Ebben az esetben forrongás nélkül megy át Európa a XV. évszázból a XVI. évszázba; az idealismus erősebb lesz, tisztább is, mivel az egyéni öntudaton, a társadalom erkölcsén alapul; s ami fő, a kereszténység szelleme táplálja ezt az idealismust.

Értelem és akarat békében maradnak; eszmények teremtik meg ezt a békét. Az értelem és akarat békéjén alapul a társadalomnak és egyes nemzeteknek békéje is; nem zavarhatja azt meg senki sem; forradalmi törekvésekkel hiába áll elő bárki. Visszatúsítja ezeket; *sum et non sequor* életelve.

Az igazi renaissancenak ez az idealismusa; Dante lelkében ez él. Az iskola és a tudomány segítségével ezt kellett volna átvinni a köztudatba; Dante idealismusa alapján Európa szellemi életében uralomra emelni az újkor evangéliumát: az egyéni és nemzeti öntudatot, az egyéni és nemzeti jogoknak elismerését, a szabadságnak megvédelmezését minden támadással szemben.

Ez az idealismus a tudomány előbbrevitelére is hivatva volt; a természettudomány művelése programjába tartozott.

XIV.

A tények logikája és az emberi szellem fejlődése; az emberi szellem öntudatos érvényesülése; az ember igazi értelmi és erkölcsi élete; az emberi ész kutatásainak tárgyai; dogmatizmus; ember, élet és természet; az ember egyéni értékének emelkedése a renaissance hatása alatt; isteni tekintély és emberi nagyság; veszélyes törekvések ebben az irányban; az emberi minden téren; bizalom és ellenállás az idealizmus szolgálatában; az emberiség jobb jövőjének és haladásának reménye és szeretete a renaissance idealizmusában; a renaissance idealizmusa a reális élet viszonyaiban; társadalmi szempontok és célok a renaissance törekvéseiben; a földi élet boldogságának joga; a renaissance tévedése; a renaissance idealizmusának fényoldala az emberi jogok egyenlőségének vallásában; közös emberi törekvések és eszmék a társadalom szolgálatában; az ember társadalmi rendeltetése; a renaissance befolyása mindezek megvalósításában; társadalmi műveltség és egyéni önzés; a renaissance és a kereszténység közös törekvése; hit, remény és szeretet az emberiség életében; az egyén munkássága az egész társadalom érdekében; Tolsztoj Leo gróf; a renaissance tévedése ebben az irányban; a renaissance és a középkor küzdelme; egyéni és társadalmi törekvések; az egyéni érvényesülés hibái; a renaissance a tudomány és művészet szolgálatában; az ethikai alap fontossága az igazság kutatásában; a tekintély szerepe a tudományos törekvésekben; emberi vonások a renaissanceban; a renaissance küzdelmében mutatkozó ellenséges törekvések; a társadalom fontos hivatása ebben a küzdelemben; a szeretet és az igazságosság erényei; a renaissance szerepe a társadalmi célok megvalósításában; az egyén munkássága az egész társadalom érdekében; egyéni jogok és az egész emberiség jólétének gondozása; a renaissance és a kereszténység törekvéseinek végcélja; a világ életében való részvét az egyéni élet önzését távol tartja; az önzés káros hatása az erkölcsi és az értelmi életben; az értelmi élet önzésének szomorú eredményei az emberiség életében; az emberi ész és akarat szerepe; a renaissance munkássága ebben az irányban; a renaissance bizonytalansága és ingadozása; a renaissance eme bizonytalansága és ingadozása az emberi szellem törekvéseinek helyes megismertetésére irányul; újabb vívmányok és fölfedezések; az emberi szellem szélsőségei és túlkapásai; a renaissance bírálata; a renaissance eszméinek befolyása korunk társadalmi kérdéseinek megoldásában.

AZ EMBERI szellem fejlődését a tények logikájából betüzi ki a történelem. A bölcselőnek nincs mindig történelmi okmány kezeiben; a tények logikája állapítja meg adatainak erkölcsi bizonyosságát. Mert a tudományban is elég az erkölcsi bizonyosság; megnyugszik ebben az emberi értelem.

A renaissance két évszázának eszmei tartalma vizsgálatában és földelítésében erre törekedtem. A szellemi élet fejlődésének bemutatása volt előttem az első cél; ezért az emberre alapi-

tottam okoskodásomat; azt vizsgáltam elsősorban, miképen törekszik az emberi lélek önmagának öntudatos megismerése alapján érvényesülni.

Mert azzal tisztában van minden gondolkodó ember, hogy az öntudatos megismerés, az egyéni élet összes megnyilatkozásának tiszta látása nélkül nincs az embernek igazi értelmi és erkölcsi élete. A szellemvilág jelenségeiben ugyan sok titok van, melyeket az ember nem tud megfejtteni; bár az is igaz, hogy a tudománynak haladásával sok, előbb megfejtethetetlen kérdés tisztázása sikerült; az meg határozottan nagy eredmény, hogy az emberi szellem rájött arra, hogy az észnek erejével, az értelemnek világosságával az igazságnak birodalmába juthat, ahol törekedhetik arra, hogy az igazságok fényes világosságát megismerje.

A hitnek igazságai és az észnek igazságai egyformán tárgyai lesznek az emberi ész kutatásainak, a dogmatizmus kizárólagos uralma megszűnik; ember, élet, természet az emberi lélek értelmi világának vizsgálódása körébe jutnak.

Már az tagadhatatlan, hogy ebben sok része van a renaissance-nak; mert az igaz, hogy az egyén értéke, önállóságának és függetlenségének elismerésében, nőttön nő. Hálás is lesz ezért az emberiség; szorgalmas munkásságban törekszik megérdemelni jogainak ezt az elismerését, folytonos buvárkodással használ föl mindent az emberiség érdekében. Mikor ezt teszi, Istentől kapott jognak alapján áll; a teremtés könyvének tanúbizonysága szerint a föld uralmát az ember kezeibe helyezte a Teremtő.

Az isteni tekintély az emberi észnek minden nagysága, az emberi értelem munkásságának minden eredménye mellett is sérthetetlen fényességben és tisztaságban marad meg mindig; az emberi ész ebből meríti a fényességet és a melegséget; ez biztosíthatja egyúttal az emberi munkának értékét és megmaradását minden viszonyok között. Az emberek küzdelembe bocsátkozhatnak egymás között; az emberi észnek összes megnyilatkozásaiban, a vélemények, a meggyőződések, a hypothesisok kinyilvánításában, egyaránt van tere a küzdelemnek; egyik ember jobban és tisztábban láthatja a világosságot, mint más ember látja azt. De az is igaz, hogy az emberek tekintélye, az igazságok tekintélyén alapul; mindenkinek állítása, ítélete annyit ér, amennyi igazság van abban. Állandó, maradandó csak az marad; a többi csak arra való, hogy ideig-óráig uralja az emberek lelkét, illetőleg arra, hogy önző céljainak elérésében gyámolítsa az embert.

A renaissance küzdelmeiben is rátalálunk erre a jelenségre. Mert nemcsak a hit, a vallás igazságainál kártékony az emberi szellemnek érvényesülése az isteni igazságok rovására, illetőleg azoknak ellenére, kártékony ez a tudomány igazságaiban is. Ezen a téren a duzzadó emberi erőnek még könnyebb ebbe belejutni és az igazságok rovására érvényesülni.

A renaissance érdemei, az emberi szellem fejlődésében, az árnyoldal dacára minden időre megmaradnak. De a történelmet a bölcselő szemével néző embert az érdemek elismerése sem tarthatja vissza az igazságos kritika alkalmazásától.

Az olasz renaissance szellemének tanulmányozása nem teszi még kötelességemmé azt, hogy az újabb bölcséleti rendszerek föltüntetésében érdemlegesen mutassam meg az öntudatra jutott emberi értelemnek, az uralomra törekvő emberi észnek és akaratsnak hosszú évtizeken át különböző módon kifejtett nagyfontosságú munkásságát. Ha Isten erőben és egészségben megtart, egy másik munkámban szándékozom ezt megtenni.

De az emberi szellem kétszázéves küzdelme, melyben oly sok főlemelő, de oly sok káros is fordul elő, már a most ismertett időszakban elárulja egészen, hogy az emberi jelleg érvényesülése itt is mindig nagyobb mértékben tör utat magának.

Mindenütt látjuk, hogy az emberi lélek bizonyos szabadságnak élvezetében kevés ideig tud megmaradni a megállapított korlátok határai között. Benne van az emberi szellemben a haladás minden téren; jóban és rosszban egyaránt; ezt akarja biztosítani. Ezzel jut sokszor, fájdalom, a rombolás útjára is; az eléje jövő akadályok növelik ellenállását, az eredmény bizalmát.

Én úgy látom, hogy a tudomány világában különösen, ez az ellenállás és bizalom a nemes idealismusnak is alapja lehet; az emberi lelket értelmi és erkölcsi munkásságában egyaránt nagy eredmények elérésére tehetik képessé. Az emberiség, mint az egyes ember, szintén ellenállással és bizalommal vitte végbe nagyobb fontosságú cselekedeteit, melyeket az idealismus szelleme támasztott időnkint az emberiség lelkében, hogy ennek a fáklyának fényessége és melegsége világosítsa és melegítse az emberek lelkeit. A fáklyának fényessége, a lélekben támadt melegség oly hatással volt az emberi lélekre, minővel a tenger viharos orkánjai dühöngésekor a messziről látszó világítótorony szokott lenni a fáradtságos munkától elgyötört hajósra és a félelemtől megkínzott utasra, kik elfelejtik mult és jelen szenvedései-

ket, bizalommal néznek a mindig közelebb látszó világitótoronyra melynek fényessége reményt és szeretetet támaszt lelkükben.

A renaissancenak is szelleméhez tartozott az, hogy a hosszú évszázak viharaiban meggyötört emberiség lelkében uralkodóvá tegye a jobb jövőnek, az emberiség haladásának reményét és szeretetét.

Ez az idealizmus nagyon hozzáillett a renaissancehoz.

Az emberiség ifjúkorában, a középkorban, az élet nyersegei és durvaságai mellett rátalálunk az idealizmus jelenségeire is; az ifjúkor lelkesülése csillámlik vissza nem egyszer a középkor történelmében, melyeken meglátszik az ifjúkornak minden vonása is.

A renaissance idealizmusa más természetű. Az emberiség ügyének előmozdítása, érdekeinek gondozása, az élet jólétének és boldogságának megteremtése mindig jobban és jobban kidomborodik a renaissance törekvéseiben; az egyéni érvényesülés első megnyilatkozásaiban az egyes ember érdekei ugyan kidomborodnak, de a közösség gondolata, az összetartás érzése szintén határozottan észrevehető. Az emberek az élet követelményei, gyakorlati kérdései, társadalmi szempontjai elől nem zárkoznak el; ellenkezőleg, mindig jobban észrevehető mind a háromnak hódító térfoglalása az emberek világában. A földöntúli cél azonosságán kívül átérzi az emberiség a földi cél megvalósítására irányított törekvéseknek létjogosultságát és fontosságát, melyek a jelen élet boldogságának megteremtésében érik el végcéljukat.

A renaissance embereinek lelkét, ha nem is a jelenkor határozottságával, áthatotta már az a gondolat, hogy a földi élet boldogságához minden embernek van joga és a föld javainak okos használásában gyakorolhatja ezt a jogát mindenki.

Reális fölfogásnak mondjuk ezt; de a renaissance idejében idealizmus teremtetten meg ezt a reális fölfogást. A földi célnak azonossága arra szolgált, hogy az embereket közelebb hozza egymáshoz, hogy ennek a földi célnak megvalósításában gyámolítólag mozgítsa elő mindenki embertársának a mondott cél megvalósítására irányított törekvését.

Rámutattam arra, hogy hiányos, sőt rossz eszközökhöz is folyamodott sokszor a renaissance ennek a reális célnak megvalósításában; a lélek legnemesebb életének rovására ment bele a küzdelembe; főnhéjázó göggel tiporta lábbal a szépnéket és az igaznak nevében a jót, a szentet. Ez hiba volt, melyet kárhoztatni

kell mindenkinek. De az is igaz, hogy a földöntúli szeretetének kihidegülésében nemcsak azt látjuk, hogy ennek mellőzésével a földiek szeretetéhez fordul a renaissance embere; az árnyoldal mellett észre kell venni a mutatkozó fényoldalt is.

Ez a fényoldal a renaissancenak az az idealismusa, mely a földi élet boldogságát minden emberre nézve lehetőknek vallja és minden embert arra buzdít, hogy annak elérésére használja föl az életnek rendelkezésére álló javait. Az önzés ridegségét, a földi gyönyör hedonizmusát az általános emberszeretetnek erénye és a földi boldogságnak lelkesülésén alapuló szeretete mérsékli.

A társadalmi élet kibontakozása csak ennek a célnak elismerése mellett lehetséges. Mert az való igaz, hogy egészséges társadalmi élet csak ott gondolható és valósítható meg, ahol a társadalom tagjait a közös emberi törekvések, eszmények tartják össze, sőt lelkesítik. De ezekben az eszményekben és törekvésekben olyanoknak is kell szerepelni, melyek magára az emberek szeme előtt lefolyó életre vonatkoznak, melyek az emberek lelki és testszervezeti életében egyaránt olyanok, hogy azokban ráismerünk a «húsból és vérből álló» emberre, aki mindezeket végrehajtja. Szóval, földöntúli célján és rendeltetésén kívül, mely a hitnek és az észnek együttes tanítása szerint természetfölötti, az ember elé kell tűzni egy szociális célt, mely az erkölcsileg indokolt és megengedett önszeretet mellett a földi célok érdekében hajtsa munkálkodásra az értelmes embert.

Az emberiség ezen közösségének gondolata, a fejtegetett célra való törekvéssel együtt, szintén benne van a renaissance idealizmusában. A renaissance emberei közül a legkiválóbbak átérzik ennek szükségességét, sőt legjobb erőik és képességeik fölhasználásával törekednek annak megvalósítására is.

Az öntudatos, értelmi és erkölcsi élet mellett lehetséges ez a törekvés, melyben az egyén «sui juris» vonása vehető észre. Az egyén, mint «sui juris» lény, törekszik földi boldogságát megteremteni, lelki javait, hírnevét, vagyonát saját hasznára fordítani.

A renaissance idealismusa az egyéni önszeretetnek túlságait korlátok közé szorítani és a közösség érzetének ápolásával erkölcsi alapra fektetni törekszik. A magasabb értelmi életnek természetes következménye ez, mely az erkölcsi célt ismerő és megvalósítani törekvő embert óva figyelmezteti, hogy boldogsága érdekében nyomja el lelkében az önzésnek jelentkező démonát.

Cicero egyik legszebb bölcséleti művében is szépen fejezi ki ezt a gondolatot: *ratio fecit hominem hominum appeten-*

tem... ut profectus a charitate domesticorum ac suorum, serpat longius, et se implicet primum civium, deinde omnium mortaliū societate.¹

A földi élet boldogságának szeretetében a magasabb értelmi műveltség is arra a célra törekszik, hogy az emberiség szeretetével közös érdeket szolgáljon. Ez a magasabb értelmi műveltség a kereszténység törekvéseit mozditja elő; a kereszténységgel együtt akarja az emberek boldogságát megteremteni: a földi és a földöntúli boldogságot egyaránt.

Ebben a fölfogásban nem volt értelme a kereszténység és a renaissance küzdelmének; ellenkezőleg, az emberiség szeretete, jövője és érdeke egyaránt azt kívánták, hogy mind a kettő kölcsönösen gyámolítsa egymást. A törekvéseknek, az eszmék azonosságának egyenesen követelménye volt ez; mert a kereszténység és a renaissance egyaránt az idealismus szolgálatában állottak; nemes kitartással küzdöttek az emberiség haladása érdekében, a remény és a szeretet erényeinek erejével.

Firenzében a Santa Croce-templom mellett épült árkádos folyosón, a falba illesztett táblák egyikén, régi írással a következő szavakat olvastam: *fides principium vitæ, finis vitæ est charitas*. Én úgy találok, hogy ez ellen a két erény ellen sokszor vétett már az emberiség. Vétségének kiengesztelésére, bizonyos időkben, az eszmék és az érzelmek nemességében engesztelő áldozatban tisztul meg; az emberiség nemesebb része uralomra jut, hogy az ész és a szív összes tökéletességeivel irányítsa az embereknek és az egész társadalomnak életét.

Az emberi élet fogalmában benne van a kereszténységnek és a műveltségnek az a nagy eszméje, mely szerint az egyéni életnek állandó és örök jellegéhez tartozik, hogy az egyes ember az emberiség érdekében munkálkodik. Az öntudatos értelmi és erkölcsi életnek legfönségesebb megnyilatkozása az, ha az ember, embertársainak boldogságára, a társadalom jólétének megerősítésére tud is, akar is munkálkodni; az egyéni érvényesülésnek, az individuum jogi és erkölcsi kötelességeinek csak ez esetben van értelme és létjogosultsága.

A halhatatlanság gondolata, a hit, remény és szeretet erényeinek uralma támogatja az egyes embernek ezt a törekvését; a kereszténység és az emberi műveltség történelme és élete egyaránt igazolja ezt.

¹ De finibus honorum et malorum, lib. II., cap. 14. (Lipsiae, 1827.)

Újabb korunk egy nagy gondolkozójának tekintélyére hivatkozhatom főnnebbi állításom bebizonyítására.

Egy délolaszországi lap kivonatosa közölte öt évvel ezelőtt Tolsztoj Leo grófnak egy magánlevelét, melyben a jásznaja-poljánai bölcs az ő megszokott érdekes modorában beszél az öngyilkosságról, melynek erkölcstelenségét meggyőző argumentumokkal és motivumokkal bizonyítja be. Ennek a levélnek van olyan helye, melyet jelen munkám sorai közé illeszthetek.

«Az élet megsemmisíthetetlen; az független az időtől és a tértől; azért a halál az életnek csak a formáját változtathatja meg, csak ebben a világban való nyilvánulását semmisítheti meg... Legfőképen azért oktalanság az öngyilkosság, mert ha eldobom magamtól az életet, amiért kellemetlennek tetszik nekem, ezzel azt mutatom, hogy hamis fogalmam van életem rendeltetéséről, ha azt tartom, hogy ez a rendeltetés az én kedvtelésemmek kielégítése. Az életet egyrészt az «én»-nek tökéletesítésére, másrészt arra kell szentelnem, amiben az egész világnak élete jut érvényre...

Az embernek a létezés megadja a lehetőséget arra, hogy természetes haláláig éljen, de csak azzal a föltétellel, hogy az egész világ életét szolgálja. Az öngyilkos azonban csak addig használta, amíg kellemes volt neki; pedig hivatásának teljesítése minden valószínűség szerint akkor kezdődött, mikor az élet kellemetlennek tetszett neki.

Minden munka kellemetlen eleinte. Egy muszka kolostorban harminc évig feküdt egy szélütött barát, aki csak a kezét tudta megmozdítani. Az orvosok azt mondták, hogy nagyon szenved; ő azonban nemcsak nem panaszkodott állapota miatt, hanem a szentképekre nézve és keresztet vetve magára, háláját és örömét fejezte ki az Istennek az élet azon szikrájáért, amely benne még megvolt. Tízezrek jöttek az ágyához és nehéz még csak el is képzelni, mennyi jó áradt szét a világba ettől az embertől, aki meg volt fosztva attól a lehetőségtől, hogy valamiképp tevékeny legyen. Ez az ember több jót cselekedett, mint ezer és ezer más egészséges ember, akik azt képzelik, hogy mindenféle tekintetben a világot szolgálják. Addig, amíg élet van az emberben, tökéletesítheti magát és szolgálhatja a világot. A világot pedig csak úgy szolgálhatja, ha tökéletesíti magát; s csak úgy tökéletesítheti magát, ha a világot szolgálja.»

Ezek Tolsztoj szavai, melyeket azért újítottam föl ezen a helyen, mivel a renaissance szellemében is élt ez az eszme, sőt

a renaissance idealismusának ez volt éltető lelke, ezzel lépett az emberiség szolgálatába is.

A tiszta, az éltető eszme azonban, az emberiség ifjúkora tévedéseinek áldozata lett; nem tudott az igaz valóságában életre és érvényre jutni. A renaissance idealismusát külső hatások, a férfikorba belépő emberiség ingadozásai beszennyezik, sokszor csirájában előlik.

Küzdelembe bocsátkozik a renaissance és a kereszténység; sőt élet-halátharcot vívnak némely helyeken.

Elborul a lelkem, valahányszor a történelem szellemébe behatolva, magam előtt látom ezt az ádáz küzdelmet, mely az emberiséget éltető vizétől, a hit, remény, szeretet áldásaitól fosztotta meg.

Az egyéni érvényesülés volt a támadásnak köve a középkori fölfogás embereinek beszédeiben és tetteiben. Nem vették szívesen sokan, a megszokott társadalmi élethez ragaszkodó emberek közül, hogy az egyéni érvényesülés, az öntudatos értelmi élet nevében egyesek nagyobb szabadsággal akarják fölruházni az embert; az sem tetszik, hogy a jogok és kötelességek teljesítésében az emberi szempontok nagyobb mérvű érvényesítésére gondolnak az újkor beköszöntésén fáradozó lángelmék.

Mert azt állítom és tanítom, hogy a renaissance szellemében benne volt az egyéni önállóságnak és függetlenségnek ideálja. Tudományos modorban, rendszeres kidolgozásban nem tudtak még beszámolni ezzel az ideállal; de maga az eszme a születés kezdő jellegével fölruházva élt a renaissance embereinek köz-tudatában. Ebben, mint fönnebb is állítottam, arra törekedtek, hogy a kereszténység eszméjét az általános emberi műveltség eszméjével azonosítsák az egész vonalon; uralomra emeljék a kereszténységnek tanát, melyet az individuum önállóságára vonatkozólag vallott és tanított az.

A renaissance a kereszténység tanítását a realis életben, a földi boldogság megteremtésében akarja érvényre emelni; a kereszténység földöntúli célját az emberiség földi céljával összekötni; ezt a földi célt a kereszténység szellemében meg-nemesíteni.

Azzal tisztában vannak a renaissance nagy gondolkodói, hogy annak a kornak társadalmi és politikai élete, a politikai jogoknak a rendi alkotmány keretébe vont korlátozása, a nagyon is kiterjesztett különböző privilegiumok az egyéni önállóságnak, függetlenségnek és az ezeken alapuló egyéni érvényesülésnek

útjában állanak; azért az öntudatra ébredt emberiség, előbb-utóbb, ezeknek megváltoztatására fog törekedni.

Mindig úgy volt az emberiség életében, hogy a régi fölfogások hivei az újabb eszmék terjesztőinek apostolait üldözni kezdték. Az is bizonyos, hogy a támadások a renaissance küzdelmében is arra szolgáltak, hogy az eszmék győzelme annál bizonyosabban bekövetkezzék. De a küzdelemnek más szempontból is volt jogsultsága.

Az egyéni érvényesülés csak a társadalmi törekvések, a társadalmi célok megvalósítása keretében élhet és munkálkodhatik. Ha a társadalmi törekvések és célok hiányzanak, az egyéni érvényesülés az önzés demoni hatása alá jut; az ész tévedésbe, az akarat bűnbe kerül; a szabadság féktelenség lesz.

A vallás emberei joggal féltették ettől a veszedelemtől az emberiséget. A gondolat extasisba hozta képzelőtehetségüket; arra gondoltak, hogy az önállóságra jutott emberiség függetleníteni fogja magát az egyháztól, a vallástól, végre magától az Istentől is. A renaissance mozgalmaiban ily jelenségek elő is fordulnak.

Az emberi szellem küzdelmeiben sikamlós talajra lépett, mely az egyéni érvényesülés nevében a vallás tanait, a vallásosság erényét, a kereszténység szellemét is ostrom alá fogta, vagy elbizakodottságában a gúny és megvetés fegyvereivel ostorozta. A vér lüktetése erősebb a renaissance hevesvérű embereinél; az önzés ereje meg napról-napra nagyobb. Az egyéni érvényesülés elhagyja az etikai alapot is; nem áll meg azon az úton, mely a vallás tanainak elhagyására készítette az embereket. A két erős alap hiányán az egyénnek értelmi munkássága a világ életére nem terjeszkedik ki; az emberek a függetlenítést abba helyezik, hogy lassankint emancipálják magukat mindazoktól, melyek az egyéni munkásságot közcéloknak elérésére akarják fordítani.

Az öntudatra ébredt emberiség életének első napjaiban a bizonytalanság helyzetébe jut; sem önmagával, sem a társadalommal szemben nem képes kötelességét teljesíteni. Még a tudomány világában, a művészet ápolásában is észrevehető az emberi szellemnek ez az ingadozása.

Ezt bár elismerjük, de az bizonyos, hogy a renaissance idealismusa emelte magasra Európában a tudományos műveltséget, a művészetek virágzását. Az egyéni öntudat erősítése mellett ez kiváló érdeme. A tudományok és művészetek virágzása a társadalmi élet fejlődésének leghatalmasabb eszköze volt; mindenekfölött alkalmas volt a társadalmi erők érvényre emelésére, a társadalom

embereinek összhangzó munkásságára. Az öntudatra ébredt emberiség a tudomány igazságainak ismerete és alkalmazása által tudta a természet erőit saját érdekében fölhasználni; az öntudatra ébredt emberiségnek volt a tudomány igazságainak elsajátításában legkedvesebb foglalkozása a természetnek közvetlen megfigyelésen alapuló tanulmányozása, az emberi gondolkodás inductiv módszerének alkalmazása is.

Az volt a hiba, hogy nem történt az nagyobb határozottsággal; az emberi szellem csak bizonyos félénkséggel mert ezen az úton elindulni és tovább haladni.

Általános igazság az, hogy a szellemi élet összes megnyilatkozásaiban haladás csak akkor történik, ha az emberi ész és értelem alaposan megismeri a dolgokat, tárgyi valóságaiban látja az eseteket és a tünetenyeket. A tudomány elméleti és gyakorlati igazságai alkalmazásában mindig ez a fölfogás érvényesül; ennek a fölfogásnak helyes vagy helytelen alkalmazása döntő az eredmény megállapításában is.

A renaissance kezdetén látjuk az emberi szellem munkásságában, hogy a tudomány igazságainak helyes értelmezésében, fölfogásában és alkalmazásában sokszor jut bizonytalanságokba az emberi ész és értelem.

Nem a hypothesisek igazolják ezt; e tekintetben az emberi szellem minden időben megjárta és meg is fogja járni a szenvedések kálváriáját, melyet a tévedés lehetőségének gondolata támaszt abban az emberi lélekben, mely az igazság teljes megismerésében akarja elérni a boldogságot, akit éppen azért a bizonytalanság gondolata csüggedésbe kerget. Itt a hypothesis igazol is, védelmez is mindent; az emberi szellem tévedései is ennek körében történnek, éppen azért kevésbbé veszedelmesek.

A tudomány világában is abban rejlik a veszedelem, amiben az etikai életben. A tiszta ismeret, a világos látás a tudomány emberének lelkét az igazság fényességével és melegségével tölti el; az emberi lélek ebben az állapotában az igazság és tudomány Istenének hatalmát, a tudomány Istene tudásának fényes világosságát látja, melegségét érezi. Mint az etikai világban az erények, az értelmi és erkölcsi erények egyaránt, az isteni jószágban mint indítóokban bírják erősségüket, melyek az embert akaratvilágának minden ténykedésében önállóságának és szabadságának helyes módon történő érvényesülésére vezérlik, úgy az igazságnak és a tudományos törekvésnek minden phasisában az emberi ész és értelem fényességet és világosságot kaphat az isteni mindentudástól.

Szakasztott úgy van ez, mint az emberekkel való érintkezésben. Kiváló elmék, gondolkodó és tudós emberek minden időben vezérei voltak az emberiségnek; eszüknek és tudásuknak fényes világosságából, lelkesítő melegségéből évszázak múlva is az emberiség ezrei táplálkoznak, akik egyúttal tekintélynek ismerik el őket. Egy percre sem gondolnak az emberek arra, hogy a tekintély lenyűgözze szabadságukat, megsemmisítse önállóságukat és függetlenségüket. Ellenkezőleg, az igazság, melyet elsajátítanak, fölemeli őket és szabadokká is teszi.

A XVI. évszáz mely gondolkozású írója, Montaigne Mihály, Essaynek egyikében fönnbbi állításom beigazolására a következőket mondja: «Ha valaki Plato vagy Xenophon vélekedéseit a maga tulajdon megfontolása után fogadja el, azok többé nem Platonak vagy Xenophonnak véleményei, hanem annak véleményei, aki így fogadja el azokat. Aki teljesen meghajol mások vélekedései előtt, az igazán semmit sem nyer, semmit sem talál, mivel voltaképen nem is keresett semmit sem».¹

A renaissance idealismusában látjuk az örök emberit, fény- és árnyoldalaiban egyaránt; az emberi szellem túlzásai és hiányai napirenden vannak a renaissance életében. Nemcsak abban történik hiba, hogy az emberi szellem megittasodik és ebben az állapotban lábbal tipor mindent, ami egyéni érvényesülésének útjába áll, ami szabadságában akadályozza; hiba történik abban is, hogy az emberi szellem érvényesülése elé a tekintély és igazság nevében gátakat emelnek, illetőleg féltékeny gonddal, nagy animositással törekszenek az emberi szellemnek szabad és önálló működését nemcsak visszatartani, hanem előrehaladó útjában egészen megállítani akarják azt. Ebben a küzdelemben a dac jelenségei, a vakmerő bátorság jellemző vonásai mutatkoznak az emberi szellem munkájában. Ellenségét és nem ellenfelét látja azokban, akik az igazság és a tekintély nevében lépnek föl ellene; a küzdelem két ellenséges félnek küzdelme, melyet a szenvedély izzó tüze éleszt és növel napról-napra. A tudomány az emberi szellem haladásának, fölvilágosodásának nevében üzeni meg a háborút a vallásnak, az egyháznak; az emberi törekvések jogosultsága nevében dönget minden tekintélyt, istenit és emberit egyaránt.

Az természetes, hogy a tévedések egymásután jelentkeznek; az emberi szellem sokszor nem is tudja ezt, máskor ha meg is

¹ Montaigne, Essais, tom. I. chap. XXV. 143. (Páris, 1725.)

tudta, nem akar szabadulni attól, ellenkezőleg, azt hirdeti, hogy a haladást képviselik ezek.

Épen az emberi szellem önállóságra irányított törekvése, a tudományos igazságok okos fejlődésének szükségessége tették volna indokolttá azt, hogy a férfikor első évtizeiben élő emberiség útbaigazítást nyerjen a tudományos törekvések helyes fejlesztése érdekében. Az útbaigazítást ebben az időben sem az ember maga nem adhatta, de a dolgok révén történendő tanítás sem volt alkalmas erre. Az emberi társadalomban kellett ezt a panaceát keresni és föltalálni; pártfogolni kellett minden intézményt, minden embert, akik az emberi szellem fejlődésének nagy munkájában közreműködtek.

A társadalmi élet két erényének uralma vihetett győzelemre minden erre vonatkozó törekvést; ez a két erény: a szeretet és az igazságosság erénye.

Minden időben ennek a két erénynek van hatalma az emberi szellemre; ebben a két erényben találja az erősségét is. Fokozottabb mértékben fontos és szükséges ez abban a korban, mely az önálló haladásnak útjára lépett, melyben az emberi szellem könnyen tévovázó helyzetbe jut és minden eredményt tönkre tehet, megsemmisíthet. Ilyen kor volt a renaissance is.

A renaissance idealismusát a szeretet és igazságosság erénye győzelemre, legalább eredményre segíti, ha a középkorból átvett küzdelemhez annyira nem ragaszkodik az emberiség. A kereszténység szelleme az emberi műveltség szellemével együtt heroikus kort teremt, melyben vallás, tudomány és művészet összhangban vannak, mely a társadalmi törekvések jogosultságában a szeretet és igazságosság erényeit sürgeti az egész vonalon.

Az emberi szellem öntudatos fejlődésében, illetőleg életében a társadalmi szempontoknak nagy horderejét belátja és egész lélekkel ragaszkodik ahhoz, hogy az egyéni erők és képességek érvényesülésében az egyéni céllal együtt a társadalmi célt is szolgálja az emberiség. Ez a társadalmi cél az egyéni haladást és tökéletesedést az emberiség ügyében akarja érvényesíteni; az egyéni munkának annyiban van csak előtte értéke és becse, amennyiben a társadalom embereinek haladására és érvényesülésére munkálkodhatik egyes ember. Az önzést nem a vallás szempontjából, a földöntúli cél bizonyossága érdekében ítéli el, hanem a társadalmi élet szempontjából, a világ életében közreműködő egyéni erők és képességek érvényesülésének szükségessége nevében.

A renaissance ebben az idealis törekvésében úgy tűnik föl, mint az emberi műveltség terjesztésére törekvő, nagyfontosságú szellemi mozgalom, mely az egyén jogainak védelmében az egész emberiség jólétének előmozdítására törekszik, ennek megvalósításában fejti ki összes erőit és képességeit. Míg a kereszténység szelleme az egyéni önállóságot a földöntúli cél előmozdítása érdekében védelmezi, hogy a «sui juris» ember Istennek gyámolító kegyelmével munkálkodjék ennek a nagy célnak megvalósítására, a renaissance az emberi műveltség nevében törekszik az öntudatos értelmi és erkölcsi élet megvalósítására, hogy az erőit és képességeit megismerő ember legjobb belátása szerint törekedjék a világban érvényesülni, a világ életében részt venni.

Az egyéni életnek önzését a világ életében kifejtendő részvétel ellensúlyozza; az emberi műveltség legfontosabb kötelessége marad minden időben az egyéni életnek túlkapásait kellő határok közé szorítani. Nemcsak az etikai életben fontosak az egyéni túlkapásoknak korlátozásai; fontosak azok az értelmi életnek minden megnyilatkozásában is.

Az értelmi életben is az önzés volt mindig a legveszedelmesebb az emberi szellemre. Az emberiség multjának szomorú lapjain kísérteties fényben tűnnek föl az emberi szellemnek ama tévedései, melyeket az értelmi élet világában követett el, melyek az élet összhangjának megsemmisítésében az egyénnek sírját ásták, aki többé nem tudott a világ életének fejlődésére közremunkálkodni, mivel a hirdetett eszmék nem vitték előre az emberi szellem fejlődését, ellenkezőleg, a szenvedélyek hizelgő legyezőzetésében, gátakat emelnek a fejlődő emberi szellem elé.

De ez már így van az emberiség életében. Az észnek, az akaratszabadságnak működése épen arra irányul, hogy a kettőnek segítségével törekedjék az ember megtalálni a helyes utat, haladjon abban az irányban, mely bizonyosan céljához vezet az emberiséget. Az állatvilág ösztöne mindig eltalálja, amit tenni kell; az ember, az erkölcsi lény önállóan és függetlenül, eszének erejével, akaratszabadságának fölhasználásával, az erkölcsi beszámítás tiszta tudatában és ismeretében törekszik azt elérni, hogy mint igazi ember érvényesüljön az emberi cselekvésekben.

A renaissance erre törekszik; idealismusának ez a legfontosabb része, melyben egyenesen ennek a nagy mozgalomnak szelleme nyilatkozik meg. Ebben a törekvésében a renaissance nem vét senki ellen, nem veszélyeztetett semmit; ellenkezőleg, a renaissance idealismusa, a lelkesedés tüzetől eltelve, minden téren

védelmébe venni törekszik az emberi jogokat, uralkodóvá az isteni igazságokat. Meggyőződése az, hogy az emberi jogok és az isteni igazságok együttesen szolgálják az emberi haladásnak érdekeit; a kettőnek erejétől és uralmától várhatja mindenki az emberi szellemnek megerősödését, mindenekelőtt az öntudatos értelmi és erkölcsi életnek érvényesülését az egész vonalon.

Természetes bár, de nagy baj volt az, hogy a renaissance maga sem tudott egészen világosan beszámolni törekvéseinek szellemével, nem tudta az emberiséget meggyőzni ideális törekvéseinek fontosságáról, értékéről. Az öntudatos értelmi és erkölcsi életnek sürgetői sokszor inkább érzik álláspontjuk és törekvésük jogosultságát; de ennek bebizonyításába, a tiszta tudás hiányában, nem mernek belebocsátkozni.

Az ifjúkorból a férfikorba belépő emberiség nagyobb fontosságú kérdésekben nem mer az ifjúkor könnyedségével cselekedni; gondolatokba mélyed inkább, sokszor még túlságosan is; tépelődés tapasztalható néha-néha a renaissance embereinek szellemi életében.

Ez a tépelődés a hiány jellegét mutatja, mely fejlődésében akadályozza a renaissancenak idealizmusát.

Ha nem is oly veszedelmes, minők a renaissance történelmében mutatkozó túlzások, bénító hatása van mindenesetre. A renaissance-mozgalom ellenesei, elsősorban ellenségei, felhasználják arra, hogy az emberi szellem érvényesülésének hátrányaira és hiányaira fölhevítik az emberek figyelmét.

A tudományos igazságok tekintélye, a vallás dogmáinak elismerése, illetőleg uralomra jutása érdekében egyaránt sietnek kiemelni ezt az emberi vonást.

Ember munkája, hangoztatják úton-útfélen; látszik is rajta az emberi munkának minden hátránya. Nagyobb elismerésre nem számíthat, mivel az erkölcsi bizonyosság criteriumai sem állapíthatók meg a bizonytalansággal hirdetett igazságokban.

Az emberi értelemnek ez a bizonytalansága bizonyos tekintetben nem is hátránya a renaissancenak. Ellenkezőleg, az értelemnek ez a bizonytalansága azt mutatja, hogy a renaissance emberei az emberi szellem életével tisztába jönni törekedtek, illetőleg az emberi szellem munkásságának ismerték határát. Mert az bizonyos, hogy az emberi szellem sok kérdéssel szemben érezi erőinek hiányát, képességeinek határát, törekvéseinek bizonytalanságát. Tekintélyekre támaszkodva, az emberi szellem képes

megszabadulni ezektől; de ezen az úton nem lesznek új vívmányai az emberi szellemnek. Pedig az emberi haladás újabb vívmányok, fölfedezések szükségességét érezte mindenkor, melyek az önállóan munkálkodó emberi észnek legszebb eredményei.

A XV. évszáz a fölfedezések és találmányok évszáza is. Az emberi szellem, bár bizonyos bátortalansággal és bizonytalansággal, mégis belement ezekbe a fölfedezésekbe; az első lépés nagy ereje kiváló fontosságú itt. Első lépéseiben a bizonytalanság kergette bele az emberi szellemet a szélsőségekbe és túlkapásokba. Az önállóságában elbizakodott emberi lélek nem tudott még biztonsággal járni a sikamlós talajon; elesésének ez volt egyik oka.

En ezért nem tudom elítélni a renaissancet. Idealismusa nemes volt, emberileg fönséges; bukásai és botlásai az emberi gyarlóság bukásai és botlásai. A küzdelem és szerencsétlenségek utoljára is az idealis embert megnemesítik; értelmi és ethikai tartalmát egyformán növelik. Így történt a renaissance mozgalmában is; így történik mindig az emberi szellem életében.

A szeretet erénye azt parancsolja, hogy az embernek személyét tiszteletben tartsuk; bűnét kárhoztassuk, hibáit leplezetlenül megmondjuk; a büntetés és elégtétel is történjék meg; de mindenben maradjon meg az emberszeretet, melyről igazán mondhatjuk, hogy mindent pótol, de azt nem pótolja semmi sem.

Az egész emberiséggel szemben is, midőn a történelemben annak cselekedeteit bíráljuk, erre az álláspontra kell helyezkedni. Ezen az állásponton védem én a renaissancet; a védelemben nem vezérel sem önzés, sem előítélet, egyedül az igazságnak és az ügynek szeretete.

Újabb időben a tudomány emberei is állást foglalnak az individuumnak túlságos érvényesülése ellen. Az értelmi világban, elsősorban az ethikai életben kellő határok közé akarják azt szorítani, mivel a kellő határok mellőzésével történt egyéni érvényesülés nem mozditja elő a társadalmi élet értelmi és ethikai tartalmának nemesülését, melyet az egyéni értelmi és ethikai életben végső célnak kell tekinteni és a közjó érdekében érvényre emelni.

Az idealis törekvések emberét nem gátolhatják munkájában a rendetlenségek, hiányok és hibák. Ellenkezőleg, arra bírják, hogy lelkesültséggel törekedjék ezeknek javítására, a történelem és a jelen embereinek megismerése alapján; törekedjék az emberiség, vagy egy nemzet, jogi és erkölcsi testület életének nemesítésére, tökéletesítésére.

A renaissancenak ez is egy nagy tanulsága. Ez a nagy szellemi mozgalom, mikor a művelt világ figyelmét fölhevítte az egyéni erők érvényesülésének nagy fontosságára, belevitte a társadalomba azt a köztudatot, hogy a nagy társadalomnak minden tagja üdvösen munkálkodhatik az emberiség nemesítésére, az emberiség ügyének előmozdítása érdekében.

Mert az emberi jogok sürgetésével mindig együtt jár az emberi kötelességek sürgetése. Az egyes ember, önértékének megismerése alapján, jogainak tudatában, azzal is tisztába jő, hogy a társadalomban az egésznek, a közjónak érdekében kell ő neki munkálkodni. És ebben a munkálkodásban tényleg azt látjuk, hogy nincsenek itt alárendelt vagy csekély fontosságú törekvések és munkák; a társadalom legkisebb emberének munkássága is nagyfontosságú a közjó érdekében, a társadalom jólétének megteremtésében.

A magas méltóságban munkálkodó férfiak, a vagyonnak szerencsés örökösei nagyobb körben működnek; többen is veszik észre munkájukat; ezért tekintély és tisztelet osztályrészük. De azért a társadalom kisebb emberei, kisebb körben, nem annyira ismert módon, mégis nagyfontosságú munkát végeznek az egész társadalom életének fönntartásában és előbbrevitelében. Az iparos műhelyében, a földműves ekéje mellett, a családapa a kenyér megszerzésére fordított fáradozásaiban, a családanya a ház szentélyében rakják le a társadalom boldogságának, a nemzeti élet nagyságának alapköveit; ezeknek szilárdságától függ a nemzetnek, az emberi társadalomnak boldogsága.

A renaissance megkezdte azt, hogy a köztudatban uralkodó legyen ez a fölfogás; az ő idealismusában benne van ez a törekvés. Az újabb kor legnagyobb fontosságú társadalmi és nemzeti kérdései ezen az alapon nyerhetnek megoldást. A renaissancet kell ebben követni; az iskolákat, a művelődés és a nevelés összes tényezőit föl kell használni ennek a célnak a megvalósításában; a vallásnak, a tudománynak igazságait, a művészetnek szépségeit arra fordítani, hogy mindig erősebbek legyenek az embereket összekötő kapcsok, hogy eszmei alapon, idealis lelkesültséggel törekedjenek az emberek az egész világ életében részt venni. A társadalom minden embere tanulja azt meg, hogy aki egy bizonyos körben, akár egy nemzet életében cselekszi ezt, akár még szűkebb körben (család, jogi, erkölcsi testület, város) fejt ki ebben az irányban üdvös tevékenységet, ezzel a munkásságával az egész világ életére van hatással.

A világ életének érdekében kifejtendő ez az üdvös tevékenység benne van a kereszténység szellemében is. A renaissance az előbbi idők szellemi törekvéseit a kereszténység törekvéseivel kötötte össze és az egyes embernek öntudatos értelmi és erkölcsi életében, mely a földi boldogság elérésében nemes célokat szolgál, az egész emberiségnek öntudatos értelmi és erkölcsi életét teremtette meg.

Idealismusának ez volt legnagyobb fontosságú eredménye; a legújabb kor is ezen az alapon viheti előbbre az emberi szellemnek összes megnyilatkozását; ezen az alapon tehet változást az iskolai, művelődési és társadalmi kérdésekben.

A socialismus réme nem ijesztheti az emberiséget, ha megtanítunk minden embert arra, hogy kiváltságok, sőt jogok nélkül¹ is nagyfontosságú munkásságot fejthet ki az egész emberiség érdekében, az egész emberiség boldogságának megteremtésében.

Vannak hibái és fogyatkozásai a renaissancenak; de idealis törekvései az egész emberiségnek közkincsei maradnak minden időben!

¹ Tolsztoj Leo gróf magánlevele. 260. l.

BETÜRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abaelard** 22., 139.
Acciaiovoli Nicolo 58.
D'Accorso Chiosatore, D'Accorso Francesco 54.
Aegidius Romanus 223., 224., 228., 229.
Aeneas Sylvius 43., 110., 229., 230.
Akadémiák 47.
Albertus M. 108., 195.
Alkendis 89.
Aldobrandini Ferenc 103.
Alberti Leon Battista 120.
Alfons, nápolyi király 237., 239.
Alcuin 37., 40.
Antonio Alberti 47.
Anselm, szent 22., 41., 88.
Andrea Juliani 81., 82.
Andreas Ughonis de Senis 147.
Arab tudományosság 89., 90.
Arezzói Lénárd 15., 16., 17., 51., 74., 79., 85., 162., 165., 166., 168.
Ariosto Lajos 70.
Aristoteles 128., 132., 138., 140., 141., 143., 150., 174., 181., 188—190., 228., 239., 240.
Argyropulos János 188.
Atalante 9.
Aurispa János 129., 162., 164.
Averroes 103., 128.
Avicenna 89., 103.
Ágoston, szent 35., 38., 75., 107., 108.
Államhatalom és egyház 225., 226.

Barbarossa Frigyes 12.
Barberino Francesco 58.
Bardi Róbert 54.
Bartoli Adolfo 15., 32., 60., 61.
Beatrice 15., 60.
Beauvais Vince 133., 134., 211.
Beccadelli Antal 237., 238.
Beda Venerabilis 40.
Bencés iskolák 36., 40., 41.
Bernát, szent 139.

Berzeviczy Albert 233.
Bessarion Giovanni 138—140.
Boccaccio 15., 16., 17., 26., 32., 47., 49., 52.
Boetius 38.
Bojardo Mátyás 70.
Bonatti Guido 58.
Brunetto Latini 23., 24.

Cancellari 19.
Carrara Ferenc 205., 206.
Casini Bruno 58.
Cassiodorius 38.
Castiglione Baltasar 111., 117., 118.
Ceco Francesco 58.
Chrysoloras Emanuel 79., 80—85., 91—93., 129., 143., 144., 164., 168.
Cicero 51., 93., 96., 98., 148., 149., 150., 258., 259.
Cioachino Ciani 49.
Cipriano 54.

Dante 11., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 47., 49., 51., 52., 59., 60., 61., 66., 72., 73., 122., 125., 128., 224., 228., 232., 236., 238., 247., 252., 253.
Dardania 9.
Dardano 9.
Dino Compagni 47.
Dino del Garbo 56.
Dino di Moigello 55.
Domonkos, szent 14.
Donati 16.
Duns Scotus 195., 240.

Egyéniség 8., 18., 28., 204., 210., 221., 222., 225., 227., 235., 238., 239., 242., 243., 244., 245., 246., 254., 255., 261., 262., 263., 264., 266., 268., 269., 270.

Elméleti paedagogusok 205—230.

Erigena János 37.

Eszményi törekvések a középkorban 225.

Euclides 111., 116.

Életrajzok a renaissance szolgálatában 9.

Fehérek és feketék harca 19., 20.

Ferenc, Assisi szent 14., 42.

Ferrarai iskola 93—110.

Filelfo Ferenc 143., 144., 145., 146., 152., 153., 154., 186., 230.

Folco Portinari 15.

Fülöp, szép, francia király 31., 88., 223., 228.

Galenus 56., 57., 103., 131., 133.

Galilei 108.

Gemma 16.

Gemisthos Pletho 129., 140.

Gerbert 40., 41., 88.

Gergely, szent, Nazianzi 34., 107., 218.

Giotto 47. 233.

Görög és latin műveltség Itáliában 91.

Görög-római műveltség és a kereszténység a nevelés szolgálatában 48., 49.

Görög tudományosság 87., 88., 89.

Guarino Emanuel 82., 83.

Guarino, Veronai és a római retorikai nevelés 100., 101., 102.

Guarino Giovanni (Veronai) 82., 92., 93., 94., 95., 96., 97., 98., 99., 100., 105—110., 120., 129., 130.

Guarino Jeromos 98.

Gyula II. 176., 251.

Hammer Josef 87., 90.

Hatalom és tudomány 236.

Henrik császár (luxenburgi) 16.

Hermaphroditus 237.

Hermolaus, Velencei 195., 196.

Homerós 173., 218.

Horatius 91.

Idealismus és réalismus 42., 43.

Ince, III. 13., 88., 176.

Ince, VIII. 176., 191., 251.

Irodalmi kényszer a renaissance idejében 26.

Irodalmi műveltség 74.

Iskolák befolyása a szellemi élet fejlesztésére 73., 74., 248., 269.

Italo 9.

Jámbor Lajos 37.

János, szent, Aranyszájú 34., 174.

Jenő IV. 119., 168.

Jeromos, szent 33., 35., 78., 107.

Jogállam 20., 28.

Károly, Nagy 36., 37.

Keleten az egyház 33., 34.

Kepler 104.

Kereszténység és a renaissance küzdelme 238., 259., 261.

Klasszikusok, ókoriak befolyása a XV. évszázad szellemi életére 184.

Klasszikusok és a Szentírás olvasása 98., 102., 193., 194., 200.

Klasszikusok másolása a népvándorlás idejében 35.

Kolostori iskolák 35., 40.

Kopasz Károly 37.

Költészet a renaissance szolgálatában 8., 9.

Krausz Xav. Ferencz 15., 16., 30., 31.

Kulturállam 21., 28., 157.

Kulturállam megalapításának eszméje Itáliában 92.

Landino Christophoros 188., 189.

Landulfo 11.

Lanfranc 41., 88.

Lascaris János 124.

Laumedon 10.

Laura 51.

Lánczy Gyula 16., 61.

Leó, X. 193., 251., 252.

Leonetti A. 71.

Lovagság 8.

Luther 21., 68., 69., 202., 250.

Macchiavelli Miklós 62., 63., 64., 65., 66., 72., 73.

Malpaghini Giovanni 76—79., 111., 142., 144., 150., 151., 164., 168.

- Manetti G. 170., 174., 177., 186.
 Mantuai iskola 112—120.
 Mapheus Vegius 212—221.
 Marsiglio 47.
 Marsilius Ficinus 130—138., 140., 188.
 Marsuppini Károly 165.
 Martianus Capella 37.
 Mátyás magyar király 135., 136., 192.
 Medici Cosimo 124., 130., 144., 145., 169., 187.
 Medici Lorenzo 66., 124., 187., 188., 189., 190., 194., 200., 201.
 Meiners C. 77., 193.
 Mehus L. 168., 170.
 Michel Angelo 233., 251.
 Miklós V. pápa 124., 125., 171—180., 185., 186.
 Montaigne Mihály 264.
 Muratori 10., 11., 12., 13., 20., 29., 32., 43., 81., 170., 206.
 Mussato Albertino 14., 23.
 Mussato Rolandino 14.
 Művészi nevelés 231., 232.
- Nemzeti élet Itáliában** 9., 10., 87.
Nemzeti öntudat Itáliában 91.
Nemzeti politika 27.
Nemzeti törekvések Itáliában 27.
Nevelés hatása seredményei 166—168.
Nevelés, tanítás 7.
Neveléstudomány mint társadalomtudomány jellemzése 44., 45., 46.
 Nicolo Niccoli 124.
 Nyomtatványok, első Itáliában 125—128.
 Nyugaton az egyház 34., 35.
- Ottók** 11.
- Pál, szent, apostol** 34.
 Petrarca 50., 51., 52., 53., 59., 77., 78., 81., 150., 232., 237.
 Petrus Pomponatius 239., 240., 241., 242.
 Picus János 193., 194., 196., 197., 198.
 Pisai Miklós 47.
 Pitti 235., 236.
 Plato 129—133., 138—141., 143., 181., 188., 189., 231., 232.
- Plutarchos 9., 85., 93.
 Poggio 82., 152—158.
 Polenta Guido Novelli 17.
 Polgári szabadság Itáliában 11.
 Politiano Angelo 188—194., 196., 197.
 Priamos 19.
 Prins dr. 157.
- Ráfael** 233., 247., 251.
 Reáliák tanítása a középkorban 38., a renaissance idejében 103.
 Reformok a nevelésben 122., 123.
 Reformmozgalmak a XI. évszázadtól kezdve 21., 22.
 Renaissance idealismusa 243—248., 250—253., 255—270.
 Renaissance művészete 233.
 Rhabanus Maurus 40.
 Rosmini C. 110., 119., 154.
 Róbert nápolyi király 237.
 Római retorikai nevelés 100.
- Savonarola 66—73.
 Sándor III. 12., 44.
 Sándor VI. 29., 67., 68., 71., 176., 191., 251.
 Sicano 9.
 Sokrates 67., 150.
 Strabo 43., 93.
 Subjectum 7.
 Szerzetesség 8., 225.
- Taddeo Di** 55.
 Tamás, szent, Aquinói 25., 54., 88., 182., 195., 224., 228., 240.
 Társadalomismeret 7.
 Templomépítések Itáliában, Német- és Franciaországban 14.
 Természettanulmányozás 17, 103, 104.
 Tiraboschi 32., 130., 186.
 Tolsztoj Leo 260.
 Tommaso del Garbo 57.
 Torrigiano 56.
 Trapezunti Georgios 138., 139., 140., 162.
 Traversari Ambrus 125., 138., 168., 169., 170.
 Tudományos műveltség a XV. százban 182., 183., 184.

Tudományos törekvések és az egy-
báz 246—253.

Uberto Bonifacio 58.

Uffizi 52., 232.

Valla Lőrinc 158—163.

Vallás- és tudomány 234.

Vallás, tudomány és művészet 248.,
265.

Vazul, szent, 34., 107. 174.

Vándoriskolák 42.

Városi iskolák 43.

Vándortanitók 78.

Vergilius 25., 51., 76., 91., 106., 112.

Vergerio Péter Pál 205—211.

Villani Filippo 15., 54.

Villani Giovanni 9., 15., 18., 29., 47., 68.

Vittorino Rambaldoni 111—120.

Welf és Gibellin 11., 12., 22.

Willmann Ottó 41.

Zabarella Ferencz 205., 206.

Zanobi 59.

Ziegelbauer 36., 40., 41.

STEPHANEUM NYOMDA R. T. BUDAPEST

